ANNA PAAS

VÄIKESED JÄLJED SUURED TEED

ANNA PAAS

VÄIKESED JÄLJED SUUREL TEEL

ANNA PAAS

VÄIKESED JÄLJED SUUREL TEEL

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1961

E
P 01

KUNSTILISELT KUJUNDANUD

S. Liiberg

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
51312

SAATEKS

Pühendan selle teose oma noorpõlve võitluskaaslaste mälestusele. Neist, kellest räägib see raamat, pole enam peaaegu kedagi elavate kirjas. Kõik nad olid tavalised lihtsad inimesed, kes, võideldes kommunismi suure ning õilsa idee eest, jätsid oma väikesed jäljed suurele võitlusteele, mida mööda nüüd võidukalt sammuvad meie tänapäeva vaprad noored.

Teos ei pretendeeri olla ülevaateks Eestimaa töölisliikumise ajaloost ega ka käsitleda Eesti töölisklassi juhtide elu ja tegevust. Selles on tahetud anda vaid väikest pildikest töölisnoorte elust Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni eelõhtul ja nõukogude võimu esimestel aastatel. Ajaloolisi sündmusi, samuti ka revolutsioonilise liikumise juhte on puudutatud vaid niipalju, kuivõrd jutustuse tegelased puutusid nendega sündmustes kokku.

Oleksin õnnelik, kui see lihtne jutustus nendest noortest, kelle õlgadele langes suurte ajalooliste murrangute läbiviimine, pakuks huvi meie tänapäeva noortele, kes sammuvad kindlalt kommunistliku ühiskonna poole, hoides kõrgel nende eelkäijate poolt heisatud lippu.

A. Paas

VIIES LAPS

Üheksateistkümnes sajand hakkas lõpule jõudma. Oli talv. Kahvatu veebruaripäike piilus raagus puude vahelt, põllud tukkusid paksu lumevaiba all ja silmapiir kadus sinkjasse uttu.

Kui Sepa Ann Kaarepera saunast väljus, siis paiskus sealt suur hall aurupilv talle järele, nagu oleks keegi leili visanud. Ann kohendas rätti tumedatel juustel, vaatas korraks põgusal pilgul ringi ja seadis sammud küla poole.

Vaherdi talu väravas hõigati teda. Perenaise ümarik kogu veeres lähemale ja tema järel veel kaks naist, üks pikk ja kõhetu, teine madal ja tüse.

„Noh, kes ta siis on?" küsis väike ja tüse, Kudli Mai, ümarat tedretähelist ninanõpsi suurrätikust välja pistes.

„Mis seal ikka ... tüdruk," lõi Sepa Ann käega.

„Issake küll, juba viies!" õhkas pikk ja kõhetu Simari Leena ning lõi nagu haletsedes kokku oma suured, kirjudes labakinnastes käed. „Mis sel Liisal ometi arus on? Laps lapse järel ... Millega ta küll neid toita mõtleb? Endal pole viletsat kanapoegagi, aga lapsi ..."

„Issand annab lapse, annab lapsele ka leiva," ütles Vaherdi perenaine pühalikult, tõstis väikesed hallid silmad taeva poole ja surus käed lopsaka rinna all ristamisi.

„Jah, lapsi näib issandal vaeste inimeste jaoks küll ohtrasti varuks olevat. Leiba aga pole näha," sähvas Kudli Mai, kes rikkale Vaherdi perenaisele hammast ihus.

„Ära mõnita jumalat," vastas Miina ja ta põsele ilmus punane laik. „Kui jumal vaestele nii palju leiba annaks, kui nad nahka panna jõuavad, siis nad muud ei teekski kui ainult lapsi. Kellele neid tatise ninaga rüblikuid siis õige vaja on? Nagunii kõik saunad ja saunatagused teisi täis."

„Kui jumal annab, ega siis saa vastu panna," arvas Kudli Mai suurräti serva alt Miina poole piiludes.

„Vaene Liisa!" tuli ühes auruga ohe Simari Leena kitsastelt huultelt. Talle näis, et jutt kipub kõrvale kalduma ainest, mis hetkel kõige rohkem kõditas ta uudishimu.

„Va Madise-roju, näe, ei näita nägugi," raevutses Kudli Mai. „Niisugusele kuluks küll päris artlikeretäis ära. Kartulivõtmise aegu käis viimati kodus. Teab küll, et naine niisugune, aga rahakopikat ei saada. Lakkumiseks jätkub küll! Ostnud teine tervele kaltsukambale korvi õlut, kaks pooletoobist viina ja veel vorsti suupisteks."

„Mis nüüd va Madist rääkida!" napsas Miina. „Ei see karda jumalat ega häbene inimesi. Liisa kohta nüüd küll ei saa öelda, et ta laisk oleks olnud. Palju sa niisuguse lastekarja hulgas ikka teed. Saun teisi kubinal täis. Pole ruumi ei vokile ega kangastelgedele. Või siis selle kedrusega neid kõiki toita saab."

„Vahel ei saa sellegi eest midagi," sähvas jälle Kudli Mai, kes teadis, et Liisal oli Vaherdilt kedruse eest tasu saamata.

„Tea, kas Kaarepere saunas pole kõik korras või . . ." juhtis Simari Leena jälle jutu õigetele roobastele. „Kuhu see Ann muidu nii kiiresti sagis?"

„Näe, tulebki juba!" hõikas Miina ja viitas Lepiku talu suunas, mille nurga tagant ilmus nähtavale Ann. Tema järel aga rühkis vana külakooliõpetaja, müts kuklas ja hõlmad laiali.

„Ei ole vist kõik korras jah," arvas nüüd ka Kudli Mai.

„Mina oma patuse mõistusega arvan, et oleks parem küll, kui issand selle väetikese kohe ära koristaks," lausus Miina väriseva häälega ja surus oma prisked punased huuled nii tugevasti kokku, nagu kardaks, et

sealt võiks vastsündinu aadressil lipsata veel mõni teine soov.

Tulijad jõudsid Vaherdini. Sepa Ann laskis korraks oma pruunidel, noorusliku läikega silmadel libiseda üle väravas jutlevate naiste ja lausus:

„Noh, läki ristsetele! Kähku!"

Miina viivitas veel, kui teised hakkasid sauna poole rühkima. „Mine tea," mõtles ta, „panevad veel vaderiks... Siis hakkab Liisa ristitütrele piima norima. Endal tal ju lehma ei ole." Kui aga Kudli Mai tagasi vaatas ja hüüdis: „Mis kägu sina kuulama jäid?" hakkas temagi vastumeelselt astuma. Vargsi uskus ta siiski, et jumal ehk võtab selle lapsepambu enda juurde, sest jumal näeb ju, et maa peal teda tõesti kellelegi vaja pole.

Väikeses kambris, mida suur ahjukere pooleks lõikas, oli hämar ja leitsak. Tundus kerget tukilõhna. Tillukeselt aknasilmalt tahmunud palkide vahelt nõrgus põrandale vett. Ahju ees vedelesid haokubu jäänused. Ukse kõrval lavatsil istusid tihedalt üksteise vastu surutuna neli mudilast ja närisid vaikides paksult kartulipudruga määritud leiba. Teisel pool ahju asetses pingil väike puust vann seebise lapsepesuveega.

Nurgas, luitunud punasekirja sitsist eesriide taga, lebas nagiseval koikul Parmu Liisa. Ta silmad olid suletud, vahakarva nägu liikumatu. Ainult sinakad võbisevad silmalaud lasksid aimata, et Liisa elab. Tema kõrval lappidest tekis lamas ta viies laps, keda külanaised olid issandale määranud, kuid kes minekuga siiski veel viivitas.

„Kes on lapsukesele vaderiks?" küsis hallipäine koolmeister lauluraamatut lauale asetades.

„Mina olen üks," nõustus Sepa Ann kähku ja vaatas küsivalt teistele naistele.

Kuid need, keda jalad uudishimust kiiresti sauna kandnud, ei tahtnud selle asjaga rohkem tegemist teha. Mai ja Leena suunasid pilgud savipõrandale, Miina aga lakke, nagu näeks ta seal armast issandat, kes avasüli tillukese saunikutütre vastu võtab.

„Teiseks ristiemaks võib olla Madise õde, Ann Salu-

maa," kostis eesriide tagant vaevaliselt Liisa hääl. See päästis ühe ropsuga kimbatusest kolm naist.

Kooliõpetaja märkis nimed üles ja küsis siis: „Aga ristiisa?"

„Oh sa armas aeg küll," hädaldas Sepa Ann. „Kust me siis selle välja võtame? Olge teie ristiisaks," pidi tal juba lipsama üle huulte. Aga koolipapa tõrjuvat nägu nähes mõtles: „Ei see võta... Tal ju neid niigi palju ja hulga paremaid."

Samas aga märkas Ann saunaaknast mööduvat meest, metsast toodud kasenott õlal. See oli küla vana puutöömeister Lauga Ludvig, põline vanapoiss.

Enne kui Lauga jõudis veel õieti taibatagi, mis talt tahetakse, oli ta juba vaderite nimekirjas ja püha talitus võis alata.

„Lapse nimi?" küsis koolmeister.

„Nimi..." kordas Sepa Ann kui kaja. Nimele ei olnud veel keegi jõudnud mõelda.

„Mõlemad ristiemad Anned, eks saagu siis temastki Ann," soovitas Kudli Mai.

„Olgu siis parem juba Velli. See nimi kõlbas minu tütrele, ehk kõlbab temalegi." Seda öeldes vaatas Miina võidukalt Leenale ja Maile, nagu peaksid need imetlema tema heldust. Oma ainsa, haritud tütre nime annab sellele kerjusele!

Püha talitus jõudis peagi lõpule. Õpetaja lausus „aamen", võttis lauluraamatu ja lahkus issanda rahu soovides. Mai, Miina ja Leena tammusid vähe aega kohmetult, köhatasid, kohendasid rätikuid ning tegid samuti minekut. Mis siin ikka enam vahtida. Oli tehtud, mis teha vaja, et tilluke olevus võiks taeva minna. Maapealsete asjadega aga tulgu Liisa ise toime. Nemad paraku pole selles süüdi, et Liisal neid lapsi nii palju tuleb.

Vana Lauga aga pöördus ukselt tagasi, nööpis pikkamisi lahti oma halli kodukootud jopi, võttis põuetaskust rahapunga, soris seal oma sõlmeliste näppudega ja pani siis lauanurgale kulunud kolmerublalise.

„Ristitütrele hambarahaks," pomises ta läbi tihkete hallide vurrude ja kadus madala suitsenud ukse taha, enne kui keegi sai aitümagi öelda.

Sepa Ann lõi särama kui küünal. „Liisa!" hüüdis ta. „Vaata, Ludvig jättis ristitütrele hambarahaks kolm rubla!"

Liisa kaametele aukuvajunud põskedele ilmus nõrk puna. „Kui jalad alla saan, lähen kohe poodi. Seepi on vaja, petrooli . . ." hakkas ta loetlema.

„Ole nüüd üsna vagusi," rahustas teda Sepa Ann. „Küllap see kõik tuleb ilma sinu jalgadetagi koju. Homme saadan sulle tütre abiks. Aga nüüd pean minema, loomad vaja talitada, pere ootab süüa."

„Ole hea, tee veel lastele ase üles," palus Liisa.

Ann kamandas lapsed põrandale, tõstis lavatsile laia õlgkoti, asetas kaks pikergust patja vastu seina, laotas kotile narmendava vatiteki ja ase oligi valmis. Neli last, kõige vanem seitsme-, kõige noorem aga kahe-aastane, pugesid kohe teki alla üksteise kõrvale.

Vahepeal oli pimenenud. Ann süütas lauanurgal tillukese tahmalambi, mis põles hubiseva leegiga. Siis kohendas ta tekki laste peal, vaatas, kas panges vett on, ja lahkus Liisale reipalt head ööd soovides.

Üksi jäädes ajas Liisa end istukile, kergitas kirjudest lappidest teki nurka, mille alt tuli nähtavale tibatilluke suletud silmadega näoke. Liisa tõstis sõrmega lapsukese silmalaugu. Hetkeks välgatas sinihall silmake. Liisa mähkis teki lahti, võttis oma pihku tillukesed külmad sinakad käekesed, puhus neile sooja hingeõhku ja asetas nad siis ettevaatlikult teki sisse tagasi. Lõdvalt langesid käed põlvedele. Pikkamisi vajus pea padjale. Silmanurgast veeres nagu häbenedes jäme pisar ja puges kõrva äärest juustesse.

LENDAS PESAST PÄÄSUKE

Kevad. Puude vilus leidub veel koredat lund. Metsaveerel leppade all aga õitsevad sinised lumelilled ja puude pungad on paisunud. Nurmede kohal lõõritab lõoke.

Maantee-äärne liivaauk on Kaarmaküla saunikute laste mängupaigaks. Seal sagib teiste hulgas ka Parmu Liisa omi, kuid mitte neid, keda Sepa Ann kunagi talve-

õhtul Kaarepere saunas lavatsile magama asetas. Kolm neist on juba ammu Ambla surnuaial, kus puhkab ka Parmu Madis ise. Kõige vanem tütar Liide aga elab Madise surmast saadik Narvas Liisa õe Miina juures, kelle mehel on Peetri alevis väike majake.

Liivaaugus mängivad poiss ja tüdruk, keda armas taevane isa oli suvatsenud Parmu Liisale kinkida veel pärast toda veebruariõhtut. Vellit aga pole issand veel tänini vaevaks võtnud enda juurde kutsuda. Temagi istub liivaaugus ja silmitseb mõtlikult oma pikki paljaid jalasääri, millele ta laseb läbi sõrmede liiva valguda.

Velli ei mäleta neid kolme, kelle elutee lõppes Ambla kalmistul. Ta ei mäleta ka isa. Meeles on vaid surm ja matused. Tuisusel talveõhtul peatus regi Kaarepere sauna ees ja kaks võõrast meest kandsid isa tuppa. Nad asetasid ta eesriide taha asemele, kust ta enam ei tõusnudki. Mõne päeva pärast kanti ta pruunis, ristiisa Ludvigi tehtud kirstus toast välja ja pandi reele.

Õhtul söödi lambaliha kartulitega, silitati orvukeste päid, ja peielised sõitsid minema.

Hiljem, kui isa juba ammugi maetud oli, tuli külla tädi Miina ja tagasi sõites viis kaasa õe Liide.

Sel talvel oli neil vähe leiba ja kartuleid, kuid selleeest ema silmis palju pisaraid.

Kevadel tuli onu Jüri ja viis nad kõik Kaarma külla, kus ta pidas rendikohta. Siin nad nüüd elasid kadunud Madise venna saunas, mis polnud ei ilusam ega suurem kui Kaarepere saun. Vahe oli ainult selles, et Kaarepere saun asus karjamaa veerel, kus lastel oli vaba voli mängida ja joosta. Siin aga oli saun õue all ja lapsed jäid ühtelugu jalgu.

Onunaine ei talunud lapsi. Tuhnis põrsas peenranurga segi või siblis kana lilled üles, ikka olid süüdi Liisa lapsed. Õues, koplis, põllupeenral — igal pool kasvas rohi, mida lapsed tallata ei tohtinud.

Liisat ennast aga oli onunaisel hädasti vaja. Ta pidi suvel heina tegema, abistama põllutöödel, talvel ketrama ja kuduma. Et lapsed pererahvast ei segaks, saatis Liisa nad maantee äärde liivaauku mängima.

Velli aga täna mängida ei tahtnud. Eile oli onu öel-

nud, et varsti tuleb tal karjaga metsa minna. Sellepärast oligi Velli mures. Karja minna ei tahtnud Velli sugugi. Tal oli liiga hästi meeles möödunud suve karjasepõlve juhtum.

Onul ei olnud palju kariloomi, kuid ta võttis söödale ka saunikute lambaid. Lambad on aga väga tülikad karjatada. Nad ei püsi paigal ja on esimesed pahandusetegijad.

Karjamaa asus kaugel, metsade ja põldude taga soos, kus kasvasid vaid jändrikud männid ja kidurad vaevakased. Õudne ja igav oli raba oma jalge all kõikuva pinnase ja roosaka samblaga kaetud laugastega. Velli oli kuulnud palju jubedaid lugusid selles rabas luusivatest haldjatest, virvatulukestest ja paharettidest. Velli arvates võis seal leiduda ka punanahku.

Ta hirm tõusis haripunktile, kui ta ühel ilusal päeval sattus saarekesele, kus kahe kase vahele kinnitatud põikpuu küljes tolknes midagi, mis näis eemalt käsist ja jalust puu külge seotud luukerena. Velli arvas seal all isegi tuleaset nägevat. Õieti polnud see muud kui kiik, mille kunagi olid meisterdanud samasugused karjalapsed nagu temagi. Vellil aga tardus hirmust süda rinnus. Ta tegi loomadele niisugust sõitu, et need jooksid rüsinal ja tõugeldes kui meeletud. Äkki kuulis Velli selja taga imelikku kisa. Tagasi vaadates nägi ta, et tema lemmiktalleke seisab mättal, jalad harkis, ja määgib kaeblikult. Velli tormas tagasi, kahmas tallekese sülle ja loomi enda ees kihutades jätkas põgenemist. Ta toibus alles üsna kodu lähedal linapõllu ääres. Päike oli veel kõrgel. Ta ajas loomad metsa alla, kus neil peale sambla ja pohlavarte midagi võtta polnud. Ise aga puges linasse, mille sinised õied kaardusid ta pea kohal kui taevas.

Lina oli kõrge ja lopsakas. See oli onunaise uhkus. Äkki kostis kisa ja koerte haukumist. Velli tõmbus veelgi madalamale ja tardus kohale. Süda vasardas nii, et ta arvas seda kolme versta taha kuulda olevat. Kära lähenes ja ta kuulis sõimamist. Pead tõstes nägi Velli, et kõik loomad on linas ja sõtkuvad häbitult onunaise uhkust. Onu aga lähenes jooksusammul suurt malka käes vibutades.

Velli jalad kasvasid nagu maa külge ja ta jõudis nad alles siis lahti rebida, kui onu talle oli juba mitu tulist turjale virutanud.

Sel õhtul jäi ta karjaga kaua metsa. Päike oli ammugi loojunud ja ta kuuma rauana õhetav jälg hakkas silmapiiril tuhmuma. Metsa alla puges hämarus. Velli aga nuttis ikka veel. Külmavärinad jooksid kui sipelgad mööda selga.

Mitte üksnes valu, vaid veel midagi muud, millele Velli ei osanud nime anda, olid tammi purustanud ja nüüd ei suutnud ta enam takistada seda pisaratejõge, mis aina voolas ja voolas.

Oli onul siis tõesti tarvis teda nii rängalt sõimata ja nii valusasti lüüa? Aga kui punanahad teda ennast oleksid taga ajanud? . . . Oleksid Velli asemel olnud onu enda tütred, neid poleks onu peksnud. Teda aga peksis . . .

Varem oli Velli kuidagi ähmaselt aimanud vahet enda ja onutütarde vahel. Praegu aga oli see teda südame põhjani solvanud.

Ja nüüd tahab onu teda jälle endale karjaseks . . .

Ei, onu juurde ta karja ei lähe! Parem siis juba mujale. Siis ehk saab ka talveleiva. Onu juures saab vaid sõimata ja hurjutada.

Aga kui keegi teda ei taha, siis tuleb ikkagi onule karja minna. See mõte teeb Velli meele kurvaks, nii et käsigi liiva täis peoga tundub raske kui kivi.

Salme ja Roobert aga ehitavad rahulikult liivast losse, vaidlevad selle üle, kumma loss on tõelisega sarnasem. Roobert on oma lossile terava torni peale ehitanud ja sellele kõrguse jätkuks veel pulga otsa pistnud. Salme lossil torni pole, kuid selle-eest on tema lossi välisseina kõrval saun, kus lossiomanik nõid igal neljapäeval vihtlemas käib. Rooberti arvates aga ei kõlba tornita loss üldse nõia eluasemeks, sest siis pole kohta, kust nõid saaks luua seljas välja lennata. Ka öökullil pole kuskil elada. Salme arvab, et see pole kellegi nõid, kes ei oska mujalt välja lennata kui korstnast. Öökull aga võib väga hästi elada sauna lakas.

Roobert on Salmest noorem, kuid kaitseb südilt oma seisukohta. Kuid enne veel, kui ta ka lossi suudab

kaitse alla võtta, on Salme juba rünnaku lõpetanud ja Rooberti loss koos torniga lakanud olemast.

Rooberti nägu virildub. Silmad kaovad kitsastesse piludesse, milles juba läigib vesi. Suu avaneb, et tavalist venivat kisa kuuldavale lasta. Kuid samal hetkel sõidab põrinal metsast välja vanker, mida veab toreda kollaka lakaga hobune. Vankris istub tumesinises jopis mees. Ta mütsisirm sädeleb päikesekiirtes, nagu põleks seal tilluke lõke.

Võõras peatas liivaaugu kohal hobuse ja hüüdis:

„Noh, põngerjad, kes tahab karjaseks tulla?"

Põngerjad silmitsesid võõrast vaikides, kellel sõrm suus, kes näppis nina, kes seadis kätt päikese varjuks silmile. Keegi ei vastanud. Võõra rõugearmiline nägu naeratas sõbralikult. Toreda hobusega oleks väga meeldiv sõitu teha, aga karja . . .

Eemalt lähenesid neli suuremat poisijõnglast.

„Oh-hoo. Sealt tulevad ju päris karjased!" rõõmustas võõras.

Üks „õigetest karjastest" tervitas võõrast uljalt kuklasse lükatud rebenenud sirmiga mütsilotti kergitades, teised kaks vaatasid maha. Neljas aga vilistas lõbusalt, nagu ei märkakski ta võõrast.

Võõras mõõtis poisse asjatundliku pilguga. Karjaseks kõlbavad kõik.

„Vaatan, kes teist siis see minu tulevane karjane on?" alustas ta uuesti.

„Mind isa küll karja ei anna," venitas perepoeg Juku ja nagu oma sõnade kinnituseks lõi vilepuuks lõigatud kepiga vastu maad. „Sügisel lähen kooli."

Sauniku Ludvi, kes polnud sugugi kindel, et isa teda karja ei anna, arvas paremaks põõsaste taha kaduda.

„Minu karjasesilk-leib on juba söödud," muigas kuklasse lükatud mütsiga poiss. „Lähen mõisa kärneripoisiks. Olen pühapäeviti prii ja õpin ametit. Palka saab ka sugu."

„Aga sina?" pöördus võõras tõmbininalise tedretähnilise poisi poole, kes oli end hobuse nina ette poetanud ja silus selle heledat tukka.

„Olen juba ära kaubeldud. Pühapäeval tullakse järele."

„Ka-a-h-ju," venitas võõras ja pööras pilgu jälle liivaaugu poole.

Velli astus aralt sammu ettepoole, kuid lõi silmad maha ja vaikis. Võõras oli siiski teda tähele pannud.

„Kas sina vast tahad tulla?" küsis ta.

„Mina tahaksin lapsehoidjaks."

„Aga karjaseks ei taha?"

„Kardan metsa."

„Kas lapsi ei karda?"

„Ei."

„Aga sigu ja hanesid?"

„Ei. Olen neid juba karjatanud."

Võõras silmitses kõhna pikakoivalist tüdrukut, kelle suured sinihallid silmad vaatasid nukralt laubale langenud heledate kahus salkude alt, ja näis millegi üle järele mõtlevat.

„Kui vana sa oled?"

„Küünlapäeva aal sain üheksa."

„Kas isa on?"

„Ei ole."

„Ja ema?"

„On."

„Ja ema annab sind lapsehoidjaks?"

Velli sattus segadusse. Ta ei teadnud, kas ema annab teda võõrale lapsehoidjaks, kui onu teda karjaseks tahab. Kunagi oli ema küll öelnud, et oleks parem, kui saaks kuskile lapsehoidjaks. Poleks vähemalt vihma käes. Kuid ...

„Võib-olla lubab," vastas ta kõheldes, vasaku jala suure varbaga liiva urgitsedes. „Võib ju küsima minna."

Kui Velli koos võõraga tuppa astus, kooris Liisa parajasti õhtusöögiks kartuleid. Kuulda saanud võõra tuleku põhjuse, muutus ta murelikuks. Ära anda last ... nii kaugele ... võhivõõraste juurde ... Nii noorelt ja juba võõra teenija ...

„Noh, kas lööme kaubad kokku?" kiirustas võõras.

„Tea n'd kohe isegi ... Kahju anda nii kaugele ..."

„Anna, ema," sosistas Velli emale kõrva. „Ma ei taha onu juurde." Liisa kõhkles veel, kuid nähes tütre anuvat pilku, ütles ta:

„Olgu siis pealegi. Kui ta nii väga minna tahab, eks siis võtke. Noor ta ju on, aga . . ."

Võõra nägu muutus kuivaks ja ametlikuks, kui ta lausus:

„Niisiis, kauba teeme aasta peale. Palgaks saab aastas kaks kleiti, ühe poolvillase, teise sitsist; kaks särki, ühe takuse, teise linase; kaks paari villaseid sukki; pastlaid nii palju, kui kulutab. Kui meeldime üksteisele ja plika soovib teiseks aastaks jääda, saab veel lisaks saapad ja poolvillase pealisriidega vatijaki. Olete nõus?"

„Nõus jah! Nõus jah!" kilkas Velli käsi plaksutades. Talle näis ülesloetu hiiglavarandusena. Ta nägi end juba tuliuues poolvillases kirsipruunis, jah, just kirsipruunis kleidis ja saapad jalas. Las siis onutütred näevad!

Velli oli õnnelik. Ta silmad särasid ja kõhnadel põskedel levis puna.

„Mille üle sa, tobuke, küll rõõmustad," õhkas Liisa ja surus tütre kahupea oma rinna vastu.

Velli silmas suurt eredat paika ema sitsipluusi rinnaesisel. Ta tõusis kikivarvukile, võttis ema pea oma käte vahele ja sosistas talle kõrva sisse:

„Ema, mulle pole kahte kleiti tarviski. Teisest kleidiriidest õmble sa endale uus pluus. Eks?"

Liisa naeratas nukralt, kuid silmis helkis midagi sooja ja õrna. „Näe konna, mis tal aga pähe ei tule," mõtles ta õrnusega tütre pead silitades.

„Noh, kuidas siis jääb?" küsis võõras.

„Millega?" küsis Liisa nagu unest ärgates.

„Noh, kaubaga ikka, kaubaga."

„Ah-jaa . . . kaubaga . . . Mis mina n'd tean. Esimest korda annan lapse võõra käsutada. Kui ta teile kõlbab, küll me kaubaga juba lepime."

Vanker oli juba ammugi metsa vahele kadunud ja rataste müringi vaibunud, kuid Liisa seisis ikka veel nooremate lastega sauna otsas ja vaatas metsa poole, pühkides põllenurgaga silmi.

„Ema, kas Velli varsti tagasi tuleb?" küsis Roobert.

„Ei tea."

„Aga mis külaonu Velliga teeb?"

„Tööle paneb."

„Ema, aga kuidas me nüüd Vellit näha saame?" küsis Salme omakorda.

„Ega vist saagi nii ruttu. Jäätmaa on siit kaugel... Pole temal aega siia tulla ega meil sinna minna."

Samal ajal istus Velli oma uue peremehe kõrval vankris ja vaatas, kuidas teeäärsete leppade urbadelt kerkis kollakat tolmu. Vaimustus vaibus ruttu, andes maad millelegi muule. See pakitses rinnas ja kurgus, kuid välja köhida teda ei saanud.

Kui nad liivaaugust mööda sõitsid, oli seal parajasti ringmäng käimas. Üksteise käest kinni hoides laulsid lapsed:

„Pääsuke läks pesast välja
poegel toitu otsima.
Ai-lii, ai-laa,
poegel toitu otsima..."

Vargsi heitis Velli pilgu oma uuele peremehele, kelle tõmmu rõugearmiline nägu näis nüüd kaugena ja viluna nagu aprillikuu õhtune taevas ta pea kohal.

Ta katsus mõtelda uuele kirsipruunile kleidile ja saabastele, isegi vatijakile, mida tal tänini veel pole olnud ja mille omanikuks ta kahe aasta pärast pidi saama. Kuid nüüd, mil kodust lahkumise nukrus hakkas võimu võtma, ei paistnud enam kleit nii ahvatlevana ja saapad näisid kohmakate ja kõvadena. Niisuguseid saapaid onutütred küll ei kadestaks.

Märkamatult olid Velli mõtted jälle saunakambris, kuhu jäid ema, Roobert ja Salme. Ema oli lubanud teda suvel vaatama tulla... Tuleks see suvi ometi rutem! Kas või homme juba!

Sinakas videvik oli laskunud alla, kui Jäätmaa talu peremees Tõnu Viik oma talu õueväravast sisse sõitis.

Tõnu ema, vana Jäätmaa Madli, tuli parajasti tühja pangega lauda poolt ja ruttas vankri juurde. Ta oli samasuguse tõmmu nahaga ja veidi kühmus ninaga nagu poeg Tõnugi. Ainult rõugearmide asemel katsid ta kõrgete põsenukkidega nägu peened tihedad kortsukesed ja Vellile paistis, nagu oleks ta suu krooklõngaga kokku tõmmatud. Ta oli väga kõhn ja ta õlad sitspluusi all näisid nurgelistena.

„Issake! Keda sina siis tood?" hüüdis Madli Vellit nähes.

„Lapsehoidja tõin," vastas Tõnu veidi vastumeelselt.

Madli nägu venis pikaks ja ühes sellega muutus veelgi kõhnemaks.

„No leidsid aga lapsehoidja. See vajab ju veel ise hoidjat. Oled aga sina . . ."

Madli jättis ütlemata, kes see Tõnu õieti on. Ta tõstis Velli sülega vankrilt maha ja pani enda ette seisma, et vaadata, kelle see Tõnu siis õieti koju on toonud, ja alles siis öelda Tõnule, kes ta on.

„Silmad on terased. Juuksed on ka kenad. Aga käed kui õlekõrred," loetles ta vaatluse tulemusi. „Meil priske poiss. Ei tema nende kätega küll meie poissi tõsta jaksa. Oled ikka vana loru!" langetas ta siis otsuse Tõnu kohta.

„Eks näe," venitas Tõnu ja koksas loogaotsaga hobust, nagu oleks hobune süüdi, et peremees säärase viletsa lapsehoidja koju tõi.

Vahepeal oli ka Jäätmaa talu noor perenaine Liine vankri juurde tulnud. Tema ei öelnud midagi, ainult ta ilusal näol mängles veidi pettunud, põlastav muie.

Tõnu isa Juhan seisis lävel, hoidis kätt takuse särgi põues ja sügas karvast rinda. Ta oli jändrik, kiilaspäine ja pahura näoilmega vanamees. Paljaks aetud, tugevasti ettepoole tükkiva lõua all tolknes punakas habe nagu sokul.

„Tule sinagi, Juhan, vaata, missuguse västriku ta koju vedas," hüüdis Madli meest.

„Mis tast ikkagi vaadata," urises Juhan. „Teadagi, et priileivasööja." Ja Juhan pöördus majja tagasi, ust enda järel paukudes kinni tõmmates.

„Noh, lähme siis tuppa," ütles Liine. „Ega teda täna enam keegi lähe tagasi viima."

VÕÕRSIL

Parmu Liisa ei pane tähele ei mätastel õitsvaid ülaseid ega vette sulpsatavaid konni. Ta rühib piki kraaviperve Jäätmaa talu poole, nii et seelikusabagi märg.

Kogu mineva suve oli ta tahtnud tütart vaatama minna, aga näe, möödus suvi ja talvgi ning ikka ei saanud. Jäätmaa on ju kaugel, seal ei käi ära ühe päevaga. Kuhu sa jätad teised lapsed ja kõik muu. Vaese saunikunaise süda tõmbub imelikult kokku, on nagu süütunnegi, kuigi ta ei tea end ühtki tundi käed rüpes istunud olevat. Sellepärast ta ei märkagi rõõmsalt häälitsevaid kuldnokki orasepõllul ega pruunkuldseid puhkevaid oksi. Ainult tütar, kodunt lahkunud värvuke, mõlgub meeles.

Nüüd on Velli juba terve aasta võõraste juures ja kordagi pole ema teda vaatamas käinud. Liisa oli küll sügisel Ambla laadal peremehega kokku saanud. Viimane oli öelnud, et pole tüdrukul häda midagi. Peremehe arvates ei ole . . . Onugi arvates oli tal hea küllalt, aga tüdruk pidas siiski paremaks võhivõõraste juurde minna.

Samal õhtul, kui Jäätmaa Tõnu Velli ära viis, oli Liisal mehevennaga pahandus. Jüri oli öelnud, et Liisa on halb ja tänamatu naine, kes tüdruku kiuste ära andis, et teda suveks ilma karjaseta jätta. Karjaseta ta küll ei jäänud, kuid pidi sellele sügisel talvemoona ja muu kaubas ettenähtu koju kätte viima. Pärast pahandust muutus vahekord Liisa ja mehevenna vahel veel okkalisemaks. Viimaks teatas Jüri, et tal on sauna endal vaja. Liisal tuli lastega ära kolida. Va Ilvese Juuli, kellest külarahvas rääkis, et ta on „ladvaga metsa poole", oli Liisa vastu heatahtlik ja andis ruumi oma saunas. Lisaks sellele veel natuke peenramaad oma kahe vakamaa suuruse põllulapi küljest. Ka lastega sobis Juuli hästi ja leidis, et nad on temale seltsiks ja isegi asjaks majas. Üüri Juuli ei nõudnud ja tööd leidis Liisa peremeeste põldudel nii palju, kui ta teha jaksas.

Liisa oli Jäätmaa õue alla jõudnud, mida sooheinamaast lahutas lepavõssa kasvanud kraav. Läbi põõsaste silmas Liisa Vellit, kes kaevust vett välja vinnas. Ta täitis suured puuämbrid, võttis nad kaelkookudega õlale ja läks koorma raskuse all tudisedes lauda poole. Liisa süda võpatas. Missugused hirmsad ämbrid! Ta vaatas tütrele järele, kuni see lauda ukse taha kadus.

Õuel tuli talle vastu perenaine, kes tangukausiga

aidast maja poole läks. Võõrast naist nähes mõõtis perenaine Liisat küsiva pilguga.

„Mina olen Velli ema," ütles Liisa.

„Ah või Velli ema!" Perenaise pilk peatus nüüd Liisal juba uurivalt. „Tüdruk räägib küll, et tal ikka olevat ema, kuid näha pole teda tänini veel olnud."

Perenaise sõnad torkasid Liisat, kuid ta varjas seda ja läks perenaise kannul vana õlgkatusega maja uksest sisse. Tuba oli ruumikas, aga sünge. Mustaks suitsenud palkidest seinad, samuti lagi. Savipõrand. Akna all suur söögilaud ja selle ümber pikad pingid. Tagumisse kambrisse viiva ukse kõrval seisis karjapoisi koiku. Teise akna all toolil istus peremehe isa ja nokitses hobuserangide kallal. Sahvri ukse kõrval oli vokk ja korv lõngakeradega.

Liisa istus pakutud toolile ja varjas seelikusabaga oma paigatud saapaid. Tagakambrist astus välja vana Madli, kes hoidis süles prisket linalakka poisikest.

„Velli ema tuli," teatas perenaine Madli poole pöördudes.

„Seda arvasin kohe. Häälgi võõras. Meie kandis niisugust ei ole."

Liisa võttis taskust kaks paberisse mähitud kompvekki ja ulatas poisile. Lapse helesinised silmad lõid särama. Ta urgitses kompvekid paberist välja ja pistis nad teineteise järel suhu. Siis ajas ta mõlema käe sõrmed laiali, näitas Liisale tühje peopesasid ja ütles:

„Anna eel."

Liisal kompvekke enam ei olnud. Ta kobas taskutes ja tõi nähtavale suhkrutüki, mille ta oli Velli jaoks tallele pannud.

„Oi kui suul!" kilkas poisike ja jooksis vanaemale külakosti näitama. Suhkrutükk ei mahtunud suhu ja ta hakkas seda keelega lakkuma.

„Kuidas see Velli ka teil läbi saab?" küsis Liisa arglikult.

„Noh, eks ta ole ikka asjaks majas," vastas perenaine ebamääraselt.

„See on ju kui tulesäde," tõttas vana Madli oma lemmikut kiitma. „Ei selle käes kuku ükski töö maha. Algul mõtlesime teise kohe tagasi tuua, nii nääpsuke

ja väike näis. Tõnul aga polnud kohe aega ja nädala pärast oli selge, et tüdrukust saab asja. Suvel oli tast kohe suur abi majas. Hoidis lapse, söötis seapõrsad, kanad ja haned — kõik oli hooles. Söögigi keetis valmis. Ainult lehmalüpsmisega ei tulnud toime, aga nüüd lüpsab lehmadki ära. Ega meil neid palju olegi. Lüpsilehmi ainult kaks."

„Näputööle on ka väle," lisas perenaine nüüd ka omalt poolt. „Sügisel ketrasin viis naela villu lõngaks, uueks aastaks oli aga tüdrukul kõik juba sukkadeks ja kinnasteks kootud. Ainult oma sukkadega on laisk. Need tal ikka veel tegemata. Käib minu vanadega."

Liisa süda läks pisut kergemaks. Ta oli kartnud, et kuuleb ainult nurinat. Aga ikka ei saanud ta lahti painavast tundest. Tüdruku ahtake kogu kaelkookude otsas tilgendavate ämbritega seisis silme ees.

„Hea ikka, kui leivavanemad rahul on," ütles ta. „Eks näe, mis tüdruk ise räägib."

Tüdruk aga ei rääkinud midagi. Tuppa tulles oli ta ema eest leides algul väga üllatunud, isegi kohmetunud. Siis aga pääses valla tormitsev rõõmupuhang. Velli tahtis kõik ühe ropsuga teada saada. Kas Salme ja Roobert on palju kasvanud? Kas nad temast ka räägivad? Kas Liide on kirjutanud? Kes onul karjas käib? Kui ema aga küsis, kuidas temal läheb, siis ei osanud Velli midagi öelda.

Perenaine arvas, et Velli ei taha tema kuuldes rääkida, ja ütles:

„Eks näita emale ka meie talu ja loomi."

Velli täitis kuulekalt käsku. Ta talutas ema mööda lauta, seasulgu ja tanumaid. Puges isegi kuurinurka ja tõi sealt rüpes välja kaks prisket lontkõrvalist kutsikat. Lõpuks viis ta ema tapuaeda, kus olid püstitatud pulkadest kokkuseotud ristikesed.

„See... see on surnuaed," ütles ta nagu veidi häbelikult.

„Sinu tehtud?"

„Jah."

„Kes sul siis siia maetud on?"

„Palju... Kõik minu head sõbrad." Velli näitas üht küngast, millel oli roosa sitsiribaga kokkuseotud ris-

tike. „Selles hauas on kaks kanapoega, kelle kass ära murdis. Siin aga hanepoeg, kelle isahani surnuks tallas. Seal on lambatall, kelle lehm lihavõtte esimesel pühal sarvega läbi torkas. Siin kana, kelle kull surnuks nokkis . . ."

„Aga miks sa siis haudadele ristid peale tegid," noomis ema. „Ega siis loomad ristitud ole."

„Kui pole risti haual, viib vanakuri nad minema," seletas Velli tõsiselt. „Mina aga ei taha, et vanakuri nad ära viib. Lugesin igaühele ka issameie ära," lisas ta üsna tasa.

Nüüd oli Velli emale kõik talu vaatamisväärsused ära näidanud. Ainult ühe koha jättis ta näitamata. See oli vana poollängus pihlakas seakopli nurgas, mida ümbritses kõrgetest ning tihedatest võrsetest puhmik. Selle pihlaka all käis Velli nutmas, kui teda piinas kojuigatsus või kui vana Juhan näägutamisega liiale läks. Jah, kojuigatsus ja vana Juhan olid põhjused, mis Vellit tihti selle pihlaka alla tõid, kus võis nutta, ilma et keegi seda näinud oleks. Peale sigade ei tulnud siia keegi.

Järgmisel päeval lahkus ema. Velli saatis teda lähema naabertaluni. Siin langes ta emale kaela ja ütles:

„Ema, ma pole neid kleidiriideid veel kätte saanud. Kui aga saan, siis annan teise sulle."

„Mine nüüd, rumalukene!" tõrjus ema. „Ei mina sinu kleidiriideid taha. Saaksid endalegi paremad hilbud selga. Oled ju kui väike hernehirmutis."

Ema surus perenaise pikas seelikus Velli oma rinna vastu ja silitas ta pead. Kui Velli üles vaatas, nägi ta ainult pisaraid, mis ema põski mööda üksteist taga ajasid. Ta pööras ennast kõrvale.

Kui ta uuesti ema poole vaatas, oli too juba eemal. Ta lehvitas Vellile käega. Ka Velli lehvitas. Lehvitas veel siis, kui ema enam näha polnud. Siis jooksis ta koju vana längus pihlaka alla, langes kummuli niiskele kevadisele maapinnale ja nuttis, nuttis . . .

Varasügisel, kui vana Madli oma vennale külla sõitis, võttis ta Velli endaga kaasa, sest tee viis Kaarma-

küla lähedalt mööda. Nüüd võis Velli niikaua kodus olla, kui Madli venna juurest tagasi tuleb.

Salme käis Ilvese Juuli ühe lehma ja kahe lambaga karjas. Roobert aga veetis terved päevad Salme seltsis metsas. Algul vaatasid nad Vellit võõrastades, sest oma rohelises (aga mitte kirsipunases!) kleidis ei meenutanud ta toda Vellit, kes nendega kunagi liivaaugus mängis. Ka Velli oli algul pisut puine ja kohmetu.

Õhtul aga, kui nad kolmekesi lakka värsketesse heintesse magama pugesid, kostsid jutuvada ja naerulagin veel kaua madala õlgkatuse all.

Järgmisel päeval läksid nad kõik kolmekesi karja, mängisid ja jutlesid kogu päeva. Ammulisui kuulasid Salme ja Roobert Velli jutustusi vanast Juhanist, längus pihlakast ja oravapojast, keda vana Juhan oli kassile söödaks toonud, kuid kelle kass oli oma poegadega koos suureks kasvatanud. Neile tundus kõik muinasloona, sest muinaslood toimuvad ju ikka kusagil mujal, mitte aga kodus.

Veel kaua mäletas Velli seda päikesepaistelist sügispäeva venna ja õe seltsis.

Kui Madli järgmisel päeval Vellile järele sõitis, tundis viimane kogu hingega, et ta ei taha Jäätmaale tagasi minna. Kuid minema pidi. Tal oli ju aastakaup. Ja aasta lõpeb alles kevadel. Ega vist kevadelgi saa koju tulla. Nüüd on ta juba suur ja peab teenima. Teenistuskohad on aga ikka kusagil kaugel.

Salme ja Roobert läksid Vellit saatma ja vana Madli sõidutas neid järgmise külani, mis oli paari kilomeetri kaugusel. Siin upitas Madli Rooberti ja Salme vankrilt maha. Vanker aga veeres edasi.

LINNA!

Vagunirattad logisevad. Vedurikorstnast tõusevad hallid suitsukangad ja jäävad puude latvadesse rippuma. Vilksatavad mööda metsad, nurmed, majad ja aiad. Tavaline raudteeäärne liikuv panoraam.

Parmu Liisa lastele on kõik uus ja huvitav. Nad on seni sõitnud ainult vankriga, ja sedagi harva. Nüüd aga viib neid tossutav vedur Narva linna. Keegi neist

pole varem linnas käinud ega oska seda endale ette kujutada.

Rong peatus jaamaesisel, vaguni vastas, millel olid ilusad läikivad seinad ja akende ees kardinad. Kardinate vahelt paistis toreda kübaraga naine.

„Ema, miks see vagun on ilusam kui meie oma?" küsis Salme.

„Sellepärast, et seal sõidavad rikkad inimesed."

Salme mõtles pisut ja küsis siis:

„Aga kas rikkaid on palju?"

„Vaeseid on igatahes rohkem."

„Aga kust need rikkad ja vaesed tulevad?"

„Ära päri. Küllap jumal teab, kelleks ta kedagi on loonud."

Salme enam ei küsinud, kuid ta näost oli näha, et ema vastus teda ei rahuldanud.

Ka Liisa polnud rahul oma vastusega. Lapsed kasvavad ja ühes sellega kasvab ka küsimuste hulk, millele ta enam vastata ei oska. Siiamaani on nad teda kõiketeadjaks pidanud. Kuid pole kaugel aeg, kus tema teadmistest ei piisa enam ja siis küsivad nad maailma käest. Mida aga vastab neile maailm? Kuhu viivad need vastused ta lapsed?

Õhtune hämarus laotas juba tiibu üle linna madalate katuste, kui Liisa laste ja kompsudega rongilt maha ronis. Jaamaesisel põlesid kollakad laternad. Tervitused, käepigistused, suudlused.

Ka Liisale olid vastu tulnud õde Miina ja tütar Liide. Seitse aastat oli möödunud päevast, mil nad hüvasti jätsid. Õe tundis ta kohe ära, oma tütart aga mitte. Sel saledal, hästirõivastatud neiul oli vähe ühist lihtsa külatüdrukuga, kes oli vaguniukselt talle hüvastijätuks kirjus labakindas käega lehvitanud. Liisat haarasid kahesugused tunded. Soe emaarmastuse laine tõukas teda kõige jõuga tütre poole. Kuid kohmetus ning argus takistasid teda lähenemast neiule, kes välimuselt nii suuresti erines tema teistest lastest. Täis õnne ja hellust, kaelustas ta viimaks tütart, kes hoidis ühe käega kinni oma laiaäärelist kübarat, nagu kaitstes seda ema tormiliste õrnuste eest.

Liisa oli rõõmus, kuid kusagil südamesopis leinas ta

taga tütarlast kirjudes käpikutes. Liide kaelustas ja suudles ka mõlemat õde ja vennakest, nagu see peabki olema pärast pikka lahusolekut. Kuid pärast pühkis ta lumivalge pitsist taskurätikuga suud. Lapsed seda ei märganud, kuid Liisa küll.

Koju sõideti voorimeestega, ühes saanis Liisa õe ja vanema tütrega, teises aga lapsed ja kompsud. Miina elas Peetri alevis otse vastu raudteed väikeses kollaseks värvitud puumajas.

Miina tubade sisustus oli niisugune, nagu igal pool äärelinna käsitööliste korterites: potililled akende all, odavad pildid seintel ja kirjud põrandariided kollaseks värvitud põrandal. Parmu Liisa lastele näis aga säärane sisustus külluse ja toreduse tipuna.

Järgmine päev oli pühapäev. Liisa tahtis kirikusse minna ja võttis ka väiksemad lapsed kaasa. Tuli ka Liide, kuid teel kohtas ta tuttavat tütarlast ja läks sellega vesteldes edasi, nagu poleks ema ja õdesid-vendi olnudki. Liisa meel muutus nukraks. Esimest korda tulid nad koos tänavale, kus väiksematel lastel oli nii palju uut ja erutavat, kuid Liidel polnud aega ega taht-mist nende küsimustele vastata.

Kirikuski mõlkus meeles tütar. Ta silmitses ristilööd-ud Kristust altari kohal, kuid nägi vaid tütre ilusat külma nägu. Liide oli lastest kõige vanem ja kui nad veel koos elasid, oli ta kõiki oma muresid temaga jaga-nud. Nüüd aga on tütre mõtted ja meel mujal ja Liisal tuleb üksi vedada oma murekoormat. Praegu on veel nooremad lapsed temaga. Kuid pole kaugel aeg, kus nemadki leiavad oma tee, lähevad otsima vastust küsi-musele, millele tema vastata ei oska.

Jumalateenistus lõppes ja Liisa väljus kirikust süü-tundega: kogu jumalateenistuse aja oli ta mõelnud vaid oma lastele.

Koju jõudis Liide alles siis, kui teised olid juba lõu-nastanud. Nähes, et lapsed konutavad kobaras nurgas, tõi ta neile suure karbitäie piltpostkaarte vaatamiseks. Ise aga istus diivanile, võttis kitarri, mängis ja laulis vaikselt kaasa.

„Mida sa laulsid?" küsis Liisa, kui tütar kitarri kõr-vale pani.

„Ah, niisama. Romanss ..."

Ta tõusis ja vaatas kella.

„Ootab vist kedagi," mõtles Liisa, kuid ei julgenud küsida. Ehk ootab Liide seda noormeest, kelle pilt ripub ta voodi kohal? Noormees näib tore, just nagu mõni härra kohe. Jah, eks Liide kõlba ka niisugusele naiseks. Ta on ju lõpetanud linna kõrgema algkooli ja käsitöökooli. On ka laulu- ja muusikatunde võtnud, nagu Miina kirjutas. Nüüd töötab proua Mätiku moeäris kübarategijana. Miina on teda hellitanud ja tast preili kasvatanud. Miks ei võiks siis Liide abielluda noormehega, kellel pole vaja, kirves ja saag vöö vahel, tööd otsida nagu Liide isal? Aga siiski on valus mõelda, et Liide elutee viib kaugelt mööda Liisa ja tema teiste laste omast.

Vahepeal oli Miina köögis laua koristanud ja riistad pesnud. Nüüd puges ta sirmi taha puhkama ja soovitas ka Liisal sama teha.

Liisa heitiski diivanile, kuid uni ei tulnud. Toas oli vaikne. Tiksus kell. Kostis Miina ühetasast hingamist. Aeg-ajalt sosistasid lapsed üksteisele postkaarte näidates. Viimaks kattis habras unelinik Liisa muremõtted.

Ta virgus koputusest uksele. Liide tõttas avama. Tulija oli ilus, moodsalt rõivastatud noormees. Silmates tütart, pidi Liisa rõõmu pärast peaaegu karjatama. Nii kena näis talle tütar hallis, kreemide pitsidega kaunistatud kleidis. Vasaku käe nimetissõrmes säras punase kiviga kuldsõrmus. Kaelas rippus peene keti otsas medaljon, mille ovaalset külge kaunistas samasugune punane kivi nagu sõrmustki.

„Olen kohe valmis," ütles Liide ning võttis mantli ja kübara.

„Võõrad?" osutas noormees tagumise toa suunas, kus Liisa diivanil pikutas ja lapsed laua ümber istusid.

„Jah, sugulased maalt," vastas Liide.

„Nii, nii," mõtles Liisa. „Nüüd siis ainult sugulased maalt ..."

Sirmi tagant väljus Miina, hõõrus uniseid silmi ja vaatas toas ringi.

„Kas Liide läks juba ära?" küsis ta.

„Jah, selle noormehega, kelle pilt tal voodi kohal

ripub," tõttas Salme kohe seletama, mille eest ta emalt karmi noomiva pilgu sai.

„Ah nii. Läksid muidugi eesti seltsi. Seal on täna mingi etendus või kontsert. Nii siis, sa nägid seda noormeest?" pöördus Miina küsimusega Liisa poole. „Tore poiss. Eks ole?"

„Tore jah," kinnitas Liisa.

„See on Mätiku noorem poeg," jätkas Miina nähtava heameelega. „Väga korralik noormees. Suures uulitsas on tal päevapildi töökoda. Käis Peterburis ennast veel täiendamas. Liidega on ta samahästi kui kihlatud. Ema on ka nõus. Pole ju Liide tema pojast halvem. Veimevaka olen talle jõudumööda üsna kena valmistanud, nii et ei ole häbi majast välja saata. Ja kui silmad kinni panen, jääb ju kõik temale, mis me kadunud Jaaniga eluajal oleme kogunud." Miina katkestas hetkeks kõnevoolu ja jätkas siis: „Mine tea, kas jäävadki siia. Vend Ameerikas suur ärimees või vabrikant. Tal olevat tore maja Philadelphia linnas, ja veel suvemaja või villa. Kutsub Haraldit ka Ameerikasse. Harald aga ilma Liideta ei taha minna. Küsis, kas ma usaldan tütart temaga ühes Ameerikasse lasta. Mina kohe nõusolekut ei andnud. Tahtsin enne sinult küsida."

„Vaevalt siin minu nõusolekut vaja läheb," ütles Liisa mõru naeratusega.

Nüüd tõi ka Miina välja südamesopis peituva kahtluse. „Ainus, mis mõtlema paneb, on see, et Harald oleks nagu liiga peenike mees meie lihtsate inimeste jaoks. Noh, aga või meie temaga elama hakkame. Meil jääb üle ainult pulmas tantsida."

Liisa trummeldas sõrmedega lauanurgal. Ta kulmude vahele ilmus sügav kurd ja vasak suunurk tõmbles. Siis lõi ta otsustavalt peoga lauale ja ütles:

„Mis minul saab väimehe vastu olla? Pole mul ju tütre jaoks midagi varutud. On hea seegi, kui ta end minu abita jõuab haljale oksale upitada. Mina oma rumala peaga kujutlesin muidugi teisiti meie jällenägemist kui ka edaspidist kooselu ... Kas noormees teab, et Liidel peale sinu on veel teine ema?"

„Vaevalt küll. Tänini olen ikka mina ema olnud."

„Siis ole ka edaspidi. Mina aga olen sugulane maalt.

Pulma tantsima ma ei lähe. Kui vaja, võin köögis abistada. Teenisin noorena saksu ja pole seda kunsti veel unustanud."

„Aga kui Liide ise tahab, et sa oleksid kui tema ema?"

„Kui ta tahab, siis küll. Aga vaevalt ta seda tahab," lõpetas Liisa ohates.

Miina ei jõudnud vastata, sest uksele koputati. Tulija oli Miina üürniku naine. Tal oli pikergune sõbraliku ilmega nägu ja hallid heasüdamlikud silmad.

„Oo, teil on ju võõrad!" hüüdis ta lävele seisma jäädes.

„Mitte võõrad, vaid lihane õde lastega," vastas Miina tulijat kättpidi laua juurde talutades. „Saage siin omavahel tuttavaks. Mina aga lähen keedan tulist teed. Kõht juba nagu nuruks midagi."

„Tulite käima või mõtlete Narva elama jääda?" küsis naabrinaine.

„Mõtleme jääda, kui tööd saab."

„Elama jääte õe juurde?"

„Oh ei. Meid on liiga palju. Ja iga asi olgu omal kohal. Minu vana lamp ei sobi siia lauale ega minu põngerjad selle laua ümber."

„Eks ta ole," nõustus Miina üürnik. „Korterit ikka leidub ja vast töödki. Vabrikusse küll ei võeta, seal vanu küllalt, aga pesukohti võin minagi teile soovitada."

Kui Miinal tee laual auras, olid linna- ja maanaine juba sõbraks saanud ja kutsusid teineteist Maaliks ja Liisaks. Pärast teejoomist kutsus Maali külalise ühes lastega enda poole.

Maali korter oli samasugune kui Miinagi oma. Ainult seal puudus „võõrastetuba", see on diivan, ümmargune laud ja pehmed toolid. Esimene tuba täitis samuti köögi ja söögitoa aset, tagumises olid kolm voodit ja keset põrandat heegeldatud linaga kaetud laud, selle ümber neli viini tooli.

Maali mees Peeter Kask istus laua ääres ja luges „Meie Elu". Tütar Leida joonistas paberile mustrit käsitöö jaoks.

Leida pani töö kõrvale, silmitses mõni hetk lapsi ja ütles:

„Hakkame kitse mängima."

Mäng meeldis lastele ja peagi rõkkas tuba naerulaginast, kui „kits" kellegi nupukese pikka redelit mööda alla tõi ja mängijal tuli alustada uuesti keerukat ja vaevalist teekonda läbi ohtlike tõkete.

Peeter, kes oli sõbralik, kuid jutukehv mees, pidas paremaks sängiveerele pikali visata. Naistel oli aga nii palju teineteisele jutustada, et nad hoogu sattudes unustasid aja ja vaatasid alles siis kella, kui Miina küsimusega „kas täna öömajale ei tuldagi" sisse astus.

„Nii siis, homme läheme," lõpetas Maali Liisale õlale patsutades ja teda ukseni saates.

„Tulge homme õhtul jälle mängima," hüüdis Leida lastele.

„Kuhu te's homme tahate minna?" küsis Miina, kui nad tuppa tagasi olid jõudnud.

„Pidime minema korterit otsima," vastas Liisa.

„Või juba?" imestas Miina. „Kas sellega nii tuli takus on?"

„Tuli või mitte ... kuid otsida ju ikka tuleb."

Miina ei vastanud midagi. Vaikides heideti magama. Lapsed uinusid peagi, õnnelikena lõbusalt veedetud õhtu üle. Uinus ka Miina. Ainult Liisa all nagisesid veel kaua diivanivedrud, kui ta küljelt küljele pöörates püüdis lahendust leida küsimusele, miks kõik on teisiti läinud, kui tema ootas.

UUTEL RADADEL

Korter leiti Pagari tänavas, mis asus täiesti linna servas ja ulatus ühe otsaga Narva jõeni, teisega aga muistsete linnavallideni. Ta ristus Surnuaia tänavaga, mille lõpus olid Jaani ja Peetri koguduse kalmistud ning nende taga tuletiku- ja lauavabrik.

Lauavabrikusse sai Liisa saepurukärutajana oma esimese töökoha. Paar nädalat hiljem leidis Liisa ka Vellile koduteenija koha lauavabriku meistri Tsimmeri juurde, kellel peale paksu ja alaliselt kušetil vedeleva naise oli veel neli last, lehm ja terve kari kanu. Korter koosnes kolmest toast ja tillukesest köögist, kus Vellil tuli öösiti põrandal magada.

Juba esimesel päeval tundis Velli, et siin kujuneb ta elu veelgi raskemaks, kui see oli olnud Jäätmaal. Põhjuseks polnud mitte üksi töö, vaid ka peremehe lapsed, kellele isa ega ema vähimatki piiri ei pannud. Eriti ulakas oli Tsimmeri vanem poeg Siimon, kes oli Vellist aasta vanem. Kord, kui Velli puusületäiega kööki astus, pani Siimon talle jala ette, nii et Velli puudega põrandale prantsatas. Valu ja ehmatus rebestasid Velli kannatuse. Ta kahmas maast puunoti ja oleks sellega Siimonile otse pähe löönud, kui viimane poleks jõudnud kätt ette tõsta. Tagajärg oli see, et Velli vallandati tunnipealt ja jäeti ka saadaolevast palgast ilma. Nii oli siis Velli jällegi ilma tööta ja sammus nukralt kodu poole, riidekomps käevangus.

„Kahju, et sa vanem ei ole," ütles ema õhtul, kui ta Velli pihtimuse oli ära kuulanud. „Tikuvabrikus hakkab tööle veel teine vahetus. Praegu võetakse sinna töölisi lisaks. Võiksime töötada teine teises vahetuses. Kodu oleks korras ja Roobert ei muutuks ka lausa tänavapoisiks."

Pühapäeval tulid Miina ja Liide külla. Viimane ei jäänud küll kauaks. Vabandades, et tal on vaja külastada läheduses elavat sõbratari, lahkus ta peagi, pistes emale hüvastijätul krabiseva kümnerublalise pihku. Liisa käskis Vellit kohvikatla tulele panna ja lipsas ise pagariärisse.

„Noh, sina pidid ju ka koha peal olema?" pöördus Miina Velli poole, kui ema oli toast lahkunud.

„Oleksin pidanud jah, aga . . . läksin peremehe pojaga kaklema. Oli väga kiuslik ja halb poiss."

„Kiuslik või mitte, kuid kätele ei tohi kunagi voli anda, pea seda meeles!" ütles tädi rangelt. Velli vaikis süüdlaslikult.

„Ja mis sa siis nüüd mõtled peale hakata?" küsis tädi.

„Ei tea . . . Läheksin tuletikuvabrikusse, aga sinna ei võeta. Olen liiga noor," vastas Velli ja hakkas lapiga kohvikatla kaant hõõruma, et mitte töinama hakata.

Kui Liisa pagari juurest veekringlitega tagasi jõudis, küsis Miina: „Kas lapsed on kõik sinu passi peal?"

„Jah, Madise surmast saati kõik," vastas Liisa.

„Anna oma pass paariks päevaks minu kätte. Mul on jaoskonnas üks tuttav kirjutaja. Pistab pristavile kolmelise pihku ja saab passist väljavõtte, kus Velli on viieteistkümne aastane. Kolmese annan mina."

Nädal hiljem oli Velli tikuvabriku tööline.

Vabrikus valmistati tuletikupuud. Puu pressiti käsipressidel ketasteks, seoti nööriga ja asetati ärasaatmiseks kümnekaupa pikkadesse vineertünnidesse. Käsipressidel töötasid ainult naised. Algul Velli pelgas neid kärarikkaid ja taltsutamata keelega naisi, kes näisid okkalistena ja tülinorijatena. Kuid peagi veendus ta, et nad võisid olla ka sõbralikud ja hellad. Ja kui Velli vahel õhtu eel oma päevatoodangut üle lugedes leidis, et seda oli märgatavalt vähem kui teistel pressijatel, siis lendas nii mõnigi tikuketas naabrite poolt tema tünni.

Velli harjus raskustele vaatamata vabrikutööga. Kiiresti möödus suvi ja ühes sellega ka Parmu perekonna rõõmupäevad. Oktoobris vallandati kõik kevadel tööle võetud töölised. Ema ja tütar said korraga lõpuarved. Töölisele, kes sööb täna seda, mida ta eile teenis, on homne päev ilma tänase teenistuseta sama hea kui soovimatu külaline. Vellil õnnestus siiski Leida Kase abiga saada Kreenholmi vabrikusse ketruse osakonda tööle, Liisal tuli aga pöörduda jälle tagasi pesuküna juurde.

PULMAD

Proua Mätiku majas oli palju sagimist. Köögis särisesid pannid ja podisesid pajad. Tubades käis vilgas küürimine ja koristamine. Proua Mätik sõelus nagu süstik köögi ja tubade vahet, andes käske ja tehes korraldusi. Ka Liisa askeldas juba teist päeva Mätikute köögis koka-abi kohustes.

Proua Mätikul oli kahekordne põhjus korteri kaunistamiseks ja söökide valmistamiseks. Esiteks oli homme jõululaupäev ja teiseks pidi ülehomme toimuma poja laulatus. Juba kihluspäeval lepiti kokku, et pulmad peetakse proua Mätiku majas, kus oli avaram ja toredam kui Miina korteris.

Liisa oli ka pulmapäeval köögis abistamas, kuid tubadesse minemast ja pulmalauda istumast ta keeldus kategooriliselt. Pulmas, ehk küll mitte päris pulmalisena, viibis ka Roobert, kelle uus, sügisel kooli jaoks tehtud ülikond lubas tal ilmuda proua Mätiku majja. Ta istus ema juures köögis ja maitses pulmaroogi nii palju kui süda soovis ja mida silm himustas.

Salme ja Velli olid samuti pulma kutsutud, aga mitte kui Liide õed, vaid kui sugulased. See solvas tüdrukuid niivõrd, et nad otsustasid pulma üldse mitte minna. Tuli siis Liisal tütarde äraolemist proua Mätiku ja Liide ees vabandada pulmarõivaste puudumisega.

Laulatus toimus Peetri kirikus kell kuus õhtul. Kirik oli pidulikult ehitud ja heledasti valgustatud. Kõigis lühtrites põlesid säravad küünlad.

Uudishimulikke oli kogunenud palju ja nende hulgast ei puudunud Salme ja Velli. Kui pruutpaar ilmus kirikuuksele ja pasunakoor neid koraaliga vastu võttis, läbis pealtvaatajate ridu summutatud kahin. Silmitseti, kaelad õieli, ja sosistati. Säärast laulatust ei saanud Narva kohvitädid näha mitte igapäev. Nüüd tuli hoolikalt kõike silmitseda, viimasest kui mirdioksakesest pruudi kleidi küljes kuni peigmehe kamasside ninadeni. Oli vaja teha kindlaks pruutneitsite ja peiupoiste täpne arv, mis kellelgi seljas, kes kuidas astus, üldse näha kõike, et hiljem kohvilauas oleks, millest sädistada ja vadistada.

Jah, pruutpaar oli laitmatu — selles osas polnud kohvitädide hulgas lahkarvamusi. Paar oli suurepärane! Ei olnud midagi laiduväärset öelda pulmalistegi kohta. Aina siid ja samet ja puha ... Ja milline võib küll olla veel pulmalaud! Kahju, et ei näe.

„Kui ilus!" sosistas Salme Vellile, suutmata pöörata silmi Liidelt, kes pikas valges siidkleidis, maani ulatuvas pruutlooris ja mirdiokstest pärjaga vahavärvilistel lokkidel sammus väärikalt peigmehe käe kõrval läbi kiriku.

„Lilled! ... Talvel! ..." imestas Salme.

„Linnas müüakse lilli talvel poes," seletas Velli kui vanem ja targem.

„Peaks Liide siiapoole vaatama!" soovis Salme.

Liide aga ei vaadanud. Ometi oleks Salme tahtnud just nüüd õele naeratada, õele, keda ta õeks ei tohtinud nimetada. Velli oli lihtne, tavaline õde, Liide aga... midagi muinasjutulist, eriti just täna. Ning Salme sosistas Vellile:

„Ma tahaksin ka pruut olla ja nii ilus kui Liide..."

„Kannata," lõi Velli käega, „küll ükskord saab sinustki pruut."

„Niisugust nagu Liide ei saa minust ega sinust mitte kunagi: meietaolised vaesed on ainult muinasjutus ilusad ja õnnelikud."

Kevad tõi Parmu perekonna ellu veel teisigi muudatusi ja Liisale uut muret ning südamevalu. Miina, kes peale Liide abiellumist oli täiesti üksinda jäänud, võttis Salme enda juurde. Ning Liisa, kes salajas hingepõhjas polnud veel Miinale andestanud, et see Liidest oli preili kasvatanud, andis meeleldi ka Salme Miina juurde, sest Salmel oli tädi juures kindlasti parem kui võhivõõraste pool lapsi hoida. Teiseks aga sõitis noorpaar Ameerikasse.

Jälle seisis Liisa jaamaesisel ja saatis tütart, keda ta nüüd maailma ees õetütreks nimetas. Jällegi embas Liide oma lihast ema ja ta pikkade ripsmete küljes läikis pisar, mis tegi ta hetkeks tütarlapse sarnaseks, kes kunagi kirjus käpikus käega vagunitrepilt oli emale lehvitanud.

Kostis kolmas kell. Viimast korda surus Liide ema kätt ja poetas talle pihku viis kümnerublast raha. Siis suudles ta kõiki saatjaid ja lubas mitte kedagi unustada. Vedur vilistas, rattad hakkasid tasase mürinaga veerema. Noorpaar seisis vaguniuksel ja lehvitas. Ka saatjad lehvitasid. Rong kaugenes. Ainult kaks valget taskurätti hõljusid nagu valge tuvipaar õhus, saates rongi, mis viis ära Parmu Liisa tütre ja proua Mätiku poja.

Liisal oli tunne, nagu kõiguks maa ta jalge all. Nüüd ei näe ta enam kunagi Liidet, nagu ei näe neid kolme, keda katab Ambla kalmistu muld. Kui rong silmapiirilt kadus ja saatjad perroonilt lahkusid, vajus Liisa jaamaesisele pingile ja andis pisaratele vaba voli. Lapsed surusid end ema vastu. Ema oli ainuke ja armas ning

valus oli näha teda nutmas. Liide aga, kes polnud veel jõudnud omaseks saadagi, muutus kaugenedes veelgi võõramaks. Las ta sõidab pealegi sinna Ameerikasse, mis asub kusagil maakera teisel poolel, seal, kus kõik inimesed olevat rikkad ja õnnelikud. Olgu ka Liide seal õnnelik. Nemad jäävad siia, maakera vaesemale poolele, kus küll vaene jääb vaeseks, aga kus siiski on ka õnnelikke inimesi. Parmu Liisa lastele meeldib siingi ja nad ei tunne end õnnetutena. Ainult kui ema ei nutaks.

Liisa pigistas peos külmi kullatükke ja kuivatas silmi. Ühe saatis ära, kuid kolm on ta juures. Ka see on õnn.

ALGAB SÕDA

Ääsitulena kõrvetavas päikeses tolmasid Narva agulite sillutamata tänavad kütisena. Näis, nagu oleks kogu linna majad pahupidi pööratud ja elanikud tänavatele puistatud. Jõukama seltskonna daamid varjasid end kuumuse ja tolmu eest värviliste päevavarjudega. Karskusseltsi „Võitleja" esine oli rahvast tulvil. Siin oli koos ka linna koorekiht, ümarike kõhtudega isandad ja puuderdatud nägudega daamid. Töölised seisid eraldi rühmana veidi eemal. Piki Peterburi tänavat liikus jaama poole rongkäik. Kaupmees Kapustin ja juuksuriäri omanik Šipelkin kandsid suurt heledavärvilist Nikolai II pilti. Kõige ees kõndis papp viirukipanni õõtsutades. Tema kõrval kanti kirikulippe. Tuletõrjeseltsi orkester mängis „Jumal, keisrit kaitse sa". Seltskond „Võitleja" ees ühines rongkäiguga. Töölised jäid paigale. Nad olid tõsised, mornid ja vaikivad.

Kui rongkäik oli möödunud, astus „Võitleja" trepile pikakasvuline noormees. Tal oli seljas tume pluus, peas must laiaääreline kaabu, mille alt ulatusid kaelani ruuged juuksed.

„Seltsimehed töölised!" hüüdis ta kõlava häälega. „Sõda, kuhu teid kas täna või homme kutsutakse, ei ole tööliste huvides. Meil ei ole isamaad, ei ole ka varandust, mida meid kaitsma kutsutakse. Sõjas paisuvad vabrikantide rahapungad, tööline jääb aga ilma

viimasest, mis tal on. Meid aetakse tapalavale, et rikastada neid, kes . . ."

Rohkem ta kõnelda ei saanud, sest nurga tagant tulid joostes kaks meest ja andsid kätega vehkides märku laiali minna. Kõneleja kadus trepilt ja sulas rahva hulka. Hiljem jalutas ta rahulikult hallis mantlis ja sonimütsis.

Kui hingeldavad linnavahid „Võitleja" ette jõudsid, leidsid nad sealt vaid vana naise, kes luuaga treppi pühkis.

Üha rohkem ja rohkem rahvast valgus jaama poole. Sinna suundusid ka Kase Leida, Velli ja Salme.

„Kas sa tundsid seda noormeest, kes kõnet pidas?" küsis Velli Leidalt.

„Aga mis see sind huvitab?" vastas Leida küsimusele küsimusega.

„Ei midagi." Velli häälest kostis solvumist. „Ta aitas mul Haridusseltsi raamatukogus raamatuid valida. Tahan teada, kes ta on."

„Küll jõuad veel teada saada," katkestas Leida järsult.

„Kas ta on „Kiire" mees?" uudistas nüüd omakorda Salme.

„Aga kuidas sina arvad?"

Niisugune oli Leida alati. Ta muutus kinniseks ja tõrjuvaks, kui jutt kaldus küsimustele, mis Vellit kõige rohkem huvitasid.

Jaama ees lainetas inimpeade meri. Kaubavagunite lahtistest ustest vahtisid välja hallides sinelites värskelt mobiliseeritud sõdurid. Neid oli kõikidest paikadest üle Eesti. Siia tuubiti ka Narvast võetuid. Nutt, naer, kisa ja laul kostsid võidu. Üks purjus sinelikandja kahmas papilt viirukipanni ja hakkas sellega keerutama, karjudes täiest kõrist: „Võtke ja sööge mu ihu kõige naha ja karvadega! Aamen!" Ta tiriti koos viirukipanniga vagunisse. Hetke pärast lendas viirukipann välja, kisa ja trampimine aga kostsid edasi.

Velli silmas siin paljusid tuttavaid Kreenholmi naistöölisi, kes olid tulnud saatma oma mehi. Siin oli ka Altingi Mihkel oma naise Anniga. Vellile näis, et Mihkel on sinelis kohmakas ja ilmetu. Kasvult pool pead

pikem Anni seisis mehe kõrval. Nad vaikisid, nagu poleks neil teineteisele enam midagi öelda. See vaikimine tundus Vellile veelgi rusuvamana kui kisa ja purjus meeste lärmamine.

Mõned vagunid olid kaseokstega ehitud, siin-seal üürgas lõõtspill. Ühel vaguniuksel seisis piltilus sihvakas noormees ja võttis kahe käega vastu lilli, mida tütarlapsed talle ulatasid. „Aitäh, eevatütred!" hüüdis ta. „Eks näe, palju mulle siis lilli tuuakse, kui ma kahe karguga tagasi tulen."

„Lähme koju," ütles Salme nördinult. „Ma ei taha seda enam vaadata."

„See on alles esimene vaatus," naeratas Leida. „Tahaksin sind näha viimase vaatuse lõpul."

Leida ettepanekul mindi Kaskede poole, sest Leida ütles, et tal on tüdrukutele midagi tähtsat seletada. Tüdrukud aimasid: nad saavad Leidalt jälle mingi ülesande, mille kohta nad aga pärida ei tohi, mis ja milleks.

Kase korteris leidsid nad mingi isanda, kes istus laua ääres, seljaga ukse poole, ja näis Leida ema milleski ägedalt veenda püüdvat.

„Ohoo," sosistas Leida sõbrataridele, „vana Palmimait!"

„Kas nuhk Palm?" tahtis Velli küsida, kuid võõras keeras end tulijate poole ja kummardus viisakalt.

„Kas ei tunne?" küsis ta naeratades.

„Võin eksida. Parem kui tutvustaksite," vastas Leida.

„Oskar Kurvits."

„Leida Kask ja need siin on minu töökaaslased."

„Ma tunnen teid väga hästi, ehkki teie küll . . ."

Maali pilgutas Leidale silma ning lausus:

„See isand siin ajab segast juttu. Mitte midagi ei saa aru. On vist auru all ja korteriga segi läinud, või . . ."

„Mida te soovite?" küsis Leida.

„Ta räägib, et teda olevat siia kusagilt põranda alt saadetud, mingisugust pressi otsima, mille sina olevat siia toonud," segas Maali jälle end jutu vahele.

„Nagu näha, olete aadressiga eksinud. Ja üldse oleks parem, kui katsuksite endale ja oma põrandaalustele selgeks teha, et presside otsimine pole enam moes."

Võõra suunurgad tuksatasid, kuid näiliselt rahulikult lausus ta:

„Teie, preili Kask, hukutate oma kangekaelsuses sõbrad, kes teile võiksid kasu tuua. Ma pole mingi Palm, vaid teie kaasvõitleja, teie aatekaaslane."

„Mina aga olen tavaline tüdruk, keda huvitavad tantsuõhtud, lilled ja kavalerid. Aga nüüd vabandage mind — muidu võin veel esimesest valsist ilma jääda." Salmele ja Vellile silma pilgutades lisas ta: „Läki, tüdrukud, meid oodatakse." Ema muigas mõistvalt.

„Näete nüüd! Nii on need noored inimesed," ohkas Palm, kui uks oli sulgunud. „Soovid neile kõigest südamest head, nemad aga napsavad sul ninast kinni. Kahju on mul teie tütrest. Kena tüdruk, aga rumal. Täna võiks veel aidata, aga homme on juba hilja."

„Aga ütelge ometi, mis minu tütart ähvardab?" küsis Maali.

Palm vaatas talle pead vangutades otsa.

„Tõesti ei saa aru, kas olete teie juhm või peate mind juhmiks. Tütrele võib veel andestada, ta on noor. Aga teie ... kellel on viienda aasta kogemused seljataga ... Ma ei tea tõesti, mis öelda." Ta pöördus solvunult ja võttis ukselingi pihku.

„Pidage ometi!" hüüdis Maali. „Missugune see press siis õieti on? Äkki on ta tõepoolest siin. Ega plika minulegi kõike räägi."

Palm astus mõned sammud tagasi. Ta poleks vast seda teinud, kui oleks märganud iroonilist muiet Maali täidlasel näol.

„See on kivi, mille peal trükitakse lendlehti. Saate aru ... kivi," seletas Palm õhinal.

„Kivi ..." kordas Maali. „Kuulge, keldris on küll üks kivi. Kogu talve seisab mu kapsapüti peal."

Võõra näos peegeldus ühteaegu elevus ja kahtlus.

„Ja kas teie tütar seda kivi vahel kasutab ka?" küsis ta uurivalt Maalilt, kelle näolt oli jäljetult kadunud irooniline muie.

„Mina n'd küll pole näinud," vastas Maali nõutult õlgu kergitades. „Ta istub vahel pooled ööd üleval, kui meie juba magame. Võib-olla siis pressibki."

Palm silmitses jälle Maalit uurivalt.

„Kuulge, tooge see kivi õige minu kätte," ütles ta viimaks otsustavalt. „Kui ei ole see, annan tagasi."

„Ei mina, vana inimene, teda küll tuua jaksa. Eks minge ise keldrisse ja vaadake. Võtke siit tikud kaasa."

Kurvits-Palm vastas, et tal on taskulamp omast käest. Maali lükkas põrandariide kõrvale ja selle alt tuli nähtavale keldriluuk. Palm valgustas taskulambiga auku, kuhu viis redel. Nurgas olid mingid vanad kaltsud ja paar puupütti.

„Näe, seal nurgas, kolu all," osutas Maali püttide suunas.

Palm ronis keldrisse ja hakkas lambiga teed valgustades nurga poole minema. Samas aga kolksatas keldriluuk ja kriiksatas riiv.

„Mis kurat see siis tähendab?" hüüdis Palm.

„Ei midagi," rahustas Maali tasa naeru kihistades. „Pole hea, kui mõni juhtub tulema ja näeb teid pressiga. Pannakse veel meid mõlemaid pokri."

„Kui te mind silmapilk välja ei lase . . ." hüüdis Palm tulivihaselt.

„Ja mis siis lahti läheb?" küsis Maali ja keldrisse oli tema naerukõhin selgesti kuulda.

„Vastutad. Saad aru: vas-tu-tad!" karjus nüüd „põrandaalune" meeletus raevus.

„Pole kuulnud, et põrandaaluse kinnipüüdmise eest keegi oleks vastutanud. Makstakse veel pealegi," ei varjanud Maali enam oma irooniat.

„Jätke lollused," püüdis nüüd võõras Maalit võita juba rahulikumal toonil. „Kui te mind siit päästate, siis ei juhtu teiega midagi, ei nüüd ega edaspidi."

„Ei, vennas, ära looda!" naeris Maali. „Nüüd on minu kord teenida. Niisuguse linnu eest antakse kindlasti kamalutäis kulda."

„Kuradi nõid," kirus Palm. Ta lõi jalaga kaltsud laiali, mille alt tuli nähtavale suur ümarik kivi ühel küljel tilpnevate kapsalibledega. Ta tõukas kivi jalaga ja sülitas. Siis võttis ta pütikaane ja hakkas sellega vastu keldriluuki taguma. Üleval jäi vaikseks. Viimaks võttis ta kivi, et sellega luuki puruks lüüa, kuid see libises ta käte vahelt ja kukkus vasaku jala varvastele. Vandudes ja kirudes istus ta püti otsa.

„Nüüd on põrgu lahti," kirus ta endamisi. „See vanamoor määrib mu nii sõnnikuga kokku, et ära ülemusele enam nägu näita. Kõrgendusest ära unistagi."

Kaugemale ei saanud isand enam mõttelõnga venitada. Kaks paari raskeid saapaid trampisid üle põranda.

„Noh, tädi, kus teil see põrandaalune on?" küsis tuttav kähisev hääl, mille järgi polnud raske ära tunda alaliselt purjus linnavahti Prikandit, hüüdnimega Seasilm.

„Kus siis mujal kui põranda all," sädistas Maali süütult. „Näe, siin luugi all. Aga enne ma teda välja ei anna, kui maksate. Palm pidavat nende püüdmisega hästi teenima."

„Noh, või kohe maksta! Enne vaatame, kes sul seal keldris on," põristas teine hääl, mille järgi keldris olija tundis ära võmm Bolotnikovi.

„Andke sellele nõiale hea keretäis!" hüüdis Palm keldrist.

Luuk avanes ja sealt kerkis Palmi vihast moonutatud nägu, hallituse ja mullaga määrdunud õlad ja siis Palm ise kogu oma haletsemisväärses olekus. Kõik kolm vahtisid üksteist nagu ilmutust.

„Kes teile ütles, et see mees on põrandaalune?" küsis Bolotnikov rangelt.

„Kes muu, kui ta ise," vastas Maali.

„Kuradi tola," kirus Bolotnikov ning polnud aru saada, kellele see nimetus kuulus. Ta lõi pahaselt käega ja lausus: „Lähme!"

„Aga tasu... Kas siis teie saate selle?" ägestus Maali. „Mina, vana naisterahvas, püüan teile niisuguse rasvase tüki lõksu ja muudkui pühi suu puhtaks. Ei, seda ei ole!"

„Tasu järele tulge jaoskonda," ütles Bolotnikov Palmi kättpidi ukse poole talutades.

PETROGRADI TÄNAVATEL

Sõja algusest on möödunud aasta. Päev-päevalt läheb elu raskemaks ja kallimaks. Mida teha? Leiva hind tõuseb iga päevaga. Kannatajad on töölised, kelle palka

kärbitakse kopikahaaval. Ajaleht „Kiir" on ammu suletud. Suletud on ka Haridusselts, selle uksel uhkeldab politsei pitser.

Parmu perekonda külastab jälle vana tuttav — nälg. Velli teenib vaid poole endisest palgast, Liisa aga mitte midagi. Kes laseb veel pesu pesta, kui pole müügil enam seepi? Ka Roobert on pagaritöökojast, kus ta töötas õpipoisina, vallandatud.

Kehvad päevad on ka Miinal. Endiselt kõlgub küll majanurga küljes plekitükile maalitud saabas, märgiks, et kingsepp Luiksi lesk võtab tellimusi vastu. Ajad on aga kasinamaks jäänud ja paljukest saapaparanduski sisse toob.

Ühel päeval tuli Velli töölt koju varem kui tavaliselt. Vaikides ulatas ta emale raha. „Oli palgapäev ja seekord viimane..."

Liisa käed langesid rüppe. „Ja mis siis nüüd saab?" küsis ta rohkem iseendalt kui Vellilt.

Ema silmis pisaraid nähes ei suutnud Velli enam tuppa jääda. Sihitult lonkis ta läbi linna tühjade tänavate ja leidis end lõpuks Pimeaia vanast lehtlast. Siit oli näha kaugele, tühjale ja vaiksele jõele. Taamal kõikus lainetel üksik väike kaluripaat. Pärivett ujus vana vettinud palk, mis oli kaldakäänus seisnud vist kaua ja ruttas nüüd mere poole.

Sõda oli küll kaugel... Kuid ta jäine hingus oli siingi. Nagu nõiakepi väel uinutas ta vabrikud, viis töölisi tapatalgutele, paiskas inimesi tänavale nälgima. Sõda ei peetud töörahva huvides... Kuid töölised sõdisid... Lugematuid kordi oli Velli selle küsimuse kallal pead murdnud.

Puude varjud olid juba õige pikad, kui Velli viimaks lehtlast lahkus.

Samal õhtul toimus Kase korteris nõupidamine, millest võttis osa peale naispere ka vana Kask ise. Jõuti otsusele, et Vellil tuleb Petrogradis õnne katsuda. Seal töötasid ka Kase vanem poeg ja tütar. Kask lubas neile kirjutada, et nad abistaksid Vellit nii kaua, kui see leiab endale teenistuse. Arvati, et teenijatüdruku koht oleks kõige sobivam, siis pole korteri- ega leivamuret.

Palk jääb järele ja selle võib koju emale saata. Samas kirjutas Leida õele kirja ja palus teda Vellile jaama vastu tulla.

Velli lahkus Kaskede korterist paremas meeleolus, kui ta sinna oli tulnud. Silmapiir ei olnudki enam nii tume, seal helkis väike lootuskiir.

„Raske on sul seal," ütles ema, kui ta oli Velli tulevikuplaanidest kuulnud. „Suur linn . . . Lootus tundmatutele inimestele, keda sa kordagi pole näinud."

„Aga mul ei ole ju valikut," vastas Velli.

„Ega ole küll," ohkas Liisa ja pööras pilgu seina poole. Velli nägi, kuidas ta õlad tasa vappusid.

Jaamaesine oli juba ammu inimestest tühi, kuid Velli seisis ikka veel teise klassi ukse kõrval ja hoidis käes oma kollast vineerkohvrit, mille järgi kokkuleppe kohaselt Leida õde pidi ta ära tundma. Suure ümariku kella osutid aina liikusid ja liikusid, kuid Kase tütart Idat ei olnud ikka veel näha. Aga kui ta ei tulegi?! Velli tõrjus selle mõtte kohe eemale.

Jaamaesisele ilmus vanaldane naine luuaga. Ta ütles Vellile midagi vene keeles, millest see hästi aru ei saanud. Siis näitas ta käega uksele. Velli taipas, et tal tuleb siit lahkuda.

Tänav võttis ta vastu trammide mürina, voorimeeste hüüete ja igas suunas tõttavate jalakäijatega. Velli tundis end ses helisevas ruttamises nii abituna, et ta aralt keset kõnniteed seisma jäi.

„Kuhu preilit viia?" küsis habemik voorimees.

„Kirotšnaja kaksteist," vastas Velli aralt.

„Nelikümmend kopikat," pomises habemik nahkset põlvekatet eemale lükates.

Sõiduk peatus suure viiekorruselise maja ees. Velli seisatas sissekäigu ees ja hakkas uurima numbrite rida üleval ukse kohal.

„Missugust korterit te otsite?" küsis naine, kes väljus uksest, turukorv käevangus.

„Kahekümne kuuendat," vastas Velli oma viletsa-võitu vene keeles.

„Sinna läheb hoovist, tulge, ma näitan."

Naine viis Velli ümber maja värava juurde, osutas

käega hoovinurka ja ütles: „Näe, seal nurgas on sissekäik, kakskümmend kuus asub viiendal korrusel."

Põksuva südamega astus Velli, kohver ja kiri käes, trepist üles. Aralt tõmbas ta kellanööri. Ootas. Keegi ei tulnud avama. Nüüd alles märkas Velli, et kellanööri kõrvale oli seinale kinnitatud terve rida valgeid paberiribasid. Igaühele oli midagi kirjutatud. Velli luges: „Kask — neli korda." Ta tõmbas kellanööri. Neli korda kõlksatas kell, kuid uks jäi ikka suletuks.

Velli istus koridori aknale ja vaatas alla. Kõrgus pani ta pea pööritama. „Pole vist kodus. Ei saanud kirja kätte, ei teadnud oodata," mõtles ta. Pärast pooletunnilist ootamist tõmbas ta uuesti kellanööri, seekord kaks korda. Lähenesid sammud, riiv kriuksus ja uks avanes niipalju, et Velli võis näha kõhna hallipäist naist, kes teda külma pilguga küsivalt silmitses.

„Kas Ida Kask elab siin?" küsis Velli tasa.

„Pole kodus."

Uks sulgus ja sammud kaugenesid.

Raske südamega läks Velli neidsamu trepiastmeid pidi alla.

Hoovinurgas, vastu naabermaja seina, oli väike madal ehitus, mille tahmast tuhmi akent varjas prügikasti ülestõstetud raudne luuk. Siia pani Velli oma kohvri maha ja istus sellele. Ta otsustas oodata, kuni Ida koju tuleb. Iga kord, kui mõni noor naine maja välisuksele lähenes, tõusis Velli püsti ja võttis kohvri kätte, et tulija ta ära tunneks. Kuid inimesed tulid ja läksid ning keegi ei pööranud talle tähelepanu.

Juba hämardus. Tänaval süüdati tuled. Hakkas vihma tibama. Vellile tulid vägisi pisarad silmi. Siis avanes ta pea kohal aken ja sellest vaatas välja kahus peaga vanaldane naine.

„Keda sa ootad?" küsis kahupea.

„Ida Kaske kahekümne kuuendast korterist," vastas Velli.

„Eestlane?"

„Jah."

Vanaeide pea kadus aknalt ja ilmus varsti uksele.

„Tule sisse!" viipas ta käega Velli poole. „Vihma sajab, saad märjaks."

Velli astus vanaeide järel räpasesse kööki. Pliit asetses keset ruumi ja sellel olid mitmed priimused ning kastrulid. Seinte ääres oli paar väikest lauda, taburetti ja korratult segipaisatud nõudega riiul.

Vanaeit lükkas Vellile tabureti ja istus ise teisele. Tal oli seljas pikk, kirjust sitsist hommikumantel, käerandmel välkus kullast käevõru, mis meenutas keerdutõmbunud madu.

Silmitsedes Vellit tähelepanelikult, lausus ta: „Asjata ootad sa seda tütarlast... Teda pole enam siin."

Velli tõusis püsti. „Kuidas ei ole? Ukselgi on ju paber, et Kasele tuleb helistada neli korda."

„Sa ju helistasid. Kas ta avas sulle?"

„Teda ei olnud kodus."

„Ega ei tulegi. Mõistad, ei tulegi enam koju," rääkis vanaeit kuidagi imelikult.

„Kuhu ta siis läks?" küsis Velli ja silmitses omakorda kohkunult vanaeite.

„Ei läinud, vaid viidi... Eile öösel viidi. Kojamees hommikul rääkis, et politsei viinud ära."

Iga vanaeide sõna mõjus Vellisse kui haamrilöök. Ta silme ees hakkas virvendama, suu muutus kuivaks ja kõrvus kohises.

„Kas sul siin veel tuttavaid on peale selle tütarlapse?" küsis vanaeit pärast lühikest vaikust.

Velli raputas pead.

„Ja kuhu sa mõtled ööseks minna?"

Velli kehitas õlgu ja pööras näo kõrvale.

„Ma võiksin ju sind mõneks päevaks siia jätta," ütles vanaeit. „Õigemini mõneks ööks..." parandas ta. „Päeval tuleb sul siit ära minna, et kojamees ei näeks. Magada tuleb köögis põrandal. Iga öö eest maksad viiskümmend kopikat. Oled nõus?"

Velli oli mõndagi kuulnud Petrogradi öistest tänavatest. Üksnes palja mõtte juures, et tal tuleks öö tänaval veeta, tõusis tal hirmuhigi nahale. Teisest küljest aga kohutas teda öömaja hind. Narvas võis saada kahe rubla eest nurga ühes magamisasemega kuuks ajaks.

„Noh, otsusta!" käis vanaeit peale.

„Olgu," lõi Velli käega.

Köögis liikus õhtu jooksul palju inimesi. Kõik nad askeldasid priimuse ümber, kolistasid kastrulitega, solistasid veega ja kadusid siis nagu hiired urgudesse. Nähtavasti üüris vanaeit nurki nendele, kellel puudus raha toa jaoks.

Kesköö paiku jäi köögis vaikseks. Siis tõi vanaeit mingi lagunenud madratsi ja viskas selle puukasti kõrvale.

„Anna pass ja võid magama heita!" ütles ta magusalt ja mõnutundega haigutades. „Tuli kustuta ka ära!" hüüdis ta veel ukse vahelt ja kadus. Vastikustundega laotas Velli oma puhta lina määrdunud madratsile, kustutas tule ja heitis oma esimesele asemele suures Petrogradi linnas.

Velli käis juba mitmendat päeva tööbörsil. Ta sai siin tuttavaks ühe kindralilese toaneitsi Katjaga, kes igal hommikul saatis siia üht omaküla tütarlast. Neljanda päeva hommikul, kui ta valmistus jälle börsile minekuks, tuli Katja ja teatas, et olevat saada alamtoatüdruku koht tema perenaise tuttava juures. Katja andis aadressi ja käskis passi kaasa võtta ning kohe sinna ilmuda.

Kui Velli korteriperenaiselt passi küsis, kadus too sõnalausumata oma tuppa, tuli aga hetke pärast tagasi ja teatas kohkunult, et passi ei ole.

Velli tardus tummaks. Viimane lootus tööd leida oli kadunud. Sõnagi lausumata tuikus ta uksest välja.

Kogu päeva hulkus Velli tänavail. Õhtul, kui pimedaks läks, tuli ta jälle räpasesse kööki ja puges nurka. Ta kartis, et nüüd tuleb vanaeit ja ajab ta siitki minema. Vanaeit tuligi, kaasas peenelt riietatud keskealine härra. Nad seisatasid ja jutlesid mingis võõras keeles. Siis lahkusid nad köögist Vellile sõnagi lausumata.

Järgmisel hommikul tuli vanaeit ja ulatas Vellile paberilehe, millele oli kirjutatud midagi peene ja korraliku käekirjaga.

„Säh, siin on sulle aadress!" ütles ta. „Lähed selle härra juurde, kes eile siin käis, toatüdrukuks. Koht on väga hea. Härra on rikas ja üksik. Tal on veel köögitüdruk ja teine toatüdruk, kes tube koristab ja lauda

katab. Sinu tööks on härrale paberosse toppida ja tema pesu korras hoida. Peseb muidugi pesunaine. Palk on kaheksateist rubla kuus."

„Kaheksateist rubla?!" kordas Velli ja arvas, et ta ei kuulnud õigesti.

„Kaheksateist jah," kinnitas vanaeit naeratades. „Sul on õnne, tütarlaps. Sa meeldisid härrale... Kui sa mõistlik oled... härra on rikas ja helde. Paremat kohta pole lootagi. Ära ole rumal, et seda käest ära lased."

„Aga mul ei ole ju passi... Ma pole ka varem härrasid teeninud. Vahest ei tule toime," kahtles Velli.

„Ei tee viga. Härra võtab sind minu soovitusel ka ilma passita. Ka sest pole midagi, et sa varem ei ole härrasid teeninud. Igas majas omad kombed. Küll peremees su välja õpetab," lõpetas ta naeratades.

Velli võttis oma kohvrikese ja suundus ukse poole. Vanaeit surus ta kätt ja soovis õnne ning õpetas, missuguse trammiga ja kuhu sõita.

Ilm oli päikesepaisteline ja Velli samm kerge. Tal oli tunne, nagu paistaks päike jälle ka temale. Ta saab koha ja palga, millist ta poleks lootagi julgenud. Missugune on ema nägu, kui ta saadab talle oma esimese kuu teenistuse — kaheksateist rubla...

Äkki jäi ta keset kõnniteed seisma. Tal oli tunne, nagu oleks keegi ta käest kinni haaranud ja hüüdnud: „Ära mine!"

Ta mõtles vanaeide sõnadele: „Kaheksateist rubla kuus... teha pole midagi... Üksik härra... Väga rikas..." Ja siis veel kaotatud pass. Ei, siin oli midagi korrast ära. Talle meenusid romaanidest loetud ebatavalised lood Petrogradi elust ja selle varjukülgedest... Kuhu minna? Kellelt nõu küsida?

Ta seisatas mõne hetke äri vaateakna taga ja mõtles pingsalt. Ainus, keda ta siin linnas tundis, oli Katja. Ta läks tema juurde ja küsis nõu. Kui Katja oli ära kuulanud Velli jutustuse, hüüdis ta: „Ei, sinna ära mine! Vanaeit tahab sind maha müüa!"

Ja ta soovitas veel iga hinna eest passi tagasi nõuda ja kui vanaeit heaga ei anna, siis minna jaoskonda pristavi juurde.

Vanaeit oli väga üllatunud, kui Velli oma vineerkohvrikesega uuesti köögiuksele ilmus.

„Noh, kas ei leidnud üles?" küsis ta, varjamata oma pahameelt.

„Leidsin küll," valetas Velli.

„Miks sa siis tagasi tulid?"

„Ei võetud vastu."

„Ei või olla!" raputas vanamoor oma sasipead. „Ise käskis saata... Oli isegi väga rahul... Aga võib-olla sa ei käinudki?" hüüdis ta Velli ette seisma jäädes ja teda oma rohekate pilusilmadega tigedalt silmitsedes. Siis pööras ta end äkki ringi ja läks sõnagi lausumata oma tuppa. Velli kuulis, kuidas ta seal kellegagi võõras keeles rääkis.

„Telefon..." taipas Velli.

Uks lendas lahti ja lävel seisis näost punane, tulivihane vanaeit.

„Nii ta on!" hüüdis ta hingeldades. „Arvasin kohe, et sa luiskad. Inimene ootab sind ja sina longid mööda linna ringi. Ja tuled ning valetad mulle veel suudsilmad täis. Tead sa, kullake, et Petrograd pole Narva. Siin tullakse sinusugusega kähku toime. Sa kas lähed kohe härra juurde või koristad end siit jalamaid," lõpetas ta ning seisis ähvardavalt Velli ees, vasak käsi puusas, ja osutas paremaga uksele.

„Andke mu pass kätte ja ma lähen otsekohe," vastas Velli samuti ägedalt.

„Pass!" naeris vanaeit mürgiselt. „Kes nägi, et sa oma passi minu kätte andsid? Mina pole sind ega sinu passi näinud. Ma ei tunnegi sind."

„Tunnete või ei tunne, kuid passi peate ikkagi kätte andma. Või muidu tulete pristavi juurde ja tõendate, et olete mu passi ära kaotanud," ei andnud Velli järele.

„Kas sa kuuled!" kriiskas vanaeit. „Või pristavi juurde! Palju sul raha on, et sa pristavi peale loodad? Et sa näeksid, palju sul pristavist kasu on, tulen ma kaasa!" Vanaeit kadus oma tuppa. Varsti ilmus ta uuesti mustas siidmantlis ja kübaras, mida kattis tohutu lille- ja lintide kuhi. Sõrmedes sädelesid sõrmused ja randmel oli senisele lisaks veel teinegi kuldkäevõru.

„Noh, eks lähme siis!" ütles ta ning värvitud huuled naeratasid pilkavalt.

Pristav, suur turske mees, istus kirjutuslaua taga ja soris mingites paberites. Tulijaid nähes hüüdis ta:

„Madam Kogan! Pole teid juba ammugi näinud."

Ta upitas oma kaaluka kere püsti ja ulatas madamile käe.

„Palun istuge ja jutustage, mis tuuled teid täna siia tõid," ütles ta lipitseva lahkusega ja viitas toolile teisel pool lauda.

Madam Kogan kohendas end pakutud toolil kui kana pesal, osutas siis oma lillede ja lintidega koormatud peaga Velli poole ja ütles:

„Tuul, mis mu siia tõi, tuli ise ka kaasa. Ehk suvatsete talt endalt küsida."

Pristav mõõtis Vellit asjaliku pilguga.

„Sissesõitnu?"

„Jah."

„Kust?"

„Narvast."

„Ja mis te siis soovite?"

Velli jutustas, nii kuidas keeleoskus lubas, öömajast, Koganist ja kadunud passist. Kui ta oli lõpetanud, küsis pristav:

„Ja mida teie selle kohta ütlete, madam Kogan?"

See aga kohendas end toolil mugavamasse asendisse, naeratas laialt ja alustas oma jutustust saksa keeles. Pristav heitis Vellile aeg-ajalt uudistavaid pilke ja lõpuks puhkes täiest kõrist naerma. Vanaeit aga seiras Vellit võiduka pilguga.

Viimaks, kui pristav oli naerust veidi toibunud, lausus ta Vellile:

„Kuule, tüdruk, praegu on sul kõige mõistlikum pakutud koht vastu võtta. Passi sulle muretseme, kuid sellega läheb aega. Ole õnnelik, et sind ka ilma passita vastu võetakse."

Sellega lõppeski jutt. Pristav saatis madami ukseni ja surus tal sõbralikult kätt.

Õhtul läks Velli Katja juurde. Viimane saatis ta oma tuppa ja käskis olla vagune kui hiirepoeg. Oli juba peaaegu kesköö, kui Katja tuli. Ta tõi Vellile üht-teist

õhtueineks ja lippas siis tagasi perenaist magama panema. Viimasele tuli tal igal õhtul vanni teha ning pärast seda üleni salvide ja kreemidega sisse hõõruda. Ta oli nii väsinud, et süüagi ei jaksanud.

Kaua ei saanud Velli Katja juures ööbida. Juba järgmise päeva õhtul avastas ta kindralilesk ja saatis tänavale.

Velli hulkus sihitult ringi. Mida tühjemaks jäid tänavad, seda rohkem kleepusid külge saatjaks pakkujad. Oma vähestest kogemustest teadis Velli, et sildadel on vaiksem kui tänaval. Ta läks Neeva äärde ja suundus esimesele vastutulevale sillale. Raginaga veeres mööda peaaegu tühi tramm. Kapjade plaksudes kihutas troska, kust kostis kära ja laulu. Siis jäi kõik vaikseks. Vaid Neeva laulis öö sügavuses oma sõnadeta laulu. Kollakad laternatuled virvendasid vees.

Velli kummardus üle sillavõre ja vaatas alla. Kui hea oleks vajuda siia mustavasse pehmesse sängi. Siis poleks vaja enam sihitult hulkuda. Poleks vaja ka passi ega öömaja.

Ta läks üle silla. Piki kaldaveert kasvasid puud. Kuid ühtki pinki polnud nende all. Veel klõpsusid hiliste kojuruttajate kontsad vastu kõnniteed. Keegi mees tuli Vellile otse vastu. „Nüüd pakub end saatjaks," mõtles Velli. Ta tahtis juba üle tänava minna, kuid tulija astus ühte majja. Oli näha, et ta ust ei lukustanud. Velli ootas vähe aega ja astus siis trepikotta. Uimasena sammus ta trepist üles, üha kõrgemale ja kõrgemale. Ta pani kohvri pööningu ukse alla ja istus sellele. Rauge väsimus haaras liikmed. Hea oli nii istuda. Keegi ei näinud teda, keegi ei küsinud, miks ta on siin.

Tahtmatult vajusid silmad kinni. Ta magas. Unes meenus talle, et kohvris on veel üks kiri. Selle oli Kase Maali talle hüvastijätul pihku pistnud. Ta sirutas käe kirja järele, kuid see tõusis õhku nagu valge tuvi ja lendas üha kaugemale ja kaugemale.

Ometi kord koputas kirjakandja Liisa uksele. Kui kaua oli ta seda koputust oodanud! Tänavalgi oli ta kõnetanud kirjakandjat ja ikka saanud vastuseks: „Täna ei ole." Nüüd aga keeras ta sõrmede vahel kõhukat, paljude templitega kirja. Nagu kiuste olid aga prillid kadunud. Lõpuks leidis ta nad piibli vahelt, asetas rutukalt ninale ja hakkas ümbrikku uurima. Imelik! Käekiri oli võõras ja ka aadress polnud kirjutatud vene keeles. Teistest sõnadest ei saanud ta aru, kuid Liisa Parm oli küll selgesti lugeda. Viimaks taipas ta ... See oli ju Liidelt! Ta oli kirja oodanud Vellilt, kuid nüüd tuli see hoopis vanemalt, kunagi nii armsalt tütrelt.

Ümbrik oli raske. Kindlasti on seal peale kirja veel midagi. Värisevate sõrmedega lõikas ta ümbriku lahti. Nähtavale tulid fotod. Üks pilt kujutas väikest tütarlast suure lehviga käharates juustes. Teisele küljele oli kirjutatud: „Väga kallile vanaemale Ellenilt." Tähendab, tema, Liisa, on juba vanaema. Kui kiiresti lendab aeg! ... Alles oli Liide ise veel samasugune tüdrukutirts, nagu see siin pildil. Ainult Liisal polnud talle nii toredat lehvi pähe siduda. Kuid ilusa näo, juuksed ja silmad, kõik sai ta ometi temalt, oma emalt, kes ka kunagi oli ilus olnud. Kas mõtleb ta veel sellele? Kas on ta tänulik emale, et see kasvatas ta terveks ja elurõõmsaks, vaatamata puudusele? Tõsi, ta ei kasvatanud Liidet küll lõpuni, kuid suure töö tegi siiski tema. Miina ainult silus tema tööd, tegi tütrest preili.

Ümbrikus olid veel kaks pilti. Ühel oli Harald Liidega ja nende vahel väike Ellen. Teisel aga kaelustasid Liide ja Ellen teineteist.

Kiri oli pikk ja Liisale jäi kõigest loetust meelde vaid see, et Liide on oma eluga rahul, et ta on õnnelik. Neil on oma auto, millega nad sõidavad linnamaja ja suvila vahet, ja kui sõda lõpeb, kavatsevad nad kodumaale omakseid vaatama sõita. Siis aga tahavad nad Haraldi ema Ameerikasse viia. Vanainimesel üksi igav. Lõpuks oli tervitusi õdedele, vennale, tädile ja kõikidele tuttavatele. Liide palus veel saata omaste pilte. „Ei tea sulusiga, mis õueseal viga," mõtles Liisa kibedusega.

Omastel pole leiba hamba alla pista, kust nad veel need pildid võtavad.

Kirja kohale kummardununa, mõtisklevana leidis ka Roobert ema. See polnud enam endine väike Roobu, vaid pikk, sirge noormees, kellele ema ulatus vaid lõuani. Ta oli silmatorkavalt kõhn. Tahmasest näost vaatasid kaks suurt sinihalli silma. Seljas oli tal õliga määrdunud raudteelase pluus. Roobert oli viisteist aastat vana ja töötas juba teist nädalat veduril ahjukütjana.

„Näe, Roobu, Liidelt on kiri!" hüüdis Liisa, kui ta oli oma mõtetest virgunud.

„Nonoh!" ühmas Roobert.

„Noh, tule siis ometi ja vaata ka minu väikest tütretütart," kutsus Liisa.

„Oota nüüd ikka, las ma pesen käed puhtaks, muidu määrin veel väikese preili Mätiku nina nõgiseks," vastas Roobert nägu ja käsi seebitades.

„Preili Mätik..." kordas Liisa. „Jah, preili tuleb tast päris kindlasti," ütles ta tüki aja pärast.

Kui Roobert oli end puhtaks pesnud ja ümber riietanud, sirutas ta käe fotode järele.

„Jah, ega härrastel viga ole," ütles ta pisut üleolevalt. „Näost on prisked ja siledad, riides on ka hästi. On hea, et oleme kaugel ega saa neile oma kaltsudega häbi teha."

Liisa ei vastanud. Ainult kurd ta kulmude vahel muutus sügavamaks.

„Kas sa siis kirja ei loegi?" küsis ta Roobertilt, nähes, et see hakkab muude asjadega tegelema.

„Ma täna ühe õe kirja juba lugesin," vastas Roobert.

„Missugust?" ei taibanud Liisa kohe.

„Vellilt on kiri."

„Kus? Anna siia!" elavnes Liisa kohe.

„Kiri on Miina-tädi juures. Salme tuleb kohe ja toob ära."

„Kas... kas ta on juba teenistuskohal?"

„Jah... oota, küll loed isegi!" naeris Roobert. „On kohal ja varsti saadab rahagi."

„Näe, ema palved ikka aitavad... Jumal on neid kuulda võtnud," ohkas Liisa.

TRÜ Raamatukogu

Nüüd oli Rooberti kord vaikida. Ei võinud ta ju emale öelda, et tema oma palvetega on täpselt sama kaugele jõudnud kui Velli oma kohaotsimisega. Samuti ei võinud ta öelda, et Salmele saadetud ümbrikus oli kaks kirja, üks, mis sisaldas tõtt, teine aga vaid ema rahustamiseks.

Liisa sidus räti pähe ja läks poodi. Ta samm oli nüüd kergem, meel rõõmsam.

Üksi jäänud, istus Roobert käsipõsakil akna alla ja hakkas välja vahtima. Siis tõusis ta püsti ja läks nurka, kus asetsesid ta spordivahendid. See spordinurk meenutas talle alati Vellit, kes oli sageli siin koos temaga harjutusi teinud. Ta kujutluses oli Velli alati ettevõtlik ja reibas. Kujutleda, et Velli istub nüüd kusagil pargis noruspäi ega tea, kuhu minna ja mis ette võtta, ta kuidagi ei osanud. Kirjas Velli ei kurtnud. Kirjutas oma seiklustest isegi naljatoonis. Avaldas lootust, et tulevases kirjas nad loevad juba midagi paremat. Ka Rooberti arvates suutis Velli iga asjaga toime tulla. Ent siiski kipitas ta süda ja sport ei taht-nud kuidagi edeneda.

UUED SÕBRAD

Tänavalaternad laotasid juba ammugi kahvatut valgust märjale kõnniteele, kui Velli viimaks leidis Malaja Neeva kaldal otsitud maja. Kogu päev oli kulunud hoovõtmiseks. Tal oli väga raske seda sammu astuda ja veel praegugi hoidis teda tagasi mingi ebamäärane kartus. Pole kerge sirutada kätt abipalumiseks, ja veel tundmatule noormehele.

Leidnud aadressil märgitud korterinumbri, vajutas ta värisevate sõrmedega kellanupule. Sammud lähenesid, uksekett klõbises ja uksele ilmus keskealine naine.

„Keda te soovite?"

„Voldemar Kaske," vastas Velli, kartes, et seegi uks lüüakse ta ees kinni. Kett aga klõbises uuesti ja uks avanes pärani.

„Voldemar!" hüüdis naine korteri sügavusse.

„Kohe," kostis vastus ja nähtavale ilmus keskmist kasvu laiaõlgne noormees, kes silmitses imestunult Vellit.

Velli ulatas sõnagi lausumata kirja. Voldemar aga, heitnud pilgu ümbrikule, hüüdis:

„Ah teie oletegi see tütarlaps Narvast, kellest mulle kirjutati. Astuge sisse!"

Endastmõistetavus, millega noormees Vellit kohtles, julgustas teda pisut. Ta vaatas toas ringi. Siin olid kaks raudvoodit, laud ja mõned toolid. Selles enam kui tagasihoidliku sisustusega toas tundis Velli esmakordselt oma hulkurielu kestel midagi kodususetaolist. Esmakordselt oli teda koheldud sõbralikult ja avameelselt. Isegi temale head sooviva Katja juures ei tohtinud ta end avalikult näidata.

„Kus te nii kaua olite?" küsis Voldemar. Ent võõra noormehe sõbralikkus viis Velli segadusse. Midagi nööris kõri, ta ei suutnud rääkida oma lootusetust olukorrast. Segaselt pomises ta midagi kööginurgast ja vanaeidest, kus ta oli ajutiselt öömaja leidnud.

„Tähendab, esialgu teil siis mingisugune korter on," rõõmustas Voldemar. „Tuleb ka kiiresti tööd leida ja elu ongi roobastes. Kuidas teil rahaga lugu on? Palun ärge solvuge, niisugused asjad ei anna häbeneda. Pealegi oleme ju minu vanemate kaudu sama hästi kui tuttavad," lõpetas ta naeratades.

Velli punastas ja kahvatus. Ta seisis Voldemari ees süüdlasliku ilmega ja vaikis. Voldemar aga mõistis sõnadeta ja, hetke aru pidanud, lausus:

„Kõigepealt läheme sööklasse. Mul on nii-öelda poissmehe majapidamine, kodus pole midagi. Teie nimi on Velli, kas pole? Nii siis, lubage end Velliks hüüda. Mind aga nimetage Voldemariks."

Trepil tuli neile vastu pikk mustajuukseline noormees, keda Voldemar tutvustas oma sõbra Igorina.

„Kes see tütarlaps on?" küsis Igor Voldemarilt sosinal, kui nad sööklas olid istet võtnud.

„Ma tean temast isegi veel õige vähe," vastas Voldemar.

„Kena plika. Kust sa ta leidsid?"

„Jäta! Pärast saad teada," kortsutas Voldemar kulme

ja vaatas üle laua Velli poole, kes näis olevat süvenenud menüüsse.

Kuid Igor ei jätnud. Ta arvas ka enesel õiguse olevat sellele tütarlapsele tähelepanu osutada. Lauale ilmus veinipudel ja taldrik kookidega.

„Noh, esialgu vajame küll midagi tugevamat," ütles Voldemar naeratades ja tellis õhtueine. Noormehed tühjendasid klaasid lauanaabri terviseks ja asusid isukalt karbonaadi kallale. Velli aga ei suutnud kohmetusest võitu saada. Ka ei teadnud ta, kuidas suhtuda Igorisse, kes näis talle liialdatud tähelepanu osutavat.

Hiljem, kodus viis Vellit veelgi rohkem segadusse asjaolu, et Igor osutus Voldemari toakaaslaseks. Ta piinlikkusetunne kasvas, kui Voldemar neid Igoriga mõneks ajaks kahekesi jättis. Igor oli joodud veinist heas tujus, naljatas ning külvas Velli üle igasuguste küsimustega. Siis tõmbas ta oma tooli otse Velli oma kõrvale ning ütles, et neiu ei peaks teda silmitsema nii, nagu oleks ta bengaali tiiger. Tema on päris tavaline vasetreial ja pole põrmugi ohtlik. Velli aga oli noist Peterburi tänavatel möödasaadetud öödest niivõrd hirmutatud, et kartis iga meest. Enne kui Igor taibata jõudis, oli Velli kahmanud mantli ja toast välja tormanud.

Trepil tuli aga Voldemar vastu, võttis tal käest kinni ja küsis rangelt: „Kuhu nüüd?"

Vastuse asemel surus Velli näo vastu trepikoja külma seina ja hakkas nutma. Voldemar seisis hetke nõutult. Siis aga pani ta käe Velli õlale ja lausus:

„Aitab! Pisarad ei tee asja paremaks. Lähme istume kusagile ja peame aru, mida ette võtta."

Need Voldemari sõnad mõjusid kainestavalt. Tal hakkas oma nõrkuse pärast häbi. Pisaraid pühkides astus ta kuulekalt Voldemari kõrval trepist alla. Kaldapuiesteel polnud ühtki inimest. Nad istusid puude alla pingile.

„Kas te minu isa hästi tunnete?" küsis Voldemar pikalevenivat vaikust katkestades.

„Väga hästi."

„Kas te usaldaksite minu isa ja võiksite temale kõigest rääkida, mis teid vaevab?"

„Jah, võiksin."

„Mind võite te samuti usaldada. Ma saan aru, et te vajate abi. Aga missugust? On teil korter, kus esialgu võite elada?"

„Ei ole... Ja passi ka ei ole."

„Pole passi? Kuidas te siis ilma passita välja sõitsite?"

Velli jutustas kogeldes algusest lõpuni oma Petrogradi seiklustest, isegi sellest, kuidas ta kaua oli kahelnud, kas tulla Voldemari otsima või mitte.

Voldemar kuulas vaikides. Ta vaikis ka siis veel, kui Velli oli juba lõpetanud. Kaldapuudes sahistas tuul, muutudes üha tugevamaks. Koltunud lehti langes märjale kõnniteele. Taamal veeresid tumeda müdinaga trammid ja tuututasid autod.

„Lähme koju!" ütles Voldemar pingilt tõustes.

„Aga... Igor..." kogeles Velli.

„Igorit pole vaja karta. Ta ei ole halb poiss. Nagu näha, juhtus teie vahel arusaamatus. Homme küsin end pooleks päevaks töölt vabaks ja siis vaatame, kui kanged need pristavid ja vanamutid on."

Tuppa jõudes leidsid nad Igori kaksiratsa toolil istumas ja mingit hoogsat lõbusat lugu mängimas.

„Säh, löö kaasa!" ütles ta Voldemarile kitarri ulatades.

„Pole praegu tuju mängimiseks," ütles Voldemar. „Aeg on puhata... meie külaline on väsinud."

„Tähendab, külaline ööbib meil?"

„Just nii."

„Meid on kolm, voodeid aga kaks."

„Ei tee viga," vastas Voldemar. „Saame läbi!"

„Minul pole aga vähematki isu olla viiendaks rattaks vankri all," ütles Igor varnast mütsi võttes.

„Ära tembuta!" hüüdis Voldemar. „Heida aga rahulikult voodisse. Jäta minu jaoks ainult veidi ruumi."

„Oled küll nagu koer heinahunnikul," urises Igor aset tehes.

„Parem juba koer heinahunnikul kui härg liivahunnikul," vastas Voldemar. „Nüüd kohtadele! Kustutan kohe tule."

Velli puges vaiba alla. Noormehed teises voodis aga

rüselesid tükk aega ega suutnud kahekesi kitsas voodis mugavat asendit leida. Igor ähkis ja puhkis ning hüüdis viimaks haleda häälega:

„Ütle ometi, kallis inimene, miks ma pean öö säärases piinapingis mööda saatma?"

„Ära puksle ja kuula, mis ma sulle räägin." Mida Voldemar Igorile rääkis, seda Velli ei kuulnud, ta kuulis ainult Igori vastust:

„Mis kuramuse pärast sa mulle seda kohe ei rääkinud. Lased mind käituda nagu tola . . ." Voodi nagisedes keeras ta Voldemarile selja. Varsti kuulutas tugev ja rahulik hingamine, et Igor magab õiglast und.

Järgmisel päeval sõitis Velli Voldemariga Kirotšnaja tänavasse madam Kogani juurde. Vanaeit oli kodus. Nähes Vellit noormehega, kelle näost ta vilunud silm enda jaoks midagi head ei leidnud, muutis ta silmapilk taktikat.

„Heldeke!" hüüdis ta käsi kokku lüües. „Küll on tore, et sa tagasi tulid! Ma olin sinu pärast juba suures mures. Jooksid siit minema, nagu oleksid siin mõned vaenlased või röövlid. Mul korter inimesi täis, eks küsige ükskõik kelle käest, mis inimene ma olen. Kõigile olen vaid head teinud. Ja ega seda passigi keegi meelega ära ei kaotanud. Minu kaasüürnik, noormees, oli tulesüüteks raamaturiiulilt vanu ajalehti võtnud ja nendega kogemata ka passi pliidi alla pistnud. Pool on ära põlenud ja . . ."

„Ja kus see põlemata pool on?" küsis Voldemar, kelle ranget ilmet vanaeide mahe jutt ei pehmendanud.

„Ah teine pool või? . . ." hakkas vanaeit kogelema. „Oli siin küll . . . Aga mis selle poolega enam teha. Pristav ju ütles, et saab uue. Meil pristav on väga hea inimene. Ja hea koha oleks tüdruk saanud, kui poleks laisk olnud."

„Palun otsige see pool passi üles ja tulge meiega hea pristavi juurde," katkestas Voldemar madami kõnevoolu.

„Noh, näe, kui palju tüli ja pahandust võib inimene oma südameheaduse läbi endale kaela saada!" hädal-

das vanaeit. „Mõtlesin, et saan tütarlast kuidagi aidata. Aga näe, kuidas võib sisse kukkuda."

„Jah, seekord kukkusite küll sisse," muigas Voldemar.

„Ma ei tule," ütles madam jonnakalt, istus taburetile ja pani käed vaheliti rinna alla.

„Noh, siis leiab politsei teid hiljem," ütles Voldemar ja tõmbas Vellit enesega ukse poole.

Vanaeide nägu tõmbus mossi. „Oodake," ütles ta. Siis tõusis ta sõnalausumata ja läks oma tuppa. Varsti ilmus ta uuesti siidmantlis ja lillekuhilaga kübaras.

Politseis läks seekord kiiresti. Koostati protokoll, millele kõik neli alla kirjutasid. Juurde lisati veel poolpõlenud pass, mis tõepoolest madam Kogani rahakotist lagedale ilmus. Pristavi kabinetist lahkudes oli Vellil ajutine elamisluba taskus.

Sama päeva õhtul sõitis Voldemar kuhugi, öeldes, et läheb Vellile korterit otsima. Velli oleks meelsasti kaasa läinud, et mitte Igoriga kahekesi jääda. Kuid Voldemar ei kutsunud teda ja ka Velli ise ei söandanud end kaaslaseks pakkuda.

Voldemari lahkudes tekkis algul toas veidi piinlik vaikus. Velli sirvis närviliselt ajakirja. Igor tiristas mandoliini. Jutt ei tahtnud kuidagi sobida. Viimaks tõusis Igor otsustavalt püsti ja tegi Vellile ettepaneku kinno minna. Velli oli nõus.

Peale kino jalutasid nad kaua Malaja Neeva kaldal puiesteel. Igor palus andestust eilse pealetükkiva käitumise pärast. Ta oli tagasihoidlik, tähelepanelik ja viisakas. Vähehaaval hajus ka Vellis eelmisel õhtul Igori vastu tekkinud valvsus ja kartus, ning koju minnes oli ta juba peaaegu nõus Voldemari eile öeldud sõnadega, et Igor polegi halb poiss.

KUUMAD PÄEVAD

Velli serveerib Zvirinite võõrastetoas kohvi sidruni ja likööriga. Ta seisab õhetavana, silmad maas, nagu vaene patune.

„Ja kas teil pole häbi!" ütleb proua Zvirin rõhutatult

kõrge häälega. Härrad aga silmitsevad Vellit kahemõtteliselt ja keegi härradest leiab, et noormeestel, keda proua teenijatüdruku toas avastas, polegi nii halb maitse. Mispeale härrad mürisevalt naerma pahvatavad ja prouad neile laitvaid pilke heidavad.

Teist kuud on Velli Nevski Laevaehitustehase inseneri Zvirini juures teenija. Hommikul kella seitsmeks peab tal olema valmis hommikueine ja laud kaetud, kõikide riided puhastatud ning neile kätte ulatatud, samuti jalatsid, aga härrale, kes põeb reumat, veel soojendatud koeravillast sokid magamistoa ukse taha pandud. Kella kaheteistkümneks peab ta jõudma toad koristada, poes käia ja lõuna valmistada.

Pärast lõunat peab ta sukki nõeluma, pesu parandama, vanaprouaga aias jalutama ning õhtusöögi õigeks ajaks lauale saama. Niikaua kui härrased söövad, peab ta kõigile asemed valmis tegema. Ka tuleb abistada pimedat vanaprouat söögilauas. Midagi ei tohi unustada. Kõik peab olema kohal, kuni ööpotini ja veeklaasini proua valehammaste jaoks. Suure pesu peseb pesunaine, kuid Velli peab selle rullima, triikima ning pesema taskurätikud, sukad ja muu peenikese pesu. Nii on kaup ja selle kõige eest saab ta kümme rubla kuus.

Tänini oli siiski kõik hästi läinud. Velli õppis kiiresti oma kohustused selgeks ja tuli nendega toime. Aga täna külastasid teda Voldemar ja Igor. Voldemar käis hiljuti Narvas ja tõi talle kaasa emalt kirja ning talvepalitu. Härrastel aga olid parajasti külalised. Velli jättis noormehed ootama oma tuppa, mis asus otse köögi kõrval. Õnnetuseks aga tuli proua kööki ning avastas noormehed paberossi lõhna kaudu. Noormeestele ta midagi ei öelnud, Velli pea kohal aga raksatas äike.

Kui Velli lõppeks mahti sai oma tuppa tagasi minna, vajus ta jõuetult taburetile. Tal oli tunne, nagu oleks ta poriga üle kallatud. Silme ees keerlesid kahemõtteliselt irvitavad mehed ja rangete, karistavate pilkudega naised. Ta teadis, et samad härrased, kes tema üle Voldemari ja Igori pärast naersid, olid ise valmis igasugusteks seiklusteks. Petrogradis möödasaadetud kolm kuud olid jõudnud talle nii mõndagi nende elust pajatada.

Ta teadis, et ükski nendest poleks ära öelnud külastamast teenijatuba, kuid juba sootuks teise eesmärgiga, kui tegid seda Voldemar ja Igor.

Järgmisel pühapäeval külastas Velli Jegorkineid, kes olid Velli ainsad tuttavad Petrogradis. Sinna oli Vellile Voldemar ajutise peavarju leidnud. Jegorkin töötas lukksepana samas tehases, kus Zvirin insenerina, ja Jegorkini soovitusel võeti Velli Zvirini juurde teenijaks. Nüüd siis lubas proua Zvirin Vellil vahel Jegorkinite perekonda külastada. Jegorkinite vanem poeg oli sõjaväes, nooremast aga, kes käis gümnaasiumis, tahtis Jegorkin koolitada meest, kes midagi suudab, kui tulevad teised ajad. Vanem tütar elas perega Riias. Noorem, Anna, elas vanemate juures ja töötas portselanivabrikus. Velli imetles vargsi Anna Petrovnat. Talle ei jäänud ka märkamata, et Voldemariga olid nad suured sõbrad või veel enamgi. Nii sooja pilguga ei silmitsenud Voldemar kedagi teist ja ka Anna vastas talle alati vaevumärgatava naeratusega. Vellile meeldis Anna naeratus, kuid ise ta niiviisi naeratada ei osanud. Üldse tundis ta, et on arglik ja puine ning arvas, et vaevu võib ta kellelegi meeldida, liiati aga Voldemarile . . .

Jegorkinite pool võeti teda soojalt vastu. Ta leidis alati kogu perekonna laua ümber raamatute taga. Siin peres õppisid peale pereema kõik. Kuid Velli sai lugeda ainult kokaraamatut, muuks ei jätkunud tal aega.

„Kas sina ei mõtle edaspidi õppima hakata?" küsis Jegorkin prille ninalt laubale lükates.

„Olen lapsest saadik sellest unistanud, aga leivamure ei lase."

„Kannata veidi," lausus Jegorkin mõtlikult. „Tulevad uued ajad — ja need tulevad kindlasti —, siis hajub ka harimatuseudu. Kuid siis on kohe vaja teadmistega inimesi. Neid tuleks juba nüüd ette valmistada. Oled selge peaga tüdruk. Sinust saaks kergesti asja, kui ainult õppida saaksid."

„Tuleksid need ajad ometi rutem," mõtles Velli aknast välja tänavale vaadates, kus sagisid inimesed, igaüks oma mõtetega.

Petrogradis oli elu ärev. Üksteise järel puhkesid ettevõtetes streigid. Toiduaineid oli vähe ja neid jäi iga päevaga napimaks. Hinnad aga kerkisid kui elavhõbe kraadiklaasis. Velli toiduainete puuduse all ei kannatanud, tehase valitsuse poes oli kõike saada, mis puudus tööliste poes. Härraste laud oli endiselt toitev ja mitmekesine. Sõda polnud härrastemajadeni veel ulatunud. Tuska tegid härrastele vaid streigid. Streikis ka Nevski Laevaehitustehas. Kasakad ja sandarmid kappasid ratsahobustel Schlüsselburgi prospektil ja tehase hoovis. Härrad olid ärevad ja vihased.

Ka härra Zvirin oli tige. Oma söögitoa aknast jälgis ta, kuidas kasakad töölisi taga ajasid. Alati, kui mõni nuudiga üle turja sai, parastas ta ja tundis heameelt. Zvirini korter asus tehase majas, mis oli hoovist lahutatud ainult laudadest planguga. Vaatama kogunesid ka teised perekonnaliikmed. Isegi pime vanaema ronis nurgast välja, olgugi et ta midagi ei näinud. Kuid ta kuulis kära ja aitas kiruda. Ka üheksa-aastane preili Niinake, keda hoiti tavaliselt kõigest eemale, seisis ema käe kõrval ja vaatas, kuidas kasakad töölisi peksid.

Pärast lõunat muutus kära tehase hoovis äkki eriti valjuks. Velli hüppas lahtise köögiakna juurde, kust oli selgesti näha, mis toimub tehase hoovis. Seal oli rühm töölisi kasakate poolt sisse piiratud ja nüüd surusid kasakad neile ratsahobustel igast küljest peale. Tööliste hulgast kostis „hurraa!" ja kasakad taganesid hetkeks ühele küljele. Kasakate aheliku katkemise kohast hakkasid töölised laiali valguma. Tekkis segadus.

Oli kuulda kisa ja vandumist. Hobuste pead, kasakate mütsid ja tööliste tahmased näod muutusid keerlevaks mölluks. Äkki silmas Velli Jegorkinit, kes jooksis ühe teise noorema mehega küürakile hoides hoovi nurga poole, kus vana rauakolu ulatus peaaegu poole planguni. Kiiresti kadusid nad teisele poole planku põõsasse. „Neid on vaja päästa!" sähvas mõte Vellil läbi pea. Ta haaras kiiresti ukse alt jalamati ja läks sellega trepist alla. Majanurgast kuni põõsani hoovinurgas oli tõmmatud nöör. Velli viskas mati nöörile ja läks põõsast keppi otsima. Hoovis kasvas palju ilupõõ-

said ning maja ees oli lehtla, milleni võis jõuda lagedale tulemata. Seda otsustas Velli ära kasutada Jegorkini päästmiseks. Sorides põõsa kallal nagu parajat keppi otsides, sosistas ta:

„Tulge kohe esimesest uksest sisse teisele korrale ja minge pööningutreppi mööda üles. Toon võtme." Siis, nagu keppi leidmata, läks ta mati juurde tagasi, peksis selle vastu majanurka puhtaks ja läks majja. Tema hoovis käimist polnud keegi märganud. Ta pani mati vanale kohale, võttis pööninguvõtme ja läks trepikotta. All klõpsatas uks. Velli peitis end sahvrisse, kus hoiti puid. Ukseprao vahelt nägi ta, kuidas Jegorkin ja ta kaaslane trepist üles läksid ja pööningutrepile pöördusid.

Kui Velli kööki tagasi tuli, ootas teda seal juba proua Zvirin.

„Kus sa käisid?" küsis ta.

„Puhastasin puusahvrit," valetas Velli.

„Säh, siin on raha. Mine too kaks pudelit limonaadi!" käskis proua ja läks oma tuppa. „Tee ruttu!" hüüdis ta veel ukse vahelt.

Tänaval tulid Vellile vastu töölised. Nende näod olid tõsised ja karmid. Tehase väravad olid pärani lahti. Hoov oli tühi.

Velli seisatas hetkeks tänavanurgal. Kauplusest väljus vanaldane naine ja jäi samuti seisma, otse Velli kõrvale.

„Neetud nõgininad," urises ta vihaselt. „Mida nad ometi tahavad? Võiksid tänulikud olla, et tööd antakse ja kuidagi leiba saab. Sõda ... rindel läheb halvasti. Isamaa on ohus. Nemad aga muudkui nõuavad."

„Mida nad siis nõuavad?" küsis Velli.

„Mis muud kui palgakõrgendust. Poeg räägib, et neil on ka poliitilisi nõudmisi. Siis sest poliitikast küll villa saab, kui niisugused käpardid oma nina sinna topivad. Minu poeg ütleb, et ohjad on liiga lõdvale lastud. Ei nende tõbrastega niiviisi saa! Nõuavad, kuni tina saavad."

„Kes teie poeg siis on?" küsis Velli.

„Minu poeg on Nevski Laevatehase peameister," vastas naine ja kerkis sealjuures nagu pikemaks.

„Ja kui palju teie poeg palka saab?"

„Noh, viissada ära."

„Kui palju teenivad aga töölised?"

„Kuidas ... rublat viiskümmend ikka küll."

„Niisiis, kümme korda vähem kui teie poeg. Järelikult on nende elu ka kümme korda viletsam ja neil kümme korda rohkem põhjust sellega mitte leppida," vastas Velli ja astus poodi.

„Kae mul nähvatsit!" hüüdis naine talle õelalt järele.

Õhtul, kui härrased olid õhtueine lõpetanud ja oma tubadesse läinud, võttis Velli võileibu ja kopsikuga teed ning läks pööningule. Vaatamata Petrogradi valgetele öödele oli seal üsna pime. Velli läitis tiku ja selle võbiseval valgusel nägi ta Jegorkinit, kes istus kolme jalaga tugitoolis. Noormees oli endale koha leidnud tema kõrval kastinurgal.

„Kaua sa mõtled meid siin veel marineerida?" küsis Jegorkin.

„Täna te vaevalt pääsete. Väraval on valvur. Õhtul kella kümnest kuni hommikul kella seitsmeni ei lasta võõraid sisse ega välja."

„Siis on kõige mõistlikum hommikul tuldud teed tehase hoovi tagasi minna," arvas noormees.

Jegorkin sügas kukalt. „Täna meil siiski vedas," arvas ta viivu aja pärast.

„Jah, poleks hiireke lõvi päästnud, mine tea, kuidas siis lõvil oleks läinud," ütles noormees võileiba hammustades.

„Sellest hiirekesest saab ise varsti lõvi," naeris Jegorkin.

Kui härrased olid magama läinud, suundus Velli Jegorkinite poole. Ta leidis kogu pere suures ärevuses. Naine nuttis. Poeg käis suurte sammudega mööda tuba. Anna istus akna all ja vaatas tänavale.

Linnas võttis liikumine üha enam hoogu. Peaaegu kõik tehased streikisid, nende hulgas ka see, kus töötasid Voldemar ja Igor. Voldemar oli siin streigikomitee liige. Tal oli alati kiiret askeldamist ja salajast asjaajamist. See kõik oli hädaohtlik. Ja mida edasi päevad läksid ning suurenesid väljaastumised, seda ohtlikumaks muutus ta revolutsiooniline töö. Täna ta pidi

Jegorkinite poole tulema. Siiani aga polnud ta veel ilmunud. Anna ootas.

„Meie omaga on nüüd kindlasti midagi juhtunud," hüüdis Jegorkini naine, niipea kui Velli üle läve astus.

Kuulda saades, et Jegorkin on elus ja terve ning isegi kindlas kohas, elavnesid teised peale Anna. Viimane jäi endiselt sõnakehvaks ja heitis nukraid pilke ukse poole.

Koju lippas Velli pooljoostes. Tasa nagu varas hiilis ta trepist üles. „Kui proua Zvirin teaks, missugune teenija tal on!" mõtles ta võtit lukuauku pistes. Proua Zvirin aga teadis juba. Ta istus Velli toas, nägu morn nagu piksepilv, silmis välgud.

KA NARVA MUUTUB ÄREVAKS

Hirmunult tuli Parmu Liisa koju. Ta viskas turukorvi lauale. Selles olid tangude asemel, mida ta oli otsima läinud, hallid paberilehed. Kartlikke pilke uksele heites peitis ta korvi laua alla ja kohendas seejärel lina laual. Ka sellega ei jäänud ta veel rahule, vaid viis korvi voodi otsa taha ja kattis põllega.

Päeva algus oli tõotanud olla helge ja isegi rikastada Liisa kehvi toidutagavarasid. Hommikul andis noor ametnik, kes elas üle koridori, Liisale oma tšekiraamatu, mille järgi ametnikele vabriku poest pidi täna tangu antama. Pood aga oli kinni. Töölised hulkusid tänaval, vestlesid ja näisid erutatuina. Kusagil isegi lauldi. „Mis trall see siis nüüd jälle lahti on?" mõtles Liisa. „Ega nad ometi, jumal hoidku, jälle streigi?"

Liisa jäi poe ukse taha ootama. Mine tea, ehk avatakse, siis on tema esimene ja saab kindlasti tangu. Ja tangu on Liisal hädasti vaja.

Poe nurga tagant tulid nähtavale kaks vanemat meest. „Tere, Parmu-ema!" hüüdis üks.

„Oijah, tere, tere! Vaata aga vaata, või Kase Peeter," rõõmustas Liisa. „Kuule, miks pood täna kinni on? Kas mõni püha või?"

„Streigipüha," vastas Peeter poolnaljatades.

„Heldeke, või jälle streigite!" kohkus Liisa. „Alles üks streik lõppes ja juba alustate teist. Mis te siis nõuate? Ega niisama ju streigita."

„Niisama muidugi ei streigita," nõustus Peetri kaaslane, kühmus selja ja habemetüükais lõuaga mees. „Kui juba streigitakse, siis ikka midagi nõutakse."

„Kas sinul siis midagi nõuda ei ole?" küsis Peeter.

„Noh, miks nüüd ei oleks . . ." vastas Liisa põllenurka näppides. „Kui keegi seda arvestaks, siis ma nõuaksin kõigepealt, et sõjal oleks lõpp."

„Tubli eit," naeris Peetri kaaslane. „Tuleb kohe krapsti poliitiliste nõudmistega välja."

„Või mina tean, missugune nõudmine see poliitiline on . . . Ütlesin, mis südamel. Eks igaüks katsu seda kohta, kus king kõige valusamini pigistab."

„Oh, Liisa!" ütles Peeter. „Kõiki meid pigistab üks ja seesama king. Kuid sellest on vähe, et me ainult sügame valusat kohta. Pigistav king tuleb jalast ära visata, siis paraneb ka haige koht." Ja mütsi sügavamale silmile vajutades lausus ta oma kaaslasele: „Lähme! Meid oodatakse juba." Eemaldudes hüüdis ta veel üle õla: „Poodi täna lahti ei tehta."

Vastumeelselt lahkus Liisa poeukse tagant. Ta oli nii väga lootnud tangu saada. Vastu tulid töölised, paljud pühapäevarõivais. Keegi võõras tütarlaps pistis Liisale möödaminnes midagi korvi. Liisa heitis pilgu korvi põhja ning ta põlved nõksatasid: seal olid lendlehed! Esimene mõte oli lehed minema visata. Aga kuhu sa nad inimeste hulgas viskad. Võidakse ju näha. Tee siis selgeks, et sina pole see, kes neid lehti loeb ja levitab. Ja äkki tundis Liisa rinnas valusat torget. Aga tema lapsed . . . Näe, Roobert on alles poisike, kuid juba sosistab Salme temaga. Loetakse raamatuid, mida lihase ema eest varjatakse. Ja pakikesed, mida koju tuuakse ja jälle kusagile viiakse.

Liisa riivistas ukse ja võttis korvist lendlehed, et neid pliidi alla pista. Palju neid polnudki, ainult neli tükki. Trükk oli kehv ja paber vilets. „Teeks siis ometi niisugused, et oleks viisakam kättegi võtta." Liisa polnud kunagi lendlehte lugenud, isegi mitte käes hoidnud.

Praegu aga oli uks riivis ja keegi ei näeks. Ta otsis laualaekast vanad, niidiga lahasse seotud aisadega prillid, pani lehe lauale, tõmbas käega siledaks ning hakkas lugema. Lehe vasakule nurgale oli rasvaste tähtedega trükitud: „Kõigi maade töölised, ühinege!"

„Rumalus," mõtles Liisa, „kuidas saavad kõigi maade töölised ühineda? Siin ei saa ühe linna töölised ühe mütsi alla, aga juba tullakse kõigi maade töölistega välja."

Ta luges:

„Seltsimehed töölised!

Võitlus on alanud. Streigib Narva kõige suurem vabrik. Me nõuame palgakõrgendust, tööpäeva lühendamist, rahu ja leiba! Varsti on kaks aastat, kui algas verine sõda, mis on haaranud kogu maailma. Sajad tuhanded on langenud ja iga päev toob uusi ohvreid, suurendab vaeslaste ja leskede arvu . . ."

Ja edasi samad kirglikud, kuumad sõnad. Nagu oleks nende sõnade taga jõud. Üleskutse lõppes sõnadega:

„Seltsimehed teistest vabrikutest! Toetage meid! Ühinege meiega! Võitlusesse oma õiglaste nõudmiste eest! Meie pole üksinda, meiega on Piiter ja teised linnad, kus streigivad paljud ettevõtted.

Sõda sõjale!

Rahu ja leiba!

Maha kurnajad!

Edasi, kuni võidame!

Streigikomitee."

Liisa käsi langes lehega lauale. Streigikomitee . . . Kes ta on? Kus ta asub? . . . Ühine jõud . . . Kuid tema, Liisa Parm, on alati olnud üksi. Vedanud üksi oma ränka elukoormat. Üksi on ta võidelnud viletsusega, mis tuli aknast ja uksest. See on teda kurnanud, enneaegselt vanaks teinud, võtnud usu elusse ja endasse. Tema ainus lootus ja tugi on olnud jumal, keda ta on palunud ajast, mil ema õpetas teda esimesi palvesõnu sosistama. Et palved ei saa elu paremaks muuta, seda teab Liisa juba ammugi. Ta ei palugi jumalat, et see

elu kergemaks muudaks. Ta palub vaid jõudu ja kannatust vastu pidada.

Tema lapsed aga on valinud teise tee. See ehk viibki parema elu lävele siin maailmas, kuid ta viib mööda jumalast, taevast ja igavesest elust.

Maapealne elu on üürike, taevane aga igavene. Liisa ei või ju ometi vahetada taeva igavest õndsust sellesinatse maailma üürikeste mõnususte vastu. Jumal ei andestaks seda. Aga lapsed ... Ka neid ei jaksa Liisa oma südame küljest lahti kiskuda, ehk küll nende tee viib mööda jumalast.

Koridorist kostsid sammud. Uksele koputati. Liisa viskas lehed korvi, kattis selle põllega ja hüüdis: „Sisse!" Siis alles meenus talle, et uks on ju riivis.

Tulija oli Kase Leida. „Parmu-tädi on vist juba nii rikkaks läinud, et päise päeva ajal uksi lukustab," naljatas Leida.

„Peas kumiseb ... pidin just natuke küliti viskama," vabandas Liisa ja piilus korvi poole, nagu kiirgaksid sealt hallid paberilehed.

Leida pani lauale pakikese, mida palus Roobertile edasi anda, kui viimane koju tuleb. Kui Leida oli lahkunud, pani Liisa ukse uuesti riivi ja avas esmakordselt paki, mis polnud määratud temale. Pakis olid samad lendlehed, mis temalgi turukorvis! Liisal vilksatas peas mõte kõik need lehed koos pliidi alla pista. Kuid käsi ei tõusnud. Mõne hetke seisis ta laua ääres ja trummeldas sõrmedega lauanurgale. Siis aga võttis ta korvist lehed, mis tundmatu tütarlaps oli tema kätte usaldanud, ja pani Leida toodud lehtede juurde. Sidus paki hoolikalt kinni ja viis koridori ning peitis pööningutrepi alla.

Mõni päev hiljem, kui Roobertit polnud kodus, tulid Salme ja Leida koos. Tüdrukute näod olid tõsised, isegi murelikud. Liisale näis, et neil on midagi südamel. Ta arvas, et tema kuuldes ei taheta rääkida, ning ütles: „Ma lähen ja viin Selba Juuli kausi ära," ning tõusis.

„Ei, ema, ära mine kusagile. Meil on praegu sind vaja," ütles Salme.

Liisa vaatas uuriva pilguga tütrele.

„Kas on midagi peita vaja?" küsis ta.

Salme ja Leida vahetasid hämmastunud pilke.

„Jah, ema, meil on ka peita vaja," alustas Salme. „Kuid enne me tahtsime . . ."

„Jah, Parmu-tädi, see on väga tähtis . . ." jätkas Leida, kuid Liisa lõi kärsitult käega ja ütles:

„Aitab juba tähtsusest. Rääkige, mis teil vaja on."

„Meil oli Paemurrus sissekukkumine, arreteeriti üks seltsimees. Mida sealt leiti või kuidas seal lood on, seda me ei tea. Meie sinna minna ei tohi. Kogu kvartal on valve all. Ühesõnaga, meil on vaja inimest, keda seal ei teata ega tunta, kuid kes on kogu hingega meie poolt. Ja kes poleks ka nii rumal, et meid sisse veab."

„Kust siis mina teile niisuguse inimese võtan?" küsis Liisa.

„Meie arvates teie just oletegi niisugune," vastas Leida.

„Soo, või mina olengi see . . ." muigas Liisa, sõrmedega lauanurgale trummeldades.

„Jah, Parmu-tädi, usume, et teie oletegi see."

Liisa vaikis tükk aega, siis ütles tasa:

„Vaadake, lapsed, mina olen, nagu te isegi teate, nendes asjades võhik. Mulle paistab, et sinu ema oleks selle ülesande jaoks palju sobivam."

„Minu ema," vastas Leida, „just ei kõlba, vaatamata sellele, et ta on neis asjus rohkem vilunud kui isegi meie Salmega. Teda teatakse juba viiendast aastast saadik ja see viimane nali Palmiga tegi ta veelgi kuulsamaks. Teie minek sinna rajooni ei ärata mingit tähelepanu. Praegu liiguvad eidekesed kõikjal ringi, kes müüb, kes ostab. Siin korvis on natuke toiduaineid."

Leida pani korvi lauale ja võttis paberi pealt.

„Vaadake," ütles ta, „siin on kaks pakki viljakohvi, natuke tangu, jahu, soola ja sahariini. Kõik see on kogutud seltsimeeste tühjadest sahvritest ja toidukappidest. Teil tuleb küsida hingehinda, et keegi ei ostaks. Aga sellega võite vabalt majast majasse käia. Te võite ju ka uudishimu ilmutada ja küsida, kuidas seal Kivi tänavas lood on. Kui muidu ei saa, müügegi midagi ära."

Liisa kuulas Leidat vaikides ja tähelepanelikult. Ta

pilk oli suunatud kusagile seinale, nägu oli karm ja kinnine. See ei väljendanud heitlust, mis toimus Liisa hinges. Liisa tundis, et seisab teelahkmel. Ta peab valima, kellega minna, kas lastega või jumalaga. Kui ta täna lükkab tagasi selle ettepaneku, tõukab ta oma lapsed endast eemale. Minnes aga lastega, patustab ta jumala vastu. Kuid Liisa hing kisendas laste järele. Ei, ta ei suuda elada lasteta, ilma nende sõpruse ja usalduseta.

„Noh, mis siis ikka," ütles ta viimaks käega üle külma ja niiske lauba tõmmates. „Mis vaja teha, ei saa ju tegemata jätta. Palju teil siin seda kraami on ja missuguse hinnaga võib müüa, et pärast poleks ütlemist?"

„Mis te nüüd, Parmu-tädi," tõrjus Leida. „Mingisugust segadust ei tule ja keegi ei ütle midagi. Kui teis oleks kaheldud, siis poleks valik teile langenud."

„Valik? Kes need valijad siis on? Vahest ehk sina ja Salme?"

„Ei, mitte meie üksi," vastas Leida. „Mina tegin ettepaneku, kuid otsustasid teised."

Liisa vangutas pead. „Imelik," ütles ta. „Enda teada olen madalam kui rohi ja vaiksem kui vesi, kuid kusagil teatakse ja valitakse . . ."

„Vesi ja rohi on vaiksed niikaua, kui tuul neid ei liiguta," vastas Leida. „Tõuseb aga maru, mühisevad ja lainetavad mõlemad."

Siis ulatas Leida korvist veel ühe väikese, kuid raske eseme. „See on kivi, mida Palm tunamullu taga otsis. Kui võimalik, peitke ka see."

„Võite magada muretult, teie kivi ei puutu keegi," ütles Liisa pööninguvõtit võttes ja lahkus toast. Kui ta tagasi tuli, võttis ta korvi toiduainetega, pani nurka vana riidekirstu peale ja kattis oma jakiga.

„Noh, kas valijatel on veel soove?" küsis ta siis oma tavalise sõbraliku naeratusega.

„Tänaseks on kõik," vastas Salme. „Homme aga tuleme vaatama, kui hea spekulant sa oled ja palju sa meile kasu tood."

„Suurkaupmeest minust küll enam ei saa, kuid mõne kopika võrra võin siiski kasulik olla," vastas Liisa noaga pilpaid voolima hakates, et pliidi alla tuld teha.

Kui tüdrukud olid läinud, tundis Liisa, kuidas teda valdas kahtlus ja hirm. Kas ta suudab läbi viia, mida nõustus enda peale võtma? Kartuleid koorides luges ta ühe palve teise järel, mis pika eluea jooksul olid palveraamatust pähe kulunud. Kuid süda ei lakanud kirvendamast. Alles siis, kui tuppa astus üleni söetolmu ja õliga määrdunud Roobert, tuli tagasi meelekindlus. Kui laual oli kehv õhtueine ja oli räägitud päevauudistest, ütles Liisa nagu muuseas: „Sulle toodi siia üks pakk ja kästi edasi anda."

„Täna?"

„Täna jah."

„Anna siia!"

Liisa läks koridori ja tuli tagasi pakikesega, mille Leida oli tema kätte andnud. Roobert laskis pilgu üle paki libiseda ja ühmatas:

„Mh. Tean. See vana Kask lubas mulle saata saapaparandamise materjali."

„Vaata ette, poiss, et sa nende parandatud saabastega liiga kaugele ei pea reisima," ütles Liisa teed kruusidesse kallates.

Rooberti silmad läksid suureks ja peatusid uurivalt ema tõsisel näol. „Sa tegid paki lahti?" küsis ta.

„Tegin lahti ja panin sinna veel mõne killu seda sinu saapaparandamise materjali juurde," vastas ema.

Roobertil kukkus kahvel käest kõige tursakala tükiga.

„Ja kust sina siis seda materjali said?" küsis ta päranisilmi emale otsa vahtides.

„Ega siis sellepärast veel kogu maailm minu eest lukus ole, kui oma lihased lapsed püüavad seda lukustada," vastas Liisa ja ta näos mängles jällegi naeratus.

Järgmisel päeval ootas Liisa kärsitusega tüdrukute tulekut. Ta oli küll hankinud vajalikud teated, kuid oli ka maha müünud ühe paki kohvi, kaks klaasi tangu ja peaaegu kogu sahariini. Kõige rohkem kahju oli sahariinist. Seda oli väga raske saada, ja need, kes nüüd ilma jäid, ei tunne kindlasti rõõmu tema õnnestunud äritegevusest. Naiste keeli suunata oskas Liisa hästi ja veel enne, kui ta Kivi tänavale jõudis, olid tal vajalikud andmed käes. Kõigest, mida ta kuulis, selgus, et

sissekukkumine tuli mitte sissekukkuja, vaid kolmanda isiku süü läbi, keda nuhid jälitasid ja kes läks sinna majja. Kui aga nuhid majja tungisid, ei leidnud nad sealt kedagi peale magavate laste ja majaperemehe, kes istus laua ääres ja luges ajalehte. Peremees kinnitas, et pole kedagi näinud, kuid vahistati siiski ja viidi ära. Maja otsiti läbi, kuid ei leitud midagi kahtlast. „Otsi sa nüüd Paemurrust kedagi . . ." naeris naabertänaval keegi tüse naine. „See on sama hea kui nõela tuha seest otsida. Paemurrus juba teatakse, kuhu minna ja kuidas minna."

Kui Liisa oli oma ettekande lõpetanud, kiitsid teda Leida ja Salme. Liisa aga tundis, et vari, mis ähvardas tõusta tema ja laste vahele, hajus pikkamisi.

HÜVASTI, PETROGRAD!

Velli seisis kolmanda klassi vaguni lahtisel uksel. Teda olid tulnud saatma sõbrad: Anna, Igor ja Voldemar. Puudus vaid vana Jegorkin, kes oli teda juba kodus hüvasti jätnud. Lahkumisel oli ta öelnud: „Hüvasti, noor sõber! Loodame, et näeme varsti jälle. Seisame suurte sündmuste lävel. Tulev aeg nõuab meilt kõigilt hoopis rohkem kui praegune. Siis on vähe sellest, et oskame ise töötada — peame oskama juhtida ka tööstust. Selleks aga peame veel palju õppima. Ära unusta seda!"

Lõi kolmas kell. Vedur vilistas. Vagunirattad naksatasid ja rong hakkas liikuma. „Hüvasti, sõbrad! Hüvasti, Petrograd!" hüüdis Velli. Vahemaa tema ja ta sõprade vahel kasvas. Velli tundis, et kurku kerkib nagu mingi kera, mis takistab hingamist. Vaevaga hoidis ta pisaraid tagasi. Voldemar lehvitas oma laia, tugeva kämblaga. Igor aga jooksis liikuva rongi kõrval ning pistis lõpuks Vellile pihku kolm punast roosi. Niisiis oli Igor temale mõelnud rohkem kui teised, rohkem kui Voldemar . . . Velli ei imestanud selle üle, oli loomulik, et ilus ja haritud Anna Voldemarile rohkem

meeldis. Kuid Velli ei saanud midagi parata, et tema süda tagus Voldemari läheduses kiiremini. Ta ei julgenud seda aga iseendalegi tunnistada, veel vähem teistele.

Koju jõudis Velli hommikul. Liisa istus laua ääres ja parandas Rooberti pluusi. Vellit nähes hüppas ta toolilt püsti, kuid tuikus jalgadel ja vajus uuesti tagasi. Vellile ei jäänud märkamata, et ema hõredajuukseline pea oli halliks muutunud.

Liisa toibus aga kiiresti oma esimesest erutusest ja hakkas Vellile toitu valmistama. Peagi auras laual hommikueine. Liisa vaatas õnnelikult pealt, kuidas tütar isukalt sõi. Kuidas ta küll oli kartnud ja muretsenud . . . Pole ju naljaasi nii noorel tütarlapsel elada üksi Petrogradis. Aga siin ta nüüd on, see tema kahupea. Tuli tagasi ja on veel kenam kui enne!

„Miks sa ometi ei kirjutanud, et tuled?"

„Kulla memmeke, sõit tuli nii äkki . . ."

„Mis siis juhtus?"

„Ei midagi erilist. Läksin prouaga tülli."

„Tähendab, tulid päriselt."

„Seda see vist küll tähendab. Kui ainult tööd saab."

„Tööd peaks praegu ikka olema. Kuid Kreenholmis streigitakse."

„Ah ikka peavad veel vastu," rõõmustas Velli.

„Vastu peavad, aga ega see kerge ei ole. Juba ligi kuu aega. Paljudel on päris nälg käes. Linavabrikus ja Kalevis tehakse küll korjandusi, aga palju sealtki korjata on. Ennem sai veel vabrikupoestki ühteist, nüüd, streigi ajal, on seegi kinni. Ka turg on tühi. Roobert saab vahel tursakala — raudteelastele antakse. Ma olen ikka käinud külades kartuleid ostmas. Pidin tänagi minema."

Liisa võttis korvi, pani sinna tursakala, umbes pool naela soola ja asus teele.

„Ega sa, ema, vist niipea tagasi tule?" hüüdis Velli talle järele.

„Ei tea öelda. Oleneb sellest, kas Tondikülast midagi saab. Kui ei, siis tuleb kaugemale minna."

Üksi jäänud, vaatas Velli toas ringi. Niisugune ta siis on, see kodu, kuhu ta nii väga igatses. Ikka endiselt

näljane, endiselt nukker. Kuid see on siiski tema kodu, ta on noor ja tal on kaks tervet ja tugevat kätt, mis ei karda tööd. Kuid teadmine, et ema läks mitme versta tagant kartuleid otsima, et temale õhtuks süüa valmistada, oli piinavalt rõhuv.

Velli koputas Kaskede uksele. „Sisse!" hüüdis Leida hääl.

„Oledki tagasi!" hüüdis Leida Velli sisse astudes, otsekui oleks too jalutuskäigult tagasi tulnud.

„Nagu näed," vastas Velli samal toonil ja tütarlapsed surusid teineteise kätt.

„Volli kirjutas jah, et sõidad Narva tagasi ja jätad mõne mehe leinama," ütles Leida kavalalt naeratades.

„Polnud märgata leinavaid mehi," vastas Velli aknast välja vaadates ja punastas.

Tuppa tuli Maali, turukorv käes.

„Vaata aga vaata!" hüüdis ta. „Petrogradi-preili ka Narva tulnud. Ma arvasin, et sa ei raatsigi enam pealinnast lahkuda."

„Nagu näed, raatsisin."

„Ega see lahkumine vist kerge olnudki," naeris Maali. „Südameke jäi ju sinna."

„Minu teada tõin kõik kaasa, mis mulle kuulub," põikles Velli. Ta taipas, kuhu Leida ja Maali sihivad. Kindlasti on Voldemar midagi kirjutanud ja nüüd nokitakse teda Igoriga. Tõsi, Igor on välimuselt kena poiss, igati korralik ja aus, kuid . . . Miks nokitakse teda just Igoriga?

PIDULIK PÄEV

Üldiselt oli see samasugune tavaline suvepäev nagu kõik teisedki. Inimesed askeldasid nagu alati oma väikeste ja suurte ülesannete kallal ja nagu alati närisid neid suured ja pisikesed mured. Vellile aga oli täna kõik eriline. Sügavsinine õhtune taevas pea kohal, kus ujusid väikesed valged pilvetombud nagu luiged järvel; vanad jändrikud remmelgad kraavikaldal, mis suikusid pärast pika suvepäeva väsitavat kuumust. Ebamääraselt pikad varjud sirutusid maanteetolmul, mis kattis

pehme koheva vaibana teed. Eriti pidulikuna paistis ka suur punane päikeseketas silmapiiril, mille karmiinpunast serva kattis hall pilverüngas. Väljadelt kandus õhtust jahedust ja kuivava ristiku lõhna. Isegi ritsikate sirin rohus ja kauge kose lakkamatu kohin sulasid üheks pidulikuks helinaks. Hingata oli kerge ja vaba.

Õhtustes üha muutuvais värvitoonides maastikku vaadates mõtles Velli: kui tal oleksid värvid ja pintsel, püüaks ta seda kõike maalida. Kui palju võrratut ilu oli looduses ja kuidas küll Velli tahaks kogu elu paremaks muuta. Isegi Salme ja Leida, kes kõndisid ta kõrval, paistsid olevat rohkem kui sõbratar ja õde. Nad olidki rohkem — nad olid nüüd seltsimehed, võitluskaaslased, keda seob ühine eesmärk, kohustused ja tõotus — võidelda kõik ühe eest ja üks kõigi eest. Jah, Velli Parmul on täna tõesti tähtis päev, ta võeti vastu VSDT(b) Partei liikmeks.

Mõnikümmend sammu tütarlastest eespool kõndisid kaks noormeest, üks pruunide silmadega, energiline, keda hüüti Võsuks, ja teine pikakasvuline, pikkade juuste ning kahvatu näoga, keda kutsuti Jaanuseks. Viimane oli toosama noormees, kes talle kunagi Haridusseltsi raamatukogust oli aidanud raamatuid valida ja kes sõja esimesel päeval oli „Võitleja" trepil kõnelnud.

Ristteel keeras Jaanus vasakule, Võsu aga jäi tütarlapsi ootama.

„Kas olete homme õhtul vaba?" küsis Võsu Vellilt. „Oodake mind siis. Tulen teilt läbi ning läheme koos seltsimees Kännu poole. Teil on aeg temaga tuttavaks saada."

Velli tahtis küsida, kes see seltsimees Känd on ja miks peab ta tingimata temaga tuttavaks saama, kuid kartis end näidata uudishimulikuna, noogutas vaid ja ütles: „Hea küll."

Järgmisel päeval tuligi Võsu kokkulepitud ajal Vellile järele. Ta pruunid silmad sädelesid ja põsed olid roosad nagu lapsel. Kogu ta olekus oli midagi lapselikku ja usaldust äratavat. Eriti sobis ta näole alatine veidi häbelik naeratus. Pliidi ääres askeldava Liisa poole kummardudes küsis ta: „Velli ema vist?" Ja enne

kui see veel vastata jõudis, sirutas ta juba käe ja tutvustas ennast: „Eedi Noor."

„Noor oled sa küll, aga Eedi vist mitte . . ." mõtles Velli varnast jakki võttes.

„Kuhu nüüd?" küsis Liisa.

„Kinosse," vastas Velli lävelt.

„Kinosse . . ." pomises Liisa. „Küllap teame juba neid kinosid . . ."

Känd elas Uuskülas, otse raudtee ääres, väikeses ühekordses hallis majas. Korter, mis koosnes ainsast toast, oli jagatud punasekirju sitsist eesriidega kaheks. Esimeses osas, ainsa akna all oli suur neljanurgeline tumedaks värvitud laud, selle ümber samasugused tumedad pingid. Akna kõrval riiul raamatute ja kirjutustarvetega. Teisel pool eesriiet oli pliit, riiul söögiõudega ja pink veeämbri ning pesukausiga. Nurgas seisis puust kast ja sellel kokkukeeratud magamisriided. Voodeid polnud, nende jaoks ei jätkunud ruumi.

Korterit jagas Känd oma lese emaga, keda kutsuti Pesu-Leenaks. Seda vahavärvi näoga naist, kelle juuksed olid juba kolmekümne-aastaselt hallid, tunti Narvas laialt. Terved mäed igasuguste inimeste pesu oli nende aastate jooksul tema käte vahelt läbi käinud ja tuhanded kantmeetrid oli ta sisse hinganud pesuköögi auru ning niiskust. Ta kunagi nii sirge piht oli pesuküna kohal küürutamisest ammugi looka paindunud ja sõrmed jämedaks ning pahklikuks muutunud. Ainult kaks ergast pähklipruuni silma elustasid seda muumiataolist nägu.

Kännu korterisse astusid omad koputamata, et oleks teada, millal tulevad oodatud ja millal ootamata külastajad. Velli ja Võsu sisse astudes valmistus Känd parajasti einetama. Leena seisis supikausiga keset põrandat, valmis kaussi lauale panema. Nähes võõraid, viis ta kausi sõnalausumata pliidi peale tagasi ja väljus toast kellelegi pilku heitmata.

Vellil oli piinlik, et ta oli koputamata sisse tunginud ja et ema pidi toast lahkuma. Nagu näha, oli see selles korteris endastmõistetav ja alati täidetav seadus. Algul arvas Velli, et niisugune on selle karmipilgulise noor-

mehe soov ja nõue, kuid hiljem kuulis ta, et see on Leena enda tahtmine.

Võsu ulatas noormehele, kes jäi laua taha istuma, käe.

„Tõin sulle uue karjalamba," ütles Võsu lõbusalt.

Noormees laskis oma vesihallidel, veidi torkavatel silmadel libiseda pealaest jalatallani üle Velli, ulatas siis käe ja lausus järsult: „Känd."

Velli ei teadnud, kuidas ennast tutvustada, kas pärisnimega või sellega, mis talle eile metsas anti. Võsu tuli appi. „Seltsimees Velli Parm," ütles ta, „varjunimega Orav."

Teinud taskuraamatusse märkuse, küsis Känd, kas Velli iseõppijate ringist soovib osa võtta. Velli muidugi soovis. Siis hakkas see heledapäine noormees väga elavalt küsitlema eilse koosoleku kohta. Teda huvitas kõik, isegi see, kuidas koosolekult lahkuti ja missugust teed mööda linna tuldi. „Pärib küll, kuid ise koosolekule ei tulnud," mõtles Velli etteheitvalt.

Lahkumisel pani Velli tähele, et Kännu ema istub rõdul, väsinud pea vastu seina nõjatatud ja suured punased pundunud käed rüpes. „Vaene naine," mõtles Velli, „nõnda tuleb tal vist igal õhtul istuda ja vahel isegi poole ööni."

Koduteel küsis Velli, miks Känd on nii ebaviisakas, et ulatab käe üle laua ega tõuse teretuseks püstigi.

„Känd ei saagi püsti tõusta," vastas Võsu. „Ta saab küll veidi liikuda, kuid sedagi ainult küürakil. Aga võõraste juuresolekul ei liigu ta kunagi."

„Kui vana ta on?" küsis Velli.

„Kahekümne ühe aastane."

„Ainult!" imestas Velli. See kahvatu nägu ja sinakate kaartega vesihallid teravapilgulised silmad ei sobinud kuidagi kahekümne ühe aastasele noormehele.

„Kas ta juba kaua haige on?"

„Üheksa aastat."

„Kas ta arstib ennast?"

„Tal pole selleks raha. Algul, kui ta haigeks jäi, kulutas ema viimased veeringud arstide peale, kuid sellest oli vähe abi. Mõned arvavad, et ta paraneks, kui saaks heasse sanatooriumi."

„Aga millest ta elab?"

„Peaasjalikult sellest, mida ema jõuab pesupesemisega teenida. Ise teenib ta mõne rubla tundide andmisega, raamatute pookimisega ja muusikariistade parandamisega."

Velli oleks tahtnud veel palju küsida, kuid nad olid jõudnud tänavanurgani, kust Võsu pöördus südalinna suunas. Kuid Velli mõtted ei lahkunud Kännu juurest, kelle omapärane, tahtejõuline isiksus oli jätnud talle sügava mulje. Hiljem kuulis ta Salmelt Kännu eluloo. Nad olid Võsuga koolivennad. Ühel saatuslikul päeval olid nad läinud koos uisutama. Kuid jää jõel polnud veel küllalt tugev ja murdus. Känd kukkus vette. Sõbra abiga rabeles ta küll kuidagi välja ning läks isegi omal jalal koju. Kuid järgmisel päeval lamas ta kõrge palavikuga voodis. Palavik kadus küll paari nädala pärast, kuid Känd enam jalgadele ei tõusnud. Nüüd on sellest möödunud palju aastaid, kuid ta keha on ikka allapoole vinklis. Jalad on kidurad ja peened ning liigestest kanged. Sealjuures aga õlad on laiad ja mehelikud.

Koolis oli Känd haruldaselt andekas poiss ja õpetaja Alasoo pani talle suuri lootusi. Tema teene see oligi, et Kännul oli praegu nii palju haridust, et ta võis teisigi õpetada. Õpetaja tõi talle raamatuid lugemiseks ja pookimiseks, muretses ümberkirjutustöid, saatis õpilasi, kes järeleaitamise tunde vajasid. Alasoo ei olnud küll ametlikult põrandaaluse organisatsiooni liige, kuid teadis selle olemasolust ja aitas kaasa niipalju, kui suutis. Tema abiga organiseeriti ka töölisnoortest esimene iseõppijate ring. Alasoo oli Jaan Anveldi kunagine koolivend ja sõber ning tema kaudu tutvus Känd Anveldiga, kes viis teda ühendusse kogu Narva põrandaaluse organisatsiooniga.

Kõik see tõstis Kändu Velli silmis veelgi. Ja ta otsustas teha omalt poolt kõik, et olla Kännu ringis hoolas ja usin õpilane.

Kännu korterisse oli kogunenud rühm noori. Oli ju lähenemas uusaasta, mida tuli vastu võtta muusika, laulude, deklamatsioonide ja teelauaga, kus ei tohtinud puududa ka ehtne suhkur ja valgest jahust kuklid. Praegu olid koos isetegevuslased, oli käimas deklamaatorite ülevaatus. Esimesena demonstreeris oma võimeid Sammal, pikk, veidi ettepoole hoiduvate õlgade ja hõredate kastanpruunide juustega noormees, kellel vasaku käe asemel oli tühi varrukas. Ta köhatas, vaatas ringi ja algas siis kumeda väriseva häälega:

„Hirm tuleb peale, sest valgus ju väheneb.
Vangistav udune vöö
kauguses heljub ja teatab, et läheneb
pime ja kohutav öö.
Võitmatu valu ja hävitav kahetsus
tuleb mind piinama nüüd.
Murtud on elu ja nooruse unistus,
sihid ja valguse püüd."

„Pea, pea!" hüüdis Känd kämblaga vastu lauda tagudes. „Sa kõneled ju kui hauast, nagu tammepuust puusärgi kaane alt. Katsu ometi oma häälele veidi rohkem elava inimese hingelise kannatuse helki anda. Muidu ajad uusaastaööl kõigile kananaha ihule."

Sammal peatus poolel sõnal ja piilus oma kitsastest silmapiludest Salme poole, kelle nägu ei väljendanud ei kiitust ega laitust. Kuid just see ükskõiksus, millega too heledapatsiline tüdruk kõik tema tulised pilgud tagasi tõrjus, pahandas Sammalt. „Nagu jäämägi kuupaistel," mõtles ta nukralt. „Sädeleb ja veetleb, kuid kriimustab vaid südant nagu jääkild."

Sambla „kriimustatud" süda aga ihkas nii väga soojust ja õrnust, millega elu teda tänini oli vähe hellitanud. Ta ei olnud veel kuigi vana, aga hinges oli juba nii mõnigi tühi koht. Viimane suur löök oli vasaku käe kaotamine sõjas. Tal oli veel liigagi värskelt meeles laatsaretist kojutulek. Kõrvus kumises praegugi omaste nutt, tuttavate kaastundlikud sõnad, mis kõrvetasid nagu tulega. Kõik olid arvamisel, et ta on nüüd sant, kes ei suuda endale ise leiba teenida. Algul tundiski

ta tahtmist kas jõkke hüpata või rongi alla heita. Siis aga lukustas ta toaukse, istus seal ligi kaks nädalat ega lasknud kedagi sisse. Ning kui ta ukse avas, ei läinud ta ei jõkke ega rongi alla, vaid Kännu juurde raamatupidamist õppima. Nüüd töötas ta Kreenholmis arveametnikuna ega vajanud kellegi abi.

Sammal äigas käega üle higise, punetava näo ning jätkas:

„Öösel ma kardan... siis ilmuvad tihti
verised kujud mu ees,
need, kes Manilla eest langesid ausasti
palava võitluse sees."

Salme tõstis pea. Raamat, mida ta käes hoidis, langes põlvedele. Ja kui Sammal lõpetas sõnadega:

„Uinuda rahus ei või..."

plaksutas Salme käsi.

Sammal punastas. Ta algas uuesti otsast peale ja deklameeris kogu luuletuse niivõrd haaravalt, et ei plaksutanud mitte üksnes Salme, vaid ka kõik teised toas olijad.

Gustav Suitsu luuletus tuli Salme ettekandes üsna hästi välja. Samuti leidsid heakskiitu Velli poolt ettekantud Veinbergi „Meri" ja Liisi Pakkeri esitatud Pöögelmanni „Mühise, maru!..."

Oma jõudu ning oskust proovis ka muusikaline trio, mis koosnes viiulist, mandoliinist ja kitarrist. Lõpuks harjutati Kännu juhatusel veel revolutsioonilisi laule.

Kui eeskava oli läbi võetud, palus väikest kasvu, veidi koomilise välimusega ja lõbusa iseloomuga poiss Oskar Mader, varjunimega Talleke, luba esineda ka pärast programmi. „Lase tulla!", „Las käia!" hüüti talle mitmelt poolt. Oskar astus ukse alla, kus oli veidi vaba ruumi, keeras pea viltu, pööras silmad vagatsevalt lae poole ja deklameeris oma tütarlapselikult heleda häälega:

„Ma olen vaga lambatall.
Mul midagi ei ole vaja,
sest minu karjane ja koer
mind valitsevad eluaja.

Ma oskan mollist juua vett
ja sõimest lehepuru süüa.
Kui laudast lahti lastakse,
siis oskan murul kepsu lüüa.

Mu karjane on väga hea
ja hellalt hoiab oma peret.
Ta sõna kõik me kuulame,
sest muidu saame mööda keret.

Ka karjakrantsi tunneb meist
ja austab hästi iga lammas.
Sest ta on meie ülemus...
Tal, paikesel, on terav hammas."

Oskari ettekanne pani lõbusale tujule krooni pähe. Isegi Kännu alati sügavkahvatud põsed olid täna kergelt jumekad. Naerdes ja naljatades mindi laiali.

Koju jõudis Velli alles siis, kui kellaosutid näitasid juba järgmise päeva esimest tundi. Ema ja Roobert magasid. Et mitte häirida magajate und, riietus Velli lahti pimedas ja puges ruttu tasakesi teki alla. Ta ei olnud veel uinunud, kui hoovis kostis raskete sammude müdin ja põrutati mõlemale aknale ning eeskojauksele korraga. „Politsei," välgatas välkkiire mõte Velli peas ja talle meenus punane lipp, millele kirja tikkimist ta polnud veel jõudnud lõpetada, samuti ka brošüürid, mis olid tema kätte hoiule antud. Kõik see oli voodi all korvis. Värisevate kätega kobas ta pimedas, leidis korvi, võttis brošüürid, keeras nad lipu sisse ning jäi siis nõutult seisma. „Kuhu neid ometi peita?" mõtles ta, tundes, kuidas laup niiskub külmast higist.

Akendele ja uksele aga põrutati üha tugevamini. Velli kobas laual tikutoosi otsides. Siis meenus talle, et lampi läita ei tohi. Ta seisis hetke keset tuba, pakki käes hoides. Pikkamisi tuli talle tagasi mõtlemisvõime. Ta võttis varnast talvemantli, mille krae oli veel lumest niiske, ning ajas selle selga. Ta teadis, kuhu pakki peita. Täiesti rahulikuna ning kiirustamata avas ta ukse, astus koridori ja sealt eeskotta, kus olid laudadest kokku löödud käimlad, mille uksi kunagi ei lukustatud. Käimlate ja eeskoja lae vahel oli avar ruum,

kuhu võis ära peita kas või terve hobusekoorma brošüüre. Sinna peitiski Velli oma ohtliku paki ja küsis siis häälega, nagu oleks ta alles äsja unest ärganud: „Kes seal on?"

„Avage seaduse nimel, politsei!" kostis ukse tagant kare ja vihane hääl.

„Oodake, kohe toon võtme," ütles Velli ja läks tuppa tagasi. Tal olid võtmed taskus, kuid äkki turgatas talle pähe, et ema kätte hoiule antud esemetest võib midagi toas olla. Või on ehk Roobertil midagi, mida oleks vaja peita.

„Läbiotsimine," sosistas Velli toas. „Ema, on sul midagi, mis sinu kätte hoiule antud?"

„Kelleks sa mind õige pead!" vastas Liisa pahaselt ja tõmbas teki üle pea. Velli äratas Rooberti, kes algul aru ei saanud. Kui ta aga taipas, milles asi seisab, ütles, et tema polevat kunagi nii tola, et ööseks midagi tuppa jätab.

Vellil tuli nõustuda, et siin korteris on tema see ainus ettevaatamatu, kellel vedelevad voodi all keelatud asjad. Kui ta ukse avas, valgusid sealt sisse mõned linnavahid ja üks sandarmiohvitser. Lahtisest uksest oli näha, et neid jäi ka veel hoovi akende taha.

„Tulevad nagu kindlust vallutama," mõtles Velli.

Sandarmiohvitser teatas paksust mapist mingit paberit võttes, et tema, Aleksei Afanasjevitš Jakobov, on volitatud läbiotsimist toimetama Velli Parmu korteris. Kui aga läbiotsimisel avastatakse keelatud kirjandust, relvi või midagi muud riigivastast, siis on ta kohustatud arreteerima. Ohvitser tuletas Vellile meelde, et karistus on väiksem, kui ta vabatahtlikult annab ära kõik riigivastased asjad. „Aga missugune kirjandus siis keelatud on?" küsis Velli ilmsüütult. „Kõik, mis on kirjutatud või trükitud riikliku tsensuuri loata," vastas ohvitser.

Velli jäi mõttesse. „Tsensuuri loata trükitud raamatuid mul küll ei ole," ütles ta. „Kuid käsitsi kirjutatut üht-teist leidub."

„Noh?... Kus?" elavnes ohvitser ja ta näole ilmus võidutsev naeratus.

„Kui lubate, otsin välja," vastas Velli. „Siis peate ehk teie ka oma sõna ega karista mind nii väga kurjasti!"

„Ja-jah," ütles ohvitser noogutades.

Velli läks väikese riiuli juurde, millel lebasid Roobert vanad koolivihikud ja õpikud. Ta korjas kõik vihikud kokku, tõmbas siis voodi alt välja korvi ja soris selles. Leidnud koltunud kaantega lauliku, millesse Salme oli plikapõlves igasuguseid laule kirjutanud, pani ta selle vihikute juurde ning ulatas kogu tolmunud paberiprahi ohvitseri kätte.

Heitnud pilgu vihikusse, kattus ohvitseri nägu tiheda punaga. Ta ülespidi keeratud vurrude otsad värisesid tasa.

„Kuule, tüdruk," ütles ta vihaselt. „Pea meeles, et see nali võib sulle kalliks maksma minna. Istu!" Linnavahi poole pöördudes hüüdis ta: „Läbiotsimine olgu põhjalik."

Kuid linnavahid olid niigi kõige hingega asja juures. Tunni aja pärast nägi tuba välja, nagu oleks sealt taifuun üle käinud. Tapeedid tolknesid seintel. Tuhniti keldris, roniti ahju peale, kaabiti tuhka pliidi alt põrandale ja soriti supipotis. Velli vaatas seda kõike vihase pilguga. Roobert oli näost kaame ja värises. Ainult Liisa lebas teki all, nagu poleks kogu asi temasse üldse puutunud. Isegi siis, kui linnavaht avas tema riidekirstu, mis oli pühadus, kuhu ta lastelgi ei lubanud sorima minna, ei liigutanud ta end. Kui linnavaht võttis kirstust tema pühapäevatanu ning hakkas seda vastu valget hoolega silmitsema, ütles ta tekinurga alt: „Võite oma naisele kingituseks viia!"

Liisa käsutati voodist välja. Voodiriided löödi põrandale ja puistati läbi. Kui linnavaht oli töö lõpetanud, pani Liisa rahulikult asemeriided koikusse tagasi, heitis pikali ja tõmbas teki peale.

Kui läbiotsijad olid läinud, seisis Velli noruspäi keset tuba. Ta kartis ema poole vaadata. Kuid ema polnud seekord põrmugi pahane, ümises ainult: „Küll on alles põrgulised, nagu härjad liivahunniku kallal."

Hommikul vara koputati arglikult uksele. Nähtavale tuli hall suurrätt, millest paistis Kännu ema ninaots.

„Teil sama lugu!" hüüdis ta sisse astudes ja ust kiiresti enda järel sulgedes. „Meil löödi ka kõik pahupidi. Pidin hirmu pärast peaaegu lämbuma. Praegu just käis Võsu õde meil ja ütles, et täna öösel on ka Jaanuse ja Kaskede pool tuhnimas käidud. Poiss ei andnud mulle rahu, saatis siia vaatama. Ütles, et kui keegi midagi küsib, siis ütle, et tulid pesu järele."

„Võite öelda, et kõik on korras," ütles Velli naeratades. Talle näis õine sagin tagantjärele isegi naljakana.

Samal päeval õhtupimeduses tuli ka Leida.

„Noh, Parmu-tädi, anna nüüd mulle tagasi ka see kivi, mis ma sinu kätte hoiule jätsin."

„Mis sa tühjaga teed," vastas ka Liisa.

„Tahan koputada näärilaupäeva õhtul tuleviku-ukse pihta, et see avaneks ja paremad ajad välja tuleksid," vastas Leida.

Liisa ohkas. „Vaata ette, kulla laps, et sa oma kiviga kogemata vangimaja uksele ei koputa."

„Kas sa, tädi Liisa, vanasõna usud?" küsis Leida.

„Peab uskuma," vastas Liisa. „Räägitakse, et vanasõna ei valeta."

„Siis tea: kes kahju kardab, see õnne ei leia. Õnne aga tahame me kõik leida ja otsime teda."

UUS AASTA

Pakase ja tuisu, nälja ja streikidega tuli uus, 1917. aasta. Ehk küll tulevalt ei teatud veel midagi head loota, oodati teda siiski ja valmistuti vastu võtma. Emad peitsid laste eest kasinaid kingitusi ja küünlajuppe. Noored inimesed aga tõttasid ühest kauplusest teise uue aasta õnnesoovikaarte otsides.

Sadas pehmet vatist lund, kui Salme, Võsu, Velli ja Leida üheskoos tänavale astusid. Iseõppijate ringi teeõhtu oli möödunud paremini, kui võis oodata. Palju oli mängitud, lauldud, tantsitud ja lõpuks veel õnnegi valatud. Aeg oli juba ammu üle kesköö, kuid tänavail oli veel liikumist, naeru, lõbusat vestlust ja elevust.

„Ütle ruttu, mis nimi?" hüüti Võsule lõbusalt tütarlastesummast.

„Jaak," vastas Võsu.

„Ütle mõni ilusam nimi," nurus tütarlaps.

„Friedrich."

„Vuih!" kiljatas tütarlaps. „See on ju saksa nimi, sakslastega aga on sõda."

„Saad sakslase või jääd vanapiigaks," naeris teine ja tütarlapsed läksid edasi, et järgmiselt vastutulijalt küsida.

Võsu tegi ettepaneku minna üheskoos Kännule head uut aastat soovima. Salme aga vaidles vastu, öeldes, et on juba hilja ja Känd võib magada. Samal arvamisel oli ka Leida. Velli aga pooldas Võsu ettepanekut. Temale oli õhtu jooksul mitu korda pähe turgatanud, et Känd on üksi ja arvatavasti nukrutseb. Nad olid jõudnud kirikuni, mis asus otse raudtee ääres. Salme ütles, et kui läbi võtmeaugu näärioõl kirikusse vaadata, siis pidavat seal kas tulevikku või tulevast nägema. Ühesõnaga, midagi pidi nägema.

Naerdes ja rüseldes joosti kirikutrepile, sest igaüks tahtis esimesena võtmeaugust sisse vaadata. Võsu trügis kõige ette, pani selja vastu kiriku-ust ja tõstis käed paluvalt üles. „Ärge vaadake!" hüüdis ta.

„Tohoo! Mis seal siis on?" hüüti talle.

„Uh, kole!" Võsu lõdistas naljatades põlvi. „Viimaks näete seda, mis minagi."

Naerulaginaga tiriti Võsu trepist alla ja lükati lumme.

„Issand, anna neile andeks, sest nad ei tea, mis nad teevad," hüüdis Võsu end lumes välja sirutades.

Leida jooksis esimesena kirikutrepile ja surus silma vastu võtmeauku. Vaevu jõudis ta aga sisse vaadata, kui põrkas tagasi.

„Jumala eest, seal kooberdab keegi."

„Ära aja lapsejuttu!" hurjutas Velli. „Kes võib veel südaööl kirikus olla, kui uksed ammugi lukus."

Nüüd surus ka Velli silma vastu võtmeauku. Tõepoolest käis mingisugune pikk kõhetu kogu küünalt käes hoides ringi. Nüüd tuli ta peaukse suunas, astus vasakul seisva pühakuju juurde, avas annetuslaeka ja toppis sisu endale taskusse. Lukustanud laeka, läks ta

teise pühakuju juurde ja sooritas seal sama operatsiooni.

„Noh, mida sa seal näed?" sakutas Salme Vellit õlast.

„Näen, kuidas jumalasulane issandat varastab," vastas Velli.

„Siis on ju kõik korras," arvas Võsu. „Patused on andnud, õndsad on võtnud ja issanda nimi, keda ninapidi veetud, olgu kiidetud."

Lõbusalt naerdes mindi lahku. Velli ja Võsu aga seadsid sammud Kännu korteri poole.

Känd ei maganud. Läbi ukse kostsid nukrad mandoliinihelid. Võsu koputas kaks korda uksele ning väikese pausi järel veel kaks korda. See oli juhuks, kui uks juba kinni. Kuuldusid imelikult kõlksuvad sammud, nagu oleks keegi puujalgadel uksele lähenenud. Siis kriiksatas riiv, sammud kaugenesid ja hetke pärast kostis lühike ja järsk: „Sisse."

Võsu avas ukse ning laskis Velli ees sisse. Tugevasti Kännu kätt raputades soovisid nad talle head uut aastat. Kuid pilku toas ringi heites kahetses Velli, et nad olid nii hilja tulnud. Eesriie oli kõrvale lükatud, nii et oli näha pliit ja selle peal pesukorv pesuga. Pliidi ja laua vahel põrandale tehtud asemel magas ema. Kännu enda asemeriided olid teisel pool lauda hunnikus. Laual aga olid täiskirjutatud paberilehed ja noodid.

„Te mängisite äsja midagi ilusat, kas te ei sooviks seda korrata," ütles Velli, et kuidagi piinlikkusest üle saada.

Känd võttis mandoliini. Tuba täitsid vaiksed igatsevad helid, mis paisusid üha kirglikumaks, siis aga vaibusid pikkamisi.

„Kui ilus!" sosistas Velli.

Känd ei vastanud. Ainult poolsuletud laugude alt riivas Vellit kiire pilk. Küsimusele, kuidas seda pala nimetatakse ja kes on autor, lõi Känd vaid käega, öeldes, et ristsed on pidamata ja autor pole tähtis.

„Te komponeerite?" küsis Velli.

„Ei," vastas Känd järsult. „Mul on ainult nõrkuseks oma meeleolusid paberile usaldada."

Velli palus oma „nõrkusest" veel midagi mängida.

Uuesti täitsid tuba mandoliinihelid. Kuid see oli hoogne, marsitaktis pala, mis lõppes tugeva akordiga.

„On see pala juba ristitud?" küsis Velli.

Känd vastas, et Võsuga koos olid nad seda kunagi ristinud. Tema pannud nimeks „Revolutsioon", Võsu aga „Kevadine kosk". „Kui soovite, võite tutvuda. Oleksin tänulik, kui avaldaksite oma arvamust." Ja Känd ulatas Vellile peotäie noote.

Velli pidi punastades tunnistama, et ta noote lugeda ei oska.

„Näita parem juba luuletusi!" soovitas Võsu, mille eest ta aga küünarnukiga müksu ribide vahele sai.

„Palun näidake," nurus ka Velli.

Känd puikles vastu, öeldes et tal pole mingeid luuletusi. Viimaks lõi ta käega ja ulatas Vellile ühe laual lebavatest paberitest. Ise aga võttis raamaturiiulilt raamatu, mida nad koos Võsuga sirvima hakkasid. Velli istus lambile lähemale ja luges:

„Öö pime, kurt ja keeletu
peab valvet akna all.
Tuisk möllab nagu meeletu,
ja kerkib lumevall.

Leek noolib koldes kasepuid,
toanurkes hämarus
loob kujutlusi jõuetuid
kui rauga unistus.

Leek raugeb... varjud õõtsuvad...
Söed hõõguvad vaid leel.
Kuid hinges tormid lõõtsuvad,
kes teab kui kaua veel.

Tuul lõgistab mu kambriust.
Ma ikka üksinda.
Võib-olla sellepärast just
näib öö nii ääreta."

Paberilehe teisele küljele oli sulega joonistatud lainetavate juustega tütarlapse pea, mille alla oli kirjutatud:

Mu väikene kuldapäine lind,
ei tea sa, et igatsen sind.
Liig kauge me vahel on maa...
Sa tulid — ja tõid mulle leina.
— — — — — — — —
Tean, et koltunud heina
sa lillena võtta ei saa.

Paberileht langes Velli sõrmede vahelt lauale. Tal oli tunne, nagu istuks toas kaks Kändu korraga. Üks karm ja võitlev, teine aga nukker ja unistav, kellele raugev leek koldes ja vihisev tuul akna taga jutustavad ta üksindusest ja lootusetusest. Velli tundis end süüdlasena Kännu ees. Ta oli saatnud mööda lõbusa õhtu koos teiste noortega, sellal kui Känd oli aheldatud siia üksindusse. Tõsi, ta südametunnistus oli teda küll mitmel korral õhtu jooksul torganud, kuid siiski mitte nii teravalt, et ta oleks lahkunud peolt ja tulnud siia Kännuga üksindust jagama...

„Liig kauge me vahel on maa," mõtles Velli piki täistuisatud tänavaid kodu poole sammudes. Majadest kostis veel laulu ja kära, tähendab, pidutuju kestis edasi. Känd on saatuse kiuste siiski armunud. Aga kes on see tema kuldapäine lind?

PILVED PAISUVAD

Kogu nädala jooksul polnud Velli aega saanud Kännu poole minna. Laupäeva õhtul töölt tulles ootas teda Võsu raudtee ülekäigu juures ja teatas, et teda oodatakse Kännu poole.

Ilmnes, et möödunud nädal oli olnud uudisterikas. Esiteks oli sõitnud Petrogradist seltsimees, kes oli toonud haaravaid uudiseid ja kirjandust. Teiseks oli saadud teateid, et politsei on Kuuse praeguse nime välja nuhkinud ja Vellil tuleb sõita veel täna öösel Petrogradi, et Kuuske hoiatada. Enne aga tuleb tal Anveldi juurest läbi minna ja võtta Kuusele edasiandmiseks pakk.

Petrogradis olevat oodata iga päev suurte sündmuste lahtipuhkemist ja Narva peab valmis olema, et parajal

ajal kaasa lüüa. On vaja veel trükikoda Jästrepikost ära tuua ja Narvas tööle panna. Seda peavad tegema Sammal ja Võsu, ja juba homme.

Velli jättis kiiruga hüvasti Kännu ja teiste seltsimeestega, et jõuda veel Anveldi juures ära käia. Uksel põrkas ta vastamisi Voldemar Kasega, kes koos Leida ja Samblaga sisse astus.

„Vaata aga, keda ma siin näen!" hüüdis Voldemar rõõmsalt. „Tähendab, vana Jegorkini külvatud seeme on head vilja kandnud. Sellest tuleb vanale tingimata jutustada. Teda rõõmustab see väga. Ta meenutab teid tihti ja kahetseb, et ei jõudnud välja koolitada. Nüüd on siis Narva seltsimehed Jegorkini alustatud töö edukalt lõpule viinud. Kas ta teile pole veel nutnud?" pöördus ta naeratades Kännu poole. „Meie tutvus algas pisaratest."

Velli punastas, Känd ja teised toas olijad pahvatasid naerma.

„Seda peab Velli meile jutustama," hüüdis Känd.

„Teine kord, täna pole aega," lausus Velli juba minekul.

„Kas Jegorkinit ja Igorit külastada mõtlete?" hüüdis Voldemar talle järele.

„Vaevalt, et jõuan."

„Võtke siis vastu see saadetis ja vastake vaesele poisile kas või paari sõnagagi," ulatas Voldemar Vellile kirja. „Ah, las ootab veel, on huvitavam."

„Ilmneb, et meie Vellil on organisatsiooni ees saladusi," naeris Känd, ise uurivat pilku Vellile saates.

Anvelt elas Peetri platsi ääres. Veidi aralt tõmbas Velli kellanööri. Anveldi korterisse astus ta esmakordselt ja üldse nägi ta Anvelti harva. Side temaga käis Jaanuse ja Sambla kaudu. Põrandaaluse organisatsiooni üldkoosolekul oli Velli teda vaid üks kord näinud, kus ta kõneles poliitilisest olukorrast ja revolutsioonilistest väljavaadetest. Velli oli küll hoolega kuulanud, kuid kõigest ta aru polnud saanud, sest Anveldi kõne oli tema jaoks liiga teaduslik ja asjalik.

Ukse avas teenija ja juhatas ta kabinetti, kus Anvelt lamas diivanil, väike poisijõnglane kaksiratsa kõhul. Tüdrukuke istus diivani ees toolil, suur pildiraamat

põlvedel. Velli sisenedes tõusis Anvelt kähku, pani poisi põrandale, kes kohe diivanile tagasi ronis ja hüplema hakkas, nii et vedrud põrisesid.

„Millal sõidate?" küsis Anvelt.

„Kohe, esimese rongiga, mis aga Petrogradi poole läheb."

Anvelt vaatas kella, võttis kirjutuslaua laekast pakikese ja ulatas Vellile.

„Selle annate üle Kuusele," lausus ta. „Aadress on Sadovaja 7, korter 12, märgusõna — „Ostan õunu"."

Sadovajal avas Vellile ukse pikk kõhn vanaeit, kelle kitsast ettepoole küündivat lõuga ehtisid hallid karvaudemed. Ka pea oli hall. Esikus oli mitu naist ja köögiukselt vahtis neid veelgi. „Kellele nendest siis märgusõna öelda?" mõtles Velli naisi silmitsedes.

„Missuguses toas elab siin Ivanov?" küsis Velli.

„Missugune?" küsis üks naistest.

„Meil siin kolm Ivanovi," seletas teine, „kaks venda Ivanovi elavad siin köögi kõrval, üks aga seal koridori lõpus, kus uks paokile."

„Mina otsin Pjotri."

„Lähme siis," ütles vanaeit, kes Vellile oli ukse avanud. Toas kahekesi jäädes ütles Velli tervituse ja tutvustamise asemel: „Ostan õunu."

Vanaeit puuris Vellit oma hallide silmadega nagu nõeltega ja lausus:

„Ei minul sulle neid müüa ole."

Nüüd oli Velli nõu otsas. Ta tammus jalalt jalale, teadmata, mis edasi teha. Märgusõnale oleks pidanud vastatama: „Viis kopikat tükk." Siin aga ... „Kui ei ole, pole midagi parata," lausus ta ja astus ukse poole.

„Oota veidi!" hüüdis vanaeit. „Võib-olla minu poeg müüb teile õunu. Ta tuleb varsti töölt. Istuge!" Velli istus nagu nõelte otsas. Vanaeit võttis laua alt korvikese lõnganubulate ja katkiste sokkidega ning hakkas sokke nõeluma. Nii möödus tund, teine, isegi kolmas. Vellil oli juba mõte tõusta ja tänavale minna. Oli äärmiselt piinlik istuda niiviisi sõnalausumata võõras toas. Ei pojast ega vanaeidest polnud Anvelt midagi rääkinud ja temal polnud ka taipu lähemalt küsida.

Viimaks tirtsatas uksekell ja vanaeit läks avama. Tagasi tuli ta sinises tööpluusis noormehega, kes Vellit teravalt silmitses.

„Minu poeg," tutvustas vanaeit.

Öelnud noormehele oma märgusõna, sai ta ka oodatud vastuse, ning varsti teadis ta, et Kuusk tuleb alles õhtul.

Kuusk tuli alles õhtu eel. Kuulda saanud Velli tuleku põhjuse, kukkus ta kiruma: „Alles sain kuidagi jalad alla, olen tööl ja ka sisse kirjutatud. Nüüd algab jälle hulkumine ja põgenemine. Ja millest elada? Kaua see naine mind toita jõuab!" Käinud mõned tiirud toas ringi, lausus ta: „Ütelge seltsimeestele, et tänan hoiatuse eest ja katsun end hoida. Varsti on nende kord pageda, kes nüüd meid sunnivad pagema. Võib-olla tulen lähemal ajal Narva. Millal tagasi sõidate?"

„Nii ruttu kui aga jõuan. Pean homme tööl olema," vastas Velli.

Kuusk vaatas kella. Siis võttis voodi alt kohvri, milles olid pesu ja muud tarbeesemed, viskas sinna mõned raamatud ja ütles:

„Järgmine sõit Narva läheb kahe ja poole tunni pärast. Tulen selleks ajaks jaama ja toon Jaani ja Kännu jaoks soovitud paki. Seniks hüvasti!"

Vellil oli juba pilet võetud, kui silmas ooteruumis Kuuske, kes istus Jegorkini Annega. Tema kõrval, teisel pool, istus veel keegi noor tütarlaps pruunis, musta kraega talvemantlis ja hallis rätikus. Põlvedel lebas tal suur karusnahkne muhv.

Velli läks nende lähedalt mööda, et nad teda näeksid, ja teeskles, nagu otsiks ta kedagi.

Hetke pärast ilmus pruunis mantlis tütarlaps Velli kõrvale, vabandades, et pidi peaaegu hiljaks jääma. Lõi teine kell. Tütarlaps võttis Velli käe alt kinni ja koos rühiti ukse poole. Vadistades midagi soojadest pirukatest, mida ema vast äsja olevat ahjust võtnud, poetas tütarlaps muhvi alt paki Velli kätte ja kadus rahva hulka. Pakk polnud suur, kuid raske.

Laiad lumeräitsakad tiirlesid õhus nagu liblikad. Otsekui üksteist taga ajades tunglesid nad gaasilaternate ümber, jäid puude okstesse rippuma ja langesid tööliste õlgadele, kes rühkisid vaikides oma kodude poole. Nii olid nad teinud seda juba kuuskümmend aastat, alates ajast, mil parun Knopp oli asutanud Kreenholmi manufaktuuri.

Lumi langes ka kardavoi Žeglovi laiadele õlgadele ja tärniga mütsile. Žeglov kõndis väärikalt keset teed edasi-tagasi, mõõk ja revolver puusal, lükates ees oma tüsedat kõhtu. Jah, Žeglov tundis oma tähtsust ja nõudis selle tunnustamist ka töölistelt, kelle ustavaks karjaseks oli olnud juba tema isa, kes oli 1905. aastal olnud üks kangemaid tööliste rahustajaid, vaatamata sellele, et oli siis juba vana mees. Oma tubliduse eest sai ta aga töölistelt veel tublima keretäie, lamas selle tagajärjel mõnda aega kodus voodis — ja suri. Kuid pojast jõudis ta siiski kasvatada järeltulija, kes vääris igati oma isa. Juba viiendal aastal oli ta isa paremaks käeks ja autasustati ülemuse poolt. Pärast isa surma päris ta tema koha ja valvas iga päev inimjõge, mis voolas Kreenholmi ahnete lõugade vahele.

Žeglov teadis — mida agaram ta on, seda rohkem voolab ka tema taskusse. Tal oli juba nüüd Kulgul maja ja aed. Ta pidas sigu ja oleks võinud isegi lehma pidada. Ainult naine oli laisavõitu ega viitsinud lehmaga jännata. Žeglov uskus end toime tulevat tuhandete töölistega, kuid oma tüsedast küljeluust ta jagu ei saanud. Jah, häda oli Žeglovil nii tööliste kui ka naisega. Mõlemad ei tahtnud enam kuidagi sõna kuulata. Marfa kippus kodus võimu võtma, töölised aga tundsid oma jõudu juba kogu linnas. Petrogradis juba olevatki niisugune madin valla puhkenud, et võibolla teevad keisrile endalegi tuule alla. Žeglov käis ringi ja arutas endamisi: võimu nad tühjad küll ei võta, see on asjata kartus. Siin nad lähevad, pead ripakile, nagu väsinud hobusekronud. Neid on tuhandeid, tema aga üksi, ent kõik need tuhanded kardavad teda ühte... Žeglov sirutas end kogu oma pikkuses ning

katsus mõõka ja revolvrit puusal. Niikaua, kui tal on mõõk ja revolver puusal, on tema linna peremees. Ka kodus tuleb kord jalule seada. Marfa tuleb korralikult läbi kolkida, et ta õpiks tundma, kes on majas peremees... Kuid mis see siis ometi on? Žeglov ei usu oma kõrvu. Kõik on kohal, kuid midagi on siiski liimist lahti. Kulgu poolt kostab üsna selgesti laul:

„Kauem raudu me kanda ei taha!
Ike kaelast ja köidikud käest!"

Žeglovile näis, et maa kõigub ta jalge all, et ei saja lund, vaid tulesädemeid. Ta kahmas ühe käega mõõga, teisega hoidis sinelihõlma ja lidus kõigest väest Kulgu poole — nii kiiresti, kui jalad kandsid. Nüüd kostis aga selja tagant, raudtee poolt:

„Julgesti, vennad, nüüd tööle!"

Žeglov jäi keset teed seisma, mõõk peos kui heeringas. Ta äigas lumest märja käega üle higise näo. Laul raudtee suunas vaikis ja Žeglov nägi, kuidas mõned linnavahid galopiga lähenesid. Žeglov ootas, kuni nad temani jõudsid, ja nüüd joosti ühes Kulgu poole. Siis aga juhtus midagi, mis Žeglovi eriti vihale ajas. Raudtee poolt kostis selgesti:

„Vaenluse tormid meist tuiskavad üle..."

Ja kusagil kaugel, Kulgu pool, lauldi samuti.

Žeglov hüppas tööliste hulka kõnniteele ja karjus: „Kes laulis?" Talle ei vastatud. „Kes laulis?" küsisid ka teised võmmid. Keegi ei vastanud.

Žeglov õgis silmadega mööduvaid töölisi. „Kindlasti ka neist laulis keegi," mõtles ta. „Kuid mine leia ta nüüd üles ja võta kinni."

Kirudes pöördusid võmmid linna poole tagasi. Žeglov asus oma endisele kohale. Ümberringi oli jälle kõik vaikne. Voolav töölistejõgi jäi iga minutiga hõredamaks, Žeglov jäi üksi keset laia teed. Ainult lopsakad lumehelbed tiirlesid ta ümber ja gaasilaternad kulgesid

kollaka pärlinöörina kaugusse. Kuljuste helisedes sõitsid mööda kaks saani ja peatusid „Inglismannide Klubi"[1] ees.

Klubi akende raskete siidist kardinate vahelt langesid peened valgusjoad tänavale. Saanidest väljusid viimased hilinenud külalised ja kadusid majja, kus suures saalis rikkalikult kaetud laua taga paukusid juba šampanjapudelite korgid. Siin pidutsesid Kreenholmi peremehed ja nende lähimad käsikud. Tagaseinas madalal estraadil mürtsus orkester, köögi ja laua vahet sagisid teenrid.

Möödunud, 1916. aasta oli peremeestele armuline olnud ja juba alanud 1917. aasta tõotas mitte halvem olla. Sõda ju kestis edasi, üha rohkem ja rohkem mehi kutsus tsaarivalitsus püssi alla ja iga uus sõdur vajas särki ja pükse. Masinad kudusid, kangavirnad kasvasid ja peremehed tundsid kasumitest üha suuremat rõõmu.

1. märtsil kogunes VSDT(b)P Narva linna organisatsioon oma erakorralisele koosolekule. Äsja oli Petrogradist saabunud Jaan Anvelt, kes tegi lühikese ülevaate sündmuste käigust pealinnas. Tsaar Nikolai II oli troonilt kukutatud, Venemaa vabariigiks kuulutatud. Loodi tööliste ja soldatite saadikute nõukogusid. Ka Narvas tuli asuda viivitamatult võimu ülevõtmisele. Vaja oli moodustada kolme-neljaliikmelised lööksalgad, kes vallutaksid politseijaoskonnad, raekoja, posti, telegraafi ja teised ühiskondlikud asutused. Viivitamata vallutada üks trükikodadest, et paljundada Petrogradist kaasa toodud tööliste ja soldatite saadikute nõukogude üleskutseid. Sõjariistu on esialgu vaid mõned revolvriloksud. Padruneid peaaegu ei olegi. Kuid nende revolvritega tuleb vallutada esimene politseijaoskond, kust relvadele saadakse juba lisa. Politseijaoskondade ja muude asutuste vallutamist teostavad mehed. Naised aga kleebivad seintele tööliste võimu — Narva Revolutsiooniliste Tööliste Komitee teated. Ka soldatite hulgas tuleb neid iga hinna eest levitada. Hommikuks aga peab igaüks olema aegsasti oma töö-

[1] „Inglismannide Klubi". — Tööliste antud nimi inglastest vabrikuomanike ja kõrgemate ametnike kooskäimise kohale.

kohas ja vastutama selle eest, et tema osakonnast kõik, kuni viimseni, oleksid õigeaegselt tänaval. Need osakonnad aga, kus parteiliikmeid pole, tuleb välja viia ühisel jõul. Muretseda võimalikult rohkem punaseid lippe. Iga rühm valib endale rühmavanema või juhataja, kes on kogu aja ühenduses ajutise revolutsioonikomiteega, kelle üks esindajaist valvab Kännu korteris. Rühmavanemad saavad lähemaid juhtnööre Kännult. Sealt saadakse ka relvad. Kõige hiljem kella kaheksaks-üheksaks olgu viimane kui tööline tänaval. Kõik. Kas on küsimusi?

„Paari-kolme inimesega vallutada terve linn ja pealegi paljaste kätega . . ." kahtles keegi.

„Kui kardad, et toime ei tule, võid koju naise selja taha jääda," vastas teine.

„Parteiliikme kõige mõjuvam relv on ta sõna. Kui seda oskad õigesti tarvitada, tuled oma ülesandega toime," arvas kolmas, millega lõppesidki vaidlused võimuvõtmise võimaluse üle . . .

Kella kolmeks hommikul oli post ja telegraaf vallutatud ja linn seintele kleebitud üleskutsetest kirju.

Salme ja Velli ülesandeks oli üleskutsed üle jõe linnaosas laiali laotada. Kitsast ja auklikku kõnniteed mööda rühiti mäkke, kus asusid pikad madalad ja tumedad kasarmud. Velli viskas peotäie üleskutseid üle kõrge plangu kasarmuhoovi. Ka seinale kleebiti paar tükki. Järele jäid veel mõned. Velli pistis ühe taskusse. „Selle lööme Hermanni kindluse väravale," ütles ta. Ülejäänud keeras Salme rulli ja pistis põue. Möödudes vahiputkast avas Salme selle ukse ja enne kui ehmunud vahisoldat midagi öelda jõudis, pistis talle leherulli pihku. Soldatil jäi suu lahti. Siis aga toppis ta rulli kähku põue ja tänas veel.

Puusilla läheduses tuigerdasid ühest põiktänavast välja kaks purjus meest. „Tere, linnukesed!" hüüdis üks neist. „Kas musi saab?"

„Aga kes te olete? Kas töölised või pasatskid?" küsis Salme.

„Töölised, ikka töölised," lällutas joobnu.

„Täna saab musi asemel muud," vastas Velli ja pistis mehele viimase lehe pihku.

Sellel ööl polnud ka Liisa maganud. Tema hooleks oli jäetud lehtede vastuvõtmine, mida Võsu trükikojast tõi, ja edasiandmine nendele, kes neid saama tulid. Liisa oli ka ise üleskutse hoolega algusest lõpuni läbi lugenud. Ta uskus ja ei uskunud. Oli ju uskumatu, et töölised võiksid kukutada tsaari, nagu kirjutati. Selle tsaari dünastia on valitsenud Venemaal kolmsada aastat. Tsaar elab suures lossis, mida kaitseb sõjavägi — ja veel missugune... Kõige tugevamad ja toredamad mehed! Ei tööline tsaari ligi saa. Isegi tsaari pildi ees peab ta mütsi maha võtma. Liisa mäletab väga hästi, kui ükskord tsaar Tallinnas käis. Aga kes töölist ta ligi laskis! Üks talupoeg oli tahtnud isakesele tsaarile mingit kirja edasi anda. Olnud teine pool päeva põlvili tee ääres, kust tsaar pidi mööda minema. Ikkagi kihutatud ta kõige kirjaga kus seda ja teist. Tema on töölisest kaugel. Tööline nagu polnudki inimene, temaga võis teha mis tahes. Ja ühesugused olid tsaarid kõik olnud. Kui Nikolai ongi kukutatud, panevad mõne teise asemele. Hulk töölisi rändab jälle Siberisse, tsaar aga valitseb edasi. Ja mis töölised teevadki riigiga, kui nad ta üle võtavad? Mis riigivalitseja see harimata tööline on? Kes valitsema hakkab? Kas niisugused plikatirtsud nagu tema omad või poisiklutid, nagu Roobert ja Võsu? Sammal on küll kopsakam, aga ei temastki riigivalitsejat saa. Aga kui lõpeb kõik nagu viiendal aastal, siis ei jää neist märga plekkigi järele. Liisa ohkas.

„Peaks hommikuks midagi süüa tegema, kuid mida?" jätkas ta pooleliolevat mõttelõnga. Söögikapp on nii tühi, et hiired surevad nälga. Töölised aga võtavad võimu... hakkavad käskima ja keelama... Tahaks näha, missuguse käsu või keeluga nad leiva lauale nõiuvad... Ilma leivata ei ela tsaar ega tööline.

Sisse tormasid Velli ja Salme.

„Kas midagi süüa on?" hüüdis Salme juba ukselt.

„Seal ta on," pomises Liisa praeahjust külmaks läinud pudrukaussi võttes ja lauale pannes ning kruusi külma vett kallates. „Eks sööge nüüd oma revolutsiooni," lisas ta lehepakke laualt voodi peale tõstes.

„Sõda oleme juba üle kolme aasta söönud, eks siis nüüd proovime, kuidas revolutsioon maitseb," ütles Velli. Siis kahmas ta kausist tüki putru pihku, võttis oma lehepaki ja läks. Salmel oli veel aega. Linavabrikus algas töö kell kuus.

Kui Velli aknalauale ronis, et töölistele kõnelda, tundis ta äkki, nagu oleks viimane kui mõtteraas peast välja lennanud. Siiski rääkis ta, rääkis nagu unes. Pärast ei mäletanud isegi, mida ta oli rääkinud, mäletas ainult, et plaksutati. Ta läks ka teistesse ketrussaalidesse, ronis aknalauale ja rääkis jälle ning jällegi plaksutati. Velliga ühines kümmekond oma saali tüdrukut. Ketrusosakonnas seisid juba kõik kolmanda korruse saalid. Nüüd mindi üles neljandale korrusele. Trepi käänu kohal aga kerkis kui maa alt tüdrukute ette direktori asetäitja Naftomi kuju. „Issand!" hüüdis keegi ja kogu Velli saatkond oli äkki ta ümbert kadunud, nagu oleksid nad luuaga minema pühitud.

„Pidage! Pidage!" hüüdis Velli neile järele joostes, kuid keegi ei peatunud. Kui Velli hingeldades oma töökohta tagasi jõudis, vurasid juba peaaegu pooled masinad. Velli jooksis järgmistesse saalidesse, ka seal oli samasugune pilt, samuti ka teisel korral eelketruse osakonnas. „Tarvis on turbiinid seisma panna," mõtles ta palavikuliselt.

Ta läks kangrute osakonda, kus töötas parteiliikmeid. Ka seal ei seisnud veel kõik masinad. Osa töölisi ei julgenud ise masinaid seisma panna, aga kui seda oleks teinud keegi teine, siis nad ei oleks takistanud. Oli neidki, kes kirusid ja ähvardasid, kui keegi nende masinatele lähenes.

„Tarvis on turbiinid seisma panna," karjus nüüd Velli oma mõtet juba valjusti.

Paar töölist jooksid tsehhi teise otsa ja kadusid masinate vahele. Minutit kümme-viisteist möödus pinevas ootuses. Siis hakkasid rattad ja rihmad lae all kiirust vähendades logisema ja jäid viimaks seisma. Vabriku tohutu kere jäi vait, nagu oleks ta ootamatusest tummaks ehmunud. Velli jooksis oma töökohta tagasi, et juhtimist enda kätte võtta. Kuid Posti Elli

oligi juba hakkamas. Ta seisis aknalaual ja luges valju häälega üleskutset tema ümber kogunenud tüdrukutele. „Näe, mina ei märganud niimoodi teha," mõtles Velli. Eemalt aga lähenes Must-Olga, ajas enda ees tüdrukuid, keda ta oli masinate vahelt välja kihutanud.

„Lähme!" hüüdis pikkade heledate patsidega Alma Veik punast pearätti luuavarre külge sidudes.

„Lähme! Lähme!" kisati ümberringi. „Näitame, kuidas vaternaplikad[1] streigivad", „Ritta!", „Alivunki!". Tüdrukutesumm punase lipuga eesotsas valgus saaliuksest välja trepile. Siin läks trügimiseks, sest igast uksest voolas korraga töölisi. Kisa, hüüded, kusagil alustas keegi laulu.

„Nüüd nad enam plehku ei pane," mõtles Velli vastuvoolu trepist üles trügides. Ta oli nende tüdrukute hulgas mitu aastat töötanud ja tundis neid uljaid tulipäid. Need olid enamuses noored, kellel meri põlvini ja keda eluraskused polnud veel jõudnud tuimaks teha. Nagu Velli mõtte kinnituseks tassisid tüdrukud kolmanda korruse ketrussaalist välja surnukahvatu ja rabeleva poolmeistri, kes siputas ja karjus hirmsasti. See oli Pöögel, üle kogu ketrusosakonna kõige jõhkram ja vihatum poolmeister, hüüdnimega Solgipütt. „Laske see tühipaljas Solgipütt lahti," soovitas Velli tüdrukutele. „Täna võib paremaid püüda." — „Või lahti!" kriiskas üks ilus pruunisilmaline tüdruk. „Enne anname talle artlikeretäie, siis las läheb, kui jaksab veel."

Igast küljest hakkas sadama hoope vaese mehikese pihta. Velli kargas vahele, et omakohtul mitte lasta liiale minna. Tekkis rüselemine ja Solgipütil läks õnneks minema lipata.

„Oodake, te punased kuradid!" sisistas ta vihaselt, vibutades oma lihavat rusikat.

Velli käis saali otsast otsani läbi. See oli tühi. Ainult masinad seisid tummadena suures sünges ruumis. Nurgas nokitses puruеit[2] jäätmehunnikut sorides.

---

[1] Vaterna — ketrusosakond.

[2] Puruеit — tööline, kelle ülesandeks oli pühkmete ja jäätmete hulgast välja noppida veel kõlblikku puuvilla.

„Mis sina, tädi, siin veel teed?" küsis Velli eidelt.

„Aga kuhu ma sinu arvates peaksin minema?"

„Eks sinna, kus kõik teised on."

„Ei minul ole vaja teiega kaasa lõõpida," vastas vanaeit ja kummardus puruhunniku kohale.

Velli läks edasi. Igal pool olid saalid peaaegu tühjad. Ta vaatas aknast välja. Laia halli kangana voogas töölistekolonn üle silla, mille all laulsid alati rahutud vood oma lakkamatut laulu. Siin-seal leekis tööliste peade kohal punane lipp kui lõke.

Kreenholmi vangla ette oli kogunenud suur rahvamurd. Vabastati vange, nende asemel aga suleti kongidesse politseinikke. Parajasti tassisid töölised kongi Seasilma, kes alles hiljuti oli Velli korteri läbiotsimisel suurt agarust näidanud. Seasilm tõrkus nüüd türmi minemast. Ta seletas, et ta on alati rahva sõber olnud ja oodanud revolutsiooni kui hingeõnnistust.

„Saad oma hingeõnnistuse sealgi kätte," ütles tüse keskealine tööline teda põlvega tagant aidates.

Politseijaoskonna ees põles tänaval suur lõke. Sületäis sületäie järele tassiti jaoskonnast igasuguseid pabereid ning loobiti toimikuid tulle. Poisikeseohtu tööline, karabiin tugevalt käes, segas ja kohendas sellega tuld.

Keset teed, kus veel eile oli seisnud linnavaht Žeglov, oli kogunenud rahvas. Piduliku rongkäiguga pühitseti isevalitsuse kukutamist. Keegi vana kangur oli toonud 1905. aasta punase lipu, mille üks nurk oli puruks rebitud ja millel veel selgesti paistsid sandarmi saapajäljed. Seda lippu oli ta hoidnud kaksteistkümmend aastat. Nüüd asetati see pidulikult aukohale, rongkäigu ette. Tema alla kogunes VSDT(b)P Narva organisatsioon.

„Kas neid siis niisama paljuke oligi!?" imestas keegi.

„Ja tegid madinat, nagu oleks neid teab kui palju," vastas teine.

Kui Kreenholmi tööliste rongkäik jõudis Hermanni kindluse juurde, jõudis kalevi- ja linavabriku tööliste kolonn puusillale. Kolonnid tervitasid teineteist ja rivistusid rööbiti kindluse vastu laial tänaval. Siin pidid ka soldatid ühinema töölistega, kuid kindluse vära-

vad olid suletud ja sees oli vaikne nagu inimtühjas ruumis.

„Hüüame nad välja!" ütles üks linavabriku tööline, väike ja väle lätlane Vilbaris. Ta asus kolonni ette, pani käed ruuporina suu juurde ja hüüdis: „Kutsume soldatid välja!"

„Tulge välja!" kajas tuhandeist suudest kirglik kutse.

„Hüüame: „Ühinege meiega!"" soovitas Sammal.

Jällegi kõlas tuhandest suust:

„Ühinege meiega!"

Seda hüüet korrati, kuni hääled kähisema hakkasid. Väravad jäid aga kinni.

„Saadame delegatsiooni," soovitas keegi.

Ja juba hüütigi: „Sammal, Jaanus, Vilbaris."

Delegaadid eraldusid ja siirdusid kindluse väravate poole. Koputus. Pingeline vaikus. Värav avanes, delegaadid lasti sisse ja värav sulgus uuesti. Väljasseisjad jäid ärevalt ootama. Juba olid läbi lauldud kõik revolutsioonilised laulud, kuid väravad olid ikka suletud. Rahva rahutus kasvas silmanähtavalt. „Viimaks ei tulegi välja . . ." lausus keegi kõvasti oma kahtluse. „Võib veel halvematki juhtuda," vastas teine. Jällegi ootus, kohaltammumine. Peksti vastamisi külmetavaid käsi ja jalgu.

„Kes tahab kaasa tulla!" hüüdis keegi. „Läheme vaatame, mis seal lahti on."

Hüüdjaga ühinesid veel kaks töölist. Ent ei jõutud kuigi kaugele, kui kindluse väravad pikkamisi avanesid ja hoovis oli kuulda käsklust.

„Laskma hakkavad vist . . . kuradid," ütles keegi. See poolsosinal öeldud lause aga oli nii tiivuline, et lendas ainsa hetkega ühest kolonnist teise. Ja nagu nägemata surve rõhus inimesed kindluse väravatest kaugemale. Äkki kostsid marseljeesi helid ning väravast sammus välja soldatite kolonn, punane lipp ees. Nad tervitasid töölisi hurraa-hüüete ja mütside õhkupildumisega. Paljudel olid punased lindid mütsidel ja rinnal.

Tähendab, ka soldatid olid seda päeva oodanud ja ette valmistanud. Pidulik rongkäik lõppes miitinguga raekoja ees, kus Jaan Anvelt pidas esimese vabaduskõne Narva kodanikele.

Sündmuste keerises möödus aeg kiiresti ja kevad tuli omal ajal. Lumi oli juba peaaegu kadunud, ainult kraavi põhjas ja põõsaste all oli veel lobjakat. Raudtee ääres metsaserval avasid sinililled oma silmakesed ja naeratasid päikesele, mis paistis soojalt ja sõbralikult kõigile, nagu poleks tal midagi tegemist inimeste erinevate huvidega. Põldude kohal lõõritas lõoke.

Väsinult lonkisid Velli ja Salme raudteed mööda linna poole. Nad olid käinud Soldina maatööliste komitees mitmesuguseid küsimusi lahendamas. See oli võtnud terve päeva, kuid kõike ei suudetud siiski veel ära selgitada. Mõlemal oli käes põõsaste alt nopitud kimbuke sinililli ja Vellil veel lisaks mulluste marjadega pohlavarsi.

Tee viis Kännu majast mööda ja nad otsustasid sisse astuda. Tuba oli inimesi täis nagu tavaliselt, lisaks endistele aga veel palju uusi nägusid. Need olid tsaari sunnitöövanglaist tagasi jõudnud seltsimehed. Narvalased olid rõõmsad, et nende read täienesid kogenud inimestega, neid oli väga vaja. Parajasti oli käsil töölisnoorte õhtukooli asutamise küsimus. See oli küll lisakoormus, kuid kooli avamist tervitati siiski suure rõõmuga. Velli ja Salme kirjutasid end algajate rühma.

Velli tähelepanu äratas peaaegu poisikeseohtu, pikkade heledate juustega tedretäheline noormees. Ta kollakashallid silmad seirasid aeg-ajalt üht või teist seltsimeest, suunurkades oli põlastav kurd. Ta kõrval istus ilus tumedajuukseline tütarlaps, kelle pikad patsid ulatusid põlvini. Kui teised seltsimehed olid lahkunud, tutvustas Känd neid Vellile ja Salmele. Bernhard Leevike ehk Benno, ka üks tsaari-vanglast vabanenuist. Tütarlapse nimi oli Milla Soonurm, ameti poolest telefonist.

Praegu pidi algama näitemängu proov, sest noored Bennoga eesotsas tahtsid korraldada „Võitlejas" peoõhtut, mille sissetulek pidi minema õhtukooli asutamise heaks. Kavas oli kahevaatuseline näidend „Taiga mühab", peale selle veel deklamatsioone, laule ja spordinumbreid. Varsti hakkaski ilmuma noori kul-

tuuriharrastajaid. Tulid ka kaks gümnasisti, mõlemad toredad poisid, täis tulist tahet ühisele üritusele kaasa aidata, samuti ka töölisnoori, keda Velli ja Salme nägid esmakordselt. Velli oli tõotanud enesele Kändu tihedamini külastada, kuid viimaste nädalate jooksul polnud ta üldse saanud mahti sisse astuda. Igal õhtul magama heites noomis südametunnistus teda selle eest. Nüüd aga tundis ta kergendust, et Känd oli suutnud koguda enda ümber nii hulgaliselt noori ja neid töölegi rakendada.

Kui aga astus sisse kuldsete kiharatega tütarlaps, kelle nimi oli Marta Veering, siis Velli süda lausa hüppas rõõmust. „Seal ta ongi, see kuldapäine lind," mõtles Velli Martat silmitsedes. Kändu kohtles Marta kui oma inimest, istus ta kõrvale ja sasis ta juukseid, naerdes ise sealjuures kui laps. Ka Känd näis lõbusana.

Salme ja Velli tahtsid minema hakata. Neil oli vaja oma tänasest käigust komitees aru anda. Känd aga pöördus ootamatult Velli poole ja ütles: „Oota, mul on sulle veel midagi edasi anda." Känd kirjutas midagi paberiribale ja ulatas üle laua Vellile. „Loe läbi ja vasta, kas saad täita." Velli luges: „Kui vähegi võimalik, tule teisipäeva õhtul kella üheksa-kümne vahel. Ootan sind." Velli mõtles veidi, kaalutles võimalusi. Siis noogutas ta ja vastas: „Katsun täita."

Teisipäeval aga olid nagu kiuste kolm nõupidamist üksteise järel, nii et Vellil tuli viimaselt enne lõppu minema hiilida, et Kändu mitte petta.

Väsinult ja higiselt laskus ta pingile rõdul ootava Kännu kõrvale. Ta oli näljane ja oleks olnud rõõmus, kui Känd oleks talle tüki leiba pakkunud. Kändu aga nähtavasti ei huvitanud praegusel hetkel leib. Ta oli mõru, sõnakehv ja näis, et midagi pakitseb tal keelel, mille väljendamiseks ta sõnu ei leia.

„Mis sel vaesel poisil peaks jälle viga olema?" mõtles Velli vargsi Kännule pilke heites.

Taevas oli selge ja majade katuste tagant ronis välja kuu lai õhetav ketas. Kuuvalgus sulas ehavalgusega ühte kollakasroosaks kumaks. Känd tõusis järsult ja käis kõlksuva sammuga paar korda rõdul edasi-tagasi. Selles hämaralt ruskes valguses nägi Velli esimest

korda, kuidas Känd kõndis. Siis istus noormees pingile ja kattis näo kätega.

„Tule istu siia minu juurde!" ütles ta siis karmilt ja otsustanult. Velli istus näidatud kohale.

„Kas nägid nüüd, missugune ma olen?"

„Ma teadsin seda varemgi."

„Sa aimasid, kuid kindlasti ei teadnud. Nüüd aga tead... ja otsusta."

„Mida?" küsis Velli kohkudes.

„Kas niisugusel inimesel on õigus õnnele? Kas ta tohib loota, et teda võidakse armastada?"

Velli püüdis oma häälde sisendada võimalikult palju kindlust ja usku, kui ta vastas:

„Igal inimesel on õigus õnnele, kuigi igaüks ei saa vahest nii õnnelikuks, kui ta soovib. Kuid lootust ei saa meilt keegi võtta."

„Lootust!" naeris Känd mõrult. „Lootus ei maksa ju mitte midagi ja muidugi ei saa keegi meid keelata lootmast. Seda tean ma isegi. Kuid ma tahan teada, kas minutaolisel inimesel maksab midagi loota."

„Kõige õigem oleks seda siiski küsida tema, selle... kuldapäise käest," kogeles Velli, püüdes otsesest vastusest kõrvale põigelda.

„Ma ju teen seda!" hüüdis Känd ja haaras Velli käest nagu tangidega kinni. „Kas sa siis veel praegugi midagi ei taipa?"

„Kas siis mina..."

„Jah, sina oled see kuldapäine," vastas Känd ja vajus äkki oma istmel kokku.

Velli kangestus hetkeks. Ta alati leidlik ja tabav keel polnud suuteline ühtki mõistlikku sõna kuuldavale tooma. Kuid ometi oli vaja öelda midagi mõjuvat, veenvat. Kuid mida, mida?

„Kas sind rahuldab sõprus?" küsis ta. „Ma tõotan olla hea sõber, parem kui ükski teine. Rohkem ma praegu ei luba, sest ma ei luba iial rohkem, kui tunnen, et suudan täita. Ma ei suuda valetada. Ja ma ei valeta ka selleks, et sind ajutiselt õnnelikuks teha. Valetada ei jaksaks eluaja keegi, ei jaksa seda ka mina. Ma usun, sa mõistad mind."

„Aitäh sellegi eest!" ütles Känd pingilt tõustes.

Kõlksuval sammul läks ta oma toa poole. Kuid poolelt teelt pöördus tagasi, võttis Velli käe ja surus seda tugevasti. „Andesta!" ütles ta, „olin sulle ülekohtune. Olin väga ärritatud ega teadnud isegi, mida rääkisin. Nüüd on siis välja öeldud see, mis kipitas hingel ja mille väljendamiseks otsisin mitu kuud sõnu, millest ma praegu ühtki ei tarvitanud. Ongi parem. Teadsin sinu vastuse ette. Hindan sinu sõprust ja . . . seda, et sa haletsuse pärast ei valeta. Ühte vaid palun: ära jää minust eemale. Tule nagu varemgi. Ootan sind kui sõpra, ehk küll . . ."

Ta ei lõpetanud. Surus Velli kätt ja läks.

Velli istus veel tükk aega tühjal rõdul.

Kuu oli juba kõrgele taevavõlvile kerkinud ja vaatas kergete, kiiresti lendavate pilvede vahelt, kui Velli üle raudtee kodu poole ruttas. Ta oleks tahtnud olla niisugune, et Känd peaks teda rumalaks ja inetuks. See tõukaks teda eemale. Järgmisel päeval sai ta hakkama rumalusega, lõigates ära juuksed.

MUST-OLGA

Sadas vihma ja kusagil kaugel müristas. See oli esimene soe vihm sel aastal ning loodus võttis ta tänulikult vastu. Silmanähtavalt paisusid pungad puudel ja põõsastel. Muld Joa väljadel auras ja läikis, olles valmis vastu võtma kündjat-külvajat. Teeveertel sirutasid vanast kulust noored rohulibled õrnrohelisi teravaid ninakesi. Kraavipõhjast tõstsid varsakabjad oma kuldkollaseid ümarikke päid püsti. Vihm peksis töölistele otse näkku, kui nad vaikselt kodu poole rühkisid. Mehed tõstsid kraed üles ja tõmbasid mütsid silmile, naised mähkisid end hoolikamalt suurrätikuisse.

Velli ja Must-Olga kõndisid kõva häälega rääkides, pritsides üles pori ja hoides suurrätte varjuks näo ees.

„Minul pole midagi sinu uue ühiskonna ega tööliste valitsuse vastu," seletas Olga ägedalt, „andke ainult täna mulle see kõik, mida uus ühiskond võib anda ja

andma peab. Ära toida mind tulevikuga, kui ma täna süüa tahan. Kahe-kolmekümne aasta pärast olen ma vana ja mul pole enam midagi vaja. Ma tahan elada inimese kombel täna, aga mitte saja aasta pärast."

„Oota nüüd . . ." tahtis Velli vahele öelda, kuid Olga oli hoogu sattunud ja nüüd oli teda raske pidurdada.

Olga oli tujukas ja omapäraste vaadetega tüdruk. Ta oli Velli lähim töönaaber. Nende masinad olid kõrvuti ja aastaid olid ka nende riided, plekk-kohvipudelid ja paberisse keeratud leivatükid seisnud kõrvuti ühel ning samal aknalaual. Kuid nad ise olid teineteisele võõraks jäänud. Olga koosnes nagu kahest erinevast isiksusest ja kumbki pool elas oma erinevat elu. Raske oli öelda, kumb pool oli tugevam, kas see, mis Vellit Olga poole tõmbas, või see, mis eemale tõukas. Juba enne revolutsiooni teadis Velli, et saalis, kus ta töötab, on vaid kaks tüdrukut, kellele võib lendlehe pihku pista, kartmata, et ta sellega meistri juurde või kontorisse jookseb. Ja need kaks olid Posti Elli ja Must-Olga. Kuid Velli teadis ka sama hästi seda, et Olga riietub hästi ja käib pidudel, et ta elab laiemalt, kui tema palk seda lubab. Samuti teadis ta, et Must-Olga hüüdnimi oli seotud ta seiklusrikka eluga väljaspool vabrikut. Olgal ei olnud kogu saalis ainustki sõpra. Temast hoiti eemale. Kaastöölised ei jätnud kunagi juhust kasutamata, et Olgale näkku visata oma arvamust. See tõi sageli tülisid, mis lõppesid vahel tukkapidi kokkuminekuga. Üks säärane lööming oligi Vellit ja Olgat lähendanud. Olga oli alandusest ja meelepahast värisedes masina taha maha kükitanud ning nutnud. Velli aga valvas samal ajal tema masinat. Pärast oli toimunud nende vahel avameelne kõnelus. Velli küsis, mis sunnib Olgat elama säärast elu, mis talle nii palju alandusi toob ja kaastöölistes põlgust tekitab.

Olga vaikis kaua, näris värisevat huult ja neelas pisaraid. Siis aga vastas: „Mina ei ole sina. Sina võid süüa rahumeeli varda otsas küpsetatud silke, mida ema sulle leivatüki vahele kaasa paneb. Mina aga tahan leiva peale ka võid ja vorsti. Sina saad läbi üheainsa seeliku ja laiakontsaliste saabastega, millega sa tööl

käid, mina aga tahan kanda ilusat kleiti, kingi, mantlit ja kübarat. Sina võid kõik laupäeva õhtud ja pühapäevad kodus istuda ja raamatuid tuhnida. Mina aga tahan pidul käia, tantsida ja Pimeaias jalutada. Sinu nägu on, kui sa ta tolmust puhtaks pesed, ilus ilma võõpamatagi, mina aga kasvasin üles viiendas kasarmus, minu nägu on lapsest saadik kollane kui kasarmusein ning vajab võõpa ja loori. Kui ma saaksin nii palju palka, et võiksin seda kõike oma raha eest osta, siis ... siis sülgaksin ma kõikidele mehenärakatele. Said aru?!"

Jah, Velli sai aru ja just sellepärast agiteeriski ta nüüd nii innukalt Olgat, et see hakkaks osa võtma uue elu ehitamisest, mis võimaldab elada inimese kombel ja viib lõpuks täide ta unistused.

Vaidluse katkestas üks Kreenholmi naistöölistest, kes neile järele jõudes Vellilt küsis: „Kas oled lugenud tänast „Narvski Listokki"? Juba ajavad hambad Lenini külge." Ta kiskus põuetaskust poolmärja ajalehe ja ulatas Vellile. „Säh, loe. See tuleb kõik sellest, et meil pole oma häälekandjat. Kodanlastel on aga kaks. Ka meil peab oma leht olema."

Jah, partei häälekandjat oli hädasti vaja, seda teadsid kõik eesrindlikud töölised. Kuid partei kassas polnud selleks ainsatki kopikat.

Kui Velli „Võitlejasse" jõudis, olid seal juba Sammal, Jaanus, Võsu ja Leida. Nad olid kobaras „Narvski Listoki" ümber koos. Lehes oli ära trükitud Petrogradi kodanlikest lehtedest mürgine artikkel, milles tembeldati Leninit ja kogu parteid Saksamaa agentideks, kes tahavad Venemaad koos revolutsiooniga sakslastele maha müüa.

„Kurat võtku! Niisugust asja ei või ju ometi lubada," ägestus Sammal rusikaga aknalauale lüües. „Saagu mis saab, aga kohalik ajaleht peab olema! Muidu ajavad veel töölistel pead segi."

„Peab, peab!" osatas Võsu. „Aga niikaua, kui meil oma häälekandjat pole, on kodanlus juba oma töö teinud."

„Aga mis siis saab, kui kuidagi ei saa ja siiski saama peab," naeris pikk ja kõhetu raudteelane.

„Kui peab saama, siis ka saab," lõpetas Velli ja lõi jonnakalt pea selga. „Meil on raha vaja. Muidu lehte käima ei pane. Tuleb korraldada pidusid, välja lasta korjanduslehti ja loteriisid. Vaatame siis!"

„Päh!" lõi raudteelane käega. „Niikaua kui teie pidusid korraldate ja korjanduskarbiga ringi käite, jõuavad „Narvski Listok" ja „Meie Elu" sada korda ilmuda ja meid kõiki mustemaks tõrvata kui pigi. Noortel on peas ainult pidud. Aga praegu pole pidude aeg. Praegu peab klassivaenlasel kõrist kinni võtma."

„Kõrist võib mitmet moodi kinni võtta. Ka niiviisi, kui me nende hääletorud kinni paneme," ütles Sammal.

Jaanus, kes kogu aja oli pealt kuulanud, tegi vaidlusest lühikese kokkuvõtte ja lõpetas ettepanekuga kutsuda kokku tööliste ja soldatite saadikute nõukogu, arutada läbi kodanlike ajalehtede sulgemise, samuti korjanduse organiseerimise küsimused ja panna need nõukogude istungi päevakorda. Niikaua aga, kui veel oma häälekandjat ei ole, tuleb välja lasta selgitavaid üleskutseid.

Sellest päevast alates oli noortel palju sagimist. Karbikorjanduse jaoks tehti lilli. Kõik vanad linad, padjapüürid ja muud kantud pesutükid värviti punaseks, tärgeldati ja triigiti. Velli suureks heameeleks avaldas ka Must-Olga soovi lillede valmistamisest osa võtta. Ta organiseeris terve brigaadi oma tuttavaid tüdrukuid. Leidus ka veel üks vanamutt, ehtne kunstlillede valmistaja, kes juhtimise enda peale võttis. Olga hankis ühe oma austaja kaudu peenikest traati ja samuti tüki rohelist satääni ning nüüd tehti nii ilusaid lilli, et paremaid ei võinud soovidagi. Ka karbikorjandusest osavõtjaid tõi Olga endaga kaasa, umbes paarkümmend inimest. Ja kui veel organiseeriti kaks näiteringi, üks vene, teine eesti, hõõrus Olga käsi ning vadistas silmade välkudes: „Oi sa tuline! Nüüd toome viimase kui töölise „Eesti Seltsist" „Võitlejasse" üle!" Eriti meeldis Olgale aga laulukoori asutamine ja ta oli üks esimesi, kes end sinna üles andis.

Asutati veel deklamaatorite ja muusikaring. Ringidesse ei valgunud aga mitte üksnes töölisnoored, vaid ka väikekodanlike perekondade võsud, kes otse-

sest poliitilisest võitlusest eemale hoidsid. Nende hulgas oli kommertskooli ja gümnaasiumi õpilasi, noori teenistujaid.

Kännu korter muutus nüüd omapäraseks teatri filiaaliks, kus iga päev toimusid mitmesugused harjutused. Siin vooliti deklamaatoreid, ettekande numbreid, viimistleti näitlejate rolle, harjutati muusikalisi soolonumbreid, seati kokku kõnesid. Igal ringil oli muidugi ka oma ametlik juhataja. Kuid nad kõik olid niivõrd muude kohustustega üle koormatud, et neil ei jätkunud aega igapäevase „musta töö" jaoks. Selle pidi Känd ära tegema nende eest ja muidugi tegigi. Eesti keeles harjutati „Taiga mühab", vene keeles „Põhjas". Numbrid kajastasid päevaküsimusi revolutsioonilistel teemadel. Palju peamurdmist oli ka igasuguste rekvisiitide hankimisega. Kultuuritegevus võttis üha laiema kuju ja ringid paisusid. Kännu tilluke tuba jäi kitsaks. Kerkis teravalt üles ruumide küsimus.

„Eesti Seltsi" töölised ligi ei pääsenud. Karskusselts „Võitleja" üüris küll tööliste isetegevusringidele ruume, kuid võttis selle eest hingehinda. Kulud kippusid ära sööma kõik tulud. Peeti nõu ja jõuti otsusele, et „Võitleja" tuleb üle võtta. Selleks oli vaja, et töölised kirjutaksid end hulgaliselt „Võitleja" liikmeteks, mida ka tehti. „Võitleja" väikekodanlastest koosnev juhatus oli algul rõõmus uute liikmete juurdevoolu üle, sest iga liige tõi endaga kaasa ka sisseastumismaksu, mis kulus marjaks seltsi võlgade tasumiseks. Algul naerdi „Eesti Seltsi" üle, kelle ruumid ikka tühjemaks ja tühjemaks jäid. Hiljem, kui uued liikmed end majas hakkasid peremeestena tundma, sügati küll kukalt, kuid oli juba hilja. Tööliste käes oli nüüd enamus ja need nõudsid juhatuse ümbervalimist. Põhikirja järgi oli see nõudmine õigustatud ning ümbervalimised toimusidki. Uude juhatusse valiti omad mehed ning kodanlusel tuli kogu maja inventari ja raamatukoguga töölistele jätta. Nii oli ka ruumide küsimus lahendatud. Nüüd võis pidada koosolekuid, peo- ja kõneõhtuid. Pühapäeviti aga hakati korraldama väljasõite rohelisse, mis leidsid suurt poolehoidu, eriti just töölisnoorte poolt. Kuid ka vanemad töölised võtsid neist

väljasõitudest osa. Alati peeti ka mõni lühike kõne, korraldati küsimusi ja kostmisi ning kanti ette deklamatsioone ja muusikapalasid.

JUHT

Pingelises töös möödusid kevadkuud. Ka suvi ei toonud puhkust. Keerlev, kobrutav ja tuhandepalgeline elu, mis alles kääris oma kaootilises sünniprotsessis, nõudis kaineid ja küpseid otsuseid, selliseid, mida ajalugu hiljem hukka ei mõistaks, ja nõudis seda sageli neilt, kes polnud veel ise küpsed, kes alles karastusid revolutsiooni ääsitules. Ei olnud kerge neil, kes seisid inimkonna uue ajastu hälli juures.

Seda kõike teadsid noored, kes olid kobaras „Võitleja" tolmunud akna all. Neil oli palju head tahet, vaprust ja ausust, kuid vähe kogemusi ja oskust.

Kodanliku Ajutise Valitsuse ja tema ministrite kohta oli seisukoht ammugi selge. Seda seisukohta väljendasid Narva töölised miitingutel juba revolutsiooni esimestel päevadel. Kuid Ajutise Valitsuse käsul algas rindel pealetung. Kodanlikud ajalehed nõretasid isamaa päästmise kõnevihmast. Soldatid aga enam sõdida ei tahtnud ega jaksanud. Neil oli villand mõttetust verepulmast, haisvatest kaevikutest ja täidest. Nad ihkasid koju oma perekondade juurde, tahtsid luua, mitte hävitada. Kuid neid aeti surmanuhtluse ähvardusel uuesti kaevikuisse.

Narvas oli peremees tööliste ja soldatite saadikute nõukogu. Garnison allus täitevkomiteele soldatite eneste otsuse põhjal. Kuid ei nõukogu ega täitevkomitee saanud keelata Ajutise Valitsuse sõjaministril revolutsioonilisi soldateid linnast välja viimast.

Ärevad ja vihased olid soldatite näod, ärevad ja murelikud olid ka töölised. Väliselt rahulik ja mõtlik oli selle uue mehe nägu, kes seisis presiidiumilaua ääres ja jutles nõukogu esimehega. Seda meest nägid paljud narvalased täna esimest korda ja vaatasid teda uudistavalt. Tal oli veidi vimmas piht, kitsas kahvatu nägu, mis lõppes terava kiilutaolise habemega.

Juteldes silitas ta pikkade peente sõrmedega habet. Seljas oli tal kerge, hästiistuv hall suveülikond, mille kuuekrae vahelt vaatas välja värskelt triigitud särgikaelus.

Helises kell. Deputaadid asusid kohtadele. Esimees teatas, et VSDT(b)P Narva organisatsioon on oma senise esindaja ära kutsunud ja saatnud tema asemele seltsimees Viktor Kingissepa, kes tänasest päevast alates kuulub täieõigusliku liikmena Narva Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu koosseisu.

Kingissepp ... Või see siis oligi Kingissepp! Velli oli temast juba varemgi kuulnud. Teadis, et ta on väljapaistev juhtiv jõud, keda Tallinn endale tahtvat. Kuigi Velli veel Kingisseppa ei tundnud, mõtles ta siiski kerge pahameelega: juba tahab Tallinn meilt ka Kingisseppa ära võtta. Alles võeti Narvalt Jaan Anvelt. Just nagu polekski Narval oma kolmekümne viie tuhande töölise ja mitme tuhande soldati jaoks vaja juhtivaid jõude.

Velli mõttelõnga katkestas esimehe hääl, kes teatas, et sõna on Ajutise Valitsuse komissaril härra Eichelmannil. Oma imestuseks nägi ta, et Eichelmann ronib kõnepulti ja keegi ei takista teda ... Keegi ei vilista, ei trambi jalgadega, ei hüüa maha! Ta vaatas abiotsivalt ja ühteaegu võõrastavalt ringi. Kõikide näod olid ükskõiksed ja suud lukus. Ta silmitses Kingisseppa, kes istus rahuliku näoga poodiumi veerel ja kuulas jalgu kõigutades ning lõuga silitades. Aeg-ajalt kirjutas ta midagi märkmikku.

Eichelmann aga rääkis ja rääkis, nagu püüdes täna kuhjaga tasa teha kõike seda, mida ta varem neile „hallidele" oli võlgu jäänud. Pikalt-laialt seletas ta vajadusest viia sõda võiduka lõpuni, kuna nüüd olevat aeg unustada klassivaen. Eriti pöördus ta soldatite poole, öeldes, et isamaa ja revolutsioon on hädaohus.

Soldatite deputaatide seast kostis vihane urin. „Miks sa ise ei lähe?" hüüdis keegi.

Koosoleku juhataja helistas ja urin vaibus hetkeks. Siis aga paisus uuesti ja varsti kõmas kogu saal. Soldadite saadikud tõusid püsti ja vehkisid kätega. Viha-

seid vahelehüüdeid kostis ka tööliste saadikute hulgast.

Nüüd aga tõusis Kingissepp kogu oma pikkuses, tõstis käe ja jäi ootama. Kõikide silmad pöördusid temale ja kära vaibus. Kui saalis vaikseks jäi, astus Kingissepp presiidiumilaua taha, toetas mõlema käega selle servale ja lausus rahuliku häälega:

„Seltsimehed, laseme härra Ajutise Valitsuse komissaril end tühjaks rääkida. Mis meil temale öelda, seda ütleme pärast. Üheskoos selgitame välja, kes on Venemaa tööliste ja talupoegade vaenlane ja kes on nende tõeline sõber. Sõdida tuleb meil veel ja võib-olla kaua, kuid mitte niisugusel kujul, kui seda soovitab meile härra Ajutise Valitsuse komissar. Mitte saksa tööliste ja talupoegadega ei tule meil sõdida. Niisugust rinnet ei ole, kus meie härra Eichelmanniga käsikäes läheksime. Kui juba sõjaks läheb, siis oleme meie ühel pool, härra Eichelmann aga teisel pool barrikaadi."

Soldatid sügasid kukalt, kehitasid õlgu ja istusid. Ajutise Valitsuse komissar, küll veidi ärritatult, jätkas siiski oma „isamaa päästmise" plaanide arutamist. Kingissepp aga istus jälle poodiumi veerele, tegi märkusi bloknooti ja kõigutas jalga.

Härra Eichelmann jõudis viimaks ometi oma kõnega lõpule ja ronis kõnepuldist alla. Sõnavõtjad, keda oli rohkesti, ründasid ägedalt Ajutist Valitsust ja tema tegevust. Viimasena võttis sõna Kingissepp. Kiirustamata, asjalikult, kuid terava ja hävitava sarkasmiga tegi ta punkt punkti haaval maatasa kõik Eichelmanni väited. Kostsid hüüded: „Just nii!", „Õige!". Vahel aga rõkkas naerupuhanguist kogu saal.

Eichelmann kibeles toolil, nagu oleks talle klaasipuru istmiku alla raputatud. Iga kord, kui ta katsus midagi vahele hüüda, sundisid vihased hüüded ja jalgade trampimine teda vaikima. Ja kui Kingissepp lõpetas, mürises kogu saal käteplaginast.

Narva nõukogul oli tavaks, et eelmise istungi protokoll ja resolutsioonid loeti ette ja kinnitati järgmise istungi algul. Eichelmannil oli aga juba täna valmis resolutsioon ja ta nõudis selle viivitamata hääletusele panemist. Keegi ei vaielnud vastu, sest oli näha, et see

hiilgavalt läbi kukub. Nii oligi. Ainuke hääletaja Ajutise Valitsuse komissari ettepaneku poolt oli tema ise.

„Sekretär, kirjuta, et võeti vastu ühe häälekesega," hüüdis keegi soldatite seast.

„Ja siis saada Kerenskile p..... pühkida," lisas teine.

NELIPÜHAD

Õhtu oli vaikne ja soe, taevas kergelt pilves. Õhus põrisesid üksikud maipõrnikad ja kusagil metsasügavuses trillerdas ööbik.

Leida oli Vellit jalutama kutsunud. Mindi piki raudteed jaama poole. See oli nende armsaim jalutuspaik. Nendega olid kaasas veel Leida õde Ida, toosama, keda Velli oli kunagi poole ööni Petrogradis oodanud, ja veel keegi noormees, kelle kohta Ida lausus lihtsalt: „Sõber õnnetuse päevilt." Noormees Grigori Andrejevitš lisas sellele veel täienduseks: „Kolmekordne arestant, kaks korda vangist ärakaranud poliitiline kurjategija ja igavene üliõpilane." Kilomeetrit paar linnast eemal istuti raudteenõlvakule ning hakati arutama nelipühadeks plaanitud kava.

Ida oli praegu maal Volossova jaama lähedal külas tädi juures tervist kosutamas. Värske õhk, piim ja mesi olid teda veidi turgutanud, kuid kurgutiisikus ei lubanud tal kõnelda ega mingeid pingutusi teha. Samas külas elas palvevend, kes pidas kolme palgatöölist ja kelle põldudel kogu küla kehvikud oma võlga tasa teenisid. Oli teada, et ta organiseerib nelipühadeks suurt jumalateenistust, mis peab toimuma tema enda hiljuti ehitatud küünis. Kõikidele ümberkaudsetele küladele oli juba teatatud, et tuleb jutlustaja vend Siimon Oudovast. Noored arvasid, et säärane rahvakogunemine tuleb ära kasutada usuvendadele löögiandmiseks. Grigori Andrejevitš oli venelastele juba kaks kõnet pidanud, kuid eestlastele selgitustöö tegemiseks otsustasid nad Narvast seltsimehi appi kutsuda. Sammal oli andnud nõusoleku kõnelemiseks ning talle olid juba vastavad piiblikohad kätte näidatud. Puudus veel vaid

imetegija. Grigori oleks võinud küll ise need imed ära teha, kuid ta ei osanud eesti keelt. Leida pidi sõitma koos paari seltsimehega Vaivarasse „pühadejutlust" pidama. Niisiis pidi Velli imetegemise enda peale võtma. Imed polnud midagi muud kui lihtsad keemilised katsed, mille jaoks Grigoril oli kõik valmis varutud. Velli nõustus, sest teda ennastki huvitasid „imed" ja see, kuidas külainimesed ja usuvennad nendesse suhtuvad.

Kui Velli õhtul koju minnes oma tänava nurgani jõudis, kuulis ta juba kaugelt ägedat naiste kisa. Varsti oli selge, et lärm kostis sama maja hoovist, kus tema elas. Ta tundis ära majaperenaise kriiskava hääle, kes kordas vahetpidamata: „Välja! Välja minu majast! Välja koos oma punase libuga!" Teist häält polnud hästi kuulda. See kostis tagasihoidlikult ja manitsevalt, sõnadest ei saanud aru.

Keset hoovi seisiski majaperenaine, käed puusas ja jalad harkis, ning kriiskas ja sõimles. Teine, vanem naine, kes elas oma tütrega üleval ärklitoas, seisis rahulikult tema ees, käed samuti puusas.

Velli lipsas kiiresti tuppa ja küsis emalt: „Mida nad seal jagelevad?"

„Ärklitoa üürniku tütar olevat rääkinud," ütles Liisa, „et varsti võetakse kõik kudumismasinad nende omanikelt ära ja pannakse ühte suurde töökotta, kus peremeest ei olegi, vaid ainult punaste poolt pandud juhataja. Seal hakkavat kõik võrdselt palka saama, nii palju, kui keegi välja teenib. Perenaine on nüüd seda juttu kusagilt kuulnud."

„Sellest tütrest pidi ju majaperenaise minia saama . . ."

„Pidi küll, aga sukasilmad tulid vahele."

„Või sina siis mõtled, et minu poeg sinu Neti ära võtab?" kriiskas majaperenaine. „No seda ei juhtu! Niisugust punast libu ei lase ma kunagi endale majja tuua. Ennem põletan maja maha."

„Minu laps pole libu, vaid aus tööinimene," vastas üürnik summutatud vihaga hääles.

„Või veel ei ole! Ütle, kust ta muidu teab, mida

punased komissarid mõtlevad? Küllap ta aeleb nendega ümber. Tema perenaine rääkis, et olevat esimene lõuapoolik ja väänkael ning punastega olevat ammugi sabad kokku ööritanud. Komissaridel jälle üks asemekalts rohkem . . ."

„Taltsuta oma keelt!" kostis vihane vahelehüüe. „Ära teota inimest, kes ausa tööga ennast ja oma vana ema toidab."

„Ausa tööga, ausa tööga . . ." osatas perenaine. „Mis ajast on libuamet ausaks tööks kuulutatud?"

„Kes on libu?" küsis üürnik ja astus sammu lähemale.

Perenaine taganes kisades: „Sina, sinu tütar ja kõik punased. Välja roogin teid kõiki oma majast, sind ja neid ka seal!" Ta osutas käega Parmude korteri akende suunas.

„Pea suu!" hüüdis üürnik, kellele tundus, et teotamine läheb liiale. „Või arvad, et ma ei tea, kuidas kõik vabriku vargad varastatud lõnga sinu kätte toimetavad. Millest teie, masinaomanikud, elate? Millest koote sukki ja kampsuneid? Terves linnas pole lõngajuppigi saada, teie masinad aga lõksuvad iga päev."

Perenaise lõug hakkas värisema, kuid siis tormas ta üürnikule kallale. Samal hetkel aga vajus solgipang talle õlgadeni pähe. Hetkeks jäi kõik vaikseks, nagu oleks surm läbi õhu lennanud. Oli kuulda vaid solgi plädinat. Pärast solgiga ristimist nägi perenaine üsna armetu välja. Juustes, krae vahel ja õlgadel tilpnesid silgupead ja kartulikoored, nägu ja riideid mööda nirises alla sogane vesi. Igal aknal aga paistsid üürnike naervad ja parastavad näod. See mõjus perenaisesse niivõrd, et ta suure häälega nutma puhkes.

„Ja-jah," venitas Liisa. „Poliitika hakkab miitingutelt ja tänavatelt majadesse tungima. Mineval nädalal oli kõrvalmajas suur tüli vabrikupoisi ja kommertskooli õpilase vahel, mis algas vaidlusest ja pidi peaaegu kaklusega lõppema. Ja ega tänanegi riid mõni juhuseasi ole."

Ukselink lõgises ja prao vahelt ilmus tuppa naaberkorteris elava veovoorimehe ema terav nina ning pikkamisi libises järele kogu ta kondine kere.

„No nüüd tuleb ärklieidel vist hommepäev kolima hakata," ütles ta ning oli raske aru saada, kas ta parastas ärklieite või tundis temale kaasa.

„Kuhugi ta ei koli," vastas Liisa kindlalt. „Pole enam endine aeg, et majaperemehed võivad tööinimesi tänavale visata, kui neil selleks tuju tuleb."

„Aga see on nüüd küll sulatõsi, et nad vabrikust varastatud lõngast koovad," jätkas naabrimutt. „Ja mis neil viga varastada. Läbiotsimist vabrikuväravas ei ole enam, olevat häbiasi... Aga näe, varastada pole häbi ühti. Tööline ju nüüd ise varas ja kohtunik. Äh-ähhää!" naeris vanamutt. „Vaat see on see vabadus..."

„Aga mis siin vabadus loeb," pistis Liisa vahele. „Varastamise vabaduse eest ei ole keegi võidelnud. Ja varast ei saa keegi üleöö ausaks inimeseks kasvatada. Siis oleks ju väga lihtne, näita uulitsal vaid paar korda punast lippu ja inimesed ongi sul kõik ausad ja õiglased. Nii kergesti see ei lähe."

Sellega vaidlus lõppeski. Vellil jäi üle ainult imetleda, kui hästi ta ema oskas naabrieide suud sulgeda.

•

Noored sõitsid maale juba nelipühade laupäeva õhtul. Jaamas oli neil hobusega vastas Kase tüdrukute tädi-tütar, tumedajuukseline väikest kasvu tütarlaps, kelle silmad vaatasid vilkalt, kuid liigutused olid aeglased ja veidi kohmakad. Ka tema nimi oli Ida. Ta oli perekonna noorim tütar ja oma isa, vana Tammiku Jüri silmatera.

Et Idad mitte segi ei läheks, nimetati nad siinsamas ümber, üht peretütar Idaks ja teist vabadik Idaks. Vankrile istusid mõlemad Idad, teised noored hakkasid aga jala minema. Tee viis läbi metsasalude ja põldude. Linnanoored olid vaimustatud kaunist maastikust, kargest maaõhust. Kogu tee kostis laulu, naljatusi.

Umbes poolel teel käskis peretütar kõiki kraavipervele istuda. Ise aga võttis vankrist heinte seest kirjusse sitsrätti seotud kompsu, millest ilmusid lagedale isuäratavad, võiga määritud saiaviilud. Igaüks sai viiluka ja lõi hambad sisse. Kui viimast suutäit alla neelati, piiluti peretütre poole, kuid see raputas rätikust raasukesi maha — loota polnud enam midagi. Peretütre

hõlma alt ilmus veel pooletoobine pudel rõõsa piimaga, mis anti vabadik Idale. „Teistele aitab esialgu keelenilpsamisest," muigas peretütar vankrile ronides ja ohje kätte võttes. „Nõõ! Katsuge, et te maha ei jää!"

Kui kohale jõuti, oli päike juba ammugi loojas ja suveõhtu mahe hämarus hiilis koplis puude ja põõsaste vahel. Peremees, lüheldane jändrik kongis nina ja paljaks aetud näoga vanamees, mõõtis võõraid hindava pilguga ning popsis vaikides kõvera varrega piipu. Perenaine, väle ja jutukas, sädistas kui harakas.

„Olete nüüd väsinud ja tolmused. Näe, seal toominga all on pesukauss ja seep, peske endid puhtaks, siis läheme sööma. Ossu, mine too õlleankur tuppa!" pöördus ta poja poole. Ise võttis vabadik Idal hellitavalt piha ümbert kinni ja viis ta tuppa.

Toominga all pakul oli pesukauss ja seebitükk ning paku kõrval kivil veeämber. Kõik tormasid pesukausi poole, ainult Sammal hoidis end eemale. „Noh, mis sina siis veel ootad?" kutsus Velli puhast vett kaussi kallates. Sammal aga pöördus kõrvale, nagu poleks ta kuulnudki.

„Ole hea, tee mu särgikäis lahti!" ütles ta viimaks tasa nagu häbenedes.

„Taevas, tal on ju ainult üks käsi . . ." turgatas alles nüüd Vellile pähe. Ta nöõpis särgikäise lahti ja keeras selle üles.

Pererahva eluruumid koosnesid kahest toast ja köögist, kus ahju taga oli peremehe koiku ja akna all höövelpink. Esimeses toas olid kaks puuvoodit, laud akna all ja teise akna all kangasteljed. Nurgas asetses suur kumera kaanega kirst. Akende ees olid heegeldatud kardinad, peretütre näputöö, ja samasugune laudlina laual. Seintel rippusid mõned raamides fotod, siis suur heledavärviline pilt, mis kujutas sillast üleminevat poisikest, keda kaitses laialilaotatud tiibadega ingel. Nurgas rippus kaherauaga jahipüss. Selles toas magasid perenaine ja perepoeg. Tagumises toas oli end üsna mugavalt sisse seadnud peretütar. Siin võis kohata ka nii mõndagi linna päritoluga eset, mis oli Petrogradist siia toimetatud, samuti ka peretütre

enda käsitöid. Eredate niitidega väljaõmmeldud päevatekiga kaetud voodi kohal rippus üks suur maalitud vaip, mis kujutas kollaste ja valgete vesirooside keskel kahte tüseda kaelaga luike, kellele näkineitsi üsna kohmakalt mingisuguseid teri loopis. Voodiotsas rippus siidlindi küljes kitarr — tõend peretütre muusikaarmastusest. Akna all seisis õmblusmasin.

Peremees Jüri Tammik oli uhke sellele, et ta oma käed tegid kõike, mida ta vajas. Samuti oli ta uhke, et maa, kus ta elas ja mis talle leiba andis, oli oma — ostetud krunt, nagu Jüri rõhutas. Olgugi et see ostetud krunt oli ainult mõne tiinu suurune riigimetsa- ja külapõldude-vaheline siiluke ja olgugi et Tammikud siin juba üle kolmekümne aasta olid asjatult jõukusest unistanud, oli ta Jürile väga südame külge kasvanud. Siin oli ta palju aastaid unistanud uuest ruumikast majast, kus tema, peremehe jaoks oleks oma tuba, kus naised oma pottide ja pannidega jalus ei tolgendaks, kuid elada tuli tänini õlgkatusega osmikus. Kolmandat aastat oli pooleli uus rehi, mida Jüri kavatses esimesena oma uutest hoonetest ehitada. Uue rehe sarikadki olid juba värskuse kaotanud, kuid katusest oli vaid üks viiendik valmis. Sellepärast vaikis ja nohiseski Jüri nüüd palju enam kui varemini.

Jüri oli aastaid lugenud „Meie Elu" ja luges seda ka praegu. Varem oli ta uskunud, mida luges, nüüd aga olid kõik mõisted peas kõikuma löönud. Ajalehel polnud enam kindlat joont. Jüri algas esimesena juttu poliitikast. Tal polnud midagi tööliste ja talupoegade valitsuse vastu, kuid tema hinge ei tahtnud kuidagi mahtuda proletariaadi diktatuur ja hegemoonia. Jüri ei tunnistanud mingit jõudu peale loodusjõudude. Mitte tööline polnud tema silmis see, kes peab maailma valitsema, vaid talupoeg. Kui tema, Jüri Tammik, oskaks teha soola, siis poleks temal vaja ei linna ega isegi mitte raudteed. Kuid katsugu tööline oma masinatel välja treida leivapätse, kui talumees vilja ei kasvata.

„Palju sina tühi oma viie tiinu pealt ikka linnale leiba annad," lõikas perenaine Juuli oma mehe jutulõnga pooleks. „Sinu korda oleme juba kolmkümmend aastat näinud, las nüüd teised näitavad oma. Eks siis

vaatame, kumma kord elu lõbusamaks ja kergemaks teeb. Vala parem õlut! Näita, et su ostetud maa laupäeva õhtulgi peale igavese vaeva ka midagi muud annab."

Jüri kallas õlut klaasidesse, löödi kokku, maitsti ja kiideti. Õlle kiitmine muutis peremehe leebemaks. „On ikka jumalaviljast tehtud ja hakkab pähegi."

Väljas kostis Polla aeglast haukumist ja esikus kaapis keegi värsketel kuuseokstel jalgu.

„Mh, tea kes veel peaks tulema?" ühmas peremees.

„Küllap vist Juss," ütles peretütar ja punastas. Peretütre silmad suundusid nagu iseenesest seinal rippuvasse, juba tuhmunud peeglisse ja käsi kohendas juukseid.

Tulija oli tõesti Juss või õige nimega Juhannes Viik, Tammikute naabertalu sulane, tugev mehine poiss, kes peremehe teadmata oli peretütre südame üle löönud.

„Kuulsin, et teile on linnast külalisi tulnud ja tulin ka linnauudiseid kuulama," seletas Juss aeglaselt ning piilus ise ühe silmaga peretütre poole.

„Säh, joo klaas õlut!" pakkus peremees.

„Aitäh, ega ma õlut jooma tulnud," põikles Juss vastu, kuid kummutas siiski klaasi tühjaks.

Pärast õhtusööki läksid noored ühes Jussiga, kes linlastega peagi sõbraks sai, koplisse jalutama, kus arutati homse koosoleku läbiviimise plaani. Juss lubas koosoleku jaoks muretseda ruumid. Temal olevat sealsamas Mustamaru külas, kus elavad Juuli õde ja õemees, sugulasi. Olevat küll kehvikud, kuid neil on ka üsna ruumikas küün, kuhu oma sada inimest ilusasti sisse mahub. Kui aga juhtub ilus ilm olema, võib koosoleku ka hoovis ära pidada. Perepoeg Oskar ja Juss lubasid kahekesi juba hommikul varakult Mustamaru külla minna ja teatada igas majas, et linnast on tulnud kõneleja ning et pärast kõnet näidatakse imesid.

Usklike koosolek oli määratud kella kaheteistkümneks, kõnekoosolek aga määrati kella kaheks. Juss arvas küll, et ehk oleks parem pidada oma koosolek kas varem või samal ajal. Linnarahvas aga arvas, et usklike palvetund olemata ei jää ja ühel ajal pidades jäävad ka need tulemata, kes tulla sooviksid.

Söödi Andrese õu oli juba inimesi täis, kui linnanoored kohale jõudsid. Vähe aja pärast saabus peremehe vedruvankril, mida vedas tore kõrb, ka palvevend Oudovast. Ehk küll väljakuulutatud aeg oli juba ületatud, näis usuvennal rahva ja jumalaga aega küllalt olevat. Enne kui jumalale anda, mis jumala kohus, lubas ta oma patusele kehale, mida see nõudis. Koos peremehe ja veel mõne kopsakama külalisega mindi pererahva tagakambrisse, kus ootasid söök ja söögialune. Kui viimaks palvevend näost punasena ja rõhatades majast väljus, mindi küünis ootajatele jumalasõna andma.

Küün oli ehitud värskete kaseokstega. Ühes seinas oli väike kõnepulditaoline altar, kaetud hõbenarmastega ääristatud rohelisest sametist kattega. Altaril lebasid piibel, laulu- ja palveraamatud.

Söödi Andres teatas armsatele hingedele issandas, et vend Tõnis on Oudovas jumalalt käsu saanud viibimata tõtata Mustamaru külla, kuhu saatan on saatnud juba oma jüngrid usklike hingesid püüdma. Selle peale lauldi „Siioni kandlest" pikk lugulaul sellest, kuidas saatan kedagi issanda sulast oli kolmkümmend aastat järjest võrgutanud, kuid oli lõpuks siiski sunnitud pika ninaga põrgusse tagasi pöörduma.

Vend Tõnise jutlus algas piiblisalmiga ja lõppes kõige kangema jumalaviha ning nuhtluse ennustamisega neile, kes on ära taganenud jumalast ja omaks võtnud valekristuse õpetuse, mida nüüd rahva hulgas laiali laotatakse. Ta manitses Mustamaru elanikke mitte end eksitada lasta nendesinaste enamlaste saatanlikust keelest, mis on jumala meelest vastik.

Issand tahab, et Mustamaru elanikud ei kalduks kõrvale tema teelt, ei sirutaks oma kätt võõra maa ega varanduse järele, sest säärane tegu on issanda meelest jõle ja hirmus ja ta ei jäta neid mitte nuhtlemata, kes tema sõna miskiks ei pea.

Lõpuks teatas Söödi Andres, et õde Miili soovib rääkida oma pühast nägemusest.

Altari kõrvale astus kõhna koltunud näoga väike käbe naine, pitsist tanu hõredatel juustel.

„Ja vaata, see sündis, kui ma maas olin oma aseme peal," algas ta piibellikult ning jutustas, kuidas ta lakas oli maganud ja korraga näinud imelist valgust, mis lakanurgast sisse voolanud ja tema poole lehvinud. Siis kuulnud ta häält, mis oli öelnud, et tõusku tema, Miili, ja kuulaku, mis issand oma ingli läbi tahab temale ilmutada.

Ümberringi kostsid juba ohked ja nuuksatused. Naine aga jutustas edasi, et kui ta oli tõusnud ja kummardanud issanda ingli ees, olevat ta kuulnud selgesti ingli häält lausumas, et Kristuse teine tulemine on ukse ees. Metsaline, kes nüüd punase märgiga otsa ees ringi käib kui möirgaja lõukoer ja püüab issanda lapsi valele teele viia, saab varsti ahelaisse needitud ja heidetud kõige sügavamasse põrgu põhja, kus on ulgumine ja hammaste kiristamine ning kus nad ära neavad oma keele, millega nad on rahvast ässitanud issanda ja ülemate vastu.

Siis aga kiljatas keegi: „Aah! Ta tuleb! Ta tuleb!" ja langes kummuli küüni põrandale. Tema järel langesid veel paljud kisades maha.

Velli vaatas ringi, kuid ei näinud kedagi.

„Kristus on meie seas!" hüüdis siis keegi ja kohe kargasid kõik maast üles, sagisid läbisegi, kaelustasid üksteist ja suudlesid ning naersid ja kisasid kui hullumeelsed.

„Lähme!" ütles Sammal Vellit käistpidi tirides.

„Ei, oota veel!" pidurdas teda Grigori. „Oleme lõpuni. Tuleb teatada, et meie koosolek algab kohe."

„Siit juba ei tulda sinu koosolekule," lõi Sammal põlastavalt käega.

„Ka siit tullakse. Vaata ainult, kui palju on neid, kes ei kisa ega rabele ja kes isegi muigavad," vastas Grigori.

Kui lärm vaiksemaks jäi, soovis vend Tõnis usklikele jumalarahu ja manitses neid issandale truuks jääma ning läks lodeval sammul küüniuksest välja. Tema järel aga sammus kuhjaga täis rahataldrikuga Andres Sööt. Issand oli usklike südamed ja käed

heldeks teinud ja palvevendade vaeva küllaga tasunud. Nüüd võis Andres tagakambris jumala auks klaasid tühjaks juua ja peale hammustada, mida „issand" andnud. Toas olid juba praed, pirukad, vorstid, süldid, koogid ja värvitud munad valmis pandud. Ei puudunud ka suur kõrge vaas kullakarvase meega. Jah, niisuguse elu eest võis juba issandat kiita.

Linlaste koosolek aga õnnestus paremini, kui korraldajad olid julgenud loota. Õu tuli rahvast täis. Suuremalt osalt olid kokku tulnud noored ja vanad. Keskealisi, eriti naisi, oli vähevõitu. Aga mis siin imestada, oli ju lõunaaeg ja perenaised ametis loomade talitamisega ja söögi valmistamisega.

Sammal oli oma kõne hästi ette valmistanud. Lihtsalt ja arusaadavalt seletas ta uskude ja jumalate tekkimist ja maailma loomise lugusid mitme usu seisukohalt. Ta selgitas, kuidas need müüdid aja jooksul, sedamööda kuidas areneb teadus ja kasvab haridus, muutuvad. Ta rääkis, et kõigil jumalatel on üks ühine omadus — rahvast sõnakuulmisele sundida ja vaestele lubada pärast surma kõike, millest nad elus on ilma olnud. Rahvas aina ahhetas, kuuldes kirikute ja kloostrite rikkustest ja sissetulekutest. Usuisade maapealne toretsemine ja prassimine ajasid nii mõnegi talutaadi harja punaseks.

Kõne lõpul sadas hulgana küsimusi. Sellal. kui Sammal küsimustele vastas, panid Velli ja Grigori kõik valmis katsete läbiviimiseks.

Velli tegi lühikese sissejuhatuse, öeldes, et need nähtused, mida pühakirjas tuntakse imede nime all, pole meie päevil enam imed. Neid võib oma käega teha. Tema ei hakka vaidlema selle üle, kas Kristuse jüngritel olid tulekeeled otsa ees, kui nad rahvaga rääkisid, või ei olnud. Kuid tulekeelt võib temagi endale otsa ette teha, ainult ta kardab, et juuksed lähevad põlema. Tema paneb lauale kaks küünalt ja mõlemad hakkavad iseenesest ühel ajal põlema.

„Eks me näe!" hüüti kusagilt irooniliselt.

Velli kadus hetkeks teki taha, tuli siis tagasi küünlajalaga, milles oli kaks uut pikka küünalt. Ta asetas küünlad lauale, astus ise eemale ja ütles: „Vaadake nüüd!"

Kõigi kaelad venisid pikemaks. Möödus põnev silmapilk, siis hakkasid küünlatahid suitsema ja nende otsa tekkis algul võbisev, siis aga rahulikult loitev leek.

„Mis kuradi värk see siis on?" pomises keegi hallivõitu habemekarvadesse kasvanud vanamees laua poole rühkides. Ta tõstis küünlajala laualt, vaatas selle alla, katsus oma krobeliste sõrmedega selle põhja, võttis siis küünlad välja, urgitses näpuga pesades, pani küünlad kohtadele tagasi ja laiutas käsi.

„Einoh, kõik on korras ..." teatas ta siis õlgu kehitades.

„Või korras!" kriiskas korraga üks käbe naine püsti karates. „Mis asi siin korras on? Kas see, et meid, vanu inimesi, tullakse linnast hullutama, et saatana jüngritel lastakse ringi hulkuda ja oma tempusid teha, et kurat päise päeva ajal meie üle irvitab, et ..."

„Oodake, tädike," pidurdas Velli hoogu sattunud naist. „Küsime jumalalt, mida ta teie kõnest arvab. Kui ta leiab, et teil on õigus, läheme meie kohe ära."

Velli läks teki taha, tuli hetke pärast vineeritahvliga tagasi ja riputas selle seinaprao vahele pistetud pulkade otsa. Kõikide silmad pöördusid tahvlile. Äkki kiljatas keegi. Tahvel hakkas helendama ja sinna ilmus leegitsevate tähtedega.

„Mu kõrvad ei taha sind mitte kuulda."

Naine tuikus ja taganes ning kattis näo kätega. Ümberringi oli vaikne, nagu poleks küünis ühtki inimest. Mõned hakkasid ukse poole taganema.

„Jääge paigale! Siin ei toimu midagi imelikku," rahustas Velli. „Igaüks teist võib korrata samu katseid, mida mina teile praegu näitasin ja mida ma teile viimase pisiasjani ära seletan. Imesid ei ole. Praegu kordan ma katseid kõigi silmade all. Või tahab ehk keegi neid oma käega teha?"

Kostis tagasihoidlik kõnekõmin. Kehitati õlgu, kuid keegi ei söandanud laua juurde tulla.

Velli keeras juba filtreerimispaberit tiku otsa, et alustada ise katset, kui korraga kostis kusagilt Jussi bass.

„Kas mina tohin tulla?" küsis ta ettepoole tungides. Kõigepealt tõstis ta laua teise kohta. Siis küsis, kas kel-

lelgi on küünalt. Kui peremees oli talle toast uue küünla toonud, lõikas ta selle noaga pooleks, kaapis siis stearniini niipalju maha, et küünla tahiotsad vabaks jäid, soojendas põleva tuletikuga nende teisi otsi ja istutas nad kõrvuti laua peale, katsudes, kas nad tõesti seal kindlalt püsivad. „Noh, andke siis nüüd oma nõiarohi siia," pöördus ta Velli poole.

Velli ulatas purgikese fosforilahuga ja pintslikese. Juss pani purgi lauale, vaatas pintslit, katsus sõrmede vahel ja viskas nurka. Siis astus ta küüniseina juurde, lõikas noaga seinalaua küljest killu, voolis sellest pulgakese ja keeras pulga otsa tükikese oma plotskipaberit. Nüüd alles avas ta purgi ja kastis sinna omatehtud pintsli. Niisutanud vedelikuga küünlatahte, astus ta lauast eemale ja jäi ootama.

„Kalossi istud oma imega . . ." hüüdis keegi külapoistest.

„Ei linna vigurit ole nii kerge järele teha," arvas teine. Naeru ja hüüdeid hakkas kostma igast küljest. Juss näis rahulikuna, kuid ta põsenukid tõmblesid ja käsi, mis pintslit hoidis, värises vaevaltmärgatavalt. Äkki võpatas ta — pintsel ta peos oli põlema süttinud. Algul tegi Juss liigutuse, nagu tahaks ta põlevat pintslit maha visata, siis aga tõstis selle kõrgele ja näitas võiduka naeratusega koosviibijatele. Samas süttisid ka küünlad.

„Kae kuramust! Vaata aga vaata! Mis sa nüüd oskad öelda!" kuuldus läbisegi.

„Kuule, Juss, sa tee õige see ime, et kosid Piirioja peretütre ää," nöökas üks väheldane punakate juustega poiss Jussi. Ümberringi naerdi.

„Ega seegi ime veel tegemata ole jäänud," kostis Juss rahulikult oma nuga kokku käänates ja tasku pistes.

Ka selle peale naerdi.

„Kes veel tahab imet teha?" küsis Sammal.

Nüüd oli soovijaid palju, muude hulgas ka see karvase näoga vanamees, kes varem oli küünlaid ja küünlajalgu uurinud. „Mina tahaksin seda tulekirja teha," avaldas ta oma soovi. Ätt sai lahusepurgi ja pintsli ning varsti ilmus vineerile:

„Imetel on lõp!"

Teised katsed tehti koos soovijatega ja iga uue katse lõpul imestati koos. Katsed lõppesid alles siis, kui kõik kemikaalid olid otsas ja Grigori tühjad purgid kohvrisse pakkis.

Külanoored, kes nüüd end linnanoortega vabalt tundsid, kutsusid viimaseid kiigele. Majaperemees aga palus linlasi sööma ja lubas nad pärast ise kiigele saata. Lauale toodi kõike, mida perenaise hoolas käsi oli pühadeks suutnud varuda ja valmistada. Ainult peremehe vennapoja toodud samagonnipudeli suhtes tekkisid lahkuminevad arvamused. Peremees tahtis ka selle lauale panna, perenaine aga arvas, et mine tea, kas on hea. Võõrad on ju ikkagi punased ja võib-olla hakkavad viimaks veel uurima, kust võetud ja . . .

„Äh, tühja kah!" lõi peremees käega. „Ütlen, et ostsin, otsigu siis, kelle käest."

Niisiis tuli lauale ka samagonnipudel. „Eks proovime siis ka seda tulekirja," muigas peremees klaase täites.

Tüdrukud teatasid, et nemad jätavad selle „tulekirja" proovimata.

Pärast sööki mindi kiigele. Oli käimas ringmäng ja tants. Raske oli uskuda, et needsamad inimesed vast mõni tund tagasi kuulasid Tõnise jutlust, sest nüüd põrutasid nad tantsides hoogsalt jalga vastu maad ja laulsid, et mets vastu kajas.

Velli ette kummardus keskealine, hallis kodukootud ülikonnas ja säärikuis mees, kes Tõnise palvetunnis oli kõmiseva bassiga issandale kiitust laulnud.

„Kas jumal teid selle polka eest ei karista?" küsis Velli naeratades.

„Mine tea, mis see jumal ise tegi, kui noorem oli," naeris mees vastu. „Ega siis kõik, kes käivad Sõõdi Andrese ja teiste palvevendade lora kuulamas, seda südamesse võta. Külas pole pühade ajal kusagile minna. Varem oli veel kõrtski, nüüd pandi seegi kinni. Noh, lähed siis, kuhu teisedki lähevad, ja vaatad, kuidas baptistid tsirkust teevad."

„Kas te ka meie koosolekul olite?"

„Olin ikka."

„Ja mis te selle kohta ütlete?"

„Einoh, mis seal ikka öelda. Kui niisuguseid koosolekuid tihem oleks, siis oleks palvemaja varsti tühi."

„Tea, kas ta n'd sellepärast nii paugupealt tühjaks jääb," arvas nende kõrval istuv taat, kes kogu aeg oli vaikides piipu popsinud. „Eks Andresed-Tõnud jää ja mõni vanaeideke kah."

„Seda nüüd küll, et need jäävad," arvas ka Velli jutukaaslane, „kuid mis nad siis tegema hakkavad, kui pole neid, kes raha taldrikule panevad. Vanaeitedelt ju suurt villa ei saa. Need on niisama — tsirkuse jaoks."

Jutt katkes. Mehed popsisid piipu. Velli vaikis.

„Vaata," algas Velli jutukaaslane uuesti, „oleks veel tarvis teistsuguseid koosolekuid. Meiesuguste hing on maa küljes kinni . . . Nüüd aga käivad maa kohta igasugused jutud. Oleks hea, kui, noh, kui keegi selgitaks, kuidas siis selle maaga jääb . . ."

Juurde tulid Sammal ja Grigori ühes mõne külamehega. Seletati, arutati, nüüd juba mitmekesi, kuid täit selgust ei saadudki. Üks „aga" ja „noh" kerkis teise järel. Ühes asjas jõuti siiski kokkuleppele, et tuleval pühapäeval sõidab keegi linnast külameestele seda sassiläinud maaküsimust selgitama.

Päike oli juba loojas, kui linlased viimaks kiigemäelt lahkusid.

„Selle nurgaga on siis sõprussidemed loodud," ütles Sammal küla noorte ja vanadega hüvasti jättes.

Tee kulges piki ojakallast läbi kastemärja põõsastiku vana veskini ja sealt üles mäkke põldude vahel looklevale maanteele.

Veskitammi juures peatuti vanade längus leinapajude all, mille nõtked oksad ulatusid veepinnani. Läbi mustjasrohelise samblakorraga kaetud poolpehkinud vesiväravate langesid alla sinakasvalged vahutavad veejoad nagu tuules lehvivad õhukesed loorid. Rahutult väänles oja kõrgete liivaste kallaste vahel, hüpates üle sammaldunud kivide, ehtides nende libedaid teravikke valge vahupitsiga ning kadudes tasase sulinaga kuhugi käänu taha, läheneva suveöö ähmasesse rüppe. Pikkamisi, nagu vastu tahtmist, kerkis eemalt mustava metsaviiru tagant kuu. Tiigi pinnal õõtsusid pajude eba-

määrased varjud raugeva eha vastupeegelduse rubiinpunasel taustal.

Ida Kask ja Grigori seisid sillal, toetudes käsipuule ja vaadates alla kivide vahel hüplevale ojale. Peretütar Ida ja Velli istusid kaldapervel. Sammal aga lamas nende lähedal kõrge pedaja all lõhnavas rohus. Keegi ei rääkinud. Oli hea ja ülev vaikuses nautida põhjamaa kauni suveõhtu võlu.

Äkki tõusis vanast veskist tiibade kahinal õhku terve trobikond nahkhiiri, kelle filosoofilist rahu oli Juss oma ootamatu sissetungiga häirinud.

Ida võpatas ja naeratas süüdlaslikult.

„On sul külm?" küsis Grigori.

„Oh ei, mul on väga hea . . . soe ja . . ."

„Ojast tõuseb niiskust, see ei ole sulle hea. Tänane päev oli sinu jaoks liiga väsitav ja muljeterohke. Võibolla oleks parem olnud, kui oleksid koju jäänud."

„Lase mind olla veel niigi palju võitlev inimene," ütles Ida tasa.

„Pole vaja, Ida. Ma tean kõik, saan aru kõigest ja . . ." Ta pigistas tugevasti sõbra väikest kõhna kätt, mis oli külm ja värises. „Lähme," ütles ta kuube seljast võttes ja sellega tütarlapse ahtakesi õlgu kattes.

Ida nukrus kandus üle ka teistele. Vaikides sammuti läbi kastemärja rohu, jättes järele tumedaid jälgi. Eemal heinamaal kerkis tiheda müürina udu.

ARGIPÄEVAD

Vellit häiris tõsiselt, et ta ei suutnud nii õppida, nagu ta oleks tahtnud. Elutempo oli pööraselt kiire ja pingeline. Ei olnud mahti süveneda millessegi. Tuli liuelda pinnaliselt üle õpitava, et kuidagi teistega sammu pidada. See aga ei rahuldanud teda.

Iga päev tõi uusi muresid, uusi kohustusi ja uusi jõupingutusi. Kontrrevolutsioon oli alustanud pealetungi. Petrogradis oli tulistatud rahulikku tööliste demonstratsiooni. Kõikjal — Moskvas, Harkovis, Tallinnas ja Petrogradis rüüstati tööliste organisatsioone, suleti ajalehti ja trükikodasid.

Tänase päeva lööküsesandeks oli luua töörahva võimu relvastatud kaitse. Töölised mõistsid olukorda ja astusid massiliselt Punakaarti, kuigi esialgu puudusid veel relvad. Täna olid ka kõik kolm Parmu Liisa last andnud pühaliku tõotuse kaitsta revolutsiooni kuni viimse veretilgani. Roobert oli vaevalt kuueteistkümne aastane ja ema ei teadnudki, et ka tema ... Tal oli veel lapselik nägu, kuid ta on tööline ja peab võitlema. Eks ta võideldes kasva. Aga õppimisest ei tulnud tal esialgu midagi välja. Ei saa korraga käes hoida sulepead ja vintpüssi.

Kui Velli selle piduliku sündmuse puhul üle hulga aja Kändu külastas, oli ta väga imestunud, leides viimase üksinda. Isegi Benno, kes oli viimasel ajal muutunud selle ruumi lahutamatuks osaks, puudus täna. Känd oli habemesse kasvanud ja näis veelgi kahvatumana kui varem. Ta silmad vaatasid väsinult, liigutustes polnud endist energiat.

„Kas sa oled haige?" küsis Velli osavõtlikult.

„Ei, haiguseks seda nimetada ei saa," vastas Känd mornilt.

„Aga mis siis?"

Känd ei vastanud. Ta pööras pilgu kõrvale ja hakkas aknast välja vaatama. Velli istus laua otsa pingile ja vaatas samuti aknast välja. Seal polnud midagi huvitavat. Samad rägutud sirelipõõsad ja tükike juulikuu taevast.

„Kas tulid miitingult?" küsis Känd pilku aknalt pööramata.

„Jah."

„Kas paljud astusid Punakaarti?"

„Kreenholmist üle kahesaja."

„Sina ka?"

„Jah."

Jällegi sigines tuppa piinlik vaikus.

„Juhannes!"

Känd võpatas. Ta vaatas otsekui kohkudes Vellile, kes teda esmakordselt elus nimepidi hüüdis.

„Kas sa pead mind veel sõbraks, nagu kunagi lubasid?"

„Jah. Peaksin rohkemakski, kuid ei tohi."

Nüüd oli Velli kord võpatada. Känd vihjas ikka veel sellele, mida Velli arvas juba mälestuste valda kadunud olevat.

„Kui olen sõber, siis räägi kui sõbraga."

Kännu kulmude vahele ilmus sügav kurd. Huuled tõmblesid, käed ei seisnud paigal. Ta närvitses. Nagu näha, oli tal raske välja öelda, mis pulbitses hinges.

„Ma olen üleliigne," ütles ta siis lõpuks kumedalt. „Elu ei vaja niisuguseid nagu mina." Ta kattis näo kätega.

„Sul pole õigust niiviisi rääkida," lausus Velli viimaks, kui oli tükk aega asjatult sobivaid sõnu otsinud.

„Teadsin juba ette, et sa nii vastad," naeratas Känd mõrult. „Kui sa arvad, et ma veel ei tea oma õigusi ja kohustusi, siis räägi edasi. Ütle, et on häbiasi elust deserteerida, et praegu on igaüks kohustatud võitlema, mitte halisema, et parteiliikme elu kuulub kõigepealt parteile ja ühiskonnale. Ka mina tahaksin võtta püssi, nagu võtad sina ja kõik teised seltsimehed. Ka mina tahan elada, võidelda, armastada. Ütle, kas sa tahaksid olla mina? Ei. Siis tea, et ka mina ei taha olla enam mina. Isegi Benno, see läbi ja läbi rikutud logard, kui ta vaid tahab, võib saada kõike, mida mina ei või. Saad aru — mitte kunagi ei või."

Velli vaikis, kõndides mööda tuba. Oli selge, et Kännu hinge puresid mõtted, millele ta juba varemgi oli vihjanud. Känd ei suutnud leppida, et tema ei saa olla niisugune nagu teised, et ta on vaid vigane, poolik inimene. Et Känd salajas haudus enda hävitamise plaani, seda Velli teadis, kuid kuidas seda takistada, seda ta ei teadnud.

„Selles, mida sa ütlesid, on tõtt," lausus ta istudes. „Vale on aga see, et sa võtad seda kõike kui igavesti kestvat ja muutumatut. Sa oled unustanud, mida sa meile omal ajal õpetasid, et kõik muutub. Ka sinu tervis paraneb ja peab paranema. On olemas säärased raviasutused, kus arstitakse igasuguseid haigusi. Niipea kui võim on meie käes, sõidad sa ravile ja paraned. Kõik ei saa ju püssi võtta ja kõikidele ei jätkugi püsse. Lähemal ajal hakkab ilmuma meie partei häälekandja. Hakka tööle! Seda sa võid."

Känd tahtis juba vastata, kuid samal ajal kostsid koridorist sammud ja kõnelus.

„Oh, kui sobimatul ajal!" kortsutas Känd kulme.

„Aga just kui vihm põua ajal," vastas Velli.

Sisse astus Kännu täditütar väikese tütrega ja Sammal. Tüdrukukesel oli käes suur kimp põllulilli. Kännu näo üle libises algul imestusvari, siis aga ilmus sinna tavaline sõbralik naeratus. Känd surus tüdruku koos lilledega rinnale, ainult Velli nägi pisarat, mis ta silmanurgast lapse tumedatesse juustesse libises.

Sammal küsis, kas Känd ei sooviks võtta enda peale kas partei laekuri kohustusi või hakata vabrikukomitee esimeheks. Vabrikukomitee esimehe ametist keeldus Känd kategooriliselt, aga partei laekuriks hakkama oli nõus. Sammal leidis, et oleks siiski parem, kui Känd nõustuks töötama vabrikukomitee esimehena, sest sinna on just tarvis säärast taibukat ja algatusvõimelist meest.

„Jäta!" lõi Känd käega. „Kas sulle veel ikkagi pole selge, et ma iga koha jaoks pole kõlbulik?"

Sellega jutt lõppeski. „Kas sa mind kunagi veel vaatama tuled?" küsis Känd tüdrukukesega hüvasti jättes.

„Tulen," vastas laps tõsiselt, „ja toon jälle lilli. Meil seal Kulgu pool jõe ääres kasvab neid palju. Kaugemal metsas aga elavad haldjad. Tulge teie ka sinna haldjaks."

„Veel üks tööpakkumine!" naeris Sammal.

„Oleks vist kõige sobivam minu jaoks," muigas Känd ja ta silmi looritas jälle nukrus.

Koduteel jutustas Velli seltsimeestele Kännu meeleoludest. Sammal algul ägestus, kuid siis meenus talle, kui rängalt ta ise oli käe kaotust üle elanud. „See on väga delikaatne ja keeruline küsimus," arvas ta siis. „Omapead me teda igatahes jätta ei või. Kuid ta ei tohi taibata, et keegi meist läheb tema juurde kaastundest või seltsimeheliku kohustuse pärast. Kui Känd seda märkab, oleme hiilgavalt läbi kukkunud. Känd võib elada niikaua, kui tunneb, et teda vajatakse. Ta ei talu tühja tuba. See toob ta hinge tühjuse ja ta hakkab end üleliigsena tundma."

„Tööd oleks talle küllalt anda, kas või tõlketöödki. Parteikomiteel on terve rida brošüüre, mis vajavad tõlkimist," ütles Velli.

„Känd vajab elavaid inimesi, mitte brošüüre, nendega matame ta varsti maha," vastas Sammal.

Velli leidis, et säärased elavad inimesed on olemas, neid tuleb ainult Kännu juurde saata. Parteikomitees käib iga päev noori, kes tahavad parteisse astuda, kuid kes pole küllaldaselt ette valmistatud. Las Känd kasvatab neid. Kuuldavasti Petrogradis ja mujal juba organiseeritavatki sotsialistlikke noorsooühinguid.

Lepiti kokku, et suunata kõik partei ümber kogunenud noored Kännu juurde. Samuti lubati ka ise Kändu tihedamalt külastada.

Juulis alanud pinevus kasvas augustis veelgi suuremaks. Petrogradist tuli üks hiiobisõnum teise järel. Räägiti, et kindral Kornilov kavatseb vabrikantide rahaga läbi viia kontrrevolutsioonilist riigipööret ning kogub selleks bolševike-vastaselt meelestatud sõjaväeosi.

Ka kodulinnas oli käimas äge võitlus võimu pärast, mis tegi olukorra veelgi keerulisemaks. Nõukogu eesotsas seisid bolševikud. Kuid nende vastu organiseeriti ühist rinnet, alates esseeridest ja menševikest ning lõpetades kadettidega. Eriti suuri lootusi pandi linnavolikogu valimistele. Linn oli plakatitest ja üleskutsetest kirju. Kõige enam trükimusta kulutasid kodanlikud sotsiaalvabariiklased, kellel oli oma häälekandja „Meie Elu".

Bolševikel polnud ikka veel oma häälekandjat. Selleeest aga oli parteil käsutada hulgaliselt väledaid noori, kes veeresid kui värtnad ühest tänavast teise, kleepisid üleskutseid ja tegid selgitustööd rahvale. Kuid ka kodanlusel oli organiseeritud gümnaasiumi ja kommertskooli õpilastest noorte löögirühm, kes rebis maha enamlaste üleskutsed ning määris neid tõrvaga. Vastuseks niisugusele huligaansusele hakkasid ka töölisnoored kodanluse plakateid üle pintseldama ning kleepima. See mõjus. Bolševike üleskutsed jäeti vähemalt päeval puutumata.

Täna, viimasel valimiseelsel pühapäeval, oldi varakult jalul. Päike ei ulatunud veel üle kindlusemüüri linna vaatama, kui juba koguneti „Võitlejasse". Vastasrinne oli välja kuulutanud ülelinnalise miitingu linna suurima kinoteatri „Skating-Rink" saalis. Otsustati varakult kohale minna ja saal oma inimestega täita. Viktor Kingissepp aga pani ette, et kui miitingu kokkukutsujad täpselt väljakuulutatud ajaks kohale ei ilmu, avavad enamlased miitingu ja annavad sõna oma kõnemeestele. „Võitleja" ja „Skating-Rink" vahel seati sisse elav side, kes tõi teateid rahva kogunemisest ja meeleolust.

Täpselt kell kümme avas Jaanus miitingu ja andis sõna Kingissepale. Kui nüüd miitingu väljakuulutajad minutit kümme hiljem kohale jõudsid, oli saalis juba säärane meeleolu, et neid enam kuulda ei soovitud. Bolševikud viisid miitingu läbi ja see lõppes võimsa „Internatsionaaliga".

Valimispäev kujunes katseks jõudude väljaselgitamisel. See päev pidi näitama, missugusel parteil on kõige rohkem poolehoidu töötava rahva hulgas.

Väljakuulutatud valimiskorra järgi ei tohtinud valimissedelil olla midagi peale nimekirja numbri, mille eest valija soovib hääletada. Paljud töölised aga taht-sid alla kriipsutada oma siirast poolehoidu bolševike parteile. Nad kas joonistasid nimekirja number kaheksa ümber värviliste pliiatsitega lilli või muid kaunistusi või kirjutasid omapoolselt juurde lauseid: „Hääletan ainult nimekirja nr. 8 poolt" või „Usaldan ainult nimekirja nr. 8 kandidaate". Kõik need sedelid aga praakis häältelugemise komisjon välja. Nii kaotas nimekiri hulga hääli.

Ent lõpptulemusena võitis linnanõukogu valimistel siiski bolševike partei, kes sai ligi poole antud häältest ja kolmekümne viiest kohast seitseteist. Menševike poolt antud häälte arv oli tühine, kuna esseerid said pisut rohkem, peamiselt sõjaväelaste hulgast. Seal oli neil rohkem pinda kui tööliste seas.

Kännu tuba oli jälle inimesi täis. Juba trepile oli kuulda ägedat valjuhäälset kõnet. Kui Salme, Võsu, Velli ja Roobert sisse astusid, ei seletanud nende silmad maani täissuitsetatud toas midagi. Suurem osa toas viibijaid olid tulijatele kas vähe tuntud või hoopis tundmatud. Poisse oli rohkem, tütarlapsi ainult mõned.

Känd ja Benno istusid teine teisel pool lauda nagu noored kuked, mõlemad näost punased ja juuksed turris.

„Ka Marx kirjutab, et riik kunagi kaob, kuid see on alles kauge tuleviku küsimus. Sinu Bakunin aga eitab juba täna igasugust organiseerivat võimu," karjus Känd. „Aga eks katsu kodanlusele anda niisugune vabadus, nagu sinu Bakunin soovitab. Siis näeme peagi, kaua su rumal pea veel õlgadel püsib."

„Mis siin lahti on?" küsis Velli ühelt lähemalt noorukilt, kes kaksiratsa pingil istus ja pläru keeras.

„Noorteühingu ristsed," vastas see, niisutades keelega paberiserva.

„Aga mis ristiisa see Bakunin siis on?" Velli teadis Bakuninist, et ta on üks anarhismi rajajatest, ning et anarhismi ja kommunismi ideelised lahkuminekud on lepitamatud. Kuidagi ei suutnud ta aga mõista, missugust osa Bakunin võiks etendada noorteühingule nimeandmise puhul. „Benno tahab ühingut nimetada anarhistlikuks noorteühinguks," vastati talle.

Benno viskas raamatu lauale ja hüüdis:

„On küllalt vaieldud. Panen hääletusele. Kes on vaidluste lõpetamise poolt?"

„Pole selge!" hüüdis keegi.

„Sinule ei saa iialgi midagi selgeks," lõi Benno käega.

„Demagoogia!" hüüdis Känd.

Benno jätkas võidukalt: „On kolm ettepanekut. Nimetada noorteühing kommunistlikuks, nimetada noorteühing anarhistlikuks ja nimetada noorteühing sotsialistlikuks. Panen järjekorras hääletusele."

„Kuulge, mis ühinguid te siin loote?" küsis Salme ägedalt. Roobert, kes teadis poliitikast veelgi vähem kui tä õed, vaatas imestades ja võõrastades seda kärat-

sevat hulka, kes küll kobades, kuid innuga otsustas printsipiaalseid küsimusi.

„Seltsimees Parm, palun mitte segada," hüüdis Benno. „Siin on noorteühingu organiseerimise büroo koosolek, kuhu hulka teie ei kuulu, ja ma ei või teile sõna anda."

„Kas mitte ka nõuandva häälega?" küsis Salme pilkavalt, mille peale Benno vastas, et see kutsuks esile uued vaidlused, mis ei lõpeks enne hommikut.

„Luba!" tõstis Känd käe.

„Aitab," põrutas Benno pliiatsiotsaga lauale.

„Ma nõuan."

„Kes on selle poolt, et seltsimees Kännule sõna anda?"

Tõusid mõned käed.

„Vähemus," konstateeris Benno. „Niisiis lõpetame sõnavõtud ja asume hääletamisele. Kes on selle poolt, et noorteühing nimetada kommunistlikuks?"

Tõusid aralt mõned käed. Ka anarhistliku noorteühingu poolt hääletas vähemus. Kui aga pandi hääletusele „sotsialistlik noorteühing", hüüdis keegi noortest: „Mage! Nüüd nimetab end iga kõrilõikaja sotsialistiks. Meie ühing peab tulema võitlev ja särtsakas. Ka nimi peab särtsuma!"

„Nimetagem ta siis anarho-kommunistlikuks," tegi keegi ettepaneku.

„Õigus! Õigus!" hüüti läbisegi ja kui Benno selle hääletusele pani, läks „anarho-kommunistlik" häälteenamusega läbi.

Koosolek oli sellega läbi ja noored lahkusid, ühes nendega ka Benno, kes täna vaatas Kännule ülevalt alla.

„Kuule, vanapoiss, mis tükke sa teed?" pöördus Võsu poolnaljatades Kännu poole.

„See asi pole veel nii hull, nagu teile näib," ütles Känd ja jutustas siis, et anarhismi idee oli Benno Petrogradist kaasa toonud. Bennol olevat lellepoeg Petrogradis anarhistide klubi liige. Ta ise aga oli kaks nädalat anarhistide hulgas mööda saatnud ja nüüd loeb ta end suureks anarhismi asjatundjaks.

„Einoh, olgu see Benno kes tahes, sest õiget nahka tast kunagi ei saa, ainult noorteühingut ärgu puudu-

tagu," paiskas Salme välja oma seni vaoshoitud pahameele. „Kes neid volitas ühingule, mida veel ei olegi, nime andma?"

Känd vaatas muiates Salmele ja vastas: „Ega nimi last riku. Ja nimest saab õige ruttu lahti. Kui astute kõik noorteühingu liikmeiks, ristite ta juba järgmisel koosolekul ümber. Noorte hulgas on palju toredaid poisse ja tüdrukuid, keda tuleb Benno-taolistest eemal hoida. Partei on see, kes noorteühingu loob, ja tema leiab talle ka kohase nimetuse."

Umbes samal ajal murdis endale teed ellu teine Narva uustulnuk — „Rahvaleht", millele töölised enda korjatud kopikatega elujõudu andsid. Juba kolmandat päeva toimus linnas karbikorjandus partei häälekandja heaks. Sellele tööle aitasid agaralt kaasa noorteühingu, nüüd juba uue nime saanud Sotsiaaldemokraatliku Noorteühingu liikmed.

Roobertile oli see esimene parteiline ülesanne. Eile oli ta käinud koos oma koolivennaga. Täna aga ühines Velliga, sest nad mõlemad töötasid pärast lõunat. Noored töötasid õhinal ja vanemad seltsimehed polnud ka kiitusega kitsid. Noored jooksid kas või jalad rakku, et aga korjanduskarp oleks ära andes võimalikult rikkam. Kõige toredam oli aga see, et korjandused olid juba nii palju sisse toonud, et partei häälekandja „Rahvaleht" võis ilmuma hakata.

Kui Roobert ja Velli parteikomitee esikusse astusid, kuulsid nad seina ning lahtilükatud ukse vahelt tagasihoitud nuuksumist. Roobert tõmbas ukse seinast eemale ning selle vahelt tuli nähtavale punaseks nutetud näo ja räbaldunud pluusiga tütarlaps.

„Mis siis sinuga juhtunud on?" küsis Velli.

„Peksa sain," nuutsus tüdruk. „Gümnaasiumipoiste käest."

„Noh nüüd nad alles saavad tuupi!" vibutas Roobert vihaselt oma söetolmuga mustaks parkunud rusikat.

„Sellest pole midagi, et ma pea vastu kivi puruks lõin, kui nad mulle jala ette panid. Aga karbi põhi on lahti. Ma ei julge niisuguse karbiga parteikomiteesse

minna. Võidakse arvata, nagu oleksin ma ise raha ära võtnud."

„Säh, anna ära!" ulatas Roobert oma korjanduskarbi Velli kätte.

„Ja kuhu siis sina lähed?"

Selgus, et Roobert tahab minna jalamaid gümnasistidele „sauna kütma". Vaevu läks Vellil korda teda sellest ettevõttest tagasi hoida.

Mõni päev hiljem aga oli Pimeaias „saun" siiski ära köetud. Vellil tuli öösel ema teadmata venna kuuele varrukas uuesti otsa õmmelda, mis sauna kuumuses oli niivõrd lahti sulanud, et kütja kuube kaenlas hoides koju tuli.

SÕNA JA RELV

Oli pühapäev. Suvi hakkas lõpule jõudma. Jaamahoonet ümbritsevate puude rohelistes kroonides erendas juba üksikuid kollaseid lehti.

Narva saabus jälle sõjaväge. Ešelon ešeloni järel veeres Tallinna ja Pihkva poolt jaamaesisele. Narva—Oudova teeharul ulatusid ešelonid kuni Polja jaamani ning Narva—Petrogradi teeharul kuni Sala jaamani. Iga järgmine rong ootas, millal eelmine hakkab liikuma, kuid eelmised ei mõelnudki liikuda. Kõik vedurid, mis kütte ja vee järele läksid, ei tulnud enam tagasi. Miks? Seda teadsid vaid Narva raudteelased-bolševikud, kes ei lasknud mitte ainsatki vagunit sõjaväelastega Petrogradi poole. Osa vedureid muutus tööliste käte all sõidukõlbmatuks, osa aga puges peitu kaubaladude taha varjatud teeharule.

Vagunite lahtistest ustest vahtisid välja hobuste pead ja kasakate värviliste äärtega mütsid, mis olid ühele kõrvale viltu lükatud ja mille alt uhkeldasid kuni kulmudeni ulatuvad kohevad juuksepuhmad.

„Kes nad on? Kuhu nad lähevad? Milleks?" küsitlesid töölised üksteiselt. Õhtuks aga teati juba kogu linnas, et need on isakesele tsaarile truuks jäänud kasakad, keda kontrrevolutsiooniline kindral Kornilov oli mitmelt poolt kokku kogunud ja tahtis viia Petrogradi revolutsiooni kägistama.

„Ei, neid ei tohi läbi lasta," arutasid töölised omavahel. „Heidame kas või koos naiste ja lastega tee peale ette."

Kodanlus kriiskas: „Mis see käputäis poolnälginud punakaartlasi ka neljateistkümne ešeloni kasakate vastu on! Tarvitseb vaid kord neile näidata kasakate paljaid mõõku ja juba ongi nad oma pragudes peidus nagu prussakad."

Kuid töölised ei mõtelnudki peitu pugeda. Üha rohkem ja rohkem kogunes neid vagunite ümber. Püüti kasakatega rääkida, kuid ohvitserid kõndisid samas kannuste kõlksudes edasi-tagasi ja kisendasid nii tööliste kui ka kasakate peale. Töölised peletati eemale, kasakad sunniti vagunitesse.

Ka mõned kodanluse ninamehed ja nende lemmikud liikusid kasakate läheduses. Viinapudel või toidupakk hõlma all, kostitasid nad kalleid „vabastajaid". Õlale patsutades või meelitusi öeldes püüdsid nad kasakaid ära kasutada revolutsiooni vastu võitlemisel.

Siin-seal oli raudtee äärde murule kogunenud salkkond kasakaid, üürgas lõõtspill ja vihuti tantsu.

Ühe niisuguse lõbusa salga lähedal seisid endine Narva linnapea ja tema äriomanikust sõber.

„Kas ei saaks neid poisse tutvustada hiljuti saabunud Doni kasakatega," sosistas linnapea ärimehele.

„See on kerge asi," vastas ärimees kavalalt silmi vidutades. „Arvad, et ühisel jõul..."

„Ühe päeva töö. Õhtuks poleks enamlastest ja nende nõukogudest muud järel kui ainult mälestus."

Samal ajal pidas VSDT(b)P Narva linnakomitee oma erakorralist istungit, kus võeti vastu kindel otsus kasakaid mitte tolligi Narvast kaugemale lasta ning iga hinnaga hoiduda sõjariistus kokkupõrkest.

Järgmisel hommikul tuli kokku Narva Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu, kus arutati igakülgselt tekkinud olukorda ja selle lahendamise võimalusi. Otsustati relvastatud kasakapolkude vastu saata agitaatorid, kelle ainsaks relvaks on bolševistlik sõna.

„Meie peame kasakatele selgeks tegema, et nad on eksiteele viidud," lõpetas Viktor Kingissépp oma sõna-

võtu. „Vastasel korral ei vääri me bolševiku õilsat nime."

Koosolek oli veel täies hoos, kui sisse tormas hingeldades üks raudteetööline ja teatas, et jaamas on lood halvad, sest kasakad nõuavad mahalaskmise ähvardusel vedureid ja vedurijuhte.

Koosolek katkestati jalamaid. Mehed läksid koju püsside järele, naised — punase risti paunade järele. Siis sammus mõnikümmend meest ja kümmekond naist jaama poole kasakate neljateistkümne ešeloni vastu.

Punakaartlased jäid jaamahoonesse, kuna Kingissepp koos nõukogu esimehe Tšupahhiniga läks kasakate juurde. Ešeloni ülem alampolkovnik Štšetinin, lühike kõhukas ja turjakas mees, võttis neid vastu vaenuliku upsakusega. Keerutades oma musti keigarlikult ülespoole keeratud vurre, teatas ta, et tema ei vaja punaseid agitaatoreid, vaid vedureid. Kui tal õhtuks kella kuueks pole vajalik arv vedureid koos juhtidega kohal nurisegu kohaliku nõukogu esimees iseenda peale.

„Praegu oleme meie linnas peremehed ja teie meie külalised. Kui aga külalised kehtivaid viisakusreegleid ei tunnista ja omavolitsema hakkavad, on tavaliselt peremehel õigus oma äranägemise järgi külalisi korrale kutsuda," vastas Kingissepp jaheda viisakusega.

„Teie võite olla peremehed nendele seal," osutas Štšetinin rataspiitsa otsaga eemal seisvate tööliste poole. „Minul on üks peremees, kellele ma kui sõjamees allun, ja see on vägede ülemjuhataja."

„Seda peremeest pole teil enam kauaks," muigas Kingissepp. „Ja oleks mõistlikum, kui vaataksite juba nüüd endile uue peremehe valmis."

„Tähendab, teie ei suvatse täna korraldust teha, et minu ešeloni edasi lasta?" pöördus Štšetinin Tšupahhini poole.

„Ei täna ega ka edaspidi, niikaua kui need ešelonid liiguvad kindral Kornilovi käsul," vastas Tšupahhin.

Štšetinin põrnitses maha, plaksutas ratsapiitsaga saapasäärele. Siis hüppas sõnalausumata vagunitrepile ja avas ukse. Kingissepp ja Tšupahhin läksid piki rongi edasi.

„Palun vagunitest eemale minna!" hüüdis Štšetinin neile järele, „vastasel korral olen sunnitud teid arreteerima."

„Loodan, et teie seda ei tee, sest meie ei tulnud siia ainult kahekesi," osutas Kingissepp jaamahoonele, mille uksel seisis salkkond punakaartlasi püssidega.

Ühe vaguni kohal sulges neile tee pikk noor kasakas.

„Minge eemale, siin on käimine keelatud!" lausus ta.

„Aga kas seista ja juttu puhuda võib?" naeratas Kingissepp.

„Mida te soovite?" pistis vanapoolne kasakas pea vaguninurga tagant välja. Ta istus kaksiratsa puhvril, püss põlvede vahel.

„Tahame kasakatega rääkida."

„Millest?"

„Kas või sellest, kuhu ja milleks te sõidate."

„Aga kes te olete?"

„See siin on Narva Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu esimees," osutas Kingissepp Tšupahhinile, „ja mina — tema adjutant."

Mees vaatas kahele poole ja kehitas õlgu.

„Meil siin ei lubata . . ." lausus ta tasa.

„Kardate ohvitsere?"

„Eile alles kõmmutati kaks tükki maha. Püssitoru otsa ei kipu keegi heameelega."

„Aga püssid on ju teie käes ja teist endist oleneb, kelle peale sihtida."

Mees vaikis hetke, ronis siis puhvrilt maha, vaatas veel korraks ringi ning ütles:

„Lähme, siin on liiga ohvitseride nina all. Pole hea."

Roniti vagunite alt läbi, ringe tehes muruplatsi äärde. Siin istus trobikond tolmunud ja higiseid kasakaid.

„Keda sina, Ossipenkov, oled kinni püüdnud?" hüüdis keegi maasistujaist.

„Ära lärma! Läki vagunisse," vastas Ossipenkov, Kingissepa ja Tšupahhini saatja. Selles vagunis toimuski V. Kingissepa esimene vestlus kaugete kasakatega.

Käidi läbi veel mitu vagunit ja õhtuks oli kõnemeestel juba oma väike saatkond, kes neid vagunist vagunisse saatis ja vaielda aitas.

Kirju oli kasakatemass oma ilmavaate poolest ja kehvad olid nende poliitilised teadmised. Suurem osa uskus ohvitseride poolt sihilikult levitatud valet, et bolševikud tahavad Venemaad sakslastele maha müüa ja et Ajutine Valitsus nende vastu ei astu.

Polnud kerge neile selgeks teha, et neid on eksitusse viidud, kuid teha seda tuli ja õige kiiresti, enne kui ohvitserid jõuavad kasakaid linna peale ässitada.

Kõmpides õhtul väsinuna ja rääkimisest kähisema hakanud kõriga kahekesi jaama poole, sattusid nad veel kord Štšetininiga kokku, kes läks koos ohvitseridekambaga kasakate miitingule.

„Kus on vedurid ja vedurijuhid?" küsis Štšetinin rangelt.

„Pole olnud aega seda asja uurida," naeratas Kingissepp. Štšetinini kael muutus lillalaiguliseks, vurruotsad hakkasid tõmblema.

Esimene miiting oli kärarikas. Kõneldi ja vaieldi, oldi Kornilovi poolt ja vastu. Vaieldi palju, plaksutati veel enam, kuid mindi laiali, ilma et oleks mingit otsust vastu võetud.

„Juba seegi on hea," arvas Kingissepp miitingult lahkudes.

Augustikuu sügavsinises öises taevas sirendasid juba tähed, kui Kingissepp viimaks punakaartlaste sööklasse ilmus, mis asus jaama taga põiktänaval. Rüübates sooja teevett, jutustas ta oma päevaseiklustest seltsimeestele ning koos arutati plaani, millest hommikul tuleks kõigepealt alustada.

Nähes sanitare ikka veel oma punase risti paunadega valveruumis istumas, küsis Kingissepp neilt, kas nad kogu päeva on siin nõndaviisi istunud. Tüdrukud noogutasid.

„Ja kellelegi ei tulnud pähe teile paremat tööd anda?"

„Missugust näiteks?" küsis Velli.

„Võiksite olla suurepärased agitaatorid."

„Kus?"

„Aga ikka Ussuuri kasakate seas."

Tüdrukud heitsid üksteisele hämmastunud pilke.

„Ei mina neid oska agiteerida," lausus Velli esimesena.

„Mina niisamuti," ühines Velliga tema kõrvalistuja. „Neil on nii metsikud näod, et hirmu ajab peale. Ja tantsima kutsuvad! Ma vast eile õhtul nägin, kuidas tüdrukud nende eest ära lippasid."

Kingissepa hallid pikergused silmad libisesid mõtlikult ühelt tütarlapselt teisele.

„Lippavad need, kes midagi muud teha ei oska," lausus ta. „Teie aga olete mitte ainult häbelikud tütarlapsed, vaid ka punakaartlased ja kohaliku nõukogu liikmed, keda töölised pole selleks sinna valinud, et raskete ja ebameeldivate ülesannete eest plehku panna ja istungitel ainult hääletada. Ja teile, seltsimees Parm," suunas ta oma range pilgu Vellile, „sobib küll kõige vähem oma sõbrataridele esimesena halba eeskuju anda, sest teie olete ju põrandaaluse staažiga bolševik."

Velli kõrvalehed hakkasid õhetama, nagu oleks neid keegi nõgestega kõrvetanud. Ta oleks meeleldi tõusnud ja välja jooksnud, kuid kartis end Kingissepa silmis lõplikult naeruvääristada.

„Kui arvate, et ma selle agiteerimisega hakkama saan, võib ju proovida," lausus ta maha vahtides ja kogu näost õhetades. „Ainult üksi . . . kardan."

„Noh, see on juba sootuks teine jutt," naeratas Kingissepp. „Tantsides saadakse tuttavaks ja jutt hakkab iseendast veerema. Üheainsa valsi ajal võib terve kõne maha vuristada ja ühe õhtu jooksul kümme kasaka pead mõtlema panna. Ma tantsiksin tallad alt ära, laseksin kukerpalli, kasvataksin kas või tiritamme, kui ma sellega saaksin kasakad Piiterist eemal hoida. Ärge unustage, et bolševistlik sõna on see relv, millega kõik teised relvad võidetakse."

Järgmisel päeval läks Kingissepp koos Sambla ja teiste paremate kõnemeestega Narva-Jamburi-vahelisele teeharule. Siin olid kõige veendunumad Kornilovi poolehoidjad, kes ähvardasid iga bolševikku arreteerida, kes läheneb vagunile.

Jaamaesistes ešelonides oli juba eeltöö tehtud. Seeme oli öö jooksul idanenud. Seda tuli vaid oskuslikult kohendada ja süvendada ning sellega tulid toime ka nõrgemad kõnemeistrid. Kogu jaama ümbrus mee-

nutas endast suurt juhatuseta miitingut, kus iga sammu peal kõneldi ja vaieldi. Ja kui lõpuks veel Narvas paikneva husaaripolgu komitee saatis oma agitaatorid kasakate hulka, muutus kasakaohvitseride taldadealune peagi nii kuumaks, et nad hirmuga peitu pugesid, jättes oma alluvad jumala ja bolševike hooleks.

Kolmanda päeva hommikul läbis kogu linna rõõmustav teade, et kasakad on öösel oma ohvitserid arreteerinud ja valinud polgukomiteed.

KOLTUNUD LEHED JA PUNASED JORJENID

Puude all hakkas juba hämarduma, kui Ida Kase kirst leinamarsi nukrate helide saatel surnuaia väravast sisse kanti. Madalale vajunud päike vaatas nagu tusaselt halli koheva pilvepuhma tagant vana kalmistu põlispuude kaharatele võradele, millesse septembris alanud hallaööd olid jõudnud juba kuldseid kirju tikkida. Rohtunud teedel õõtsusid pikad varjud, nagu noogutades hüvastijätuks sellele, keda väravast sisse kanti.

Leinarong siirdus surnuaia idapoolsesse nurka, kus lihtsate puust ristikeste all puhkasid juba Ida vanaema ja kaks noorelt surnud venda. Siin ootas ka Idat värske mulla järele lõhnav haud.

Algas hüvastijätt tütre, õe ja seltsimehega. Esimesena astus kirstu juurde Peeter Kask. Ta ütles vaid: „Jumalaga, tütar ja seltsimees!"

Siis hakkas ta hääl värisema, silmad udunesid, kurku kerkis midagi, mis nööris hingamise kinni. Ta köhatas, päästis kaeluse valla, neelas, pühkis silmi, kuid kõnelda enam ei saanud, ja puges matuseliste selja taha põõsaste vahele. Oli vaid näha, kuidas ta õlad vappusid. Ja võib-olla polnudki tal rohkem vaja öelda, sest öeldud kolmest sõnast oli küllalt selge, kelle vana Kask oli kaotanud.

Voldemar osutus isast tugevamaks. Madala, veidi väriseva häälega jutustas ta õest, kes kuueteistkümneaastase tütarlapsena oli tema kõrvale võitleva proletariaadi ridadesse astunud.

Petrogradi trükitööliste nimel kõneles Ida endine töökaaslane, vanapoolne trükitööline, hoides käes punast lippu, millele kümme aastat tagasi olid Ida käega tikitud sõnad: „Kõigi maade töölised, ühinege!"

Ka Grigori kõneles, kõneles sõbrast ja kauge sunnitöö karmide päevade kaaskannatajast, kes ei painutanud oma noort uhket pead ei eluraskuste, ei vägivalla ega tooruse ees.

Vellile meenus ta viimane kohtumine Idaga. Ta oli viinud talle lilli ja raamatu. Raamatut Ida vastu ei võtnud, öeldes, et nagunii ei jõua enam läbi lugeda, lilled aga hoidis oma kuumas peos, kuni need närbusid. „Tervita Grigorit," oli ta öelnud, „ja ütle, et ma viin temast kaasa ilusa mälestuse. Ta on väga hea inimene . . ."

Pikkamisi vajus kirst hauda.

Kerkis hauakääbas, mida kohe ehtisid pärjad ja lilled. Tuul kandis sellele esimesi koltunud lehti, nagu tahtes öelda: „Edasi kaunistan mina."

Lauldi revolutsioonilisi laule.

Koduteel andis Voldemar Vellile edasi Igori tervitused. Vellil oli piinlik, et Voldemar räägib praegu Igorist.

„Igor palus teile öelda, et ta ootab teid väga . . . Ta palub teid sõita ühes minuga."

„Aga miks ta siis ise siia ei sõitnud?" küsis Velli karmilt. Teda solvas praegu Igori imelik soov.

„Ta ei saa . . ." ütles Voldemar. „See on arvatavasti ta viimne soov . . ."

Velli kohkus ja vaatas suuril silmil Voldemarile.

„Haavatud?" küsis ta.

„Lootusetult."

„Ühe hauakünka juurest teise juurde . . ."

„Niisugune on meie tee . . . Palju näeme veel verd ja hauakünkaid, palju laseme tühjaks padruneid, enne kui ükskord võime õhtul rahulikult magama heita, kartmata, et meid öösel jalule ei aeta või une pealt maha ei notita."

Õhtul sõitsid Velli ja Voldemar Petrogradi.

Ainuke, mida Velli teele kaasa võttis, olid mõned suured tumepunased jorjeniõied, mida ta laia kaelaga pudelis vees hoidis. Ta oli otsinud punaseid roose, kuid asjata. Igoril tuleb leppida jorjenitega, kui ta üldse neidki veel näeb . . .

Nad said kohad akna alla. Vaikides vaadati aknast välja pikkamisi saabuvasse öösse. Akna taga virvendasid ja vilksatasid mööda tähed, lookles hall suitsupael, mida vedur lakkamatult enda järel vedas.

Velli tundis, kuidas mingi sisemusest tulev külmavärin pani ta võbisema. „Niisugune on meie tee . . .“ oli öelnud Voldemar. Ta teab ja mõistab rohkem kui Velli. Voldemar palus Vellit Igorile öelda, et Velli teda armastab. Velli pole seda veel kunagi kellelegi öelnud ja nüüd peab ta esimest korda ütlema neid sõnu surijale.

Hommikuks jõuti Petrogradi ja kohe jaamast sõideti haiglasse. Vestibüülis anti neile selga kitlid. Seejärel saadeti väikesesse palatisse, kus oli ainult kaks koikut. Ühel lamas keegi lina all. Velli pilk peatus teisel koikul. Raske oli selles mustavate huultega, teravaks muutunud nina ja lõua ning suletud silmadega lamajas ära tunda elavat, sädelevat, alati heatujulist Igorit. Sidemeisse mähitud rind tõusis ja vajus ebarütmiliselt, kord kiiresti ja värisedes, kord pikkamisi lainetades. Ta korises ning oigas tasa. Velli seisis liikumatult. Ta tundis, kuidas silmadesse valguvad pisarad katsid kõik nagu udulooriga. Nüüd oli ta valmis mistahes ütlema, kui vaid Igor avaks silmad ja naerataks, ainult korrakski naerataks! . . .

„Igor!“ hüüdis Voldemar.

Lamaja silmalaud võpatusid, kuid jäid suletuks.

Velli võttis Igori külma ja veidi niiske käe. Külm oli ka vahavärvi, mustavate meelekohtadega laup.

Tuli õde ja süstis kamprit. Velli tõusis, astus akna juurde ja vaatas alla. Seal kanti raamil surnut. Ta põrkas tagasi. Siis astus ta koiku juurde, kus lamas samuti laip.

„Kas te teate, kes ta on?“ küsis Velli.

„Tean. See on ka üks meie tehase töölistest. Ta sai koos Igoriga haavata ja koos . . .“

Voldemar ei lõpetanud, kuid Velli taipas, mida ta öelda tahtis. Ta võttis ühe Igorile toodud jorjenitest ja pani surnu rinnale ristatud käte vahele.

Rusuvas vaikuses möödusid minutid, möödus tund ja algas teine. Igor lamas ikka veel kinnisilmi. Viimaks tõmbas ta sügavalt hinge ja hakkas oigama. Velli võttis lauakeselt klaasi veega ja niisutas Igori pakatunud huuli. Haige neelas ahnelt. „Aitäh, õde," sosistas ta. „Kas seltsimees Kask pole veel tulnud?"

„Ma olen siin," ütles Voldemar.

Haige silmalaud avanesid pikkamisi, nagu nõuaks nende kergitamine hiiglajõudu. Velli astus peatsisse, et mitte oma äkilise ilmumisega haiget erutada.

„Tulid tagasi . . . See on hea . . . Ida on maetud?" lausus Igor katkendlikult.

„Jah, maetud."

„Ja Velli ei tulnud?"

„Tuli."

„Tuli?! Kus ta on?"

Igor tegi korraks katset tõusta, kuid vajus samas jõuetult padjale tagasi. Velli astus nüüd voodi ette ja surus haigele pihku punased õied, mis olid värsked, nagu alles praegu põõsa küljest lõigatud. Igori kuivanud huultele ilmus nõrk naeratus. Ta surus lilled vastu nägu ja ohkas. Siis sulgusid silmad uuesti ja pea vajus teisele küljele viltu. „Tulid . . ." sosistas ta. „Sina tulid . . ."

Velli oleks tahtnud öelda Igorile midagi väga ilusat, julgustavat, lohutavat. Kuid mida öelda? Öelda surijale, et ta saab terveks, oleks ilmne vale. Öelda, et võitlus kestab ka siis, kui sind enam pole, oleks sobimatu. Jah, öelda Igorile isegi seda, et ta teda armastab, oleks nüüd juba liiga hilja. Igori jaoks polnud enam lohutavaid sõnu.

„Seisa seal . . . jalutsis . . . Ma tahan sind vaadata . . ." ütles Igor vaevaliselt.

Velli astus jalutsisse. Nüüd, surivoodil, sinatas Igor teda. Mõne aja pärast tekkis surija näole valuline grimass. Ta pigistas hambad kokku, nii et need krigisesid. Velli istus voodiservale, võttis haige käe ning silitas seda. Igor püüdis naeratada, kuid samas hakkas

ta kõhima. Silmaterad muutusid ebamääraselt suureks. Suunurka tekkis verenire. Käsi haaras sidemeis rinna.

Avanes uks. Sisse tulid sanitarid kanderaamiga ja viisid ära Igori kaaslase, seltsimehe, kellega nad olid koos töötanud, võidelnud, kõrvuti koikul lamanud ja kellega neil tuli ka kõrvuti mullarüpes puhata.

Igor ei näinud seda . . . Ta ei näinud ka, kuidas lävele ilmus ta ema koos väikese vennakesega. Ta ei kuulnud, kuidas ema valju häälega halas, nimetas teda igasuguste hellitusnimedega. Ta ei näinud ema pisaraid, mis langesid vihmana ta näole. Ei näinud venda, poisikest, kes seisis hirmunult ja imestavalt suurtes täismehe säärsaabastes ja sinisekirjust sitsist särgis voodi ees, hoides käes luitunud nokkmütsi. Igori huultele oli kivinenud sõbralik, veidi nukker naeratus.

Velli nägi lahinguvälja, haavatuid, kes surevad kusagil põõsa all või kaevikunurgas, sõjaväehaiglates, rongides, vankritel. Ta mõtles tuhandetele noortele eludele, mis kustuvad, ilma et keegi leevendaks nende viimseid kannatusi, ilma et rahulduks ükski nende viimseist soovidest. Voodil aga kisendas ja ahastas lihtne talunaine. „Mamma, lähme ära!" sikutas teda poeg, kes nüüd ka ise nutma puhkes, kattes näo luitunud mütsilotiga.

. . . Velli sõitis tagasi esimese Narva poole mineva rongiga.

„OHVER"

Mõni päev hiljem, öösel, kui Velli juba magas, koputati ägedalt aknale. Velli kohkus, kargas üles ja vaatas kardinate vahelt välja. Akna taga seisid Võsu ja Juuli Oksa. Võsu käskis Vellil kähku riietuda ja kaasa tulla. Olevat juhtunud õnnetus. Velli tundis südames pistet. Otsekohe meenusid talle Kännu sõnad: „Ma ei taha niisugusena elada, nagu ma olen." Juba nägi ta mõttes Kändu oma asemel kramplikult konksukistuna. Kiiruga tõmbas ta kleidi selga, pistis kingad paljaste jalgade otsa, kahmas nagist mantli ja jooksis välja.

„Kuhu sa sõge jälle jooksed?" hüüdis ema talle järele.

„Ei tea isegi," vastas Velli ust enda järel kinni lüües.

„Mis temaga juhtus?" küsis Velli ootajate juurde jõudes."

„Mürgitus."

„Seda ma arvasin."

Velli teadis, et Kännul oli kodus mürkaineid, mida ta sai ühelt oma sõbralt, kes töötas apteegis proviisori abina.

„Elab ta veel?"

„Hingab."

Velli läks pooljoostes. Ta peas olid kõik mõtted segi. Õigemini need polnudki mõtted, vaid mitmesugused vastukäivad mõttekillud. „Jookse ruttu, päästa ta!" kisendas üks mõttekild. „Milleks?" küsis teine skeptiliselt. „Täna päästad, homme teeb ta aga seda ikkagi." — „Aga ei või ju inimest niiviisi surra lasta," sõitles kolmas. „Ta on ikkagi seltsimees ja sa oled kohustatud teda päästma."

Ja Velli jooksis, keeras Uueküla poole ja jooksis veel kiiremini.

„Kuhu sa jooksed?" hüüdis Võsu.

„Kuidas — kuhu?" jäi Velli arusaamatuses seisma.

„Ta on ju omas kodus," seletas Juuli.

„Kes?"

Nüüd jäid kõik kolm rumalate nägudega üksteisele otsa vahtima.

„Kes on omas kodus ja kus see kodu on?" küsis Velli uuesti.

„Benno. Keda sina siis mõtlesid?" vastas Võsu.

Velli suu jäi lahti. „Lontrus on see Benno," ütles ta siis. „Noor, terve inimene ja niisugusel ajal . . . Surgu, kui ta paremat teha ei oska. Mina tema juurde ei lähe."

Juuli ilus suuke kõverdus, pikkade tumedate ripsmete külge ilmusid pisarad. Ta keeras näo kõrvale ja hakkas nuuksuma. Velli vangutas pead. Ta juba kahetses, et oli välja pahvatanud, mida ta Bennost mõtles. „No mis see kena armas tütarlaps küll selles kulunud narris leiab?" mõtles ta kibedusega.

„Lähme ikka!" nurus Võsu, kelle härda südame Juuli

pisarad olid juba pehmeks leotanud. „Känd saatis meid sinu järele... ütles, las teeb kanget musta kohvi ja hõõrub harjaga..."

„Kas siis Känd ka seal on?" imestas Velli.

Võsu vaatas Vellile niisuguse näoga, nagu tahaks öelda, et Velli on täna päris juhm.

„Oh ei!" hüüdis Juuli elavnedes, „me käisime juba Kännu pool. Ma märkasin kohe, et Bennot koosolekul ei olnud, süda hakkas valutama. Üksi ei julgenud vaatama minna, kutsusin Võsu kaasa. Tema, hea poiss, tuli ka. Läksime sisse. Benno lamaski voodis, käed külmad, silmad kinni, nägu hall. Jooksime kohe Kännu juurde."

„Niikaua, kui te linnas ringi jooksete, võib Benno juba ammugi surnud olla," sähvas Velli. „Miks te teda siis ise ei hõõrunud?"

„Aga meie ei teadnud ju, et on vaja hõõruda," seletas Juuli naiivselt. „Ega ta nii ruttu ka sure. Känd arvab, et ta on oopiumi joonud, see aga ei pidavat nii kiiresti tapma."

„Küllap ta on seda oopiumi siis varemgi limpsinud," arvas Velli.

„Känd arvab ka nii," sädistas Juuli, „sellepärast ta usubki, et Benno ei sure, kui teda kauaks magama ei jäeta."

Benno uks oli lahti. Ta ise lamas põigiti üle voodi, jalad ripakil. Nägu oli tuhkjashall, silmad suletud, suunurgad põlglikult alla painutatud. Ta kõrval voodil vedeles tühi pudelike, mis lõhnas oopiumi järele. Oopiumi lõhna hõngus ka Bennost endast.

„Vaadake nüüd seda meie aja kangelast!" ironiseeris Velli, hakates pliidi alla tuld tegema.

Kui kuum kohv valmis oli, tegi Võsu Benno suu lahti ja Velli kallas sinna lusikaga kohvi. Kurgus hakkas kurisema.

„Kui ta veel surnud ei ole, siis niiviisi võime ta selle musta kohviga edukalt tappa," ütles Velli lusikat käest visates. „Tuleb harjama hakata."

Bennol aetigi vammused maha, otsiti harjad, nii palju kui neid majas leidus, ja hakati agarasti hõõruma.

„Oi, see on ju saapahari!" kohkus Juuli, kui oli Benno selja mustavöödiliseks viksinud.

Hõõruti, kuni väsiti, kuid Benno magas edasi, nagu oleks teda vaid leebe tuul silitanud.

„Teeme talle kunstlikku hingamist, see uppunutele ja poonutele aitab," arvas Võsu.

„Siis peab teda enne uputama või pooma," vastas Velli pahuralt.

„Einoh, katsume."

Benno tõmmati voodile sirgu, selja alla asetati padi. Velli võttis ta mõlemad käed ja hakkas neid energiliselt üles ning alla tõmbama. Võsu aga istus kaksiratsa Benno põlvedele ja hakkas ta rinnakorvi kokku suruma ja vabaks laskma. Juuli viksis sellal saapaharjaga elupõlguri peeni kahvatanud sääri. Bennot hõõruti ja vintsutati, kuni ise ära väsiti, puhati veidi ja hõõruti uuesti. Viimaks aevastas Benno ja hakkas ümisema nagu talveunest äratatud karu.

„Soo, nüüd tooge siis kohvikann siia!" käsutas Velli. Juuli tõi kohvikannu. Võsu avas jälle Benno põlglikuilmelise suu ja Velli kallas kannutorust sinna kohvi. Benno hakkas läkastama ja ajas end poolistukile.

„Joo!" sundis Võsu.

„Mis?"

„Joo!"

„Miks?"

„Miks? Miks?" osatas Võsu. „Sellepärast, et sa oled pururumal nagu vasikas. Vasikaid aga ikka joodetakse."

Benno avas silmad ja vaatas unise väsinud pilguga ringi. Ta nägu väljendas üllatust ja ta küsis: „Kus ma olen?"

„Oma armsas isamajas, keset põlde, heinamaid," deklameeris Velli Benno armsamat luuletust.

„Aga . . . Aga . . ." alustas Benno, kuid „aga'st" kaugemale ei saanud. Ta vajus uuesti unehõlma.

„Teda ei tohi enam magada lasta," ütles Võsu tõsiselt. „Känd hoiatas, et teist korda magama jääda ei tohi, siis ta enam ei tõusegi."

Jälle pandi harjad tööle ja jalataldade alla kuumad pudelid. Benno aga magas edasi.

Ahastuse ja südametäiega sakutas Velli vaest poissi,

nii et selle pea vänderdas kahele poole nagu pall niidi otsas.

„Ära teda nii koledasti raputa," palus Juuli, „sa raputad ta surnuks."

„Noh, silita siis ja oota, millal ta tänama hakkab," laskis Velli Benno vabaks.

Juuli puhkes jälle nutma.

Velli ja Võsu vaatasid nõutult teineteisele.

„Tuleks arst kutsuda," arvas Velli.

„Kust sa südaööl selle arsti võtad? Ja ma ei tea, kas on praegu kogu linnaski mingit arsti," vastas Võsu.

„Noh, keetis see Bakunini jünger meile vast supi!"

Äkki kargas Võsu laua juurde ja tõmbas raamatute alt välja joonlaua. Siis võttis ta Benno jala pihku ja andis talle paar tulist talla alla. Benno tõmbas parema käega õhus kaare.

„Mõjus," rõõmustas Velli. „Anna veel!"

Võsu tõstis Benno jalad oma põlvedele ja hakkas joonlauaga taldu nüpeldama. Mõne hoobi järel hakkasid Benno jalad tõmblema ja kadusid siis Võsu põlvedelt. Benno ise aga magas edasi. Teda pritsiti külma veega ja tehti kõik, mis aga kellelgi pähe tuli.

„Mis temaga veel teha?" ahastas Juuli.

„Sinepit keelele panna," vastas Velli higi pühkides.

„Aga kuulge, proovime ka sinepit," oli Võsu kohe nõus.

„Proovi, kui leiad," kehitas Velli õlgu.

Võsu avas Benno puhvetikapi ja hakkas seal tuhnima. Sinepit ta ei leidnud, kuid paberinuutsakust avastas ta kaks türgi pipra kauna. Nüüd hõõruti Benno keelt tublisti punase pipraga. Magaja kärtsutas nina ja hakkas suud maigutama. Võsu pani tööle ka veel oma joonlaua. See mõjus. Benno silmad avanesid ja ta vaatas segase pilguga ringi.

„Joo!" tuli Võsu jälle kohvikannuga.

„Jäta mind rahule!"

„Ei või, kulla veli, sa võid niiviisi veel äragi surra."

„See pole teie asi. Kui ma surra tahan, siis pole mul selleks teie nõusolekut vaja. Siin te mind juba häälteenamusega ei vägista."

„Ohoo, hakkab juba vihastama. See on hea tunnus," rõõmustas Võsu.

„Hakkame teda narritama," soovitas Juuli, kes kogu aeg oli ainult pisaraid valanud ja nina nuusanud. Ja ta hakkas paberiribaga Benno nina kõditama. Benno rapsis kätega nagu kass kärbseid püüdes. Viimaks ajas ta end istukile ja küsis vihaselt:

„Ütelge ometi, kuhu ma olen sattunud ja mis õigusega te mind piinate?"

„Põrgu, kallis veli, oled sattunud," vastas Võsu, „ja meil on käsk igal enesetapjal nahk üle kõrvade tõmmata."

„Ära mulise," urises Benno põlastavalt ja tahtis jälle pikali heita.

„Pea, vennas!" haaras Võsu tal turjast kinni.

Benno kulmude vahele ilmus kurd. Suu tõmbus põlglikku kaarde ja silmis läigatas viha. „Ma pole teid siia palunud. Ja pole teie asi, mis mina oma majas teen. Kas ma siin suren või elan, see ei puutu teisse. Jätke mulle niipaljugi vabadust, et ma võiksin iseenda elu peremees olla."

„Bennokene, ära vihasta," palus Juuli. „Sa peaksid meile tänulik olema, et su elu päästsime."

„Löö patsi jah!" pakkus Võsu kätt.

Juuli naiivne moraal ja Võsu lõõpimine ajasid Benno hoopis marru.

„Käige kus kurat!" surus ta läbi hammaste. „Mul pole elupäästjaid vaja. Teie ei saa mind elama sundida, kui ma seda ei taha ja kui elu mulle midagi ei paku, kui elu on vilets ja närune . . ."

„Vilets ja närune on inimene, kes praegu ei leia, mille pärast maksaks elada," ei suutnud Velli end enam tagasi hoida. „Võib-olla oleks olnud tõesti mõistlikum mitte vahele segada ja lasta sind oopiumipudeli seljas teise ilma sõita. Kuid meie pole niisugused egoistid nagu sina. Meie elu kuulub ühiskonnale. Teine kord, kui tahad end tappa, ära oma plaanidest kellelegi räägi ja pane uks lukku."

Benno vaatas hämmastusega Vellit. „Kas sul siis minust raasugi kahju ei ole?" küsis ta.

„Kui sa nii vilets oled, siis küll mitte," vastas Velli.

„Ja sinul ka mitte?" pöördus Benno Võsu poole.

See raputas pead.

Benno silmad libisesid Juulile. „Juuli jääb siiski minuga," oli ta kindel.

„Sa pole ju mingi kangelane," nuuksus Juuli nägu taskurätikusse surudes.

Benno jäi tummaks. Ta vaatas nagu võõrastades ühelt teisele. Siis lükkas ta padjad kõrvale, istus voodiäärele, toetas pea kätele ja ajas sõrmed pikkadesse juustesse. Toas valitses pikk piinlik vaikus.

„Teil on õigus mind põlata," ütles Benno tüki aja pärast. „Teie teete tööd, mina aga olen parasiit. Mina elan majast, mida isa mulle pärandas. Mulle maksavad töölised üüri. Teie võitlete leivatüki eest, ja see võitlus on saanud teile elusihiks. Minule aga on leivatükk tänini ilma vaevata ja võitluseta suhu kukkunud. Mina olen õppinud logelema. Logelda aga on igav, tüütu. Teie idee on praegu moes, lööb laineid. Minu idee aeg pole veel tulnud. Mass vajab veel malakat, aga mitte vabadust. Mass ja ka teie ei saa anarhismi suurest ideest aru . . ."

„Ja palju siis sina tast aru saad?" pistis Võsu vahele. „Kui sina see massidele õige teenäitaja oled, siis peaksid kõik logelema, ja kui see ära tüütab — oopiumi jooma."

Benno vaatas nukralt Võsule. „Elu on tühi," ütles ta siis. „Ma olen teda täita püüdnud raamatutega, naistega, sõpradega, oopiumiga, kuid olen kõiges pettunud, kõik on tira-lira."

„Hakka tööle," soovitas Velli. „Siis hakkad huvi tundma ka võitluse vastu ja õpid hindama ennast ja teisi."

„Tööle . . . Kus? Kas vabrikus?"

„Kas või vabrikus. Tuhanded töölised töötavad vabrikus."

„Ma vihkan vabrikut. Mulle on vastikud nii hallid müürid kui ka mürtsuvad masinad. Ma ei salli, et mind masin taga sunnib ja paneb keerlema kui oravat rattal. Ma tahan vaba olla. Täielikku vabadust toob aga anarhism."

„Kas siis anarhismi ajal enam tööd ei tehtagi?" küsis

Võsu. Benno ei vastanud, ta vaid õõtsutas voodiserval istudes jalgu ja vahtis ebakindla pilguga kusagile kaugusse.

„Hakka siis kirjanikuks või kunstnikuks," soovitas Juuli aralt.

„Hakka," osatas Benno. „Kirjanikuks või kunstnikuks ei saa hakata, selleks peab sündima. Selleks peab olema sünnipärane talent, minul seda aga ei ole."

„Oled küll üks äbarik," ohkas Juuli.

„Ka sina, Brutus!" ohkas Benno teatraalselt.

Oli juba hommik. Vellil oli aeg tööle minna. Nii ta läkski, söömata, kingad paljaste jalgade otsas ja pühapäevamantel õlgadel.

Benno jäi istuma voodiservale, jalad ripakil, nägu lõtv ja koltunud, juuksed sassis.

„Mitte üksi koltunud, vaid kõdunev leheke," mõtles Velli Benno toast lahkudes.

SUURE AJASTU ALGUS

Uue ajastu kuum hingus lõõskas maa kohal, mida veel mõni kuu tagasi nimetati Tsaari-Venemaaks. Seda hõõguvat hingust tundus kõikjal ja inimesed võtsid ta vastu erinevalt. Ühtedele tõi ta hirmuhigi laubale ja pani vere soontes tarretama, teistel aga südame kiiremini tuksuma, manas esile lootusi ja unistusi saabuvatest helgetest aegadest.

Võitlus, mis oli alanud veebruaris, teinud tuleproovi läbi juulis, kindlaks kujunenud Kornilovi kontrrevolutsioonilise mässunõu likvideerimisel, muutus üha ulatuslikumaks, hõlmates iga päevaga üha suuremaid alasid. Ikka enam ja enam selgusid piirjooned üksikute ühiskonnakihtide vahel, ikka enam kristalliseerusid nende taotlused. Ikka selgemini tajus töötav rahvas oma sõpru ja vaenlasi. Iga päevaga kasvas kogu maal rahulolematus Ajutise Valitsuse poliitika, eriti aga imperialistliku sõja jätkamise vastu.

Kaksikvõim, mis tekkis revolutsiooni algul Ajutise Valitsuse ning Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogude näol, ei paistnud Narvas nii teravalt silma kui Petrogradis, Moskvas ja teistes suurlinnades, sest

Narva bolševikel õnnestus algusest peale nõukogus enamus kindlustada ja tugeva jõuna silma paista. Kuid see ei tähendanud veel kaugeltki, et kodanlus oli sellega leppinud, võimust loobunud ja sõnakuulelikult alistunud. Olles veendunud, et töölist pole kerge võimuvankrilt maha tõugata, otsutas Narva kodanlus eesotsas vabrikantidega töölisi nälja ja viletsusega enda ette põlvili suruda. Algas tööliste vallandamine igasugustel ettekäänetel. Kõige tugevama hoobi töölisklassi pihta virutas kõige suurem ettevõte — Kreenholmi vabrik, kus oktoobris vallandati 3500 töölist, põhjendades seda tooraine puudusega. Anti mõista, et edaspidi võib vabrik hoopis seisma jääda.

Järgmise üleskutse tööliste näkku paiskasid Narva trükikodade omanikud, kes töötasu kõrgendamise nõudmisele vastasid lokaudiga. Alles siis, kui kohalik nõukogu ähvardas trükikojad konfiskeerida, rahuldati tööliste nõudmised ja töö trükikodades kestis edasi. Oli selge, et niikaua kui võimu juures on Ajutine Valitsus, ei lõpe tööliste viletsus, ei lõpe verine sõda ega kao mure homse päeva pärast.

Ajutise Valitsuse kukutamise küsimus nihkus veel lähemale peale Smolnõis toimunud II Põhja oblastite nõukogude kongressi, kus bolševikud olid enamuses ja mis kujunes tõeliseks revolutsiooniliste jõudude ülevaatuseks. Ka sellel kongressil ei teinud Narva esindajad oma valijatele häbi: nad teatasid, et nemad hääletavad ainult bolševike resolutsioonide poolt ja et nendel nõukogus lähevad läbi ka ainult bolševistlikud resolutsioonid.

Selleks ajaks oli tublisti kasvanud mitte üksi Narva bolševike parteiorganisatsiooni mõju töölistele, vaid ka organisatsioon ise. Revolutsiooni alguse 40 liikmelt oli ta paisunud nüüd 750-le.

Tubli töö tööliste ja sõjaväeosade poliitilise kasvatuse alal oli ära teinud ka „Kiir", „Rahvaleht" ja „Utro Pravdõ". Viimast levitati ja loeti hulgaliselt soldatite seas. Tööd oli tehtud palju ja tulemused olid head, kuid siiski ei saanud julge olla, et kodanlus jälle mõne ootamatusega ei üllata.

Päeval, mil Petrogradis otsustati Venemaa saatust, oli Narvas võrdlemisi rahulik. Tänavatel patrulleerisid punakaartlased, kes käisid paarikaupa ja väikeste salkadena.

Raekoda, raudteejaam, postkontor, parteikomitee maja ja muud ametlikud asutused olid Punakaardi ja rahvamiilitsa valve all. Linnas liikus palju rahvast. Jalul polnud mitte üksi need, keda ametikohustused tänavale tõid, vaid ka need, keda mure Piiteris toimuva pärast kodus istuda ei lasknud. Kõnniti tänaval, otsiti tuttavaid, vahetati arvamusi, oletati ja oodati. Kohates tuttavat, esitati üks ja sama küsimus: „Mis uudist?" Uudised aga alles valmisid Petrogradis ja olid hirmus visad Narva jõudma, ehk küll vahemaa nende kahe linna vahel polnud suhteliselt suur. Tuli veel oodata.

Võsu ja Salme tulid raekojast valvest ja läksid raudteejaama, lootes sealt mingisuguseid uudiseid kuulda. Tee peal aga küsiti neilt endilt vähemalt paarkümmend korda uudiseid. Imestati, et inimesed, kes tulevad raekojast, kus asub linna täitevkomitee ja kus teatakse kõik, ei oska vastata küsimusele, kas Petrogradis on veel Kerenski pukis või on juba nõukogude valitsus.

Jaamauksel seisis Velli kahe punakaartlasega. Nad vahtisid kõik kolmekesi Jamburgi poole, kust aga paistis vaid tükike juba hämaraks muutuvat sügistaevast. Jaamahoone oli tulvil töölistest ja punakaartlastest.

Saabus õhtu ja juba libises aeg üle kesköö. Uudised aga jäid tulemata. Suurem osa ootajaid oli juba laiali läinud. Ainult vähesed konutasid veel siin-seal. Puhvetileti ääres seisid kobaras punakaartlased, toetudes püssidele ja pillates vahel mõne üksiku lause. Telegrafist tukkus aparaadi juures. Jaamaülem haigutas ja kohendas end toolil.

Äkki käristas unist vaikust kärsitu vedurivile. Ooteruumis olijad kargasid ühe ropsuga püsti ja tormasid platvormile. Vedurituled vilkusid just sealtpoolt, kust neid oodati. Isegi rataste plaginat oli tumedalt kuulda.

Vedur lähenes. Ta kaks hõõguvat silma paisusid üha suuremaks. Veel mõni minut pinevat ootust ja ta

peatus ähkides otse jaama ees. „Ts-s-st! Ts-s-st! Ts-s-st!" sisises ta, nagu ootajate kõnesuminat vaigistades, ja vaikis ka ise. Ta oli ootajatele toonud ainult kaks vagunit. Ühe vaguni uks avanes ja uksele ilmus Anveldi kõrge kuju, kes saabus kongressilt küll Tallinna delegaadina, kuid ei mallanud endisest kodulinnast mööda sõita, teda suure võidu puhul tervitamata. Anveldi selja taga paistis Sambla säraval naerul nägu.

„Õnnitlen teid töörahva võidu puhul!" hüüdis Anvelt vaguniukselt.

„Hurraa!" vastati perroonilt.

Punakaartlased ja töölised piirasid Anveldi ja Sambla rõngasse. Küsimusi sadas igast küljest. Kuid tulijail polnud aega pikaks jutuks. Anvelt sõitis edasi, kuna Sammal tõttas koos teiste Narva delegaatidega kohe jaamast trükikotta, et hommikuks trükkida ja töölistele välja jagada nõukogude valitsuse esimest dekreeti. Noored aga siirdusid rõõmsalt ning kärarikkalt Uuekülla poole. Pidi ju seda haaravat rõõmu ka Kännu ja teiste sealviibivate seltsimeestega jagama. Rõõm pole ju rõõm, kui teda kusagil nurga taga nauditakse.

Kännu juures võeti tulijaid müriseva hurraaga vastu, nende nägudelt loeti juba, et uudis on hea. „Tähendab et võit on meie?" küsis Känd, kes alati nõudis täpsust ja kindlust.

„Mis sina siis arvad, et me nalja teeme või...?" mossitas Võsu. „Oled aga sina üks uskmatu Toomas!"

„Aga seda suurt sündmust peab ju ometi kuidagi pühitsema!" hüüdis Kännu kõrval istuv nooruk püsti tõustes. „Ega siis töölised iga päev ühel viiendikul maakeral õigust enda kätte võida."

„Õigus! Pühitseda! Praegu kohe!" kostsid hüüded läbisegi.

„Aga millega?" küsis Võsu. „Näe, pole isegi pläru ette keerata."

„Noorus saab kõigest üle," sõnas Känd koomilise tõsidusega. „Poisid, minge jahile!"

„Jahile jah," oldi nõus ja osa poisse tormas mütse kahmates uksest välja.

Umbes poole tunni pärast tuldi tagasi ja pandi lauale

„jahisaak", mis koosnes ühest karbist „Laferme" paberossidest, kahest hapukurgist ja veerand pätsist Kreenholmi vabrikupoe leivast, mis oli must ja nii märg, et kas või pigista vett välja. Salme pandi jagama. Iga poiss sai ühe paberossi, ülejäänud kaks paberossi otsustati üksmeelselt Kännule anda. Nii poisid kui tütarlapsed said igaüks poole kääru leiba ja rattakese hapukurki. See oli Narva noorte aktivistide esimene pidusöök nõukogude valitsuse auks.

Kell oli juba pool neli, kui noored lahkusid, et minna esiteks trükikotta ja sealt igaüks oma töökohta esimest nõukogude dekreeti jagama. Töölised pühitsesid oma võitu.

Ka Parmu-tüdrukud leidsid koju tulles ema pühapäevapluusis, valge põll ees, pliidi juures askeldamas. Pann särises lõbusalt ja paastuõli lõhna oli juba ukse taga tunda. Tütarde tuppa astudes pani Liisa lauale kausi kuumade kartulitega ja taldrikutäie päris ehtsast nisupüülist valmistatud sousti, millel läikisid sibulaga praetud paastuõlilaigud. Ühe taldrikuga kaetud kausi pani ta aga riiulile sitskardina taha.

„Ema, mis sul seal sees on?" küsis Roobert.

„Elav hiir," vastas ema kavala naeratusega.

„Missugune luksus!" juubeldas Velli kuuma kooritud kartulit kahvli otsa võttes. Juba ammu oli Parmu peres tavaks saanud kartuleid ikka koorega keeta, et neist vähem raisku läheks. Söödi neid nõndanimetatud „ingliskastmega", mis koosnes veest, soolast ja toorest sibulast. Täna olid aga kooritud kartulid ja püülijahust sous — tõesti pidulik söök neljandal sõja-aastal. Varsti oli kartulikauss tühi ja sööjate silmist paistis, et nad oleksid toime tulnud veel teise niisuguse kausiga.

Muheldes ja salapärase naeratusega tõi Liisa lauale kohvikannu ja tassid ning lõpuks taldrikuga kaetud kausi. Kolm paari säravaid silmi vaatasid kord Liisale, kord kausile, kuid ükski käsi ei tõusnud, et taldrikut kergitada. Liisa valas kohvi tassidesse.

„Piimaga?!" imestas Roobert.

„Ja veel maguski," laksatas Liisa keelt. Ta tõstis õnneliku naeratusega taldriku kausilt. Nähtavale ilmu-

sid isuäratavalt valgest jahust kollakaspruuniks praetud pannkoogid.

„Memm, sa oled ju päris miljonär!" plaksutas Roobert käsi.

„Püüan olla vaid hea ema," vastas Liisa nina nuusates, mis oli tunnuseks, et tal tükivad pisarad silma.

„Kuule, ema, sa vist oled vargil käinud," naeris Salme.

„Varastada ma ei oska, aga lastele vahel väikest rõõmu teha, seda oskan küll. Jahu hoidsin juba mitu kuud kirstupõhjas. Vellil ja Roobertil on ju mõlemal tuleval kuul sünnipäev. Selleks ajaks hoidsingi seda jahu. Nüüd tuli aga see uue riigi sündimisepäev varem ja ma arvasin, et on vist kõige õigem see jahu koogiks teha. Laste sünnipäevad tulevad jälle ja võib-olla annab jumal ka siis midagi, millega neid pühitseda. Tööliste riik aga sündis esimest korda maailma."

„Ema, sinust saab varsti kangem kommunist, kui meie oleme," rõõmustas Velli.

„Räägitakse, et käbi ei kuku kännust kaugele, ega see kändki siis käbi juurest tea kuhu minna saa," muigas Liisa.

EI LÄINUD ÕNNEKS

Ühel novembrikuu varahommikul, kui töölised tööle läksid, pani neid imestama ebatavaline olukord, mis valitses kogu linnas. Südalinnast kostsid üksikud püssipaugud. Kreenholmi poolt jooksis kümmekond punakaartlast püsse käes hoides. Peetri platsilt kuuldus lällutavat laulu ja harmoonika krääksumist.

Pilves ilma tõttu olid töölisagulid veel pimedamad kui tavaliselt. Mõne sammu kaugusele polnud näha. Puhus vinge tuul ja peksis hõredaid teravaid lumekübemeid otse näkku. Öösel oli veidi kahutanudki ja pori oli konarlik, mühklik, teravate libedate nukkidega, mille vahel läikisid õhukese jääkirmetisega kaetud loigud.

Tänavanurgal jõudis Velli vanale Piilu Jürile järele, kes elas samas tänavas ja töötas Velliga ühes saalis

ja kes nüüd vimmatõmbunult ja oma traditsioonilist plekkpudelit näpu otsas kõigutades vastutuult edasi rühkis. Velli küsis, kas Jüri ei tea, mis lahti on, et kogu linn nii vara juba heliseb.

„Ei ma tea ka paremat kedagi," vastas Jüri. „Näe, meie Mann rääkis juba öösel postkontorist valvest tulles, et linna mööda olevat hulkunud purjus soldateid, kõik kohad olevat teisi täis olnud, küll üksikult, küll kambaviisi. Üks sihuke kamp olevat veel temalegi kallale tükkinud. Hädavaevalt saanud eest ära lipata. Tuli koju, üleni porine, ega saanud algul sõnagi suust. Joobnud soldatid ajanud teda taga peaaegu majani. Üks visanud veel kiviga järele."

Koka Jaani trahterinurgal tulid ka neile vastu kolm hallis sinelis tuigerdavat meest. Velli tundis, kuidas põlved nõksatasid ja judin üle selja jooksis. Ta liibus Jüri vastu, sest ta kartis hirmsasti joobnud mehi, eriti veel soldateid.

„Täna viimast päeva, sõbrad, pidutsen koos teiega," kostis selja tagant mitmest joobnud kõrist. Velli lisas sammu, tirides Jürit käistpidi järele. Kusagil ees kääksus lõõtspill ja lällutati. Südalinna poolt kostsid püssipaugud. Kogu linn rõkkas ja helises. Ühe tänava nurgal kakeldi.

„Noh, näed sa nüüd, mis nad sindrid teevad," urises Jüri habemesse, rohkem küll iseendale kui Vellile.

Raudtee ülesõidukoha lähedal tuli Sammal pooljoostes neile kahe punakaartlase saatel vastu. Velli haaras teda käisest.

„Hea, et kokku saime," lausus Sammal hingeldades. „Täna ära tööle mine. Seisa siin ja pea kinni kõik punakaartlased, nõukogu liikmed — ühesõnaga kõik omad mehed, keda aga näed, ja saada raekotta. Seal täitevkomitee juba ootab, ja ..."

„Aga mis siis lahti on?" sai Velli viimaks mahti küsida.

„Sa siis veel ei teagi?" imestas Sammal. „Juba õhtust saadik on linnas möll ja sina küsid, mis lahti on. Lahti on see, et meie härrasmehed on jälle uue vembuga hakkama saanud. Joodavad saatanad soldateid ja ässitavad linna rüüstama, et välja kutsuda sõjariistus

kokkupõrget soldatite ja Punakaardi vahel. Saad aru, mille järele siin lõhnab?"

„Saan aru," vastas Velli.

„Pole nüüd enam ei soldat ega tööline nii rumalad nagu mõni kuu tagasi," lausus üks punakaartlastest püssi seljas kohendades.

„Seda töölist ega soldatit, kes veebruaris plaksutasid igale kõnelejale, kes aga kirus Nikolai II ja karjus „Elagu vabadus!" nüüd enam ei ole. Nüüd . . ."

„No seda, kulla vennas, teab vist igaüks ilma sinutagi," pistis teine punakaartlane vahele. „Lähme parem raekotta, seal on mehi, aga mitte sõnu tarvis."

Punakaartlased läksid, nende järel ka Sammal. Velli jäi seisma, et täita saadud ülesannet.

„Muidugi teab nüüd iga tööline, mis vahe on vabaduse ja „vabaduse" vahel," kostsid ta kõrvu veel esimese punakaartlase sõnad, „ja samuti ka seda, missugust vabadust vajab tööline." Seda kõike teadis ka kodanlus. Ka tema oli tolli võrra targemaks saanud. Ta ei tulnud enam miitingule ega katsunud seal bolševikke tõrvata ja maha teha. See oleks asjata vaev olnud. „Bolševik" polnud enam sõimusõna, vaid aunimi. Avaliku sõnasõja pidamise ajajärk oli möödas. Nüüd algas kodanluse salasepitsuste, vandenõude, relvastatud jõukude organiseerimise ja avalikkude mässude ajajärk. Ka Narva kodanlus organiseeris vandeseltsi, mis koosnes kaupmeestest, viina- ja kaljavabrikantidest, endistest politseinikest, juuksuriäri omanikest ja mõnest poesellist.

Kodanlusel aga puudusid konspiratsiooni kogemused, nad usaldasid oma saladuse naistele, kes selle kohvilauda ja sealt tänavale kandsid. Nii avastati vandenõu enne, kui selle sepitsejad suutsid midagi ette võtta. Ninamehed arreteeriti. See tegi teised araks. Argus ja alatus on aga sageli kaksikvennad. Nii tuli ka Narva linna arg kodanlus alatule mõttele kasutada soldatite relvastatud kätt bolševike hävitamiseks ja nõukogude võimu likvideerimiseks. Selle plaani teostamiseks polnud vaja oma nahaga riskida. Esialgu piisas lihtsalt mõnest pudelist viinast. Esimestele purjus soldatitele juhatasid provokaatorid kätte viinalaod. Mõne tunni

pärast oli kogu linn joobnute ja lärmitsevate soldatitega üle ujutatud, keda oli kerge agiteerida rüüstamisele ja vägivallaaktidele. See pidi kodanluse arvates paratamatult viima kokkupõrkele Punakaardi ja soldatite vahel. Pärast säärast kokkupõrget lootis kodanlus soldatite abil nõukogude võimuga kergesti toime tulla.

Punakaardil oli aga range käsk relva mitte tarvitada, hoiduda igasugustest kokkupõrgetest, mille tagajärjel võiks vahekord punakaardi ja soldatite vahel teravneda.

Viinatagavarad olid teada ja loodeti, et neid kauaks ei jätku. Et soldatid kainestudes mõistavad, kui kaugele nad on läinud, ja tõmbuvad tagasi korra ja distsipliini juurde. Joomine aga kestis edasi. Oli ilmne, et viina tuli kusagilt pidevalt juurde. Luure avastas, et kõige enam joobnud soldateid laaberdab viinavabriku ümbruses, mis juba enne revolutsiooni oli seisma jäänud, kuid mille korsten nüüd suitses. Oli selge, et viinavabrikus tehti viina, muidugi kodanluse toidutagavaradest. See avastus oli ootamatu ja ennustas halvemat, kui algul oodata võis. Kogu rajoon, kus asus viinavabrik, oli soldatite valve all ja niipea kui keegi seal nägu näitas — tulistati.

Tekkinud olukorda arutati nõukogus, täitevkomitees ja garnisonis, samuti ka Kännu „staabis", nagu Kännu korterit seltsimeeste vahel naljatades nimetati. Plaane tehti mitmesuguseid, ent kõik nad võisid lõppeda kokkupõrkega Punakaardi ja soldatite vahel. Viimaks otsustati siiski viinavabrik ümber piirata, et takistada tooraine ja küttega varustamist. Ka see plaan ei olnud ohuta, kuid sisaldas siiski vähem ohtu kui otsene rünnak.

Samal päeval, kui Punakaardi salgad alustasid viinavabriku ümberpiiramist, istuti Kännu toas tuttava laua ümber ja arutati küsimust. Känd oli sõnakehv. Ta vaid kuulas vaikides.

„Oh, oleksid minul jalad!" ohkas ta.

Poisid vaatasid üllatunult ja küsivalt üksteisele. Känd ei armastanud kunagi, et keegi puudutas seda küsimust, kuid nüüd tegi ta korraga ise sellest juttu.

„Ja siis?“ küsis Meokas.

„Ma likvideeriksin üksi selle laaberdamise ilma ainsa püssipauguta ja tuleksin tagasi, ilma et varvastki väänaksin.“

„Kuidas?“ küsiti mitmest suust korraga.

„Paar tükki keldrisse, üks katlamajja — võiks otse ahju, ühest või kahest jätkuks aparatuurile,“ arendas Känd valjult oma mõtet.

„Mh, loeb nagu Kaval-Ants Püha Jüri kutsikaid... Mine saa nüüd aru, mida ta oma peakolbas keedab,“ lahutas Meokas käsi.

„Viiest on küllalt,“ lõi Känd käega laksudes lauale.

„Viiest... viiest...“ osatas Benno, suunurki põlglikult alla kõverdades. „Mis viiest? Viiest peast või viiest jalast?“

„Viiest käsigranaadist, armas sõber Benno,“ naeris Känd. „Peab imestama, et sina kui anarhist selle idee peale ei tulnud. Nüüd on võimalus näidata, kuidas anarhistid pomme pilluvad ja...“

„Ja näitangi!“ kargas Benno püsti. „Ainult granaate... kust neid saada?“

„No-noh, anarhistid on ju vanad pommimeistrid,“ nöökas Meokas. „Pole sa tühi siis anarhist ühti, kui sa ei tea, kust pomme saab. Minagi tean, et Kreenholmi Punakaardi staabis on neid praegu paarkümmend tükki. Eile alles Tõnisson ütles, et...“

Benno, üleni näost punane, kahmas mütsi ja jopi ning tahtis uksest välja tormata. „Pea!“ hüüdis Känd. „Sa ei lähe kuhugi, ilma et sind keegi selleks oleks volitanud. Enne tuleb asi läbi arutada ja täpne kava välja töötada. Siis lähete Punakaardi staapi, kus teile sellekohane volitus ja granaadid antakse. Alles siis võite minna ja tegutseda, aga nii, et ise terveks jääte, kuid viinatagavarad, samuti ka viinavabriku sisseseade olgu hävitatud. Kõige selle juures ei tohi ükski soldat viga saada. Said aru?“

Vastu tahtmist pöördus Benno ukse juurest tagasi ja istus laua äärde pingile, mütsi enda ette lauale visates. Määrati kindlaks, et sisse minna tuleb salaja, ilma et keegi soldatitest neid märkaks. Kõigepealt tuleb paar granaati keldrisse visata, kus arvatavasti on viinataga-

varad; siis, kui soldatid välja on jooksnud, ka mujale. Plaan vaidlusi ei tekitanud, sest oldi arvamusel, et tuleb tegutseda nii, kuidas olukord kohapeal nõuab. Ägedaid vaidlusi tekitas aga küsimus, kes Bennoga kaasa lähevad. Känd arvas, et eesõigus on nendel, kes vabatahtlikult minna tahavad.

Kõikide üllatuseks avaldas esimesena soovi õrna tütarlapseliku näoga ja sugugi mitte sõjaka iseloomuga gümnasist Olger. Känd silmitses veidi kõhklevalt esimest vabatahtlikku, kuid kirjutas nime paberile. Kõrge, kes oli samuti gümnaasiumiõpilane, teatas kategooriliselt, et tema sõbrast maha ei jää. Väike Mader ei lubanud enam Mader ollagi, kui teda kaasa ei võeta. Nii leidus soovijaid peaaegu sama palju, kui oli toas viibijaid. Otsustati, et selle au osaliseks saavad esimesed viis seltsimeest, kes avaldasid soovi minna. Niisiis läksid Benno, Olger, Kõrge, Mader ja Pilger.

Oli juba päris videvik, kui viis käsigranaatide ja revolvritega varustatud noorukit üle plangu viinavabriku hoovi ronisid. Seal polnud ainustki elavat hinge. Ainult igasugust kolu, pudeleid ja prahti vedeles külluses igal pool, mis pakkus häid peiduvõimalusi, kui keegi peaks ilmuma. Majja viiv uks oli pärani lahti. Seest kuuldus kisa ja lärmi. Kusagil üürgas lõõtspill. Kaks-kolm alumise korruse akent vasakut kätt olid tumedalt valgustatud. Poisid pugesid tasahilju uksest sisse. Ruum, kuhu nad sattusid, oli kottpime. Seisti ja kuulatati. Ülalt kostis lärmi, all oli kõik vaikne. Benno läitis küünla. Nad seisid trepikojas, kust üks trepp viis üles, nähtavasti vabrikuruumidesse, teine aga alla, arvatavasti keldrisse. Treppidel ja põrandal vedelesid purustatud kastid, lauatükid, tühjad pudelid, klaasikillud.

„Jube!" sosistas Mader. Olger sülitas. Otsustati, et Olger ja Mader lähevad keldrisse, Benno ja Kõrge aga üles, kuna Pilger jääb hoovi valvele.

Olgeril oli taskulamp, mille valgusel mindi libedast kivitrepist alla. Raske raudne keldriuks oli pärani lahti. See viis väikesesse koli täis ruumi, kust teine samasugune uks edasi viis. Ka see oli pärani. Läbinud järgmise toa, jõuti suurde võlvitud laega ruumi, kust

hoovas vastu külma, niiskust ja viina hõngu. Kobati edasi, igal sammul komistades kastide, pudelite, klaasitükkide ja muu kolu otsa. Seinte ääres seisid suured nõud. Polnud aega uurida, kas neis oli viina või ei. Otsustati need kõik granaatidega segi lüüa, olgu nad tühjad või täis. Kummalgi poisil oli kolm granaati, neist pidi jätkuma. Pimedas aeglaselt edasi liikudes komistas Mader millelegi pehmele ja pidi peaaegu kukkuma.

„Kuule, oota, näita tuld," kutsus ta Olgerit. See tuli lambiga lähemale ja valgustas maas lamavat eset.

„Inimene!" hüüdis ta hirmunult. „Mida siis nüüd sellega teha?"

„Tuleb kõrvale tõsta. On ennast vist nii täis pinninud, et ei tea enam maast ega ilmast." Kui poisid maas lamajat tahtsid üles tõsta, osutus see kangeks kui puupakk.

Poisid lasksid käed lahti ja mees kukkus kolksatades maha.

„Vist surnud ..." põrkas Mader tagasi.

„Ära räägi ..."

Mees keerati selili ja valgustati taskulambiga nägu. See oli keskealine habemetüügastesse kasvanud mees, üleni pori ja oksega määrdunud. Nina ja otsaesine olid marraskil, käed kanged ja külmad. Parema käe konksus sõrmed hoidsid kramplikult viinapudeli kaela.

„Jube!" väristas end jälle Mader.

„On ta mis ta on, aga meie peame ta siit ära koristama, et teda killud ei riivaks, muidu öeldakse pärast, et meie ta tapsimegi."

„Aga kuhu me ta viime?"

„Ukse taha, esimesse ruumi, seal teda killud ei puutu."

Surnul võeti kraest kinni ja lohistati ukseni. Künnisel aga libises Maderi jalg ja ta kukkus istukile, lüües valusalt küünarnuki ühe kastikolu vastu. Samal ajal torkas teda pehmesse kohta nagu nuga ja ta tundis sooja ja märga. Nähtavasti oli ta pudelikillu otsa kukkunud. Oiates ja aietades ajas ta end jalule.

Asudes uuesti laiba kallale, tundis Mader, et ta küü-

narnukk on valus. Kuid ta otsustas sellest praegu mitte välja teha.

Samal ajal kükitasid Benno ja Kõrge üleval katlaruumis ja ootasid hinge kinni pidades, millal alt kostab plahvatus. Kohe pärast seda pidid nemad oma granaadid heitma.

„No mis kurat nad seal ometi konutavad!" kirus Benno südametäiega. „Ega neid sinna magama saadetud."

Nad olid kergesti katlaruumi pääsenud. Ruum oli pime. Ainult katlasuu ees paku otsas põles väike suitsev latern. Katel oli veel üsna soe, tähendab, täna oli teda köetud. Kõrvalruumis oli lärmi, naeru, laulujoru ja kääksus lõõtspill. Siia aga ei tulnud keegi, seda ruumi täna enam ei vajatud.

„Tarvis õige alla minna..." alustas Benno, kuid samal ajal käis kaks pauku üksteise järel. Kogu maja vappus. Keldrit täitis hetkeks hele valgus. Vingudes ja mürtsudes lendasid killud ja pudelid vastu kastide virna, mille taga kaks plahvatusest poolkurti poissi kõhuli maas teineteise ümbert kinni hoidsid.

„Oleme vist elus ja terved," arvas Olger, kui kilduderahe vaibus.

„Sina küll, aga minul istumiskoht ikka veel õhetab ja tilgub kui mahlakask," vastas Mader.

Nüüd rõkatas ka lae peal, nii et võlvid kõmisesid ja undasid.

„Anarhist on oma sõiduvees," naeris Olger.

„Põrutame vastu."

„Põrutame!"

Ja jälle käisid kaks raksatust peaaegu ühteaegu.

„Viuuu!" pinises kild otse poiste peade kohal ja potsatas vastu seina.

„Kuidas ta kuramus siia sai?" imestas Mader.

„Miks sa ei küsinud ta käest, kui mööda läks?" vastas Olger. Kui keldrilõhkujad viimaks alt üles tulid, leidsid nad Benno ja Kõrge keset lõpmatut segadust ja kaost, aknad olid purustatud, uksed ripakil. Praak ulatas põrandal üle labajala ja seda langes plädinal purustatud tõrrest üha juurde. Katel, mida ümbritses tugev telliskivimüür, oli aga vähe kannatada saanud.

„Halvasti," vangutas Mader laitvalt pead. „Ei seda niiviisi küll saa jätta. Teevad väikest remonti ja lasevad uuesti käima. Tarvis talle üks obadus otse ahju anda, siis lööb kogu sisemise värgi segi."

„See on väga keeruline krempel," sügas Kõrge kukalt. „Me Bennoga arutasime isegi seda asja, aga ... Eemalt otse ahjusuust sisse visata ei saa. Käsi pole harjunud nii täpselt viskama. Paned aga granaadi ahju, ei jõua sa enam ise ära joosta, saad kiviga kuklasse ja seal sa siis oledki."

„Mh," tegi Mader ja sügas nüüd omakorda kukalt. „Käes!" lõi ta endale käega hetke pärast laubale. „Mis te mulle annate, kui ma panen granaadi ahju ja jään ise ka terveks?"

„Mõni kunst!" põlastas Benno. „Igaüks võib granaadi ahju pista ja ise rahulikult ära minna. Tean ilma sinutagi, et granaadil jalgu all pole ja ta järele ei jookse."

„Tola oled," vihastas Mader. „Ega ma hakka teda sinna tulevastele põlvedele mälestuseks panema. Ma panen nii, et lõhkeb ja lööb katla puruks.

„Ja oled ise ka puru," pistis Kõrge vahele.

„Vi-lis-ta!" venitas Mader lõbusalt ja hakkas oma taskutes kobama, kust ilmusid lagedale pliiatsijupp, määrdunud taskuraamatuke, mõned raudnaelad, taskurätt, palitunööp ja mõned nöörijupid."

„Toots number kaks," pilkas Benno. „Ma ei saa aru, milleks meil on sinu taskute rikkusi vaja?"

„Küll näed!"

Mader hakkas kiiruga nöörijuppe kokku siduma.

„Ha-a-a!" taipas Kõrge ja hakkas ka oma taskutes kobama, kuid ei leidnud sealt midagi peale taskurätiku ja tühja paberossikarbi.

Benno ja Olger vahtisid ikka veel arusaamatuses kord Maderi, kord teineteise otsa.

„Lühike," ütles Mader kahetsevalt, kui kõik nöörijupid olid kokku sõlmitud. „Poisid, andke püksirihmad!"

Benno ja Kõrge ulatasid oma püksirihmad. Mader sõlmis ka need nöörile lisaks ja lõpuks veel ka oma rihma. Olgeril rihma ei olnud, trakse aga Mader ei

tahtnud. „Ikka lühike, kuradi kurat," kirus Mader nööri südametäiega vastu põrandat lüües.

„Otsime, ehk leiame veel midagi," pani Kõrge ette.

„Otsime, otsime," ümises Mader. „Otsime, kuni tulevad soldatid tagasi ja meid selle köidikuga lakke tõmbavad! Kas nii või?"

Mõni minut seisid kõik sõnalausumata ja omaette põrnitsedes. Siis istus Mader paku otsa ja hakkas saapapaelu ära kiskuma. Sedasama tegid ka teised. Kaheksa saapapaela seoti kokku ja sõlmiti nöörile lisaks. Nüüd ulatas nöör katlaahju suu eest ukseni, kuid ukse taha ei ulatanud ikkagi veel.

„Säh, võta ka see!" kiskus Olger kaelast salli. Sallile seoti otsa veel kolm taskurätti ja nüüd ulatas köidik uksest välja müürinurga taha. Mader sidus nööri ühe otsa käsigranaadi päästiku külge, pani granaadi katlaahju kivide vahele, nii et see nöörist tõmmates ahjust välja ei kukuks, teine ots tõmmati uksest välja. Poisid peitsid end ukse taha kiviseina varju ja Madar võttis nööri pihku.

„Las mina tõmban," nurus Benno.

„Minu idee ja minu eesõigus," vastas Mader ja sikutas nööri. Järgnes tume müts. Seinad ja põrand võnkusid hetkeks. Uks lendas pärani ja sealt paiskus välja läkastama panev tolmupilv. Sees lendasid kivid mürtsudes vastu seina.

„Nägite nüüd!" juubeldas Mader.

„Kuulsime ainult," vastas Benno.

Kui ruumis vaikseks jäi, mindi vaatama, mis katlast on järele jäänud. See oli küll veel kohal, kuid niivõrd purustatud, et tarvitada teda enam ei saanud. Kive, torustikutükke ja vett oli kogu ruum täis.

„Nüüd võib vist minema hakata," arvas Mader Olgeri salli pihkujäänud nöörijupi küljest lahti näppides.

„Vist küll," nõustusid teised.

Samal ajal aga tuli keegi kontsade kolksudes trepist üles.

„Laseme varvast," tõmbas Kõrge Olgeri käisest.

Tulija oli Pilger, kellel aeg oli väljas igavaks läinud ja tuli nüüd vaatama, mis poisid üleval teevad.

„Aga läksid, nii et tänavakivid lõid jalge all tuld!

Mõni mees kukkus käpuli, teised kubinal otsa ... Oi, sai nalja! Kahju, et teie seda ei näinud," kirjeldas Pilger soldatite viinavabrikust põgenemist.

„On hea, kui see nali naljaks jääb," lausus Olger trepist alla astudes. „Selle nalja eest võivad soldatid meile veel niisuguse sauna kütta, et hoia ja keela. Vaata et kogu linna pahupidi ei pööra."

„Loodame, et asi niikaugele ei lähe," arvas väike Mader vanameheliku soliidsusega. „Jäägu juba minu veri ainukeseks selle sündmuse puhul valatud vereks."

„Mis sinu veri? Kus see sinu veri on?" ei saanud Pilger aru.

„Näe siin," patsutas Mader püksireiele, millel ilutses suur roostevärvi plekk.

„Ta istus pudelitüki otsa," seletas Olger ja, pöördudes Maderi poole, lisas: „Noh, mine aga! Niisuguseid haavatuid me juba kandma ei hakka. Küll memm pintseldab kodus su põhja joodiga üle ja oledki terve."

Järgmisel päeval oli linnas vaikne. Garnisonist teatati, et sõjaväeosades on kord jalule seatud.

1918. AASTA

Aeg kulgeb ikka vääramata kindlusega, vaatamata sellele, milliseid sündmusi ta kaasa toob. Päevad tulevad ja lähevad, ilma et keegi neid kutsuks või ära ajaks. Inimestele on omane oodata ka kõige karmimatelt aegadelt head, midagi, mille pärast maksaks elada.

Ehk küll taevas uusaasta hälli kohal oli paksus mustas pilves ja lähenevate sündmuste rannalt puhusid vinged tuuled, valmistusid noored tervitama saabuvat aastat naerusui ja murekurdudeta laubal.

Kaks kuud olid kestnud ettevalmistused. Nüüd siis säras „Võitleja" saal nii eredalt, kui seda kehvad sõjaaegsed olud vähegi lubasid. Seinu ehtisid loosungid ja vanikud, ei puudunud ka suur, laeni ulatuv näärikuusk.

Näitelava taga kees vilgas askeldus. Deklamaatorid käisid edasi-tagasi, pomisedes päheõpitud sõnu. „Elav ajaleht" oli kobaras koos ning harjutati veel „kuulutusi", mis pidi eeskava lõpul ette kantama. Ka Salme

ning Kase Leida hoiakust helkis täna tähtsust ja väärikust. Nendel oli „Elavas ajalehes" kandev koht ning nad esinesid ka deklamaatoritena.

Roobert ja Meokas, punased sidemed käsivarrel, valvasid korra järele ja ka nende näod olid tähtsamad kui muidu. Ainult Võsu ja Velli olid tagasihoidlikud pealtvaatajate esindajad ja varsti kadusidki tasapisi. Enne veel, kui raekoja kell kaheteistkümne käriseva löögiga linnale uut aastat kuulutas, olid nad Uueküla poole teel. Kahe vahel kandsid nad korvi, millele oli laudlina üle visatud.

Känd, kes ei teadnud võõraid oodata, nosis parajasti hapukapsasupi kallal. Oleks ema kodus olnud, oleks kapsakauss kiiresti laualt eesriide taha kadunud, ema oli aga maale sõitnud ja kapsakauss jäi lauale ning Känd kattis ta ajalehega, enne kui „sisse!" hüüdis. Suuri silmi jäi ta vaatama tulijaid — näärivana ja Lumivalgukest. Näärivanal oli suur pikk takune habe, Lumivalguke aga valges kleidis ning looriks vana aknakardin. Korvis oli tilluke kuusk, millel põlesid mõned küünlad ja sädelesid ka ehted. Vitsakimbuks oli näärivanal ukse kõrvalt võetud luud kõige varrega.

Känd algul kohmetus, kuid luges siis vapralt „Uhti, uhti, uhkesti, viisk läks Tartust Viljandi". Algusest lõpuni läks tal lugemine nii hästi, et näärivanalt kiita sai ja Lumivalguke kingid lauale ladus. Korvist tuli lagedale veel paberosse, pähkleid ja koduküpsetatud präänikuid. Need oli peretütar Ida juba paar nädalat tagasi Vellile külakostiks toonud ja nüüd rändasid nad omakorda Kännu lauale.

„Kuule, võta ometi see kalts peast ära. Ma pole sind juba ammu katmata peaga näinud," pöördus Känd Velli poole. Velli puikles vastu. „Ära eputa," ütles Võsu, tõmbas Vellil loori peast ja viskas lauale. Katte alt tulid nähtavale Velli uued juuksed, mis toredate lokkidena ta pead katsid.

„Sa oled veel kaunim kui varem patsidega," hüüdis Känd vaimustatult.

Seda teadis Velli isegi ja just sellepärast oligi ta kogu aeg Kännu ees juukseid hoolega rätiku all hoidnud.

„Imelik . . .“ raputas Känd mõtlikult pead.

„Mis?“

„Ma ütlesin — imelik.“

„Kuulsin. Kuid aru ei saa, mis siin imelikku on.“

„Et sa . . . Miks sa . . . kellessegi ei armu.“

„Ei tea isegi. Ei oska,“ kogeles Velli ja tundis, et ta punastab.

„Ta pole veel omaga kokku juhtunud,“ arvas Võsu elutargalt, mis aga tema väikese kasvu ja lapsenäoga sugugi ei sobinud.

Velli pahvatas lõbusalt naerma. Võsu aga mossitas solvunult.

„Kuulge, seltsimehed, sööge parem pähkleid!“ ütles Velli ja raputas koti sisu lauale. Pähklid veeresid kõrinal lauda mööda laiali ja noored käed püüdsid neid lõbusa naeru saatel.

„Eks pea leppima pähkliga, millele hammas peale hakkab,“ muigas Känd pähklit tangide vahele võttes. Mõni aeg valitses vaikus. Siis aga jätkas Känd poolelijäänud juttu. „Aga mina tean, kellesse meie Velli armub,“ ütles ta kuuseoksal küünalt kohendades.

„Kas tõesti? Kui tark sa oled!“ nöökas teda Võsu. „Sa ehk ütled veel sedagi, kellesse mina armun.“

„Kellesse sa veel armud, seda ma küll ei tea, kuid kellesse sa juba . . .“

Känd hakkas poolel sõnal läkastama, sest talle oli suhu lennanud suur pähkel. Võsu aga oli punane juuste juurteni ja tonkis Kändu laua all jalaga. Seda kõike polekski vaja olnud, sest Velli teadis juba ammu, et Võsu pilgud liiga sageli Salmel peatusid. Keda aga Känd tema jaoks oli leidnud, see tegi teda uudishimulikuks.

„Ja kust siis Velli oma väljavalitut otsima peab?“ küsis ta endast kui kolmandast isikust rääkides.

„„Rahvalehe“ toimetusest.“

Velli suugi jäi lahti, sest tema teada ei olnud seal kedagi, kellel tema silm oleks pikemalt peatunud.

„Väga huvitav noormees,“ jätkas Känd. „Eile istus paar tundi siin. Kaastööst jätkus juttu vaevalt kümneks minutiks. Ülejäänud tund ja viiskümmend minutit jutlesime kõigist maailma asjadest, muuseas ka sinust ja . . .“

„Ja mis maailma asi siis mina olen?"

„Soovitasin sind ajalehe kaastööliseks."

„Mind?!"

„Jah."

„Siis pidid sul küll kurjad mõtted peas olema."

„Kuidas nii?"

„Et toimetuses näeksid kõik minu harimatust ja kirjaoskamatust."

Känd vangutas laitvalt pead ja lausus: „Poleks uskunud, et sa minust nii hullusti võid mõelda... Tõesti poleks uskunud... Asi on hoopis teisiti." Ja Känd jutustas ajakirjanike kursustest, mida kavatsetakse „Rahvalehe" toimetuse juures avada. Koos toimetajaga olid nad noorte hulgast sobivamaid välja valinud. Känd olevat ka Võsut ja Vellit soovitanud.

Vellil oli piinlik, et ta Kändu oli solvanud, kuid kangekaelsus ei lubanud andeks paluda.

„Meokasest saaks hea följetonist ja satiirik," ütles ta.

„On juba arvele võetud."

Koridoris kräääksatas uks ja kuuldus külmunud taldade kolksumist põrandal. Uks avanes ja lävele ilmus Kännu ema, suur korv ja kott kokkuseotult üle õla. Velli ja Võsu kargasid talle appi, kompse ja riideid seljast maha võtma.

„Kas siis kell tõesti juba nii palju on?" vangutas Känd pead. „Mõtlesin, et täna suren igavusse, kuid öö läks märkamatult kiiresti."

„Eks sul vaesekesel olekski igav olnud, aga näe, head lapsed pidasid meeles," vastas ema poega hella pilguga paitades. „Ei tahetud küll kuidagi ära lasta, aga kus sa ikka jääd, kui tead, et poiss üksi kodus..."

„Õige mul tita!" naeris Velli. „Ükskord peab ta ikkagi ilma emata läbi saama ja seda raskem tal on, mida rohkem te teda hellitate."

„Kui mind enam ei ole, siis saagu mis saab. Aga niikaua, kui minu pea veel püsti, hoian teda ikka. Ta ju mu ainuke, ja kadunud Jüri nägu ka veel," naeratas ema nukra õrnusega.

„Aga nüüd kähku koju!" kiirustas Velli.

„Kas maksabki enam minna," kõhkles Kännu-ema.

„Võsu las heidab Juku juurde. Ta on ennegi seal maganud, sina aga poe minu tekiserva alla. Eks hommikul lähe."

„Võsu tehku, mis tahab, aga mina lähen koju. Mul ka ema ootab."

„Seda n'd küll... Aga oodake siiski veel veidi!" Kännu-ema askeldas kompsude kallal. Peagi ilmus lauale suur ümmargune leivapäts, ahjus pruuniks praetud sealihakäntsakas ja pool pätsi nisusepikut.

„Hurraa!" plaksutas Känd käsi. Velli aga tundis, kuidas vesi suhu valgus.

Igaüks sai viiluka leiba ja liha, mida käsi kiiresti suhu kandis. Hea maitses üle hulga aja puhas värske rukkileib ja praetud soolane sealiha. Isegi lõhn, mis käte külge jäi, tuletas seda headust meelde ja oli isuäratav.

Hüvasti jättes ütles Känd siira tänulikkusega: „Te ei oska aimatagi, kui palju te mulle täna rõõmu valmistasite!"

Ukse vahel poetas Kännu-ema Vellile paberinuustaku pihku, öeldes, et see on külakost emale.

Tükk aega kõnniti vaikides. Siis lausus Võsu äkki: „Kas sa usud, et sakslased enam edasi ei tule?"

„Ei tea. Olen nendes küsimustes võhik. Tunnen liiga vähe poliitikat ja sõjaasjandust veel vähem."

„Aga mida sa teeksid, kui sakslased jätkaksid pealetungi ja vallutaksid kogu Eestimaa?"

„Sedasama, mis kõik teisedki seltsimehed."

„Känd peab siis küll Narvast lahkuma."

„Muidugi."

Edasi mindi jälle vaikides. Ainult lumi krigises jalge all. „Just nagu mullugi," mõtles Velli. Kus nad on aga tuleval aastal? Ja kuhu viib neid veel seegi aasta? Midagi ei tea. Kui vähe teab inimene sellest, mis teda ootab!

NÄGEMISENI, KODULINN!

Uus, 1918. aasta näitas end õige pea pahurana ja õelana nende vastu, kes teda nii pidulikult olid tervitanud. Ta ei olnud kahte kuud vanaks saanud, kui

puistas tervitajate peade peale mitte üksnes lund, vaid ka päris ehtsaid mürske, mis lõhkesid üsna jaama lähedal, kust äsja oli lahkunud viimane põgenike rong. Jaamaesine jäi peaaegu tühjaks. Ainult üksikud saatjad lehvitasid veel rongile järele ja jaama uksel seisis telegrafist, kes käsi püksitaskutes hoides vilistas valssi „Amuuri lainetel".

„Teie ei sõitnudki kaasa?" imestas Võsu.

„Ei. Mis mul siingi viga."

„Aga aparaadid viidi ju ära."

„Uued peremehed panevad uued aparaadid."

„Ah oletegi juba valmis uut peremeest teenima?"

„Aga miks siis mitte? Ega ta enamlastest halvem ole."

„Närukael!" pigistas Salme läbi hammaste. „Soovin, et uued peremehed teid tänutäheks esimese laternaposti külge tõmbaksid."

„Minuga seda juba ei juhtu," irvitas telegrafist, „aga teie mõlemad olete küll laternaposti kandidaadid."

„Võib-olla, et kohtume veel, siis ei jäta ma juhust kasutamata, et teid heasoovlikkuse eest tänada," ütles Salme ning astus Võsu kõrval edasi.

„Teie õnn, kui me enam kunagi ei kohtu," hüüdis telegrafist neile järele.

Linnale aga langes üha uusi mürske. Üks neist lõhkes Joa väljal, teine kusagil Paemurrus või Uuskülas. Suurem osa langes linna taha.

Sammal, kes oli linnast väljunud juba eelmise ešeloniga, oli jätnud Võsule inimeste nimekirja, keda tuli leida ja viimasele rongile paigutada. Nende hulgas olid ka Känd ja Velli. Känd keeldus kategooriliselt linnast lahkumast, öeldes, et ta soovib jääda põrandaalusele tööle. Vellit aga polnud kusagil. Ka kodus polnud ta päeva jooksul kordagi käinud. Võsu oletas, et ta on vast linna raekojas, kuid Salme vaidles sellele oletusele vastu. Tema arvates polnud võimalik, et täitevkomitee oleks evakueerunud täies koosseisus ja jätnud mõne valveruumi saatuse hoolde. Kuid see oli siiski juhtunud. Velli ühes kolme punakaartlase, ühe haavatu ja kahe vangistatuga istus tõesti veel valveruumis. Nii haavatule kui ka vangidele oli lubatud järele saata, kuid nähtavasti oli lubadus lubajail meelest läinud. Nii

ta istuski oma postil, kuni Salme ja Võsu hüüdega „Mis sa pöörane siin konutad veel?" uksest sisse tormasid.

„Ootan korraldusi," oli lühike vastus.

„Kellelt? Kogu linnas pole enam ühtegi korralduseandjat."

„Kuidas ei ole! Aga täitevkomitee?... Aga tribunal?..."

„Ammugi läinud. Praegu saatsime teele viimase rongi."

„Ei või olla," raputas Velli pead ja kahmas telefonitoru.

„Jäta," peatas teda Võsu. „Aparaadid on igal pool maha võetud. Võta ka oma ja lähme."

„Ja mida käsite haavatu ja arreteeritutega teha?"

„Mis mehed need arreteeritud on?"

„Pole aimugi. Toodi siia, pandi valve juurde ja kästi korraldust oodata."

„Aga haavatu? Kas ta käia saab?"

„Vaevalt küll. Ta on jalast haavatud. Sidusin kinni, kuid..."

„Paha lugu," sügas Võsu kukalt. „Kus nad on?"

„Kõrvaltoas."

Hetkeks vaikisid kõik kolm. Et haavatu tuleb kaasa võtta, oli kõigile selge, kuid mida teha vangidega? Kes nad on? Mille eest nad vahistati? Juurdluseks aga polnud enam aega ega võimalust.

„Paneme nad luku taha," otsustas Velli.

Velli lukustaski ukse ja pistis võtme tasku, nagu tuleks ta siia veel tagasi.

Kordamööda haavatut kandes jõuti Parmude korterini. Liisa ootas suures ärevuses. Ka tema teadis, et kõik, kellel oli vaja minna, olid juba linnast lahkunud. Roobert oli kodus käinud emaga hüvasti jätmas ja öelnud, et lahkub kohe koos oma väeosaga. Tütred aga kolasid veel jumal teab kus ja iga hetk võidi neid tabada. Mis viga neid nüüd mättasse lüüa, kui enam kedagi kaitsmas pole! Vellil on veel see vana revolvriplõks, Salmel pole sedagi. Majaperenaine käis juba küsimas, kas noored on plehku pannud. Kogu tänaval jooksid ja sahkerdasid majaperemehed. Räägiti, et koostatakse üürnike nimekirju, kes nende arvates

tuleks kas maha nottida või sakslaste kätte anda. Nende majaperenaine olevat aga tulistjalu linna kudumistöökotta jooksnud, et oma kudumismasinat enne kätte saada, kui uus valitsus jalule seatakse. Nüüd oleks noortel paras aeg kaduda, enne kui ta tagasi tuleb. See tulist viha täis, võib-olla ässitab veel teisedki majaperemehed nende kallale. Mine sa pöörast tea! Näe, sukakuduja ülevalt ärklitoast on juba koos emaga aegsasti kadunud. Eks nad teinudki hästi, et eest ära läksid. Ega majaperenaine siis seda pähepandud solgiämbrit veel unustanud ole.

Tütred soovitasid ka emal sellest majast lahkuda, sest niikuinii viskab perenaine tema nüüd välja. Las Liisa läheb kas või Miina juurde. Tema ka majaperenaine ja pole ta ei punane ega valge.

Salme ja Võsu riidekompsukesed ootasid juba laual. Liisa oli ka kelgu koridori toonud. Kui Velli oli suure kiiruga mõned riidehilbud kimpu sidunud, oldi minekuvalmis. Kompsud pandi kelgule ja tõmmati Liisa pesunööriga kinni; kõige peale asetati haavatud punakaartlane. Salme ja Võsu asusid kelgu ette, Velli lükkas tagant emalt saadud hargiga. Nii jätsid Parmu Liisa lapsed maha kodulinna ja ema, kes seisis pisaraid pühkides jäises talveõhtu hämaruses, maja ees, kust teda võib-olla juba täna välja visatakse.

„Annaks jumal, et nad ikka eluga linnast välja saaksid!" ohkas Liisa kelgule järele vaadates, kuni see tänavanurga taha kadus. Siis lukustas ta toaukse ja läks... mitte õe Miina, vaid oma vana elupõlise sõbratari Veiseri Anne poole, kes elas Juhkentalis.

Tänavanurga taga tuli neile majaperenaine vastu, samuti kelguga, mille peal oli vanasse tekki mähitud sukakudumise masin.

„Ih-ih-ih!" naeris ta. „Valitsus kolib kelguauruga linnast välja ja komissar on koorma otsas. Ih-ih-ih-ih! Mis te sellest vanast Liisust siis maha jätsite? Ei mina seda ussiseemet oma majas talu. Välja viskan, ja veel täna, ih-ih-ih-ih!"

„Kui sa peaksid ema puutuma, siis..." ähvardas Velli vihast väriseval häälel, teadmata isegi mis „siis". „Ära arva, et ma sellepärast veel linnast lahkun, et

sinu majast välja lähen. Pea meeles, et me tuleme veel tagasi!"

„Ma kolgin ta läbi," viskas sõjakas Salme kelgunööri käest.

„Ega's ma... ma niisama... nalja tegin," kogeles perenaine ja keeras kiiresti oma kelguga ümber nurga ning kadus hämarusse.

Linn oli kui välja surnud. Nii tänavad kui ka majade aknad olid pimedad. Harva vilkasatas kusagil tume kogu ja kadus kiiresti, kas hoovivärava või ukse taha. Ainult Petrogradi maanteed mööda voolas inimjõgi kompsude ja kelkudega. Maanteel tuli jalakäijatel ja kelgumeestel tee kõrval sügavas lumes sompida, sest keset teed läksid pikas vooris sõjaväe toidu- ja laskemoonavankrid. Kehvad, takerdunud karvaga hobused liikusid aeglaselt auklikul teel. Oli kuulda ainult vankrite loksumist ja hobuste puristamist. Suurem osa minejaist kõndis vankri kõrval selle servast kinni hoides. Siin-seal kiiskas pläru hõõguv ots kui jaaniussike pimedas. Harva vahetati mõned tähtsusetud laused. Ja mis oligi siin veel rääkida... Niigi oli selge, et tänasest päevast peale pole enam Eestimaal ühtegi linna ega küla, kuhu poleks astunud Saksa keiserliku armee rautatud saabas. Eesti hallparunid olid oma „armsa isamaa" saksa junkrutele maha sahkerdanud. Hõisates valmistus kodanlus vastu võtma vallutajaid.

Vaevaliselt liikus edasi meie kolmik oma kelguga, andes sageli teed neile, kes olid väledamad ja kellel polnud kelgul elavat ja kannatavat koormat. Tee oli vilets, õigem — teda polnudki. Oli ainult paljudest jalgadest vahule löödud ja kamakateks tambitud lumi, millesse kelk vajus kui kohevasse taignasse või põrkas nagu vastu kivi. Velli püüdis oma hargiga kõigest jõust kelku tasakaalus hoida, kuid see vaarus järjest küljelt küljele ja läks korra päriselt ümber, pillates haavatu lumme. Kelgu vedajad nõretasid higist, kelgul istuja aga värises külmast. Võsu võttis jopi seljast ja kattis sellega haavatu õlad. Velli läks juba mitmendat korda vankrite juurde paluma, et keegi haavatu peale võtaks, kuid kõik veokid olid koormatud ja kusagil polnud ruumi.

„Mine nüüd, rumal laps," sõitles keegi vanaldane mees, kes istus vankril kastidekuhja otsas ja tarvitas kogu oma osavust selleks, et vaaruvalt ja loksuvalt koormalt mitte maha lennata. „Kas siis haavatu saab niisugusel kohal istuda! Punase risti vankrid lähevad eespool, katsuge järele jõuda ja haavatu neile üle anda."

Hea on öelda — katsuge. Aga kuidas sa katsud, kui pilkases pimeduses ja vahulelöödud lumes sumpavad lugematud inimesed, kellel pole kuhugi keerata, et anda neile teed.

Kella üheteistkümneks jõuti kõrtsi juurde, mis asus linnast üheteistkümne kilomeetri kaugusel. Kõrtsiesine kihas jalakäijaist ja sõidukeist. Ühe vankri külge oli kinnitatud põlev tõrvik, mis levitas hämaruses sagivale inimmassile tuhmi punakat valgust.

Võsu tüüris kelgu kase alla, kus oli veel vaba koht, ja nõjatus higise seljaga vastu tüve.

„Seltsimees, ärge seiske paljalt," ütles haavatu Võsule ta joppi pakkudes. Võsu istus kelgule, tõmbas ühe hõlma endale õlgadele, teise aga laotas tagasi haavatu piha ümber. Salme kurtis, et tahab hirmsasti juua, ja läks vett otsima. Velli aga alustas jälle oma lootusetut luurekäiku vankrite vahel. Äkki hüüti teda nimepidi. Ta vaatas ringi, kuid ei suutnud hüüdjat näha.

„Siia, siia!" kostis kusagilt Rooberti hääl ja hetke pärast haaras keegi Vellit käisest.

„Keda sa otsid?" küsis Roobert.

Velli jutustas oma murest ja haavatust, keda keegi peale ei taha võtta.

„Sellest koormast vabastame sind kohe. Meie Antsuga just saadamegi haavatuid. Teised vankrid lähevad ees, aga meie oma on siin lähedal. Seal on küll peal juba neli meest, aga küll mahub veel viieski. Meil on kõik enam-vähem kergelt haavatud, võivad istuda."

Roobert pani käed suu juurde ja hüüdis: „Aa-a-a-nts!"

„Au-u-u!" kostis vastu koolivend Ants Everi nooruslik bass.

„Tule siia!"

„Kohe!"

Hetke pärast ilmuski Velli ette Rooberti koolivenna Antsu ümarik punetav nägu.

Kelk tiriti läbi rahvamurru vankri juurde ja haavatu tõsteti teiste haavatute vahele. Üksteise järel lahkusid veokid ja jalakäijad kõrtsi eest. Läksid ka Roobert ja Ants. Maha jäid vaid need, kes kavatsesid hommikul linna tagasi minna: seal ikka oma kodu ja kolu. Mis sa aga siin teed ja kuhu sa lähed, kui sind kusagil ei oodata! Mõni teadis isegi, et ega see sakslane siis nii hull olevatki. Eks nemadki ole inimesed. Niisuguste mõtete ja juttudega mindi kõrtsiruumidesse, et hommikut oodata. Kõrtsiesine jäi tühjaks. Pikkamisi vaibus ka liiklemine teel. Harva logises mööda mõni hilinenud veok või läks üksik jalakäija. Võsu istus kelgul, toetades pead põlvedele, ja näis tukkuvat. Salme ja Velli seisid teeveerel ja vaatasid sinnapoole, kus veel alles mõni tund tagasi oli olnud nende kodu. Musta, tähitu taeva taustal õhetas lai punane kaar.

„Põleb!" sosistas Salme, nagu kardaks ta seda sõna valjusti öelda.

„Jah!"

„Ei tea, kas kogu linn . . ."

„Ei tea."

„Kus nüüd ema on?"

Velli surus hambad nii tugevasti huulde, et veri valgus suhu. Ta nõjatus vana remmelga tüve najale ja sulges silmad. Kuid ka suletud silmadega nägi ta ema, vana head armast Parmu Liisat, pliidi ümber askeldamas, nägi, kuidas ta õnneliku naeratusega paneb lauale kausi auravate kartulitega, kuidas ta vaatab leivatükki ja paneb tagasi, sest ta hoiab seda oma lastele. Oma ema kõrvale kerkis varsti teine, Kännu-ema, kes võibolla juba homme on samuti üksi. Emasid tuli üha juurde. Kõik nad sirutasid käsi siiapoole ja küsisid: „Kus on meie lapsed? Kes tohtis nad meilt võtta?" — „Sõda, sõda, sõda," logisesid vankrid; „sõda," ohkasid haavatud; „sõda," põrises suurtükk auklikul teel; „sõda," vastas veretav, üha laienev kaar pigimustal taevataustal.

„Lähme," tõmbas Salme õde käest.

„Kuhu?"

„Edasi."

„Aga seal . . ." osutas Velli põleva linna poole. „Ei saa ometi kõike seda maha jätta, lasta hävitada, puruks tallata. Kui palju vaeva, tööd, uneta öid . . ."

„Jäta," ütles Salme karmilt. „Kui ollakse kaotanud pea, ei nuteta enam juuste pärast. Siin löödi meid täna, homme lööme meie neid teises kohas. Ka siia tuleme tagasi. Igal teel on kaks otsa ja liikuda võib nii edasi kui ka tagasi."

PILK KODULINNA

Narvast lahkunud punakaartlased jäid peatuma Jamburgis. Elati soldatite kasarmutes, tegeldi sõjaväeõppusega, käidi lähemais külades talupoegadele poliitilist kirjaoskust õpetamas ja täideti muid parteilisi ja ühiskondlikke ülesandeid.

Linnas oli palju Narvast ja mujalt põgenenud rahvast. Et Jamburgis puudusid võimalused nende töölesuunamiseks, tuli neile tööd ja eluaset mujalt otsida. Sellega tegeleski sõjapõgenike büroo, kus töötasid ka Velli ja Salme.

Märtsi lõpul otsustas Velli külastada Narvat, et oma silmaga näha, mis toimub kodulinnas. Punakaartlastele maksti just parajasti vabrikust saamata jäänud töötasu. Nüüd võis siis ka emale natuke raha viia. „Kerenskid" olid praegu veel nii Jamburgis kui ka Narvas käibel. Sakslastega oli alla kirjutatud vaherahu ja ajutine vaherahujoon kindlaks määratud liinil Peipsi järv — Narva — Soome laht. Vaherahu andis ka Vellile võimaluse Narvat külastada.

Otsida ema sealt, kuhu ta oli jäänud, oli mõttetu ja isegi ohtlik. Mõtelnud veidi, otsustas Velli Miina-tädi poole minna. Kuid ta leidis ees lukus ukse ja akna ette olid tõmmatud kardinad. Nüüd läks Velli Kaskede ukse taha ja kuulatas. Ka seal oli kõik vaikne. Viimaks koputas ta hea õnne peale. Keegi ei vastanud. Ta koputas uuesti. Nüüd lähenesid toast tuhvlite plaksudes lohisevad sammud. Ettevaatlikult lükati riiv ukse eest ja nähtavale ilmus Maali kohkunud, roidunud ilmega

nägu. „Sina!" Uks paiskus valla ja sulgus jälle kiiresti, niipea kui Velli oli üle läve astunud.

Kaskede korter oli pahupidi pööratud, nagu oleks seal seakari hommikust saadik oma kärssadele voli andnud.

„Läbiotsimine," taipas Velli.

„Jah, pole veel poolt tundigi, kui läksid. Oleksid sa natuke varem tulnud, oleksid miini otsa sattunud. Kardan, ehk tuleb veel mõnele pähe tagasi tulla."

„Oh, täna nad ikka enam ei tule," lõi Velli käega.

„Kui keegi sind ei näinud, siis ehk küll enam ei tule, kui aga nägid... on kohe kannul. Leida käis mineval nädalal kodus ja nüüd tuldi juba teist korda tuhnima. Palm on ju nüüd sakslaste teenistuses. See juba ei unusta, kuidas ta siin keldris istus. Ega sakslased tea sind ega mind. Kõik oma armsad suguvennad..."

„Kas puistamisi on palju?"

„Noh, ikka igal pool, kelle kohta oli andmeid, et seal olid punased. Sinu ema puistati samuti läbi, enne kui ta vanast korterist ära jõudis kolida, ja kõik, mis paremat näppu puutus, viidi ära."

„Kas sa tead, kus ta praegu on?"

„Juhkentalis Veiseri majas. Ann andis talle seal toa. Vaata aga, et sa vanale Veiserile endale jalgu ei jää. See kirub punaseid mis kole, ähvardab hirmsasti. Mine tea, mis veel teeb. Emal on seal igatahes parem. Majas, kus peremees on punasteõgija, käiakse vähem tuhnimas. Siiski on mõistlikum, kui sa sinna nägu enne pimedat ei näita."

„Kas Känd on veel kodus?"

„Oh ei! Ta ei saanud seal olla rohkem kui vast nädalapäevad pärast sakslaste sissetulekut. Kes nüüd niisugust meest koju jätab. Kus sa sellega! Ta emalegi pandi salad järele. Isegi pesuköögis käiakse pesunaisi usutamas, et mida see Kännu Leena räägib või on. Suuremad saksad olevat talle pesukohad üles öelnud. Punase ema ei kõlba enam nende soppa loputama."

„On Känd praegu veel siin?"

„Jah, siin. Ta on Kreenholmi vangimajas. Ema lastakse kord nädalas vaatama ja võetakse ka toitu vastu. Ega sedagi muidu poleks saanud, aga Leena hakkas

vangimajaülemale ja ohvitseridele pesema. Nüüd siis lubatakse teda poja juurde."

Maali ohkas ja vaatas tuhmi, väsinud pilguga enese ette. Ta oli nende paari-kolme nädala jooksul vanemaks läinud. Juba Ida surm oli ta endisest käbedusest suure osa maha võtnud. Viimased nädalad aga olid ta põsed lohku vajutanud ja pilgu nukrusega looritanud. Kurrud laubal ja suu ümber olid sügavamaks muutunud, liigutused aeglasemaks.

„Tead mis," pöördus ta äkki Velli poole. „Sina ära mine enne pimedat. Mina lähen kodunt ära ja panen ukse lukku. Lähen niisama, kolan ringi ja vean neid ninapidi. Sina aga puhka niikaua. Miina juurde ära üldse mine. Mida vähem teavad, et sa siin oled, seda parem. Heida sirmi taha voodisse. Ma tõmban kardina akna eest ära. Kui tulebki mõni, leiab, et uks on lukus, vaatab aknast sisse, et kedagi pole kodus, ja läheb minema."

Üksi jäädes istus Velli sirmi taha Maali voodiservale. Nüüd oli tal selge, mis linnas toimub. Velli kaalutles mõttes, kuhu ta paremini sobib, kas rindele või tagalasse põranda alla, ning jõudis otsusele, et tema koht on siin. Oli küll veel kolmas, õige salajane soov — õppima minna, kuid selle surus ta maha. Praegu polnud selleks aeg.

Halastamatu on elu, halastamatud on inimesed üksteise vastu, halastamatu tuleb olla ka iseenda vastu. Niisiis: maha unistused! Kõigepealt lendlehed . . . Neid võiks ju Jamburgis trükkida lasta ja siia tuua. Ah, kes toob? . . . Aga kas või tema ise. Kogemusi tal ju on ja eks töö ise õpeta.

Kui Maali tagasi tuli, oli Vellil juba otsus kindel, et ta tuleb siia tagasi. Muidugi, kui parteikomitee nõustub. Ta kujutas juba ette, kuidas see kõik kihama paneb, kui ühel ilusal päeval, nüüd, kus nõukogude võim on linnast pidanud lahkuma, Känd arreteeritud, isegi kõik vanaeided valve alla võetud, on linn korraga lendlehtedest üle ujutatud . . . !

Maali tuli tagasi alles pimedas. „Soo, nüüd võid minna," ütles ta. „Tee on vaba, käisin iga nurga peal, pole midagi kahtlast märgata. Ainult pea meeles, et sa

kusagile norutama ei jää. Käia tohib tänaval ainult kella kümneni. Kas sul mingisugust dokumenti on?"

„Mitte mingisugust. Kui vahele jään, ega siis dokumentki päästa."

Tehase tänav oli Juhkentalis peaaegu viimane vastu jõge, kõrge Juhkentali oru kaldal. Seal asuski see Veiseri maja, kus nüüd pidi elama Velli ema. Maja oli kahekordne, mõlemal korral neli ühetoalist korterit. Ülemisele korrale viis trepp mitte maja seest nagu tavaliselt, vaid hoovist. Sellel majal oli ka veel teisi veidrusi, mis lasksid aimata ta omaniku imelikke tujusid. Tal puudus tänavale viiv paraaduks täiesti. Ainus uks, mille kaudu võis pääseda alumisele korrusele, oli samuti hoovipoolsel küljel.

Kui Velli hoovi astus, tuli selle ainulaadse maja ainulaadsest trepist parajasti alla ninaotsani suurrätikusse mähitud naine. Temalt küsiski Velli, missuguses korteris elab Liisa Parm. „Üleval, vasakult esimene," oli lühike vastus. Hääl aga, mis need kolm sõna Velli kõrvadeni kandis, näis talle tuttavana.

„Loviise!" hüüdis ta tasa.

„Heldene taevas!" kostis rätikust. „Mine ruttu üles! Ma tulen kohe. On sulle palju-palju rääkida." Ja enne kui Velli jõudis ringi vaadata, oli naine kadunud. Velli ronis järsust libedast trepist üles ja astus kättejuhatatud uksest sisse. Halliks suitsenud lubjatud seinu ja lage valgustas tuhmilt tilluke pudelikesest ja plekktorukesest meisterdatud lamp. Torukest pudelikesega ühendas toorest kartulist lõigatud rattake. Ainukese akna all istusid hoolega puhtaks küüritud laua ääres Liisa ja Veiseri Ann ning rüüpasid emaileeritud kruusidest kuuma vabarnavarte leotist. Veiseri Anne, seda imelikku majaperenaist, kes käis näruses seelikus, kott seljas ja pikk raudkonks käes, mööda prügihunnikuid, korjates vana rauda, malmitükke, pudeleid, konte ja muud ning elatas end selle prahi eest saadud kopikatest, teadis Velli juba Narva elama asumise ajast peale. Tema mees Jaak Veiser oli üle linna kuulus veidrik ja ihnuskoi, kelle ainsaks kireks oli rahakogumine. Ta oli lihtne müürsepp, kes kogu eluaja oli kandnud pastlaid, söönud leiba ja soolasilku. Algul kogus ta raha

selleks, et ehitada maja, hiljem aga raha enda pärast. Jaak ei halastanud ei iseenda, oma naise ega laste peale. Üle rahahunniku ei näinud ta midagi siin maailmas. Aastad läksid, habe ja juuksed muutusid hõbedavärviliseks, piht kumerdus, samm jäi tõntsiks, kuid Jaak korjas ikka veel raha, et jõuda õitsvale järjele. Naisele ei andnud ta ainsatki kopikat majapidamise kuludeks, ka üürirahad korjas ta ise viimse kopikani. Kui aga Jaak koju tuli, pidi Annel söök laual olema, samuti ka puhas pesu, jalanartsud ja muu vajalik. Kui seda ei olnud, sai Ann sõimata ja vahel peksagi.

Ann oli noorena väga ilus olnud. Ilu jälgi võis veel praegugi leida ta üleni kurdudega kaetud ovaalses näos ja suurtes tumehallides pikkade ripsmetega nukrates silmades. See ilu oligi kunagi Jaagu silmi pimestanud sedavõrd, et ta ajutiselt silmad raha pealt Anne peale pööras, laskis õmmelda endale uue ülikonna, ainukese kogu elus, ja viis Anne altari ette. Pärast seda lollust, nagu Jaak ise oma abiellumist nimetas, liitus rahaahnusele veel teine sama vägev kirg — armukadedus. Nende kahe kire surve all oli möödunud Anne noorus ja närbunud ilu. Endisest Annest oli järele jäänud ainult lõpmatult hea süda. Isegi Jaagule andestas ta ülekohtu, mille osaliseks ta kolmekümne aasta jooksul oli saanud ja mis tast oli teinud vana näruse seelikuga naise, keda kogu Juhkental veidrikuks pidas. Ann oli sünnitanud neli poega, kellest kaks puhkasid maamullas, kaks aga kogusid raha nagu nende isagi. Ann oli ja jäi võõraks oma perekonnas.

„Püha taevas! Kust?... Kuidas?..." kogeles Liisa, kui Velli sisse astus. Ann aga naeratas oma sõbralikku naeratust, mis ta kortsus näo alati päikesepaisteliseks muutis.

„Ega sa meil ei käinud?" küsis ta.

„Ei. Teil oli akengi pime."

„Ega vana Jaak raatsi siis tuld põletada. Tema näeb uriseda pimedaski toas. Hea, et ta sind ei märganud. Ta on viimasel ajal eriti õelust täis. On endale pähe tagunud, et poleks punased revolutsiooni teinud, poleks ka sakslased ega sõda siia tulnud. Nüüd kardab, et sõda

ta majaloksu uppi lööb. Viiks teise seljas teab kuhu, aga ei jaksa."

„Kuidas sa siia teadsid tulla?" küsis Liisa. Velli jutustas oma käigust Kaskede korterisse, samuti ka juhuslikust kohtumisest Loviisega.

„Jah, Kaskede poole minna oli küll ettevaatamatus," arvas ema.

Ann omalt poolt arvas, et nende maja oleks ehk kõige ohutum peiduurgas, sest ametivõimudele ja ka ümberkaudsetele majaperemeestele on väga hästi teada, et vana Veiser valvab hoolega selle järele, et tema majas ei elaks inimesi, kelle maailmavaated ja eluviisid ei sobi kokku praegu maksva korra ja seadustega. Kõige selle range korra ja valvsuse peale vaatamata on aga majas kolm täiesti nõukogude-meelset perekonda. Mis puutub Loviisesse, siis teda võib usaldada. Ta ainus poeg on punakaartlastega ära läinud, nii et ühegi inimese hing peale Loviise enda ja tema ei tea seda. Ann olevat veel riided ja pesu oma prahikotis Loviise poisile Juhkentali orgu järele viinud. Nüüd teab kogu maja, et Loviise poeg läks Pärnumaale oma sugulaste poole.

„Aga kas siis Jaak ennast nii kergesti tüssata laseb?" kahtles Velli.

„Kergesti või mitte, aga tüssame. Mina olen kojamees ja kojamehed on selleks siia ilma loodud, et majaperemehi tüssata. Jaak ainult räuskab ja ähvardab, kuid õieti ei tea ta midagi, mis majas toimub. Tema võtab vastu üüriraha, minu asi on võimumeestele ja nuhkidele hambasse puhuda. Ja kui sinulgi, kulla laps, peaks peavarju vaja olema või midagi või kedagi peita, tule aga julgesti oma ema vana sõbra poole. Minul on kohti ja urkaid küllalt, kuhu võin koormate viisi peita kõike, mis ei karju ega ise välja roni."

Ann vaikis mõne hetke, silitades oma kühmulisi sõrmi, ning jätkas:

„Tead, mõnel puhul võid mind rohkem usaldada kui iseennast. Sina oled see, keda otsitakse, kelle käest loodetakse midagi kätte saada. Kes aga tuleb sellele, et vanal Annel, Veiseri Jaagu palgata kojamehel, on peale vana raua või kontide veel midagi muud kotis? Vähe

on neid, kes teavad, et Ann polegi veidrik ega poolhull, nagu Jaak teda sõimab. Ainult sinu ema üksi teab, et vana Ann ootab pikisilmi aega, kus ka temasugune oleks inimeste nimekirjas. Mõtlesin, et see aeg on nüüd käes, aga ... Ära sõid kurjad ... Jälle on ohelikuots Jaagu käes ja keegi ei keela tal seda minu pea kohal keerutamast. Oh, et ma võiksin kas või kolm tundi enne surma tunda, et olen inimene! Et ma võiksin, puhas põll ees, teha jõukohast tööd, aga mitte käia kui narr selle neetud koti ja konksuga inimestele irvituseks prügihunnikutest jäätmeid korjamas. Et mul poleks vaja luua ja labidaga koristada sõnnikut oma mehe maja ümber, talle süüa keeta ja ta haisvaid kaltse pesta. Et ma poleks mehe seaduslik ori."

Anne hääl hakkas värisema. Ta hallikas pea vajus kätele ja õlad võppusid nutuhoos.

Velli silitas õrnalt Anne hõbedaseguseid juukseid ja surus ta pea oma rinna vastu.

„Oh, oleks mul tütargi!" nuuksus Ann, käeseljaga märgi põski kuivatades.

„Sulle on jumal kaks kena poega andnud," püüdis Liisa oma sõpra lohutada, kuid kallas ainult õli tulle.

„Pojad ... jumal andis ..." osatas Ann silmade välkudes. „Pole neid ükski jumal mulle andnud. Nad on Jaagu tehtud, vägisi tehtud ... Ja neist tulevad Jaagud, samasugused nagu nende isagi. Õnnetud on need tüdrukud, kes nad meheks saavad."

„Kui kenad juuksed sul veel on," ütles Velli, katsudes juttu teisele teemale viia ja silitas Anne jämedaid pikki juuksepalmikuid, mis olid kuklasse kokku keeratud.

„Jah, on veel Jaagul, mida pidi mind lohistada ..." ohkas Ann.

Tuli Loviise. Tasa nagu varas puges ta uksest sisse. Keegi polnud ta tulekut kuulnud. Trepiastmed polnud nagisenud tema jalge all ega kriiksatanud koridori põrandalauad. Loviisest teadis Velli ainult nii palju, et ta töötas Kreenholmis kangruna ja oli vähe aega enne sakslaste tulekut parteisse astunud. Loviisel meest ei olnud ning teati rääkida, et tal pole seda olnudki.

Villu, Loviise ainuke poeg, oli sündinud väljaspool abielu ja leidus neid, kes vaatasid nii emale kui pojale moraalikõrgustelt veidi viltu. Veiseri majja oli Loviise elama asunud siis, kui ta poeg veel üsna väike oli. Majaelanikega ta palju läbi ei käinud. Ainult Annega olid nad kuidagi aja jooksul sõbraks saanud ning viimane teadis temast märksa rohkem kui teised. Temale oli Loviise näidanud Villu isa pilti, kes oli surnud poliitvangina kuskil Siberis sunnitöövanglas, temale oli ka loetud kirjast kohti, kus isa soovis, et Villust kasvaks inimene, kes oma isa mälestusele häbi ei teeks.

„Kuhu mõtlete oma külalise magama panna?" küsis Loviise.

„Eks ta pea siin magama. Kus tal ikka täna enam minna on," arvas Liisa.

„Minu arvates oleks tal minu juures rahulikum ja ohutum. Poisi voodi on ka tühi."

„Einoh, kindlasti on tal seal kindlam," ütles ka Ann.

Villu voodi oli pehme ja mugav ning Velli uinus kohe. Ta magas rahulikult, kuni äratuskella tärin teatas, et korteriperenaisel on aeg tööle minna. Loviise läitis lambi ja hakkas riietuma. Ka Velli tõusis ja hakkas samuti riietuma.

„Mis see tähendab?" küsis Loviise kulmu kortsutades.

„Aga . . . mul . . ." kogeles Velli.

„Mingisugust „aga" ei tohi meie vahel tänasest päevast olla. Mina tean väga hästi, kes te olete. Kui ma seda poleks teadnud, ei oleks ma teile ka öömaja pakkunud. Kui te aga ei tea, kes mina olen, siis pidage meeles, et olen s e l t s i m e e s," ütles Loviise. „Ja nüüd marss teki alla tagasi nii kauaks, kui aeg lubab! Kui välja lähete, jätke võti ema kätte."

Ta läks riidekapi juurde ja võttis sealt mantli. „Pange see selga. Teie omas on teil ohtlik linnas liikuda, selles on teid liiga palju juba nähtud. Siin on ka rätik. Söök on laual." Ja enne, kui Velli jõudis tänadagi, oli Loviise juba kadunud. Isegi samme polnud koridoris kuulda.

Kui Velli hommikul Loviise antud mantlis ja rätikus oma ema tuppa astus, ei tundnud ema teda algul ära.

„Keda te otsite?" küsis ta.

Velli pahvatas naerma.

„Oh sind risu niisugust!" tõreles Liisa. „Ära kohutas päriselt. Ma mõtlesin, et juba tulidki sind otsima... Jaladki läksid põlvist kohe nõrgaks. Kui sa niimoodi oleksid mulle uulitsal vastu tulnud, oleksid võinud rahuga mööda minna. Ei mina sind tundnud oleks."

„Seda mul just vaja ongi. Nüüd siis ära muretse ja tee seks ajaks sooja teed, kui ma tagasi tulen."

„Aga millal sa siis tuled?"

„Noh, eks ikka täna," naeris Velli.

Tänaval seadis ta sammud kõigepealt vana tuttavat teed Kännu korteri poole. Siin ta oli, tuttav maja, kuhu ta oleks võinud kinniste silmadega teed leida. Täna aga läks ta sellest majast mööda, keeras siis kõrvale, seisis vähe aega ja tuli tagasi. Aken oli valgustatud ja läbi sitskardina võis näha, kuidas üksik vari toas edasi-tagasi liikus. Tähendab, Leena oli üleval ja valmistus tööleminekuks. Velli koputas õige tasa aknale. Õhu-aken avanes ja sealt küsiti:

„Kes seal on?"

„Mina, Velli."

„Tule, ma avan kohe uksed."

Senikaua kui Velli akna juurest ukseni tuli, oli juba nii koridori- kui ka toauks avatud. Võõra sisse astudes lukustas perenaine jälle uksed.

Ka Kännu-ema ei tundnud Vellit esialgu ära. Ta ise oli selle lühikese aja jooksul palju muutunud. Silmad olid pealuusse taganenud, nägu kooljalikult hall, käed värisesid nagu raugal.

„Juhannes viidi ära..." sosistas ta.

„Tean. Ma tulingi selleks, et nõu pidada, kuidas teda aidata."

Leena puhkes ahastavalt nutma.

„Midagi ei saa teha... Mitte midagi..." nuuksus ta. „Juhannes tahab end ära tappa. Ta nõuab, et ma viiksin talle mürki. Ta ei võta enam toitu minu käest vastu,

ütleb, et kui ma mürki ei too, tapab ta end näljaga. Mõtle ometi, mida ta nõuab ... minult ... oma emalt! Kuidas ta võib ometi nii halastamatu olla ... Oh, sa ei tea, mis ma kõik olen üle elanud ja ära mõtelnud! Vahel on niisugune tunne, et võta endalt kas või elu."

„Kas saad talle kirja edasi anda?" küsis Velli.

„Saan küll. Vangimaja ülem laseb mind kord nädalas tema juurde. Ta on üksi kambris ja ma võin talle mistahes edasi anda."

„Kas sa tead, kus Juhannese oopiumipudel on?"

„Tean. Ta ise ütles, kus ta on, ja seda pudelit ta käsibki endale tuua."

„Anna pudel siia!"

Värisevate kätega ulatas Leena Vellile pruuni vedelikuga täidetud väikese pudelikese. Viimane kallas mõned tilgad kruusi, segas veega ja käskis Leenat ära juua.

„Ega see ometi tapa?" küsis vanainimene hirmunult.

„Ei. Ainult rahustab."

Leena jõi kruusi ühe sõõmuga tühjaks ja puristas: „Prr! Kui mõru!"

Nüüd palus Velli endale väikest puhast pudelikest anda. Ta valas umbes kolmveerand Kännu oopiumist sinna sisse ja käskis Leenat pudeli kinni korkida ja kusagile kuiva jahedasse kohta panna. Ülejäänud oopiumile lisas ta aga nii palju vett, et vedeliku kogus endiseks jäi.

„Soo, see teda nüüd enam ei tapa. Kui ta veel sinult mürki nõuab, vii see temale."

Kännule aga kirjutas Velli:

„Sõber!

Kui Sa tahad, et ma ka edaspidi tarvitaksin seda sõna Sinu suhtes, siis ära piina oma ema. Ta on selleks liiga hea ja armastab Sind liiga palju, et sa tohiksid temaga nii südametult käituda, nagu teed seda Sina.

Surra võib siis, kui pole enam lootust pääsemiseks. Ma tean, et Sul on raske, Sa kannatad, kuid kas Sinu seltsimeestel on kerge? Kõik nad valmistuvad sõitma vabatahtlikkudena Kodusõja rinnetele, kes kuhu. Sa tead samuti, et meil pole neile anda ei riideid ega leiba,

rindel pole laskemoona ja igale mehele ei jätku lihtsat vintpüssigi. Kuid nad lähevad siiski, lähevad vabatahtlikult, teades, et neid ootab seal nälg, täid, viletsus ja hästivarustatud vaenlane.

Mitte see pole kangelane, kes raskuste eest põgeneb, vaid see, kes neile mehiselt vastu läheb ja nad võidab.

Ma tulen siia tagasi ja teen kõik, et Sind päästa. Kuidas, seda ma praegu veel ei tea, kuid Sa tead, et ma asjata ei luba. Kõigepealt katsume teha nii, et Sind ei saadeta Riiga, vaid Tallinna.

Ole rahulik ja ära piina ennast ja oma niigi juba küllalt piinatud ema. Usun, et saad üle kõigist raskustest ega valmista pettumust oma sõpradele.

V."

Velli keeras kirja kokku, nii nagu apteegis pulbreid keeratakse, ja andis Leenale, öeldes, et see olevat nüüd rohi üleliigse tundlikkuse vastu. Ta olevat küll veidi mõru, kuid arvatavasti mõjub hästi.

Lugenud oma raha üle, mida oli nelisada kuusküm-mend rubla, andis Velli kakssada Kännu-emale vangla-ülemale pihkupistmiseks, kakssada pani kõrvale oma ema jaoks ja kuuskümmend rubla jättis endale.

„Täna ongi neljapäev," ütles Leena raha jakitaskusse peites. „Täna saan Juhannese jutule ja lähen ka vangimaja ülemat tänama, et ta mind ikka poja juurde laseb. Ega nad raha keegi põlga. Annavad isegi märku, et kui oleks . . . siis ikka kuidagi saaks, mida muidu ei saa. Küllap saadab siis poisi Tallinna. Eks temal ole üks-kõik, kuhu saata!"

Ühes lahkuti korterist, ilma et keegi oleks neid näinud. Kännu-ema keeras oma pesukorviga nagu alati Kreenholmi poole, tema kaaslane aga sinna, kus ta varem oli elanud, lubades õhtul veel kord tagasi tulla.

Päeva jooksul jõudis Velli nii mõndagi ära teha ja nii mõneski kohas ära käia. Oli sidemeid loodud ja nõu peetud.

Et ema väga muretsema ei hakkaks, jooksis ta vahepeal koju, sõi kaerajahuputru, jõi sahariiniga magusaks tehtud vabarnavarreteed ja alustas uuesti oma ringkäiku. Õhtul läks ta, nagu oli lubanud, Kännu-ema poole. Viimane oli palju erksam ja kõbusam.

„Sinu pulber mõjus tõesti hästi," ruttas ta teatama, enne veel, kui Velli midagi küsida jõudis.

„Kas vastuse saatis?"

„Saatis küll. Näe, siin ta ongi."

Avanud väikese kokkurullitud paberi, luges Velli:

„Mu kaunis ja õilis sõber!

Niikaua, kui Sina mu läheduses viibid, olen valmis kõike kannatama. Ma tahan elada juba sellepärast, et veenduda, kas Sa tõesti suudad minu heaks midagi teha. Ema jätan rahule, kuid ma ei saa teda keelata minu eest hoolitsemast. Ma ei luba teha rohkem, kui ma suudan, kuid katsun olla mehine, nagu Sa soovitad.

J."

„Noh, hea seegi," ütles Velli kirja lambi peal põlema süüdates ja pliidi alla visates.

Õhtul küsis Velli emalt, kas ta mantliriie, mis koju jäi, veel alles on. Saades vastuseks, et see on Anne käes hoiul, palus ta, et viimane katsuks riide selleks ajaks ära müüa, kui ta teist korda tagasi tuleb.

Järgmisel hommikul lahkus Velli endisest kodulinnast.

Õhtuks oli ta Jamburgis ja otsis üles parteikomitee esimehe, kellele ta oma uudised ette ladus. Ta soovi minna Narva lendlehti levitama kuulas esimees suure huviga ja kui Velli oli lõpetanud, ütles ta:

„Sind tuleks tõesti sinna saata. Nagu näha, taipu ja tahet sul on, samuti ka ettevõtlikkust ja julgust."

Uhel õhtupoolikul tuli parteikomiteest käskjalg ja tõi Vellile parteikomitee esimehelt Looguselt kutse viibimata parteikomiteesse ilmuda. Siin tutvustati Vellile Arnold Priiust, kellega ta määrati Eestisse põrandaalusele tööle.

Põranda alla minemist oli Velli kogu aeg soovinud. Kuid see, et ta pidi seal töötama koos Priiusega, talle eriti ei meeldinud. Arnold Priius oli endine „Rahvalehe" toimetaja, kellega Vellil oli tänini väga vähe kokkupuutumisi olnud. Kännu kaudu teadis ta, et Priius oli pärit Tartumaalt, et ta oli lõpetanud Tartu ülikooli keele ja kirjanduse alal ja et ta on väga kor-

ralik, nõudlik ja tark noormees. Kõigis neis omadustes polnud ju midagi hirmuäratavat, kuid siiski ... Kõrvutades mõttes ennast Priiusega, tundis Velli kuidagi teravalt enda ja Priiuse teadmiste taseme vahet ja kartis, et Priius hakkab tema peale ülalt alla vaatama.

Lendlehed olid aga juba valmis, ühed eestikeelsed — Narva tööliste jaoks, ja saksakeelsed — saksa sõduritele. Velli arvas, et lendlehed võiks juba varem ära viia, enne kui seltsimees Priius ja ta kaaslane Petrogradist tagasi tulevad.

„Arvad, et tuled üksi toime?" küsis Loogus.

„Arvan."

Parteikomitee esimees mõtles veidi, kuid raputas siis pead:

„Ei, üksi käib see sul üle jõu. Lehti on palju ja neid ei saa kotiga selga võtta, seda sa tead."

„Noh, siis andke veel kedagi abiks."

„Kellega sa sooviksid minna?"

„Salmega."

„Oma õega?"

„Jah."

Nädala pärast olid tütarlapsed oma esimeselt selletaoliselt reisilt tagasi. Kõik oli hästi läinud. Velli varem loodud sidemed kulusid nüüd marjaks ära ja neil oli korda läinud luua lina- ja kalevivabriku töölistega ka uusi.

NENDE TEE

Rong seisis juba ammugi jaama ees, vedur puhkis ja ähkis, ajades auru välja, kuid liikuma siiski ei hakanud. Inimtühjal jaamaesisel seisis üksainus poisikeseohtu sõdur, peaaegu tühja seljakotiga, ja vaatas keskendunult jaama ukse poole, vist kedagi oodates. Puhus vinge tuul ja keerutas jaamaesisel koristamata suitsuotsi ja paberitükke. Hooti sadas peenikest tuiskavat vihma. Hallis ebasõbralikus taevas rändasid rahutud pilveribad, kuhjudes kokku ja hajudes silmapiiri taha. Seal kusagil kaugel oli rinne, kõmisev ja ähvardav.

Seal olid inimesed, võitlejad, kes kaitsesid kättevõidetud vabadust. Rinde eest tuli hoolitseda. Palju oli antud ta heaks, kuid võrreldes rinde vajadustega oli seda ikkagi vähe. Rinne vajas tohutul hulgal leiba, laskemoona, rõivaid, jalatseid. Rinne vajas ka inimesi. Maa oli aga kolme sõja-aastaga paljaks noolitud. Kust võtta seda paljut, mida rinne vajas, kui vabrikute korstnad enam ammugi ei lõhnanud suitsu järele, kui seal pesitsesid nahkhiired, kui läbi purunenud akende lendasid sisse-välja hakkide parved ja paksu tolmuga kaetud masinate vahel jalutasid nukrad tuvid. Kündmata põldudelt põgenevad isegi hiired ja varesed. Rinne aga vajas ja saatma pidi ning saadetigi. Koguti ivahaaval üle kogu suure kodumaa. Ivadest said kotid, kottidest vagunid, vagunitest rongid, mis veeresid rindele leiva, varustuse ja inimestega, inimestega, keda keegi sinna ei sundinudki minema, kes läksid omal vabal tahtel, teades, et neid seal vajatakse.

Rindele saatsid sel tujukal kevadpäeval ka Jamburgis asuvad Narva punaväelased oma esimesi vabatahtlikke. Saadeti vaikselt, ilma igasuguse pidulikkuseta. Isegi lõõtspilli, seda sõdurite alalist saatjat ja kaaslast, polnud täna kuulda. Võib-olla puudusid pidulikkus ja lõõtspill sellepärast, et rindeleminejad polnudki veel tõelised sõdurid selle sõna sügavamas mõttes. Nendest poisikeseohtu noorukitest pidi alles rinne kasvatama sõdurid. Praegu olid nad ainult niipalju püssirohtu nuusutanud, kui sakslased Narva all olid jõudnud neile pakkuda.

Lahkumissõnad olid öeldud, lahkujaile edu ja õnne soovitud. Rong aga tukkus endiselt jaamaesisel. Vähesed saatjad seisid platvormil, hoides selga vastutuult ja peites nina mantlikraesse.

Roobert seisis oma koolivendade Antsu, Eedi, Sassi ja Jussiga vaguni lahtisel aknal ja sirutas oma peenikest kaela, otsides platvormil ja jaamaesisel seisjate hulgast õdesid.

„Ega nad vist tule sul ühti," venitas Ants Ever aeglaselt.

„Kas käisid sulle ütlemas, et ei tule?" sähvas elav ja lõbusaloomuline Munaku Eedi.

„Näe, ühe peanupp juba valendab," osutas Järve Juts jaama suunas, kust just parajasti mõlemad õed vaatepiirile ilmusid.

Asu Sass oli pealtnäha ükskõikne kõige vastu, mis ta ümber toimus. Tegelikult aga jättis Sass mõttes juba tuhat ja üks korda hüvasti oma väikese kooliõe Hildaga, kelle vallatu naer poisile ka praegu rahu ei andnud. Sass oli lubanud Hildale tagasi tulla kangelasena. Temal, tugeval tüsedal poisil, oleks häbi teisiti Hilda ette ilmuda. Nüüd aga, pärast mõnenädalast sõdurielu, mis oli veel kaugel rindeelust, näis, et kangelaseks saada polegi nii kerge.

„Siia, siia!" karjusid koolivennad üksteise võidu kätega vehkides, kui Salme ja Velli olid jalad vaevalt jõudnud platvormile tõsta. Ka Sass kergitas ennast pingilt, kuid istus tagasi. Teda need linalakad ei huvitanud. „Just nagu piima sees leotatud kuklid," mõtles ta nina kirtsutades. Hoopis teine asi oli Hilda, kellel olid silmad kui sula šokolaad ja juuksed kui mustast siidist. Kui aga Salme Sassi nina all tuttava käekirjaga ümbrikku lehvitas ja tantsida käskis, oli Sass valmis mitte üksi tantsima, vaid kas või suudlema seda piima sees leotatud kuklit.

„Kus te mul siis nii kaua lonkisite?" hurjutas Roobert õdesid.

„Kirjutasime Sassile kirja," naeris Salme.

Tegelikult olid nad aga Velliga mõlemad leivasabas seisnud, et oma tänase päevanormi vennale teele kaasa anda.

„Aga nüüd ütelge, poisid, mida pean ma teie emadele vastama, kui nad küsivad, kuhu nende pojukesed on jäänud?" küsis Velli.

Hetkeks jäid kõik vait. See küsimus oli kõigil südamel kipitanud, kuid keegi ei söandanud esimesena sellest juttu teha.

„Meie emale ei maksa küll tõtt öelda," arvas Roobert. „Tema meelest on sõda ainult üksteise täägiga torkimine. Kui ta teada saab, et mina rindele sõitsin, siis ei näe ta uneski enam muud, kui seda, kuidas mõni Koljat tema Roobu täägiga läbi torkab ja verise saapaga

veel peale astub. Pole vaja tema rahu rikkuda. Niigi läheme igaüks oma rada ja ema jääb üksi . . ."

„Jah, meie läheme igaüks oma rada . . . ja ema jääb üksi . . ." kordas Velli. Ja äkki tundus talle eriti vingena ja külmana tuul, mis paiskas vihmapiisku vagunisse. Alles nüüd märkas ta, et vaguniakna moodustas ainult paljas raam, mille küljes ühes nurgas tolknes veel klaasitükk. Ka Rooberti nina näis sinisemana kui varem ja eraldus teravalt kahvatust näost. Velli astus kõrvale, võttis oma villase kampsuni seljast, keeras sellesse oma tänase leivanormi ja ulatas Roobertile.

„Pole vaja," tõrjus vend, „küll meile antakse seal kõik, munder ja sinel."

„Hea kui püssigi saad," naeratas Salme, surudes Rooberti pihku oma pakikest, mis koosnes samuti leivast ja mõnest taskurätikust.

Viimaks ometi hakkas sisisev ja pahisev vedur liikuma, võttis noorukitega täidetud vagunid endale järele ja eemaldus pikkamisi nagu vastu tahtmist jaamaesiselt.

Kui kaugenevat rongi enam näha ei olnud, lahkusid õed platvormilt, et minna oma ajutisse korterisse, kus elasid paljud Narvast taganenud punakaartlased koos perekondadega.

Jaama taga tuli neile vastu punakaartlase Marutškovi naine Marfa. See oli tulipunaste juuste, rohekate silmade ja kärmete liigutustega noor kräbe naine, kellele allus ta anarhistist mees Nikolai.

„Kuhu te tõttate?" küsis Marfa.

„Koju," vastas Velli.

„Seal mustlaslaagris jõuate veel kogu öö lärmi ja laste kisa kuulata. Parem läheme juba meile saia sööma," kutsus Marfa.

„Saia!" imestas Salme.

„Saia jah, päris ehtsat saia," kinnitas punapea.

„Aga kus sa siis elad?" küsis Salme.

„Anarhistide majas, näe, siinsamas jaama taga," osutas Marfa käega kahekorruselise valge maja suunas, mille hoovist tõusis paksu suitsu.

„Pole kuulnud niisugusest majast," vangutas Velli pead.

„Küll aga on teil ka kõrvad!" lõi Marfa oma priskeid valgeid käsi kokku. „Terve linn teab juba meie grenaderide salgast, nemad aga pole kuulnudki. Olgu!" lõi ta käega. „Pole tähtis, kas olete kuulnud või kuulete täna, aga saia sööma tulge siiski."

„Võib ju vaadata, palju teil seda saia on ja mis saiasööjad seal koos on," arvas Velli.

Maja ees tormas neile Benno väljasirutatud kätega vastu.

„Oi, tüdrukud!" hüüdis ta ilmse heameelega. „Küll on tore, et tulite! Nüüd jääte muidugi meie juurde? Hakkate telefonistideks. Marutškovi Marfa ja Polzunovi Valja juba töötavadki siin."

„Palju teil siis neid telefoniste tarvis on?" küsis Salme.

„See pole tähtis, palju neid vaja on," lõi Benno käega, „teile igatahes ruumi jätkub. Meil on siin päris opmanielu. Süüa on küllalt ja maja on tore."

„Ma ei mõista," kehitas Velli õlgu, „kust teil see opmanielu, soe sai ja tore maja? Teistel punakaartlastel on elu üsna kehv. On päevi, mil ei saa suppigi."

Benno pani käe puusa, kus rihma küljes rippusid pudelikujuline käsigranaat ja nagaan, tõmbas suunurgad põlglikult alla, valmistudes juhmidele tütarlastele põhjalikku seletust andma. Samal hetkel aga väljus majast Marutškov suure tsinkanumaga, milles olid tatrakruubid.

„Kolja," pöördus Benno Marutškovi poole, „seltsimehed ei tea veel meie grenaderide salgast mitte midagi. Oleks tarvis neile seletada."

„Mh, võib ju ka seletada," nõustus Kolja, „kuid siis tuleb teil köögi juurde tulla."

Köögi all mõtles Marutškov suurt silindrikujulist vaskkatelt, mis oli õues kividele asetatud. Mustlase välimusega, tumedate, salkus juustega noormees lõi jämedal pakul kirvega lihakäntsaka küljest tükke lahti ja loopis katlasse, kuhu Marutškov ka oma tsinkanuma sisu puistas. Visanud tühja anuma katla kõrvale maha, võttis ta jämeda puuhalu, istus sellele ja ulatas teise samasuguse noti tüdrukutele. Mugavalt halul istudes ütles ta Bennole:

„Mine too külalistele konserve ja saia! Meil naised täna küpsetasid, on veel üsna soe!" Benno läks.

Marutškovi jutust selgus, et grenaderide salk eksisteerib seaduslikult ja on staabis nagu kõik teisedki sõjaväeüksused arvele võetud. Salga organisaator ja komandör on Marutškov ise. Tema on veel ka peakokk ja kaptenarmus. Salgas on kakskümmend kaheksa meest, teistest üksustest üle tulnud, ja kaheksa endist narvalast. Maja on ühe buržui oma, kes ise on jalga lasknud ja kojamehe majavalvuriks jätnud. Saiaga on lugu aga nii, et öösel olid saabunud mõned vagunid toidumoonaga. Nemad olid esimestena jaole saanud ning võtnud endale kaks kotti ehtsat sõredat püüli, tangu, liha, kasti võid ja teise konserve. Suhkrut pole aga leidnud. Jahust küpsetasid naised täna juba saia, tangudest ja lihast keedetakse praegu suppi. Majas on suur tore ahi. Pliit on aga katki, sest keegi poistest oli kogemata ühes tühjade padrunikarpidega ka ühe täis karbi pliidi alla pistnud. Plahvatus lõi pliidi kõige pudrukatlaga uppi. Sellepärast toimubki nüüd söögikeetmine hoovis lõkkel.

Marutškovi kõnevoolu tõkestas Benno, kes tuli suure saiaviiluka ja konservikarbiga, mida ta külaliste ette puunotile pani. Marutškov lõikas noaga halu küljest kummalegi pilpa, mis pidi noa ja kahvli aset täitma, ning laud oligi kaetud.

Värske sai ja lihakonservid lõhnasid imehästi, eriti veel täna, mil Salme ja Velli leivaportsjonid olid Uraali poole sõitnud. Kuid teadmine, et see kõik on hangitud lubamatul ja ebaausal viisil, mõjus nii masendavalt, et pala tundus vastikuna ega läinud suhu. „Võib-olla olid need toiduained määratud laste-toitluspunktidele või haiglatele. Anarhistid aga haarasid sealt osa endale ja nüüd pakutakse ka meile seda toitu," mõtles Velli ja pani saiatüki notile tagasi.

„Noh, kas ei maitse?" küsis Marutškov sõbralikult naeratades.

„Maitseks väga hästi, kui tal seda ... varguse maiku juures ei oleks," vastas Salme avameelselt.

„Thüh-thüü!" vilistas Benno ja keeras end vasakul kannal ümber iseenda telje.

Marutškovil kukkus nuga käest, millega ta puutükki oli voolinud.

„Varguse maik?!" kordas ta jahmunult. „See toit pole varastatud, vaid võetud, mitte minu ega ka kellegi teise isiklikkude vajaduste rahuldamiseks, vaid sõjaväeüksuse üldiseks kasutamiseks. Anarhistid ei varasta ega röövi, vaid võtavad, mida hädasti vajavad ja ilma milleta läbi ei saa. Meie oleksime võinud kogu vaguni tühjaks vedada, kuid me võtsime ainult niipalju, kui vajame mõneks päevaks. Ja niikaua, kuni sööme seda, ei võta meie staabi aidast ivagi."

„Aga kuidas staap sellele vaatab, et teie võtsite ja teised väeosad ei võta?" küsis Velli, sõna „võtsite" eriliselt rõhutades.

„Vagunite juurde pandi kõvendatud valve. Muud pole kuulda olnud."

„Ja teie ise pole ka staapi teatanud, et võtmas käisite?" küsis Salme.

„Jätke juba see ülekuulamine!" hüüdis Benno nina kirtsutades. „Saiatükki ei maksa põrnitseda, tema pole milleski süüdi. Nagunii ei lähe ta enam sinna, kuhu ta ehk algul määratud oli. Meie sööme ja ei sure, sööge ka teie ja ärge targutage. Praegu on niisugused ajad, et . . ."

„ . . . et söö ise ja ära paku neile, kellele pakutud palake nahka ei lähe," sähvas mustlase välimusega poiss kellelegi pilku heitmata ning segas pika mõlaga katlas podisevat toitu.

Marutškov ja Benno pahvatasid naerma. Ütleja ise aga istus paku otsa ja hakkas jalgu kõigutades vilistama hoogsat meloodiat ilmega, nagu poleks siin peale tema ainsatki hinge.

„Parmu-piigad!" hüüdis Marfa maja lävelt, „kas külmusite seal noti külge kinni või?"

„Õigus jah," elavnes nüüd ka Benno. „Mis siin noti otsas ikka kükitada. Lähme vaatame ka, kuidas meie onn välja näeb." Teel maja poole sosistas ta aga külalistele: „Ilmaaegu te solvasite vana Marutškovi. Ta on eluaeg aus tööline olnud ega . . ."

„Aus . . . ja laseb teil vaguneid rüüstata," vastas

Velli. „Säärase „aususe" eest tuleks teid tribunali anda."

Benno muigas vaid põlglikult.

Marfa ja Valja ootasid tulijaid lävel, mõlemal seljas uued soldatipluusid mingite märkidega käistel.

Kõigepealt mindi saali, mis asus maja alumisel korrusel. See oli avar piklik tuba, kolme aknaga küljel ja neljandaga tagaseinas. Keset tuba seisis suur tiibklaver, millele olid asetatud mõned soldatikatelokid, kruusid ja kõhukas plekist teekann. Mustal läikival klaverikaanel oli leivaraasukesi ja ilutsesid suuremad ning väiksemad valkjashallid sõõrid, mida olid sinna jätnud kuumad teekruusid ja supikatelokid. Klaveri all vedeles suitsukonisid, soldatisaapaid, laialipaisatud ajalehti ja muud kolu. Klaveri ümber oli mitmesuguses asendis pehmeid punase plüüšiga kaetud toole. Kahel pool seina ääres asetsesid samasuguse kattega diivanid. Ühel neist lebas pikk, lohakalt riietatud noormees, soldatisaabastes jalad diivanipadjale visatud. Noormees tukkus, lahtine raamat kõhul. Diivani ees maas vedeles mitu iluköites raamatut.

„Vähemalt klaveri oleksite pidanud siit ära koristama, mõnele klubile või haiglale andma," ütles Velli.

„Milleks?" imestas Valja. „Meil endilgi siin poisse, kes mängida oskavad."

Mindi teisele korrusele, et vaadata ka Marutškovi ja Polzunovi tube. Mõlemad naised olid oma pesad mugavalt sisse seadnud, nagu kavatsedes siia jäädavalt elama asuda.

Kui nad Valja toast väljusid, avanes kõrvaltoa uks ja sellele ilmus Marta Veeringi õitsev, muretu nägu.

„Oi, Salme ja Velli!" hüüdis ta. „Miks te siis meid vaatama ei tule?"

„Keda „meid"?"

„Mind ja Millat!"

„Polnud aimugi, et ka teie siin olete. Teie mõlemad jäite ju Narva."

„Milla tuli Benno juurde ja mina . . ." Marta ümarikud jumekad põsed lõid õhetama ja pikad ripsmed langesid alla, looritades säravaid silmi.

„Ja sina tulid muidugi Eedi juurde," lõpetas Salme Marta poolelijäänud lause.

Marta noogutas.

„Mõtlematu tegu... Kahju, et siia tulite," ütles Salme.

„Kuidas nii?" imestas Marta. „Ega meil siin halb ole, ja Benno ja Eedi on ka siin."

„Just see ongi halb, et nemad ka siin on. Elate ühes toas?"

„Jah, kõik neljakesi," paiskas Marta lapseliku lihtsuse ja avameelsusega.

„Õhtusöögile!" hüüti alt.

Hoovi kogunes grenaderide salk täies koosseisus ja nüüd oli võimalus neist ülevaadet saada. Igaühte eraldi ja kõiki koos iseloomustas korratus, lohakus ja distsiplineerimatus.

„Kui oleks see sinu otsustada, mis sa nende grenaderidega teeksid?" küsis Salme vanemalt õelt.

„Laiali peksaksin viimse meheni," vastas Velli.

„Aga mina paigutaksin nad ükshaaval teistesse väeosadesse ja saadaksin rindele."

„Jääge meile õhtust sööma!" hüüdis Benno, kes kahe katelokiga supisabas seisis.

„Aitäh! Meile ikka seal ka vist õhtuks midagi antakse."

„Praegu hakkab märkilaskmine nagaanist, soovite ehk vaadata," hüüdis Marutškov supikatla juurest. „Harjutused toimuvad siinsamas. Paneme märklaua siia vastu maja otsa ja põrutame mis laksub," Marutškov osutas kulbiga maja põhjapoolsele otsale, kus polnud aknaid. „Kui tahate, võite ka proovida. Oodake vaid paar minutit. Ma olen kohe vaba."

Andnud veel paarile mehele nende supiportsjonid kätte, viskas Marutškov põlle eest ja pühkis sellesse käed puhtaks.

„Soo, nüüd siis..." Ta ei jõudnud lauset lõpetada, sest majast väljusid veel kaks meest tühjade katelokkidega.

„Kus siis teie nii kaua lonkisite?" küsis salga peakokk ja komandör rangelt.

„Linnas käisime."

Salme müksas küünarnukiga õde ja sosistas:

„Vaata, Meokas ja Olger on ka anarhistideks hakanud." Velli keeras ringi ja sattus tulijatega silm silma vastu.

„Mõtlete ka siia tulla?" küsis Meokas.

„Ei, seda meie ei mõtle ega lootnud ka teid siit eest leida," vastas Salme.

„Sellest räägime veel, kui oleme kõhud täis söönud ja teie laskurikursused lõpetanud," ütles Olger. „Ärge vaid enne ära minge. Me tuleme kohe."

Tiir seati ruttu korda. Marutškov pani supikatla kõrvale jämeda kasehalu, mis pidi täitma märklaua aset, mõõtis siis laskekauguseks kakskümmend viis sammu ja tõmbas pulgaga joone, kuhu Velli pidi astuma. Siis andis ta juhtnööre, kuidas käsitseda nagaani, ning märkilaskmine võis alata.

Velli võttis nagaani, kuid laskis selle kohe langeda.

„Lase enne ise," palus ta Marutškovi, „siis ma näen, kuidas sihtida tuleb."

Marutškov mõõtis veel kümme sammu edasi, asetas siis nagaanitoru vasakule käsivarrele, sihtis — ja vajutas päästikule. Rõkatas pauk ja halg kukkus küljeli. Kõik toimus nii ruttu, et Velli ei jõudnud midagi tähele panna.

„Noh, vaadake nüüd, kas kuul on oksast vasakul halu sees," ütles grenaderide komandör.

„On!" kinnitas Salme.

„Vaata et sa õigesti sihid ja kätt ei värista," õpetas Marutškov nagaani Velli kätte andes.

Velli tegi omateada kõik täpselt samuti, nagu oli teinud ta õpetaja, kuid halg jäi kangekaelselt püsti. Ainult supikatlast hakkas millegipärast vedelikku sütele nirisema, tekitades sisinat ja särinat, mille peale Marutškov tähendas:

„Soo, nüüd on siis mu hea katel mokas!"

Velli kirus mõttes ennast, kuid supp tilkus ja tilkus, seni kui Marutškov kuuliaugule pulgast prundi ette lõi.

„Jah, laskur oled sa vahva!" ütles ta muiates. „Kui rindele lähed, pole varsti polgus enam ühtki supikatelt."

Vahepeal olid Meokas ja Olger õhtueinega toime tulnud ja ilmusid tagasi märkilaskjate juurde.

„Kas teie laskeharjutusele ei lähegi?" küsis komandör, mille peale alluvad vastasid, et kindlasti lähevad, ainult enne saadavad mõne sammu külalisi.

Algul mindi vaikides. Nähtavasti oli kõigil midagi südamel, kuid keegi ei tahtnud esimesena suud paotada. „Tahate ka grenaderide juurde tulla?" küsis viimaks Olger.

„Ei, säärast tahet meil ei ole ega saa ka edaspidi tulema," vastas Velli.

„Mh-mh," muigas Meokas. „Teie muidugi nii madalale ei lasku ... isegi ka siis mitte, kui teid siia saadetakse, nagu meid Albertiga."

„Saadeti?!"

„Nojah, saadeti, või arvate, et me ise siia saiahaisu peale jooksime?"

„Saiasöömisel on lõpp," tõttas Olger seletama. „Alles tulime staabist, Dauman lubas selle kamba veel selle nädala jooksul laiali kupatada, ühes ..."

„Ühes teiega ..." pistis Salme vahele.

Meokase nägu lõi õhetama. Ta avas suu, et teravusele teravusega vastata, kuid surus siis huuled tugevasti kokku, pistis käed tasku ja hakkas kiiremini astuma, nagu tahaks ta teistest ette jõuda.

„Oota, kuhu sa jooksed?" hüüdis Olger. „Tarvis seltsimeestele seletada, milles asi seisab, muidu võidaks veel tõepoolest arvata, et oleme anarhistideks hakanud."

Meokas tegi, nagu poleks ta kuulnudki.

Velli kiirendas ka sammu, jõudis Meokasele järele, võttis tal küünarnukist kinni ja küsis:

„Mille üle sa siis nii pahaseks said?"

„Jäta!" rebis Meokas end lahti. „Alati mõeldakse minust halvemat, kui ma olen ..."

„Sa ju ei tea, mida ma mõtlen."

„Mõtled sedasama, mis su õdegi ... et meid Olgeriga on tarvis koerapiitsaga ei tea kuhu kihutada."

„Ja kihutataksegi, kui te ise siit enne ära ei lähe."

„Meie läheme juba homme ... ilma koerapiitsata läheme ... vabatahtlikult ... rindele," pihtis Meokas

ärritusest väriseva häälega, „ja siia ei tulnud me ka sugugi selleks, et aidata grenaderidel putru süüa — meid saatis Dauman, et kambal silma peal hoiaksime. Teie aga . . ."

„Kui asi nii, siis pole enam mingit „aga", ja kõik on korras," naeris Velli.

Mõni päev hiljem lahkus Velli vargsi, ilma et oleks seltsimeestega hüvastigi jätnud, Jamburgist. Ühes Arnold Priiuse ja Endel Varmiga läks ta Eestisse illegaalsele parteitööle.

MAAL

„Oleme senini külvanud ja kündnud nii palju kui meil vaja ja teeme nii ka edaspidi. Kui aga ei taha, siis ei künna üldse." Nõnda arutasid peremehed omavahel ja nõnda nad ka vastasid neile, kes tulid selgitustööd tegema. „Te jääte ju nälga kogu oma perekonna ja loomadega," seletati neile. „Ärge muretsege meie ja meie perekondade eest," vastasid talunikud. „Katsuge, kuidas teie omaga toime tulete." Nendel polevat revolutsiooniga midagi pistmist, see olevat rohkem linnameeste asi. Nende rumalad pead riigi ulatuses ei jagavat. Nemad oskavat vaid nii palju arvutada, kui nende isiklik majapidamine vajab, noh, nii oma maalapi ulatuses. Rohkem harimata maainimeselt ärgu nõutagu.

Kehvikud oleksid vast põllutööga algust teinud, ent nemad olid kas suurperemeeste rentnikud või hoopis maatamehed. Peremehed aga ei andnud neile maad. Suurperemehed ja nende järel ka keskmikud arutasid nii: „Kui võõrast tööjõudu tarvitada ei lubata, siis on ka võõra kõhu jaoks leivatootmine lubamatu. Teeme nii palju kui sööme — ja jutul lõpp." Kui aga üks kehvikute aktivistidest, kes kõige enam agarust üles näitas, ühel talvisel päeval salapärasel kombel jäljetult kadus ja teine külavaheteel vaeseomaks peksti, ilma et keegi oleks midagi kuulnud või näinud, tõmbusid ka kehvikud hirmunult tagasi.

Peremehed käisid majast majja, popsisid piipu ja rüüpasid samagonni, oodates nõukogude võimu lõppu.

Oli juba maikuu keskpaik, kui Paju oma kaaslastega peatus ühe Vruuda läheduses asuva külanõukogu ees. Siin pidid asjad kõige enam sassis olema ja siit kavatsetigi nende lahtiharutamist alustada.

Paju oli juba vanem mees ja vilunud agitaator. Ta oli üle kahekümne aasta töötanud külakooliõpetajana ja tundis hästi küla kogu ta elanikkonna kihtide ja meeleoludega. Salme ja Vaarik olid noored. Nende kogemused olid küll väikesed, kuid neil oli palju nooruslikku indu ja usku revolutsiooni võidusse.

Külanõukogu oli kinni ja keegi ei teadnud, kus on esimees. Otsimise peale leiti külavanemaks kutsutud mees. See oli jändrik, pasteldes ja takustes pükstes vanamees, aeglaste liigutuste, kinnise näoilme ja vähese jutuga. Kuulanud ära, mida külalised soovivad, palus ta neid oodata ja läks ise koosolekukäsku viima, nagu ta seda nimetas.

Möödus ligi kaks tundi, enne kui külavanem tagasi tuli, teatades, et koosoleku kohaks on määratud koolimaja õu, kuhu on juba laud ja pingid pandud, kuid palju sinna rahvast tuleb, seda tema ei teadnud.

Paju läks oma kaaslastega koolimaja juurde ja jäi ootama. Tulid mõned vanad naised ja taadid, kes istusid kõige viimastele pinkidele, kõhatasid, vestlesid omavahel, vangutasid päid ja, oodanud mõne aja, hakkasid vähehaaval laiali valguma.

Tuli uuesti külavanem ja teatas, et ta on veel kord kõik talud läbi käinud. Meeleolu on aga niisugune, et talumehed linnast tulnud agitaatoreid kuulda ei taha ja et ... parem oleks, kui viimased üldse külast lahkuksid. Igatahes oleks soovitav lahkuda enne õhtut, sest mine tea, mis kõik pimedas veel võib juhtuda. Praegu saaks ta neile küüdimehe ja võiks jaamagi viia.

Paju vastas, et ta pole selleks oma kaaslastega siia tulnud, et lasta end kohe jaama tagasi küüditada. Kui talumehed ei pea vajalikuks koosolekule tulla, siis lähevad nemad ise talumeeste juurde. Külavanem kehitas õlgu ja vastas, et igaühe tahtmine on taevariik. Ainult vastutada ta selle eest ei saa, mis võib ringkäigul juhtuda. Külavanem läks — ja ühes temaga ka need vähesed, kes olid kokku tulnud.

Ringkäiku alustati esimesest talust, mis asus kohe koolimaja kõrval. Juba õue oli kuulda, et majas oli koos lärmakas seltskond. Paju koputas. Ukse avas keskealine naine. „Kallid inimesed," sosistas ta esikusse astudes ja ust enda järel sulgedes. „Parem juba ärge siia sisse tulge. Mina olen küll siin majas ainult teenija, kuid ütlen — ärge tulge. Meestel on juba üsna kõva kilk peas."

Suur karvane peni tormas lõrinal esikusse ja ukse vahele ilmus laia tumeda habemega kiilaspäine vanamees.

„Kes siin on?" küsis ta vidusilmil külalisi uurides.

„Linnast..." vastas teenija.

„Ah linnast... kas kotimehed või komissarid?"

„Oleme lihtsad inimesed ja tulime maameestega juttu vestma."

„Tea, mis jutt see sihuke peaks olema?" muigas vanamees habemesse, nagu poleks tal aimugi linlastest ja nende tuleku põhjustest.

„Noh, juttu võib ju igast asjast rääkida. Meie räägime teile, mis linnas tehakse, teie meile, millega maamehed tegelevad ja..."

„Ja-jah," venitas kiilaspea ebamääraselt. „Eks tulge siis sisse!"

Eestuba oli tühi, tagakambri uks suletud.

„Lähme siia tahapoole," juhtis habemik võõraid läbi poolhämara eestoa. Samal hetkel aga avanes uks ja sellele ilmus samasuguse lameda ninaga lai nägu nagu vanamehelgi, ainult palju noorem ja ilma habemeta. Nägu kadus kiiresti. Tagatoas oli kuulda sosistamist. Siis avanes uuesti uks, juba pärani.

„Astuge aga julgesti tahapoole," kutsus vanamehe noorendatud teisik, „meil siin väikene olemine..." osutas ta laua poole, millel oli mitu pudelit veidi segasevõitu vedelikuga ja suur vaagen liha ja kartulitega. Laua ümber istus umbes kümmekond meest.

„Mehed, noh, tehke ruumi," kamandas habemik, „pakume võõrastele ka, millega meid jumal on õnnistanud."

„Einoh, ega meil selle vastu midagi ole," ütles pikk, sorakil vurrudega mees end pingil nihutades.

„Las aga istuvad," põristas keegi harjasetaoliste püstjuuste ja nosuninaga mees bassihäälel. „Ega maamehele veel nälg kallale kipu. Tulgu aga kõik komissarid kordamööda sööma. Saavad kordki aastas kõhu korralikult täis ja napsi ka veel."

Kostis üksmeelne naerulagin.

„Linnamehel räbaldunud püksid olid müüa,
keha oli tühi, polnud midagi tal süüa,"

laulis priske ümariku punetava näo ja linavärvi juustega noormees, noaga laulutaktis taldrikuservale kliristades.

„Oh-oh-oi, ai tilu-lilu-lii,
maamehel laual olid munad ja või,"

tõmbas kogu kamp kaasa.

„Õigus!" karjus keegi kämblaga laua pihta lüües.

„Ku-kuule, vanamees, va-vabandage, linnamees ikka, mi-milleks sa selle ti-titanäoga tüdruku kaasa tõid?" kokutas sorgus vuntsidega mees oma pikka vimmas pihaga keha toolilt üles upitades.

„See on söödaks, et paremini näkkaks," irvitas punase näoga noormees.

Neid sõnu saatis jälle ohjeldamatu naer.

„Lähme!" sikutas Salme Paju käisest, kuid habemik oli juba viimase piha ümbert kinni võtnud ja tüüris teda laua poole.

Paju vabandas, et nad süüa ega juua ei vaja, pole aega ka peolauas istuda, sest neil on muudki tegemist.

„Äh, mis te nüüd!" lõi habemik käega. „Pole see linnamehe kõht meie päevil nii täis ühti, et klaas viina ja suutäis soolast sinna enam sisse ei mahu. Tulge aga lauda. Linn ja küla peavad ju nüüd käsikäes töötama — nii vist käib teie loosung või kuidas teda seal kutsutakse."

„Nii jah," kinnitasid lauas olijad.

„Ega meie kitsid ole," rääkis habemik edasi. „Vaeseks teie söömisest ka ei jää."

„Ja teie, noored inimesed," pöördus kiilaspea Salme ja Vaariku poole, „palume ka teid maainimeste suitsu-

maigulist leiba ja omatehtud märjukest mitte halvaks pidada. Varem oli muidugi linnas paremat, aga nüüd . . . Neiul on ehk meiesugustega igav, aga näe, meil siin ka nooremaid . . ."

„Ja ega meiegi noored sõnniku pealt riisutud ole," pistis punase näoga mees vahele. „Sa, onu Kaarel, jäta neiu minu hooleks . . ."

Suure vaevaga läks Pajul ja ta kaaslastel korda majast lahkuda, kuid enne tuli neil samagonni maitsta ja lubada tunni aja pärast tagasi tulla.

„Ilmaaegu lasksite neil ära minna," ütles väike kõhn mehike, kes kogu aeg oli vaikinud, niipea kui uks oli Paju ja ta kaaslaste järel sulgunud. „Võib-olla läheb neil siiski õnneks veel mõned näljarotid kokku ajada ja midagi otsustada. Siis on kõik mokas ja meie jutt ei maksa enam midagi."

„No, ku-kur-rat, ma tahaksin näha, ke-kes julgeb meie vastu minna," ajas sorgusvunts harjased turri.

„Sa arvad siis, et . . ." alustas kiilaspea lauset, kuid jäi toppama, sest uksele ilmus turske noorepoolne mees, seljas kodukootud pruun ülikond, jalas säärsaapad.

„Noh, mis on, Andres?" küsis väike kõhn mees.

„Mispärast te lasksite neil hurtadel jälle küla vahele haukuma minna?" viskas tulija vihaselt läbi hammaste. „Üldse poleks neid tarvis olnud külasse sisse lasta, nagu ma juba ütlesin. Tee peal oleks üks mees nendega vabalt toime tulnud . . . ja koergi poleks haugatanud. Nüüd aga teab juba terve vald, et nad siin on, ja kui nad nüüd terve nahaga linna tagasi ei lähe, on kogu külal karistus ja uurimine kaelas."

„Võime karistajad kaela saada ka siis, kui nad terve nahaga siit pääsevad," arvas kiilaspea. „Pruugib neil mõnes majas ära käia . . ."

„Noh, kas julgevad lobiseda," kahtles punase näoga mees. „Ega neil veel Pikatsi-lugu meelest läinud ole . . ."

„Pikats Pikatsiks," vastas Andres, „aga igakord ei lähe nii hästi kui Pikatsiga läks. Ja igaühte ei saa ka Pikatsi teed saata."

„Seda n'd küll," venitas habemik, „aga ega ühe Pikatsiga saa ka kogu küla keeli hammaste taga hoida.

Mida rohkem kardetakse, seda julgem meil elada ja tegutseda."

„Mis sa siis soovitad?" küsis Andres.

„Mis nüüd minulgi on rohkem soovitada . . . Eks igaühel ole endalgi peanupp õlgade vahel. Soovitamisega on ka asi nii, et soovitad — ja pärast vastutad."

„Vastutada tuleb tegijal rohkem kui sel, kes soovitab," ütles punasenäoline. „Soovitada pole suur asi, aga teha — sellepeale juba igaüks ei lähe."

„Njaa!" venitas kiilaspea.

Õhtul, kui Paju oma kaaslastega jaama poole kõmpis, oli ta külas veedetud päevaga enam-vähem rahul. Koosolekut kokku kutsuda polnud küll õnnestunud, kuid selle-eest oli hangitud väga huvitavaid ja vajalikke andmeid, mida ehk koosolekul poleks õnneks läinud saadagi. Peale kõige muu oli Paju saanud kirjutusmasinal trükitud paberilipaka, mis paar nädalat tagasi oli ühel ööl ilmunud külanõukogu uksele ning milles selge sõnaga öeldi, et igale talule, kus alustatakse kevadisi põllutöid või antakse valitsusele vilja, pistetakse tuli räästasse. Sääraseid pabereid oli ka mujal lähedal asuvates külades leitud. Keegi ei julgenud põllule minna ega ka selle kallal juurelda, kust niisugune paber ilmuda võis. Paljudes taludes ei juletud isegi aiamaale käsi külge panna. Pajul läks korda mõne mehega nelja silma all vestelda, ja kuuldust võis oletada, et paberi autoreid tuleb samast külast otsida.

Vähe maad külast eemal tuli jaama minejatele kamp külanoori vastu, kelle hulgas oli ka punase näoga heledajuukseline noormees, keda nad hommikul olid kohanud.

„Aa-ai-ai!" vangutas noormees pead, „kas siis niisugune ongi linnameeste sõna? Lubasite tunni aja pärast tagasi tulla ja nüüd kõmbite jaama poole, ilma et oleksite hüvasti jätnud või vabandanud, et meid oodata lasksite."

„Tõepoolest polnud aega," vastas Paju.

„Kuhu te selle aja siis panite? Või ehk leidsite mõnes teises majas parema vastuvõtu?"

„Noh, eks vastuvõttu olnud igasugust."

„Mõtlete jala jaama kõmpida?"

„Kellel hobust ei ole, käib ikka jala."

Mees muigas, kergitas mütsi ja astus noortekamba järel küla poole.

„Vastik poiss," ütles Salme noormeest pilguga saates. „Mul on säärane tunne, et ta võib sul kusagil nurga taga kõri läbi viilida, ilma et silmagi pilgutaks."

„Mine tea, ehk tulebki kuhugi metsa vahele järele," arvas Vaarik.

Teised ei vastanud. Vaikides mindi kuni järgmise külani. Seal keeras Paju teele, mis viis mitte Vruuda jaama, vaid Jelisovetina poole. Salme ja Vaarik järgnesid talle.

Jaamani jäi minna veel paar kilomeetrit. Kõik metsad olid selja taha jäänud. Võis loota, et teekond jõuab õnnelikult lõpule.

„Noh, lapsed," ütles Paju kivi otsa istudes ja taskust mahorkapakki võttes, „seekord viime vist oma nahad tervena Jamburgi linna tagasi."

„Näib nii," vastas Vaarik taskutes kobades, kus pidi olema tikutoos ja suitsupaber.

Päike oli juba madalale vajunud ja kuldas mändide latvu, mis kasvasid künkal, umbes paarsada sammu teest, keset rukkiorase põldu. Põõsad mändide all olid juba rohekad ja tuul kandis sealt laiali puhkevate pungade hõngu. Tee ääres kraavikaldal õitsesid nurmenukud ja kraavipõhjas vaatasid veest välja varsakabjad. Põllupeenralt tõusis õhku lõoke ja sööstis noolena kõrgele sinipilve alla, lõõritades oma kõigile tuttavat, kuid igavesti uudset lauluviisi. Eemalt oli kuulda läheneva vankri põrinat.

Mehed olid suitsud põlema süüdanud. Salme istus Paju selja taga samal kivil ja vaatas, kuidas pilve vari nagu suur tume ämblik üle rohelise orasepõllu roomas ja künkal kasvavatesse põõsastesse puges. Hea oli puhata keset vaikust ja kevadiselt värsket loodust.

Äkki lajatas lask ja Vaarik kukkus kui välgust rabatud tolmusele teele. Niiske, kõvaks tallatud maapind ta vasaku õla ümber värvus pikkamisi roostevärviliseks. Paju veeres kerana üle kivi, viies kaasa ka Salme. Samal hetkel vihises kivi lähedalt mööda vinguv kuul

ja selle järel veel teine, mis riivas kivi, kündes selle sammaldunud pinnale tumeda vöödi. „Hästi laseb kurat," ütles Paju end vastu kivi litsudes ja parema käega Salmet endale lähemale tõmmates. „Näe, kuhu ta saatan tuli ... Siin ei teadnud enam oodatagi."

Salme vaikis, nagu oleks möödavihisev kuul ta keeletuks teinud. Päraniaetud silmil püüdis ta kivi tagant välja vaadata, kuid Paju tugev käsi surus ta uuesti kivi vastu.

„Vaarik ... Vaarik ei liiguta ... Ta on surnud," tuli viimaks üle tütarlapse võbisevate huulte.

„Ei tea veel," vastas Paju.

„Laske, ma lähen vaatan!"

„Paigal!" oli karm vastus. „Vaarikul pole sellest mingit kasu, kui teine laip tema kõrvale lamama jääb."

Samal hetkel ilmus teekühmu tagant nähtavale võigu hobuse pea ja mõni sekund hiljem vanker, millel istusid kaks meest, üks noor ja tugev, teine vanem ja kõhetu.

„Pea, Jüri!" hüüdis noorem vankrilt maha hüpates ja karvast kutsikat, keda ta süles hoidis, vanema mehe põlvedele lükates. „Seal lamab keegi otse keset teed."

Nüüd lõdvenes ka Salme piha ümber ta kaaslase käsivars ja koos upitasid nad end jalule. Nagu välk sööstis Salme maaslamaja juurde.

„Vaarik!" hüüdis ta seltsimehe kõrvale põlvitades ja viimast õlast raputades. Ta võttis Vaariku käe. See oli lõtv ja elutu. Konksus sõrmede vahelt pudenes haardesse sattunud mulda. Salme laskis jahmunult käe lahti ning see kukkus raskelt teetolmu tagasi.

Salmet valdas õudus. Võimatu oli uskuda, et seltsimees, kes alles praegu oli suitsetanud, kõnelnud, vaadanud lõokest sinitaeva all, ei naerata enam. Tütarlapse hirmunud pilk eksles ümberseisvate meeste tummadel tõsistel nägudel, otsides vastust. Kuid meeste suud olid suletud. Paljastatud peade ja langetatud silmadega seisid nad kolmekesi keset teed liikumatu kogu kõrval. Ülal kõrgel aga lõõritas lõoke ja loojuva päikese kiired mängisid kergete valgete pilvetompudega. Pikkamisi tõusis Salme ja istus kivile, mille pruunikasrohelisel sammalkattel oli kuuli küntud tume

triip. Ta kattis näo kätega. Silmist, mida ema karistused lapsepõlves olid alati kuivaks jätnud, valgusid pisarad. Ta ei häbenenud oma nõrkust ei Paju ega kahe tundmatu maamehe ees, kes seisid tummalt ja tõsiselt.

Mehed tõstsid Vaariku laiba vankrile ja vanem mees keeras hobuse ümber. Pikkamisi vajus vanker teekühmu taha.

REVOLUTSIOONI LAPSED

Oli möödunud juba üle kuu aja päevast, mil Arnold Priius, Endel Varm ja Velli asusid elama ja tegutsema sakslaste poolt okupeeritud sünnimaale. Nad moodustasid nn. organiseeriva kolmiku, kelle ülesandeks oli okupantide ja kodanluse poolt laastatud parteiorganisatsioonide taastamine ja sidemete loomine nende organisatsioonide ja Tallinna, samuti ka piiritaguste keskuste vahel. Tallinnas pidi hiljem moodustatama juhtiv organ EKP Keskkomitee näol.

Kolm inimest. Kolm leegitsevat südant ja aju revolutsiooni teenistusse! Esimeseks ülesandeks on üles otsida endised seltsimehed ja organiseerida konspiratiivkortereid, et juhtivatel seltsimeestel oleks, kuhu tulla.

Praegu oli Velli toakene peaaegu ainukene koht, kuhu võisid sõita seltsimehed teistest linnadest ja leida peavarju, ka Varm ja Priius. See oli väikene möbleeritud toakene Tartu maanteel. Ametlik üürnik oli ainult Velli, kuna teised ööbisid siin pooleldi salamahti. Toal oli pererahvaga ühine esik, mida kasutati ka pesemisruumina. Loomulikult ei saanud kahe võõra noormehe sagedane ööbimine Velli toas pererahvale saladuseks jääda ja perenaine, usklik, vaikne vanainimene, vihjas mõnigi kord jutu sees sellele, et niisugune asi ei sobivat.

Varm ja Priius aga ei saanud endale korterit üürida, sest nad olid mõlemad selles eas, kus oleksid pidanud olema sõjaväes. Nõnda tuli Varmil ja Priiusel elada ilma sisse kirjutamata.

Majaperemees, kes ise pidas sissesõiduhoovi ja kelle poolel oli peaaegu alati samuti ebaseaduslikke külalisi, vaatas Vellile ja tema külalistele läbi sõrmede. Perenaine aga, kelle jumalakartlikkus ei lubanud, et noor tütarlaps tema silma all hukka läheb, leidis end kohustatud olevat alustada noore hinge päästmistööd. Kui vihjed ei mõjunud, otsustas ta „patuse" tüdruku põhjalikult käsile võtta.

Nii siis juhtuski, et ühel hommikul, kui Velli esikus pesukausi kohal solistas, väljus perenaine oma toast, köhatas, tammus veidi aega ühelt jalalt teisele ja alustas hädise häälega:

„Vaatan teid juba ammugi ja süda tilgub verd... Ütelge ometi, miks teie, niisugune kena ja noor tütarlaps, elate niisugust... noh... jumala- ja kõlblusevastast elu?"

Velli käest kukkus seebitükk kaussi, nii et vesi vastu seina pritsis. Ta esimene mõte oli, et perenaine on ehk midagi taibanud tema tõelisest tegevusest. See oleks vast hoop! Siis tuleb jalamaid kaduda ja jäljedki kinni mätsida. Perenaine aga jätkas:

„Mina ei tea küll, kes te olete ja kas teil ema on või ei, kuid mul on teist kahju, et saadate hukka oma noore ihu ja hinge."

„Kuidas ma siis oma ihu ja hinge hukka saadan?" küsis Velli ümber pööramata ja pesi ikka veel käsi, mis juba ammugi puhtad olid.

„Oh, kulla laps," ohkas perenaine, „kas te siis tõesti arvate, et mina, vana inimene, midagi ei märka?"

„Halb lugu, kui sa tõesti oled märganud," mõtles Velli, oodates, mis perenaine veel ütleb.

„Teil on ju praegugi noored mehed toas," jätkas viimane. „Pole vist ainsatki ööd möödunud, nii kaua kui te siin olete, ilma et teil poleks poisse majas olnud. Kas nii kõlbab elada? Oleksin mina teie ema, küll ma teile näitaksin, kuidas poistega aeleda. Ise veel niisugune kena tütarlaps... raske uskuda, et..."

„Siiski ei tea!" rõõmustas Velli. Tal oli tunne, nagu oleks keegi oma külmad kondised sõrmed tema kõri ümbert valla päästnud. Ta tõmbas sügavalt hinge, sirutas end ja vastas:

„Mul on väga kahju, et olen sunnitud teie kõlbelisi tõekspidamisi riivama, kuid uskuge mind, mul ei ole praegu teist teed. Teie ütlesite, et kui teie oleksite minu ema, siis ... Kui see oleks nii, siis ehk ei elakski ma selliselt, nagu olen sunnitud praegu elama. Siis ehk jätkuks mulle sellestki, mida annab teie salajane sissesõiduhoov. Nüüd aga ... teate isegi, missugune on praegune aeg ja kas on võimalik tööd või teenistust leida. Uskuge, ma olen juba kogu linna läbi käinud tööd otsides. Süüa tahan ma aga iga päev ja toa eest pean teile ka iga nädal kakskümmend viis marka lauale laduma. Kusagilt peab see ometi tulema! Keegi ei anna ju mulle midagi muidu. Ka teie ei nõustu mind muidu korteris pidama. Eks ole?"

„Mina nüüd peaksin ... kuid peremees vist mitte," ohkas perenaine põllenurka näppides. „Eks meilgi ole häda ... On küll see majaloks, kuid maksud ..."

„Noh, näete nüüd!" ütles Velli. „Igaüks peab katsuma, kuidas endaga toime tuleb. Teise jaoks pole kellelgi midagi."

„Eks siingi ole omajagu tõtt," nõustus perenaine veeämbrit võttes. Siis aga peatus, nagu millegi üle järele mõeldes, ja jätkas paluvalt: „Olgu! Unustame selle, mis olnud. Lepime kokku, et niipea kui leiate koha, kaovad öised külalised teie toast."

„Selles võite kindel olla. Kinnitan teile veel kord, et ma ei tee seda lõbu pärast, vaid häda sunnil, nagu teiegi peate oma sissesõiduhoovi."

„Jah, eks seegi ole hädaasi küll," ohkas perenaine. „Alati süda hirmu täis, kui keegi õhtul koputab. Kui tuleb politsei, mis sa hing siis ütled?"

„Katsume nii elada, et politsei ei tule. Laske öömajale ainult teatud ja tuntud inimesi ja mina teen niisamuti. Kaebama teineteise peale minna pole meil kummalgi kasulik. Kõige mõistlikum on, kui elame rahus ja ei puutu teineteist ega sega ka teineteise teenistust."

„Jah!" nõustus perenaine ja läks veeämbriga oma tuppa.

Peale seda jutuajamist ei olnud enam perenaise ja üürniku vahel muud sõnavahetust kui tavaline „tere".

Kui Vellil tuli kuhugi ära sõita, jättis ta võtmed Priiuse ja Varmi kätte ja neile ei tehtud takistusi Velli tuppa pääsemiseks.

Ilmselt ei võinud säärane olukord kaua kesta. Kuid samuti oli selge, et siin tuleb elada nii kaua kui võimalik, sest sissekäik oli pererahvaga ühine ja pererahval käis samuti külalisi. Nii vähemalt ei teadnud teised majaelanikud, kes on pererahva või möbleeritud toa üürniku külaline.

Vellil seisis jälle ees pikem teekond Narva, sealt aga edasi üle piiri, kus asus Eestimaa põrandaaluse tegevuse juhtiv keskus. Teekonna pakilisemaid põhjusi oli Võru-küsimuse lahendamine.

See Võru esindaja oli veidi imelik noormees. Ta ei meeldinud Vellile ega Velli kaaslastele. Kuid ta oli saadetud juhtiva keskuse poolt, oli endine Võru elanik ja tundis linna paremini kui nemad. Töös oli ta aga saamatu ja iga tühja asja pärast sõitis Tallinna nõu küsima. Samuti kirjutas ta pikki kirju ja aruandeid keskusele, mida Vellil tuli suurte raskustega üle piiri toimetada. Kui aga Priius sõitis Võrru tema tööd kontrollima, selgus, et isegi lendlehed ja „Kommunistid", mida ta paar nädalat varem oli Tallinnast kaasa viinud, seisid ikka veel kohvris. Kui Priius nõudis, et ta kutsuks kokku parteirakukese, kus tema enda sõnade järgi pidi kümme-kaksteist liiget olema, lõppes asi sellega, et kokku kutsuda polnud kedagi peale raudteetöölise, kelle juures ta ise elas ja kelle elu ning vabadust oma lohakusega ohustas.

Teine veel tähtsam küsimus oli uue trükikoja rajamine. Olemasolev ainus trükikoda asus Vana-Kalamaja tänaval, kuid see üksi polnud suuteline rahuldama kõikide linnade ja töölisasulate vajadusi. Tagavara-trükikoda oli hädavajalik ka teistel põhjustel. Kui ühega peaks midagi juhtuma, ei tekiks töös seisakut.

Sellele kõigele mõtleski Velli oma tillukeses toas vanal logisevate ja ragisevate vedrudega diivanil istudes, kui aknale kokkulepitud viisil koputati.

Velli lõi heast meelest särama. Jälle tagasi elu ja tervisega! Mõne hetke pärast seisid mõlemad sõbrad säravate nägudega ta ees.

Priius hõõrus käsi vastamisi, mida ta tavatses alati teha, kui ta millegi kordaläinu üle rõõmu tundis.

„Oh, Velli, Velli, kui sa teaksid!" hüüdis Priius.

Velli tõusis, et silmitseda esemeid, mida sõbrad lauale ladusid.

„Küllap saan varsti teada, mis sulle nii rõõmu teeb," ütles ta.

„Ja sullegi. Ei, sa vaata ainult!"

Nähtavale ilmusid äsja saadud uued Tallinna ja Narva komandantuuride pitserid ning näpupassid ja muude vajalikkude dokumentide planketid.

„Pagana tubli poiss see Peterkop!" kinnitas nüüd ka Varm ning hakkas elavalt mööda tuba edasi-tagasi kõndima. Ta pruunid, teineteisele lähedal asetsevad silmad pildusid heast meelest sädemeid.

„Nüüd teeme ka Vellile uue passi," rõõmustas Priius. „Las siis ametivõimud otsivad asjatult Aada Velti, kes on kui õhku auranud."

„Muidugi oleks asi parimas korras, kui näolapikest saaks sama kergesti muuta kui passi," ütles Varm äkki tõsiseks muutudes. Ta astus peegli ette ja silmitses oma nägu. „Mida käsite teha mul silmadega, mis vägisi kipuvad üle ninajuure teineteise kallale? Ei, varem või hiljem viivad need silmad mind nuhkide kätte, isegi siis, kui ma meetripikkuse habeme kasvatan ja kolmekordsed kulmud teen."

„Jäta oma rumalad ennustused!" ütles Priius pead tõstmata. Ta oli asunud aega viitmata Vellile uut passi meisterdama.

Kui Velli mõne aja pärast korterist lahkus, oli saanud temast Meeta Põld, Lutheri vabriku kontoriametnik. Seda tõendasid nii pass kui ka komandeerimistunnistus, millel ei puudunud eeskujulikud allkirjad ja pitserid. Kontrollimist ja võib-olla muutmist vajas veel erapooletul maa-alal liikumise luba, kuid seda oli kohasem teha juba Narvas. Ka välimus oli suuresti muutunud, juuksed tulipunased, nägu kaetud tedretähtedega, mida leidus isegi kaelal ja kätel.

Majast väljudes seisatas ta hetkeks, heitis põgusa pilgu tuttavale välisuksele, mille taha jäid sõbrad — ootama tema õnnelikku tagasitulekut. Ta kujutles het-

keks, kuidas Priius istub, alati pisut sassis juustega, pea käe najale toetatud ja pilk mõtlikult kauge. Siis aga järsku muutub ta ilme otsustavaks, ta asub kirjutama üht oma järjekordset artiklit põrandaalusele ajalehele...

Velli nõksatas paigast ja asus minekule.

Hooviväraval tuli talle vastu Võru esindaja ja sammus mööda, ilma et oleks sõnagi lausunud.

„Ei tundnud ära," mõtles Velli, olles rahul oskusega end tundmatuks teha.

Narva jõudis ta järgmise päeva õhtuks, puruväsinuna ja näljasena. Liisa oli õnnest segane, nähes tütart elusana ja tervena enda ees. Ta rõõm oli aga üürike. Söönud ja ümber riietunud, nüüd juba lihtsaks töölistüdrukuks, teatas Velli, et ta peab kohe edasi minema. Liisa käed värisesid, keerates paberisse leivatükki, mida ta tütrele teele kaasa pani. Jälle läks tütar jumal teab kuhu, jättes ta üksi oma ahastuse, murede ja südamevaluga.

„Mõtle, kallis laps, millega see kõik lõppeda võib," ütles ta rätikunurgaga silmi pühkides.

„Olen mõelnud... ja olen kõigeks valmis."

„Ja minust pole sul siis sugugi kahju?" hüüdis Liisa toolile langedes ja nägu kätega kattes.

Ema ahastav hüüe, milles kõlas hirm, kahtlus ja lootus, tungis Vellile valusalt südamesse. Ta teadis, kuidas ema kannatas, et ta öösiti ei maga. Roobertit ta enam ei oodanud. Temast puudusid igasugused teated. Salme oli piiri taga. Temast teadis ema nii palju, kui oli Vellilt kuulnud. Needki teated maksid palju hingepiina, sest Liisa oli teadlik ohtudest, millega olid seotud Velli käigud piiri taha.

„Kui sa teaksid, kui palju sa mulle piina valmistad, sa ei läheks siis," ütles ta tasa.

„Tean, ema... kõike tean... Kuid... on suuremaid kohustusi kui kohustused vanemate vastu. Neid ei saa, ei tohi jätta täitmata."

„Sina, tütreke, oled neid juba küllalt täitnud, nüüd las täidab neid kohustusi mõni teine."

Velli käis pikkade sammudega mitu korda ühest seinast teise. Siis jäi ta ema ette seisma, pani mõle-

mad käed ta õlgadele ja küsis, emale otse silmi vaadates:

„Mida sina, ema, minu asemel teeksid?"

„Jääksin oma vana ema juurde."

„Kas ka siis, kui sa selle läbi reeturiks muutuksid?"

Liisa silmad muutusid suureks ja nendes peegeldus hirm.

„Ei... ei... seda mitte... Niisugusena ei taha ma sind näha..." kogeles ta püsti tõustes ja taganedes. „Mine siit ära! Mine Venemaale! Hakka õppima! Ma tean, et sa seda ammugi, juba lapsest saadik igatsed. Venemaal saad sa õppida, kelleks aga tahad."

„Aga kas poleks parem, kui ka Eestimaa muutub niisuguseks, et siin võib õppida, kelleks aga tahad?" küsis Velli naeratades. „Mis sa arvad, memmeke?"

„Seda ei näe vist minu ega sinu silmad."

„Näeme, ema, usu!"

„Nuhid löövad su enne, kui see aeg tuleb, mättasse."

„See võib juhtuda ja võib ka mitte juhtuda. Milles aga kahtlust ei ole ja mis kindlasti tuleb, on see, et ka Eestimaal lehvib kord jälle punane lipp. Kuid see aeg ei tule ilma võitluseta ja ohvriteta."

„Ja ema südamevalu on sulle ükskõik?"

„Ei ole ükskõik. Usu, ma võtaksin su südamevalu enda kanda, kui see võimalik oleks, kuid sa tead, et ma seda teha ei saa."

„Laps, sinule aitab juba sellest, mis sa oled teinud. Halasta oma ema peale. Ära piina teda. Ta on elus juba küllalt palju kannatanud."

Liisa sirutas käed tütre poole nagu paludes. Ta põski mööda veeresid pisarad, mis kõrvetasid kuumade sütena Velli südant. Ta istus ema kõrvale, pani käed ta piha ümber ja pigistas oma rinna vastu.

„Ütle, kallis ema, missugusele teisele emale sa sooviksid oma südamevalu üle anda? Kus on see ema, kelle süda praegusel ajal ei valuta? Kas ei valuta Kase Maali süda, kelle ühe tütre haual pole veel muld kuivanud ja kelle teine tütar ja poeg on rindel, kust nad võibolla enam kunagi tagasi ei tule..."

„Ka minu poeg on rindel," ütles Liisa väikese uhkusevarjundiga hääles.

„Seda enam ei sobi mul, tema vanemal õel, ahju taga oma nahka hoida. Ütle, ema, ausalt, kas sa soovid seda, et minu elu läheks sama rada, mida mööda on veerenud sinu oma?"

Liisa ei vastanud. Velli tõusis ja hakkas jälle seinast seina käima, nägu karm ja tõsine, pea kangekaelselt püsti.

„Just nagu kadunud Madis," mõtles Liisa tütart oma sinihallide tarkade silmadega jälgides. Miks see jumal küll ta lapsed kõik Madise moodi on loonud? Ei ühelgi neist ole tema, Liisa, kannatust ega alandlikku meelt. Aga kas nad siis tõesti on Madise moodi? Madis ei sallinud saksu ega sundijaid. Töötas palju aastaid turbarabas ja metsas. Võõrdus inimestest ja perekonnast, jõi, ja suri vaesena. Isegi puusärgi pidi tema, Liisa, Madisele enda teenitud kopikate eest ostma. Madis ei sallinud härrasid . . . kuid ikkagi oli ta sunnitud, mütsilott peos, nendelt tööd paluma. Temal ei tulnud kunagi mõttesse, et võib vabrikud, metsad ja põllud rikaste käest ära võtta ja vaese töörahva kätte anda. Aga näe, lapsed tahavad seda teha. Ei, need lapsed pole Madise moodi. Kuid nad pole ka tema enda moodi. Ühelgi neist pole tema usku, tema kannatlikku vaimu. Ei, need pole ei tema ega ka Madise lapsed.

„Mõtle kas või pea pooleks, aga aru ei saa," lausus ta viimaks ohates.

„Millest?"

„Aga sellest, kelle lapsed te küll olete? Ei ole teie ei minu ega isa moodi."

„Oleme partei ja revolutsiooni lapsed."

„Partei ja re-vo-lut-si-oo-ni lapsed," kordas Liisa iga silpi rõhutades. „Tähendab, et minul siis lapsi enam ei olegi? Nüüd olete siis partei ja revolutsiooni omad, lippate partei järele, aga ema jäägu kus seda ja teist?"

„Ei, ema, mitte nii ei tule minust aru saada. Sinul on lapsed ja sulle jäävad lapsed, ainult nad on sul parteiga kahasse kasvatatud ja sellepärast on parteil samuti nende peale õigus kui sinulgi."

„Ei ole ma näinud ühtegi parteid, kes oleks mul teid aidanud kasvatada. Ise sünnitasin, ise kasvatasin."

„Sina andsid elu, partei andis maailmavaate, tõekspidamised, juhatas kätte õige koha elus."

„Õige koha elus . . ." kordas Liisa enda ette lauanurgale vaadates. „Võib-olla on sul õigus, aga . . . kui sa kunagi ise emaks saad, siis ehk mõistad ka mind. Mina pole ju sinu partei ja revolutsiooni vastane, seda sa tead. Kuid mina olen ema, kes on üksi, suure vaevaga kasvatanud üles neli last, neli ausat inimest, ja mu süda ei suuda sellega leppida, et nüüd lähete sinna, kus mõni nurjatu kihutab teile kuuli kuklasse. Ma tahan teid näha elus ja õnnelikena. On see siis kuritegu sinu partei ja revolutsiooni vastu?"

Liisa hääl hakkas värisema. Ta pühkis rätikunurgaga silmi. Möödus minut või paar. Ema ja tütar vaikisid. Siis tõusis ema, äigas käega üle põskede ja lausus naeratades:

„Mine siis pealegi oma partei ja revolutsiooni juurde, kuid tule vahel ikka mind ka vaatama."

TULERISTSED

Ešelon peatus enne jaama jõudmist metsaga kaetud mäestikus.

„Noh, poisid, nüüd tuleb vist jälle metsa puude järele minna," ütles Järve Juss rihma tugevamini keha ümber tõmmates.

„Peaaegu," venitas Ants.

„Väljuda sõjariistus!" anti käsklus.

„Täna lastakse siis puid püssidest," naeris alati lõbusatujuline Munaku Eedi.

Asu Sass aga kirtsutas nina. „Jälle määri ennast paksu tõrvaga kokku," ütles ta vastu tahtmist ukse poole lonkides.

Rong oli seisnud kaks päeva Tšeljabinskis ja poisid olid jõudnud ka saunas käia. Sass, kes tundis mõnu oma puhastest kätest ja puhtast pesust, ei raatsinud neid jälle määrida. Tšeljabinskis anti poistele juurde veel hulgaliselt sõjavarustust. Esimene ja teine rood said ka ülikonnad ja saapad. Kolmas rood, milles teenisid viis koolivenda, sai vaid sõjariistad ja vöörihmad.

Ülikondi, mütse ja saapaid jätkus ainult mõnele üksikule. Koolivendadest oli Järve Juss see õnneseen, kes võis uhkeldada oma sõjaväelase-välimusega. Temale tõi loos ülikonna, saapad ja isegi papaaha, mida ta lükkas kord uljalt vasakule, kord paremale. Kumma kõrva peal seda peakatet õieti kandma peab, seda Juss veel kindlasti ei teadnud, kuid et ta peab viltu peas olema, ses polnud kahtlust.

Väljast kuuldus askeldamist, kära ning käsklusi. Poisid kinnitasid padrunitaskud vööle, kahmasid vintpüssid pihku ja tormasid välja. Vaguneist hüppas välja mehi samasuguses juhuslikus rõivastuses nagu Narva poisidki. Joosti kiiresti raudteeäärsesse metsa.

„Mis siin lahti on?" küsis Roobert ühelt habemesse kasvanud mehelt, kelle välimuse järgi oli raske tema vanust kindlaks määrata, veel vähem aga arvata, et tema ongi ešeloni komandör.

„Tšehhide soomusrong," vastas habemik, viibates käega metsa poole.

Poisid taipasid, et on vaja metsa minna, ning jooksid raudteetammist alla. Taamalt lähenes rong, aeg-ajalt kerkisid õhku valkjashallid suitsukerad, mis kiiresti hajusid ja ilmusid uuesti juba veidi lähemal. Metsas kogunesid mehed oma komandöride ümber, kes neile käsklusi jagasid.

Kolmanda roodu ülem oli hiiglakasvuline, veidi lohaka välimusega, kuid heasüdamlik ja naljaarmastaja ukrainlane Bilibenko. Ta andis käsu asuda vasemale mõnekümne meetri kõrgusele tiheda metsaga kaetud künkale. Siit oli selgesti näha, kuidas nende ešelon hakkas tagurpidi liikuma ja kadus varsti, nagu oleksid rohelised künkad ta neelanud. Raudteeliinil aga jooksis ja askeldas umbes paarkümmend meest.

„Miine pannakse," sosistas Eedi Roobertile kõrva, nagu kardaks ta, et tema sõnu võidaks soomusrongil kuulda. Peagi kadusid ka minöörid raudteeliinilt. Ümbrus näis tühjana ja vaiksena. Siis aga hakati soomusrongilt kahuritest tulistama. Raske oli öelda, kas oli seal tõesti midagi märgatud või tulistati huupi. Mürske langes mõlemale poole raudteed, küngastele ja orgu-

desse. Mets vaikis, nagu poleks seal ühtegi elavat hinge. Soomusrong aeglustas käiku, tulistades vahetpidamata mõlemale poole teed. Viimaks jäi ta peaaegu seisma ja avas metsa ägeda kuulipildujatule. Kui ka nüüd metsas kõik vaikseks ja elutuks jäi, hakkas rong uuesti liikuma, algul tasa, nagu hiilides, siis aga üha kiirust lisades, kuni viimaks lähenes peaaegu täiel aurul ohtlikule kohale.

Poisid seisid hinge kinni pidades põõsaste taga, silmad naelutatud rongile.

„Üle läheb kurat!" sosistas Ants nördinult.

„Pole ta veel läinud," vastas Roobert oma peenikest kaela sirutades.

Äkki käristas vaikust kõrvulukustav raksatus, mis eemalt mägedest mitmekordselt vastu lajatas. Soomusrong tõmbus keskelt looka nagu hüppevalmis hiigelmadu ja järgmisel hetkel veeres tohutu kiiruse, kärina ja raginaga raudteetammist alla.

„Edasi!" karjus Bilibenko nagaani kõrgel pea kohal keerutades ning künkalt alla joostes. Tema järel jooksis rood, läbisegi „hurraa" karjudes. Nagu kuum laava veeres igalt künkalt alla igasuguses rõivastuses inimmeri ja tormas maas tuksleva ning väriseva terashiiglase kallale, mille sisemus võikalt korises ja ägas. Siin ja seal rusude vahel kerkisid ehmatanud näod või ülestõstetud käed.

Äkki sähvatas õhus mitu tuhat välgunoolt ja kostis mürin, nagu oleks kõik ümberkaudsed mäed kokku varisenud. Lamav hiiglane nõksatas. Ta sabaots kerkis õhku ja pudenes seal lugematuteks vinguvateks ja sisisevateks osadeks, mis keerlesid õhus kui meteooride sadu, ning langesid alla surmahirmus lamavatele ja sagivatele inimestele.

Sass, kes lamas Antsu ja Eedi vahel, kummastki mõne sammu eemal, kuulis, et ta pea kohal hakkas äkki kostma tinisev ja undav heli, mis lähenes ja valjenes tohutu kiirusega. Sass tahtis pead tõsta, kuid ei jõudnud enam.

Kui jälle vaikseks jäi, tuli Roobert oma peiduurkast suure kivi tagant välja. Ants lamas maas, Eedi upitas end mullahunniku seest välja, Sass aga näis kuidagi

lühikeseks muutunud olevat ja oli üleni mulla ja kiviklibuga kaetud.

„Ants, kas elad?" hüüdis Roobert. Ants ei vastanud, kuid liigutas ennast. Ta tõusis tuikudes, raputas pead, puristas. Selgus, et ta oli mullapangaga pähe saanud ja uimane.

Kusagilt ilmus lagedale ka Juss, ennast ümberringi kobades, nagu otsiks ta taskutest midagi või tahaks veenduda, et see on ikka tõesti tema, kes on elus ja kõnnib.

Ainult Sass ei liigutanud. Tema tunti ära taskust leitud parteipileti ja Hilda pildi järgi. Jah, see oli Aleksander Asu, kes unistas kord kangelasena oma Hilda ette ilmuda.

Vaikides panid koolivennad Sassi laiba kahele vintpüssile ja kandsid teiste langenute juurde. Vaikides viskasid nad hiljem igaüks oma kolm peotäit mulda vennashauda. Vaikides vaatasid nad, kuidas polgu ainuke tütarlaps, sidumispunkti meditsiinõde Anjuta värskele hauale rohelisi oksi tõi.

Õhtul lõkketule ümber istudes küsis Eedi koolivendadelt:

„Aga mis me nüüd Hildale kirjutame?"

„Kirjutame, et Sass suri kangelasena," vastas Ants. Hommikuks olid sapöörid tee ära parandanud ning nad sõitsid edasi, vastu uutele lahingutele, raskustele ja võitudele.

SÕBRA SÕNA

Känd ei suutnud oma kõrvu uskuda, kui teda ühel pühapäeva hommikul vangla kontorise kutsuti — täditütrega kohtuma, nagu jutukas vangivalvur talle trepil ütles. Igatahes oli selles loos vähe uskumisväärset, sest esiteks polnud täna külastamispäev ja teiseks ei olnud tal täditütart. Seltsimehed olid piiri taga ja ema kaugel, nii et polnud kedagi oodata. Mõni nädal tagasi oli teda külastanud advokaat nimetanud mingit täditütart, kelle volitusel ta uurivat nüüd Kännu süüdistusasja. Kuid selle jutt näis talle vähe usutav.

Vanglakontoris silmas Känd kõigepealt laia tusase

näoga meest, kes istus suure kohmaka kirjutuslaua taga hämaravõitu toa trellitatud akna all. Mehes tundis ta ära vanglaülema. Teise akna all väiksema laua taga, seljaga ukse poole, istus keegi peene kaela ja suurte sinakate kõrvadega kiilaspäine isand, sorides mingites paberites. Vanglaülema kirjutuslaua otsas, samuti seljaga ukse poole, istus kerges suvekostüümis ja õlgkübaras naine.

„See vist ongi siis see täditütar," mõtles Känd.

„Vang number 368," teatas vangivalvur.

Kännule näis, et naise õlad võpatusid kergelt, kuid pead ta ei keeranud.

Vanglaülem lehitses kõhukas toimikus, pani selle viimaks lauale, võttis prillid ninalt, asetas need toimiku kaanele ja lausus, ikka pilku vangile heitmata:

„Kodanik Juhannes Känd, teen teile ametlikult teatavaks, et teie süüasja uurimine on lõpetatud ja et te pole enam vang number 368, vaid vaba kodanik ja võite minna, kuhu soovite. Tänu selle eest võlgnete oma täditütrele, neiu Põllule, kes lubab hoolitseda ka teie kojusaatmise eest."

Nüüd tõusis ka salapärane täditütar toolilt ja pööras oma näo vabastatud vangi poole. Kiire liigutusega surus ta vasaku käe nimetissõrme huultele, kuid sellest välkkiirest liigutusest oli küllalt, et hüüet „Velli, sina!" tagasi hoida, mis juba Kännu suust pidi lipsama.

„Õnnitlen sind, kallis sugulane!" ütles Velli vanale sõbrale kätt ulatades. „Sina mind muidugi enam ei mäleta. Olid veel õige väike poisiklutt, kui te emaga meid külastasite. Ka mina olin siis veel väike. Nüüd aga oleme suureks kasvanud ja saagem uuesti tuttavaks. Niisiis, sinu täditütar Meeta Põld."

Piinlikkusest punastades sirutas Känd Vellile oma määrdunud, pikkade küüntega käe.

„Ema on terve ja ootab sind," jätkas Velli, nagu poleks ta Kännu piinlikkust märganudki. „Härra ülem," pöördus ta vanglaülema poole, „teie vist nõustute minuga, et säärases olukorras ei saa ma oma sugulast praegu kaasa võtta. Ma pean talle enne muretsema korraliku riietuse, et ta võiks jälle inimeste hulka ilmuda. Ma paluksin teid lubada minu tädipojal homseni veel

siia jääda, ja ehk võimaldate talle siin sauna ja juuksuri kasutamist. Muu vajaliku toon ma homme kaasa. Täpselt kell kaks olen voorimehega teile alluva asutuse värava ees."

„Ja-jaa, iseenesest mõistetav ... muidugi ..." kummardas vanglaülem, ühe silmaga irvakil olevasse laualaekasse piiludes, kust paistsid Vellilt saadud rahatähed, mis advokaat talle oli edasi andnud.

Järgmisel päeval oli Velli täpselt lubatud ajal Vene tänaval, tuues kaasa Kännu jaoks kõik vajaliku, mille ta valvuriga vanglakontorisse saatis. Ta arvas, et Kännul kulub ümberrõivastumiseks minutit kümme, kõige rohkem viisteist. Möödus pool tundi, tund, kuid oodatavat ei tulnud ikka veel. Velli kärsitus kasvas iga minutiga. Ta kõndis vangla ees edasi-tagasi, istus vahel voorimehe sõidukisse, hüppas maha ja kõndis jälle.

„Mis siis, kui ta ei tulegi," mõtles ta, „kui advokaat ja vanglaülem petsid teda, võtsid raha vastu ja ei mõtlegi Kändu vabastada."

Ka voorimees pukis kõhatas juba mitmendat korda ja kõõritas tusase näoga Velli poole. Ta muutus sõbralikumaks alles siis, kui „preili" lubas talle raisatud aja eest tasuda.

Eriti häiris Vellit see, et tal tuli siin seista kui vaateaknal, igale nuhile vaatamiseks ja võib-olla ka pildistamiseks.

Oodanud veel mõned minutid, otsustas ta vanglaülemalt luba paluda kontorisse tulla, et teada saada viivituse põhjust. Kuid just siis, kui ta koputas vahiputka aknaluugile, avanes jalgvärav ja tänavale astus Känd, puhas, värskelt raseeritud, uues nägusas ülikonnas.

„Ma avastasin alles täna täiel määral, kui suur väärtus on soojal veel, seebil ja puhtal pesul," ütles ta Velli abiga sõidukisse ronides.

Kolmanda klassi ooteruumis kõige kõrvalisemas nurgas istudes ja puhvetist ostetud poolkuivanud võileibu näsides ei tahtnud jutt algul kuidagi vedu võtta, ehk küll mõlemad tundsid, et rääkida oleks palju. Velli tegi Kännule kõhklevalt ettepaneku vahetada elukohta, minna kas või ajutiselt maale, nii kauaks kui omad jälle tagasi tulevad. Känd vaidles sellele järsult vastu,

väites, et tema pea ei ole nii palju väärt, et seda veel kuhugi peita.

„Aga kui sind uuesti vahistatakse, siis on juba palju raskem välja lunastada," vaidles Velli.

„Seda polegi vaja. Istuma ma enam ei hakka."

Vellile näis, et Kännu hääles, kõneviisis ja isegi liigutustes oli mingi jonnakas otsustavus.

„Ma poleks sedagi poolt aastat piinlema hakanud," jätkas Känd, „poleks ma sulle sõna andnud, et ma oma elu kallale ei kipu, seni kui . . ."

Ta keeras näo kõrvale ja vaikis. „See oli sõna, mida ma andsin inimesele, kes on mulle rohkem väärt, kui ta ise arvab. Ma pidasin oma sõna, kõikidele piinadele ja alandustele vaatamata. Nüüd aga palun ma sind: anna mu sõna mulle tagasi! Jäta mulle vaba voli iseendaga talitada nii, kuidas olukord nõuab. Olen nende pikkade kuude vältel vangla räpastel naridel lesides palju mõelnud. Olin sunnitud nii mõndagi ümber hindama. Sind olen ma alati kõrgelt hinnanud kui seltsimeest, sõpra, inimest ja kui tütarlast ning hindan ka praegu. Ainult selles, mida ma sinult vastu võtta tohin ja mida mitte, tuli korrektiive teha. Oma maailmavaateid ja tõekspidamisi ei ole ma ümber hinnanud ega tee seda ka edaspidi. Mida aga põhjalikult tuli ümber hinnata, see on iseenda väärtus ja osatähtsus ühiskonnas . . ."

„Ja nüüd oled siis surmkindel, et see viimane hinnang enda suhtes on just see kõige õigem," ütles Velli vahele.

„Jah. Olen täiesti kindel, et vähemalt nüüd pole ma ennast üle hinnanud. Mäletad vist väga hästi, kuidas ma häbenesin oma kehalisi puudusi seltsimeeste, eriti aga sinu ees. Nüüd aga tean ma, et see oli narrus. Inimene pole end ise teinud ja kui ta iseendale vastik on, siis ei maksa loota, et ta teistele võiks meeldida. Samuti on tõsi, et hävitada inetut, kui ta enam kasu ei suuda tuua, pole patt inimkonna ees."

„See on ju enesetapmise filosoofia!" hüüdis Velli õudusega.

„Nimeta seda, kuidas tahad," vastas Känd. „Ma hellitasin salajast lootust, et sa harjud minu inetusega,

võib-olla isegi . . . kuid ka see oli rumalus, enesepettus. Ma olin valmis sind ükskõik milliste vahenditega enda lähedal hoidma ja olin valmis uskuma, et ka sul võib minu läheduses hea olla. Et see aga nii ei olnud, seda tead sina paremini kui mina. Nüüd aga palun ma sind: ära jää minu juurde! Ära halasta minu peale! Ma pole ebajumal ja ma ei vaja ohvreid. Mine vabalt oma rada ja ära vaata tagasi, kuhu jään mina."

„Sa oled haige," ütles Velli. „Puhka veidi. Kõigest jõuame veel rääkida."

„Ma olen tervem kui kunagi varem," vastas Känd, „ja rohkem ei räägi ma sellest kunagi. Tõttasin välja ütlema, mis südamel kipitab. Kartsin, et hiljem ehk ei jätku mul selleks enam jõudu. Nüüd võib siis ka puhata, kui soovid," lisas ta hetke pärast leebelt ja veidi kelmikalt naeratades nagu varemgi. Ta sirutas end pingile, pani käed pea alla ja pigistas silmad kinni. Nii lamas ta liikumatult, hingates rahulikult ja korrapäraselt, ainult aeg-ajalt tukslevad silmalaud reetsid, et ta ei maga.

Kellahelin teatas, et on aeg rongile minna. Reisijad lahkusid vähehaaval ooteruumist. Känd aga lamas ikka veel. Velli puudutas teda tasa õlast. Känd avas silmad ja naeratas.

„Tead, mida ma praegu mõtlesin?" ütles ta end istukile ajades.

„Ei tea."

„Ma mõtlesin, et sinul peab olema väga hea süda ja kannatlik iseloom."

„Millest sa seda järeldad?"

„Hoolimata sellest, et ma olen sulle väga palju kannatusi, tüli ja ebameeldivusi valmistanud, pole sa veel ära tüdinenud minuga jändamast."

Vagunis oli reisijaid vähevõitu. Kohti oli vabalt valida. Nad istusid akna alla teineteise vastu. Kui helises kolmas kell ja rong hakkas liikuma, küsis Känd:

„Kaugele sa siis mõtled mind saata?"

„Mitte kaugemale kui Narva."

„Mh . . . Säärasel juhul tegin vea. Mõtlesin, et sa saadad mind ainult vagunisse. Sellepärast ma tõttasingi nii väga pihtimisega."

Rong hakkas üha kiiremini liikuma.

Jaamahoone oli juba silmist kadunud ja vilksatasid mööda linnatagused lagendikud. Känd ütles:

„Nüüd siis võib vist kindel olla, et vähemalt tänasel ööl ei tule mul ööbida Vene tänaval kahekümne kahe sulipoisi seltsis."

„Ometi leidsid viimaks, milles sa võid kas või ainult tänagi kindel olla," naeris Velli.

Akna taga laius ääretu panoraam vahelduvate aasade, salude, külade ning põldudega. Kõige kohal võlvus puhas helesinine taevas, mis kusagil kaugel sinavate metsade taga näis kokku sulavat maaga. Känd ei mäletanud enam, millal ta viimati oli suve niisugusena näinud — päikeseküllasena ja õiterikkana, lindude ja liblikatega. Tema kevad, suvi, sügis ja talv koosnesid ainult ühestainsast längus pihlakast, mis kasvas akna all, sirelipõõsast ja lapikesest maast. Kui pihlaka otsa lendasid kuldnokad, siis oli kevad tulemas; kui pihlakas õitses — oli kevad saabunud; õitses aga sirel — oli suvi; kui pihlaka lehed koltusid ja särasid vaid tulipunased kobarad — oli sügis; kui viimaks akna alla tekkisid hanged, klaasile ilmusid jäälilled ja pihlaka raagus okstes vuhises tuisk — oli talv. Nüüd aga viis tormav rong ta mööda maastikupiltidest, mis võistlesid üksteisega kauniduse poolest. Siin ja seal, kord ligidal, kord kaugel vilksatasid mööda rohelusse uppuvad madalad hallid majad, kaevuvinnad, karjakoplid. Küla lähedal kõrgel künkal seisis trobikond lapsi, kes lehvitasid kätega, tervitades tundmatuid reisijaid. Avatud aknast tungis sisse vallatu tuul, sasis juukseid, silitas põski, mängis kaelasidemega. Kõik see oli elu. Ta naeratas, veetles, kutsus. Ka Känd naeratas, eemaldas laubalt juuksesalgu, mida tuul nagu narritades sinna jälle tagasi lükkas.

„Velli!"

„Jaa."

„Ma tahaksin praegu maailma otsa tormata!"

„Aga maailmal ei ole otsa ega äärt. Ta on ju kera."

Mõlemad naersid ja vaatasid lahtisest aknast välja.

Majaelanikud olid kogunenud rõdule nautima suveõhtu karastavat jahedust, kui voorimehesõiduk maja ees peatus.

„Armas taevas! ... Näe, tagasi tuli," lõi keegi naistest käsi kokku, kui Känd Velli abiga sõidukist välja ronis. „No minge nüüd ometi, teatage Leenale, et poeg tuli tagasi!"

Känd ületas rõdu nii kiiresti, kui tema kanged jalad lubasid, noogutas tervituseks kahel pool seisvatele naabritele.

Koridoris jooksis Leena pojale vastu ja oleks oma ebajumala ees peaaegu põlvili langenud, kui mitte Velli poleks teda tagasi hoidnud.

„Heldene aeg! Ometi kord ... Ma ei lootnud sind enam iialgi näha saada," nuuksus ta poega tuppa talutades.

Känd seisatas hetkeks lävel, lastes pilgul üle tuttava toa libiseda, ja istus siis oma vanale kohale — taburetile mustaks peitsitud laua taga.

„Soo, nüüd on siis Kännu tuba jälle oma nägu," naeris Velli.

„Jumal, kui palju ma olen nutnud seda tühja kohta vahtides," ütles Leena pesu laualt koristades ja eesriide taha viies.

„Täna Vellit selle eest, et see koht jälle täidetud on," ütles Känd.

„Andku saatus talle selle eest palju õnne ja pikka iga," soovis ema rätikunurgaga silmi pühkides. „Ma teadsin, et ta su päästab! Ta lubas seda ja sõbra sõna on püha."

Vellil oli piinlik, et teda niiviisi ülistati. „Mitte mind pole vaja tänada," ütles ta. „Kui juba leiate, et kedagi selle eest tänama peab, siis tänage parteid. See oli partei otsus ja partei raha. Mina olin ainult lihtne vahetalitaja."

„Kellel aga see vahetalitus oleks võinud väga kalliks maksma minna," lisas Känd pikka sooja pilku Velli poole saates. „Sellist heategu ei saa vastu võtta kui kingitust, see on võlg."

„Mida võid sa tasuda igale seltsimehele, kes sinu abi vajab," ütles Velli juba ukselt ja lehvitas käega.

Hüvasti jätnud Kännu ja ta õnneliku emaga, otsustas Velli külastada ka oma ema. Täna ei teadnud ta endal muid kohustusi olevat, ta arvas võivat ülejäänud aja emaga veeta. Tagasi sõita otsustas ta hommikul vara. Juhkentali tänaval aga tuli talle vastu Pouliine Talu või Talu Pouli, nagu teda kutsuti. See oli noor, meeldiv ja väga hakkaja naine, partei liige. Tal oli eriline anne saksa sõdurite hulgas tutvusi sobitada ja selle tõttu oligi tema ülesandeks teha selgitustööd Narvas asuvate okupatsioonivägede hulgas. Pouli teadis kõiki linnas asuvaid sõjaväeüksusi ja nende asukohti, oli tuttav paljude ohvitseridega ja pääses ligi sinna, kuhu tavalised surelikud ei pääsenud. Paljudes üksustes oli tal, nagu ta ise ütles, oma poisse, kelle kaudu ta parteilist kirjandust levitas ja kelle käest sai igasuguseid vajalikke andmeid. Tema pidas ka sidet saksa keiserliku sõjaväe illegaalse sotsiaaldemokraatliku partei organisatsiooniga, kelle kaudu saadi teateid Saksamaal toimuvast revolutsioonilisest liikumisest. Pouli korterisse sisse astudes võis seal peaaegu alati kohata sakslasi, kes mängisid või ajasid niisama juttu. Lahkudes viisid nad mundri põues kaasa pakikesi, mille sisu õhtuti ja öösiti kasarmutes laiali valgus. Pouli kaudu loodi side ka väeüksusega, kes täitis piirivalvuri kohuseid lõigul Popovka metsast kuni Novo-Aleksandrovka külani, mis asus Narva ja Oudova vahel kümmekond kilomeetrit Narvast. Sellesse lõiku kuulusid ka avalikud ülekäigukohad Peterburi maanteel ning raudteeliinil Narva ja Sala jaama vahel. Viimane asjaolu omas suurt tähtsust Velli suhtes, kellel sageli tuli üle piiri käia, samuti ka teiste seltsimeeste suhtes, kes võtsid osa põrandaalusest tegevusest okupeeritud tagalas. Pouli kaudu oli enamasti alati võimalik teada saada, millal ülekäike valvasid „omad poisid", kelle ajal võis üle piiri tuua kas või elevandi.

Saksa sõduritega läbikäimine aga ei äratanud mingit kahtlust ega toonud kaasa muid ebameeldivusi kui moraalitsevate naabrite põlguse ja keelepeksu, mille peale Pouli vaid naeris.

Sõjaväejuhatus ei pööranud erilist tähelepanu oma alluvate rohketele tutvustele kohalike naistega. Et tutvus aga alati ei toimunud armujumala näpunäitel, selle pisiasja jätsid saksa sõjaväe upsakad juhid kui ka puhast eesti verd nuhid silmapaari vahele.

„Oi, sa tulid ütlemata parajal ajal!" hüüdis Pouli juba eemalt. „Ma olen hirmsasti pigis. Vilbachi Juuli tõi mulle pahmaka kirjandust, mille peab kohe laiali laotama. Täna oleks seda erakordselt soodus teha, kell kaheksa on saksa soldatitele kinoetendus. Paremat juhust ära otsigi. Üksi aga ei tule ma toime, Marie töötab õhtuses vahetuses ja Kati sõitis maale. Kas sa ei saaks kaasa lüüa?"

„Kui on kino ainult soldatitele, siis ei lasta meid ju sisse?"

„Selle üle ära pead murra," lõi Pouli käega. „Kurt ja Otto viivad sisse. Poistel on lubatud daamidega minna. Mis kinos käimine see muidu on."

Ühes mindi Peetri alevisse Pouli korterisse, kus Kurt ja Otto juba ootasid. Neid „oma poisse" tundis Velli, sest nad teenisid piirivalves ja olid teda mõnikord läbi lasknud.

„Skating-Rinki" ees kohtas Velli Must-Olgat, kes kõndis edasi-tagasi, nähtavasti oma kavaleri oodates.

„Olga, kas tahad täna päevakangelane olla?" pöördus Velli oma endise töökaaslase poole.

„On sul vaja kedagi lasta läbi kolkida või . . .?" küsis Olga naerdes.

„Ei. Seda mitte." Velli pistis käe põue ja tõmbas lehenurga välja.

„Haa!" taipas Olga. „Olen valmis kaasa lööma."

Mindi hoovi ja sealt musta ukse kaudu mingisugusesse pimedasse trepikotta, kust kostis kasside veniv sõjakisa. Siin jaotati kirjandus omavahel ära. Otsustati minna rõdule, sest sealt oli kõige sobivam lehti alla loopida. Ka rõdu jagati omavahel ära. Pouli võttis enda hooleks keskpaiga, Olga vasaku, Velli parema tiiva. Lehed otsustati alla visata siis, kui filmis on kõige põnevam koht, ja ise seejärel kiiresti kaduda. Esimesena pidi viskama Pouli ja teised kohe tema järel.

Linastati „Kolme kuradit". Film oli haarav ja hoidis

vaatajate ärevad pilgud kogu aja linal. Just siis, kui kaks armukadeduse ohvrit vahutavast kosest alla veeresid, kui nad haarasid kinni libedast kivist ja vihased lained nende peade ümber kõrgele lõid, ähvardades neid iga hetk kalju küljest lahti rebida ja alla metsikult kobrutavasse hauda heita, hakkas vaatajate ettepoole sirutatud peadele lendama midagi kerget, valget, nagu hiiglasuuri lumeräitsakaid. Kerkisid üllatunud pead, haarasid nobedad käed. Tõusis sagin. Hüüti midagi saksa, eesti ja vene keeles.

Vellil polnud mahti vaadata, mis toimus ta ümber. Visanud viimase peotäie alla, taandus ta ukse poole. Samal hetkel aga tundis ta end kellegi raudsete käte vahel, mis teda haarasid ja kuhugi tõukasid. Enne veel, kui ta taipas, kes ja milleks teda haarati, oli ta mingisuguses kitsas koridoris. Ukse vahel välgatas veel Otto nägu, siis sulgus uks. Mööda koridori lidusid Olga ja Pouli, Velli järgnes neile. Koridorist viis uks hämarasse trepikotta, kus lõhnas tolmu ja kasside järele. Nad sibasid treppi mööda üles, kuni jõudsid pööningule viiva ukseni. Ukseesisele platsile oli kuhjatud vanu kulisse, laudu ja muud kolu.

„Puhkame!" ütles Olga koluhunnikule istudes.

Istuti ja kuulatati. Ümberringi oli vaikne.

„Pagana tore," ütles Olga naerma turtsatades. „Just nagu mõnes seiklusromaanis. Põgenemine, tagaajamine, salapärane tee läbi ämblikuvõrkude, kolude ja kassihunnikute. Siis puhkus kino pööningul ja õnnelik pääsemine."

„Eks näe, kui õnnelikuks see pääsemine kujuneb," naeris Pouli tõustes ja endalt tolmu maha raputades. „Läheme maad kuulama," ütles ta, „kaua me siin ikka konutame."

„Oodake," ütles Velli, „mis müdin see on?"

Tõesti kostis tume müdin, nagu oleks kusagil kinnises ruumis rasket vankrit munakividel veetud.

„Seanss lõppes," ütles Olga. „Soldatid lähevad rõdult alla, kontsarauad klõbisevad."

„Lähme!" tõmbas Pouli kaaslasi käisest.

Jõudnud ukseni, mille kaudu nad olid siia trepile tulnud, kuulatati uuesti. Teisel pool ust oli kõik vaikne.

Mindi edasi. Jõudnud trepikäänakuni, tundsid põgenikud ära koha, kus nad enne seansi algust olid sakslastele kostiks määratud lehti jaganud.

„Me oleme ju lausa tuttavas kohas," juubeldas Velli.

„Ja võime siia jäädagi," vastas Pouli. „Peale seda madinat, mis me tegime, võidi uks või värav lukustada. Siis oleme lõksus."

„Pugege varju!" ütles Olga. „Ma lähen uurin järele, kuidas selle lõksuga lugu on. Minu üle ei imestata, ükskõik kust ma ka välja ei poeks. Ütlen, et mul oli siin määratud kohtamine, aga ohvitserinäru ei tulnud — ja kõik on selge kui tindipudel."

Trepi all nurgas oli tünn liivaga, luuad ja lumerookimise labidad. Velli ja Pouli pugesid nende taha. Olga vaatas ukse vahelt välja. Hoovis polnud midagi kahtlast märgata. Ta jooksis hooviväravale ja vaatas tänavale. Ka siin oli tavaline liiklemine. Silmad ei avastanud siin mingit lõksu ega püünist.

„Kobige välja!" hüüdis ta ust raginaga lahti tõmmates. „Tee on lahti igasse külge, kuhu aga süda kutsub."

Tänaval oma seikluskaaslastega hüvasti jättes ütles Olga: „Ausalt öeldes, mulle meeldis teiega kino teha rohkem kui Ferdinandiga kino vaadata. Nüüd saan kindlasti viisaka noomituse. Sakslased on ju nii viisakad ja täpsed. Kas teil homme õhtul ei ole midagi niisugust ette nähtud?"

„Õhtu kohta ei tea praegu midagi öelda, aga hommikul kella kümne paiku tuleb külastada telklaagrit Paemurru metsas. Seal oleks küll hädasti abi vaja," ütles Pouli.

„Kahju!" venitas Olga. „Olen tööl. Aga kas seda asja õhtupoolikuks ei saa jätta?"

„Ei saa. Enne lõunat on sõdurid harjutustel ja telgid on tühjad. Siis on hea telkidesse lehti loopida. Pealegi on mul seal köögis üks tuttav poiss, kes on enne lõunat kohal."

„Kahju," ütles Olga uuesti ning läks. Astunud mõned sammud, pöördus ta ümber ja hüüdis:

„Kui teil vahel häda käes on, siis ärge unustage, et Must-Olga elab Juhkentalis."

„Mulle näib, et sellest pöörasest tüdrukust võiks asja saada," ütles Pouli, kui Olga kirev kleit oli nurga taha kadunud.

„Ja oleks saanudki, kui nõukogude võim Eestis oleks püsima jäänud," vastas Velli.

VIIEKESI

Koolivendadest, kes olid mõni kuu tagasi sõitnud Uraali rindele sõjakunstis vilumata noorukitena, oli sõda teinud kõigi raskustega harjunud sõjamehed. Nad olid kaasa teinud palju lahinguid, tõrjudes välja arvukat ja hästivarustatud vaenlast Siberi küladest, linnadest ja metsadest. Oli juhtunud sedagi, et vaenlasele tuli vastu minna ainult täägiga.

Roobertil oli nüüd uus lahingusõber — kuulipilduja, millest ta ei lahkunud ei päeval ega ööl. Lahingutes olid nad lahutamatud. Puhkehetkedel asetas Roobert oma pea kuulipilduja külmale seljale. Nii oli hea ja kindel lamada, sest mis ka poleks juhtunud, aitas tema alati hädast välja. See oli raskekuulipilduja, vana ja kulunud, kuid teenis roodu ausalt. Ta aitas, kui lahingut võis juba kaotatuks pidada, kattis roodu ja vahel kogu polgu taganemisteed. Alati kui kuulipilduja rääkima hakkas, jäid vaenlased aupaklikus kauguses kuulatama. Kui vaenlaste read olid ähvardavalt tihedad, hõrendas ta neid vahel kuni päris lageda kohani rivis. Juhtus sedagi, et laskemoon lõppes ja Roobertil tuli teiste abiga oma vaikivat sõpra järel vedada, et teda mitte kaotada. Oli aga tal toitu piisavalt, siis neelas ta seda suure ahnusega ja sülgas mängeldes surma, kuni kuumusest läkastama hakkas ja Roobert pidi tal veidi puhata laskma. Tore oli kuulipilduja, tore oli temaga töötada lahingus. Niisiis polnud ime, kui koolivennad Roobertile tema sõbra pärast kadedad olid — Roobert oli roodus ainuke kuulipildur.

Ise oli ta oma kuulipildujasse kahekordselt armunud, esiteks kui lahingusõbrasse ja teiseks kui mälestusesemesse vanast lahingukaaslasest. Endine kolmanda

roodu kuulipildur oli olnud juba vanem mees Leningradist, Nevski laevaehitustehase tööline. Ta armastas õhtuti lõkke juures noorte hulka istuda, kuulata nende juttu, esitada küsimusi ja jutustada ise. Ükskord, istunud koolivendade lähedale, jäi ta kuulama nende võõrkeelset juttu, mis näis vanale kuulipildurile tuttavana. Samakõlalist keelt oli ta kuulnud Petrogradis. Ta nihutas end lähemale ja alustas poistega juttu. Kaua vestlesid nad sel ööl orus taiga põliste puude all. Selgus, et kolmanda roodu kuulipildur, onu Petja, on seesama Jegorkin, kellest Velli oli Roobertile palju jutustanud. Jegorkin oli rõõmus, et sai kuulda oma poliitilisest kasutütrest, nagu ta Vellit nimetas, ja tutvus tema noorema vennaga. Roobertit aga rõõmustas see, et ta oli onu Petjas leidnud ustava sõbra. Aja jooksul kiindus Roobert onu Petjasse niivõrd, et ilma temata oli tal igav. Lahingus ja puhkusel, ikka hoidus ta Jegorkini lähedusse. Viimane lubas tal vahel ka oma kuulipildujast vaenlast tulistada.

Kord, kui polgul tuli taganeda, jäi Jegorkin nagu alati oma kuulipildujaga taandumist katma ja Roobert jäi tema juurde.

„Mine, mine, poju," sundis Jegorkin. „Ega minagi siia jää. Näe, lasen selle viimase lindi tühjaks ja tulengi." Roobert viskus kõhuli kuulipilduja lähedale ja avas tule vaenlase pihta oma vintpüssist. Äkki vaikis kuulipilduja nagu poolelt sõnalt. Roobert tõstis pea, arvates, et onu Petja on oma lindi lõpetanud. Jegorkin aga ei tõusnud. Roobert roomas lähemale ning nägi, et sõber lamas poolküljeli, pea taha kallutatud, parem käsi lõdvalt päästikul, vasak aga surutud vastu rinda ja sõrmede vahelt nirises veri.

„Onu Petja!" hüüdis Roobert teda õlast raputades. „Onu Petja!" kordas ta veel, haarates Jegorkini pea oma käte vahele. Sõbra poolavatud hangunud silmad vaatasid talle imestava pilguga, nagu öelda tahtes: „Mida sa pöörane veel ootad? Mine juba!" Vaenlane oli aga mõnekümne sammu kaugusel ja lähenes üha.

Roobert lükkas Jegorkini käe päästikult ning avas tule vaenlase pihta, niites neid laias kaares. Ta laskis lindi tühjaks. Niipea kui kuulipilduja uuesti vaikis,

elavnes pealetung. Roobert jooksis küürakil ühe puu tagant teise taha, katsudes kuulipildujat päästa. Ta ümber vingusid ja vilistasid kuulid. Kui ta viimaks surmani väsinult ja lõõtsutades seisma jäi, ilmnes, et polnudki enam vaja joosta: teda ei jälitatud enam. Omad pidid olema kusagil eespool. Kuid mine otsi nõela tuhas või roodu taigas!

Kogu päeva käis ta võõraid radu, otsides jälgi, mille järgi võiks aimata roodu ja kogu polgu liikumissuunda. Alles siis, kui hämardus ja taiga vaikseks jäi, kuuldusid kusagil kirvelöögid. Ta läks selles suunas ja peagi hakkas puude vahelt vilkuma võbisev leek, vähe maad eemal teine, kolmas. Ettevaatlikult hiilis ta lähemale. Jah, need olid omad. Bilibenko istus lõkke ääres, nõjatades pead kätele. Ta oli alati morn ja sõnakehv, kui rood oli sunnitud taganema, kui aga oli kaotusi roodu elavas koosseisus, muutus ta otse kurjaks ja pahuraks. Siis ei suutnud keegi talt ainustki sõna välja meelitada. Täna aga oli rood kaotanud oma julge ja osava kuulipilduri ühes kuulipildujaga ja lisaks peeti veel ka Roobertit langenuks, kes oli nüüd juba üks parimaid laskureid ja luurajaid polgus. Polnud siis ime, et Bilibenko istus liikumatult ja vaatas mornil pilgul leeki, mis kord kõrgele tõusis, kord vaibus. „Just nagu sõjaõnn," mõtles ta, „heitlik ja rahutu." Talle meenusid Ukraina avarad stepid, vaikne Don, valged majakesed kirsiaedadega, õhtud külavainul sõprade seltsis. See kõik oli kaugel ja ... võib-olla pole seda olnudki ...

Bilibenkot äratas mõtetest eestikeelne kisa, mida tõstsid koolivennad, kui Roobert väsinuna nende sekka ilmus. Komandör tõusis, tuli koolivendade juurde, vaatas Roobertile ja küsis kuulipilduja kohta, mille Roobert oli ära peitnud. „Kõik?" küsis ta mornilt. Roobert noogutas. Bilibenko silmitses veel mõne hetke teda ja käskis kaaslastel kuulipilduja ära tuua. Siis läks ta oma vanale kohale tagasi, heitis kõhuli, pani pea kätele ning ei tõstnud seda enam kogu õhtu jooksul.

Lõkke ümber oli vaikne. Keegi ei naljatanud, ei räägitudki.

Vaikselt istusid koolivennad toodud kuulipilduja

ümber, kuulates Rooberti jutustust Jegorkinist, kes oli jäänud Štšepetovka küla lähedale metsa veerde. Siis tuli Anjuta ja istus nende lähedale, et kuulata Rooberti jutustust.

Anjuta ja onu Petja olid suured sõbrad. Keegi ei imestanud selle üle, sest kõik teadsid, et just Jegorkin oli see, kes leidis Anjuta ja tõi ta polku. Leidnud oli ta tema ühest maani maha põletatud külast, ainsa säilinud maja eest, keset verd ja laipu. Anjuta isa oli langenud maailmasõjas, vanem vend läks ära partisanidega, ema, vanaema, vanaisa ja noorema venna, kes vaevalt oli näinud kaheksandat kevadet, tapsid Koltšaki bandiidid, süüdistades neid ühendusepidamises partisanidega. Anjuta oli sel ajal loomadega metsas. Nähes koduküla leekides, jooksis ta koju, kus leidis neli laipa künnisel. Kuhu jäid loomad, keda ta sel saatuslikul päeval karjatas, seda Anjuta ei mäletanud. Kuid meeles oli, et sama päeva õhtul, siis kui päike oli juba taigasse peitu pugenud, tulid punased, käisid suitsevate ahervaremete vahel, korjasid laipu ja matsid neid. Ka nende hoovi oli tulnud vanapoolne punaväelane, kellel habemes juba hõbedat, kuid silmis palju soojust. Ta tõstis Anjuta, kes päeva jooksul oli jõudnud end juba oimetuks nutta, laipade keskelt ja ütles: „Lähme, tütreke!" Anjuta ei küsinud, kuhu. Neile tulid vastu tõsiste nägudega mornid mehed, labidad käes. Jegorkin ütles neile, et ainsa terveks jäänud maja ees metsa serval ootavad veel neli laipa muldapaigutamist. Mehed noogutasid ja läksid. Kui Jegorkin Anjutaga polgu staapi astus, mis asus Anjuta kodukohast mõne kilomeetri kaugusel koolimajas, küsis staabiülem Kulebjakin:

„Kelle sina siis leidsid?"

„Tütre," vastas Jegorkin.

„Istu!" ütles ta Anjutale tooli pakkudes ja läks ise välja.

Anjuta istus ja vaatas hirmunud pilgul mehi, kes tulid ja läksid. Ta oli väsinud õudusest ja hirmust. Oleks tahtnud kusagil nurgas kerra tõmbuda ja tasatasa nutta, kuni magama jääks. Hea oleks magama uinuda ja parem, kui enam ei tõusekski . . .

Siis tuli jälle Jegorkin ja ütles: „Lähme!" Seekord viis ta Anjuta majja, kus lõhnas karbooli ja jodoformi järele, ning lausus valges kitlis karmi näoga mehele: „Siin ta on, Sergei Andrejevitš."

Polgu sanitaar-jaoskonda Anjuta jäigi. Nüüd teadsid polgus kõik seda väikest kõhna tütarlast, kes oma punase risti paunaga kõndis lahinguväljal nagu kodus õueaias. Õieti aga ei olnudki ta nimi Anjuta, vaid Galina Makarovna Beluhhina. Seda teadis ainult kirjutaja polgu kantseleis. Polgus aga jäi ta Anjutaks, nagu vanemsanitar oli teda algul hakanud kutsuma.

Kõige ägedama lahingu ajal käis Anjuta ringi ja sidus haavatuid, saatis neid polgu laatsaretti või toitis kusagil varjulises kohas, kui ei saadud ära viia. Imelikul kombel ei olnud ta ise kordagi haavata saanud. Näis, nagu oleksid kuulid ta teelt kõrvale keeranud. Anjuta punase risti paun oli alati pungil täis ning sealt võis leida peale sidumisvahendite ja ravimite päris ootamatuid asju, nagu konserve, kuivikuid, küpsiseid ja isegi šokolaadi. Anjutale andsid kõik, mida kellelgi oli anda, ning Anjuta võttis kõik vastu. Ise ei söönud ta kunagi oma paunakesest, ka siis mitte, kui lahing vahel terve päeva kestis ja öö läbi tuli haavatuid kanda. Kas Anjuta ilus oli, selle küsimuse peale ei osatud vastata, kuid kõik teadsid, et ta on hea ja hoolitsev. Ta ei vihastanud kunagi ja kui talle midagi ei meeldinud, siis muutusid ta suured mustjashallid silmad nukraks ning ta läks vaikselt eemale. Sellest vist tuligi, et punaarmeelased hoidusid Anjuta ees tarvitamast lopsakaid sõdurikõnekäände, et haavatud ei tülitanud teda iga tühise asja pärast, et kõik püüdsid olla tähelepanelikud ta vastu. Paljud soovisid olla Anjutale sõbraks, kuid peale Jegorkini oli see õnnestunud vaid ühel, tema kõige lähemal abilisel igapäevases töös. Ja seda üht kadestasid paljud. Kuid too vaatas oma tarkade pruunide silmadega igaühele sõbralikult otsa, andis käppa, kui seda sooviti, ja heas tujus olles liputas sabagi. See oli must pikakarvaline koer Družok. Kui ta Anjuta kõrval maas istus, siis ulatus ta pea kõrgemale kui ta sõbratari oma. Missugusesse tõugu Družok kuulus, selle üle siin pead ei murtud, ja Družo-

kile endale näis see ka ükstapuha olevat. Siia oli ta sattunud ühes raskelt haavatud Koltšaki ohvitseriga, kes samal päeval suri. Družoki võttis polgu arst enda juurde. Anjuta sai ta sõbraks juba esimesel päeval. Anjutast sai meditsiiniõde, kes oodanud sanitaar-jaoskonnas, kuni pärast lahingut hakati sinna haavatuid kandma. Temaga harjus Družok ega jäänud temast maha. Nii sai Družokist sanitar, kes aitas õel haavatuid leida, oskas neid surnutest eraldada, kutsus erilise pikaldase haukumisega sõpra lähemale, kui oli leidnud abivajava haavatu. Ta õppis ka haavatuid kandma ja sageli võis näha kanderaami, mille üks ots oli asetatud Družoki selga ja teist hoidis Anjuta. Kui õde istus, lamas abiline ta kõrval, pea sõbra põlvedel. Kui aga Anjuta oma väikese käe pani Družoki seljale, ei julgenud too end liigutada enne, kui tütarlaps oma käe ära võttis. Družok oli ainuke peale haavatute, kelle suu maitses seda, mida hoidis Anjuta oma paunas.

Üks nendest paljudest, kes oleksid soovinud Družoki asemel olla, oli kolmanda roodu komandör Bilibenko. Raske oli öelda, kas Anjuta ise aimas, et ta oli vallutanud roodukomandöri südame, mida õde Valentina ja ka mõned teised asjatult piirasid ja isegi tormijooksuga vallutada püüdsid. Kindel oli aga üks, et Anjuta Bilibenkot milleski ei eelistanud. Roodus teadsid kõik, et Anjuta ei tule lõkke juurde mitte lõkke, mitte ka Bilibenko, vaid vana Jegorkini pärast. Ka täna ootas ta oma karmi nooruse isalikku sõpra, istudes eemal puude all ja silitades Družoki karvast pead. Ta teadis, et Jegorkin pole veel tagasi tulnud, kuid see polnud ju esimene kord, kus vana kuulipildur tuli hiljem kohale, sest ta pidi ju vaenlast tagasi hoidma, kui rood taganes. Et aga Jegorkin enam tagasi ei tule, see mõte oli liiga kohutav. Säärase mõtte juures kägardus ta väikeseks, ahastavaks ja abituks tombukeseks. Kui Roobert lõkke juurde tuli, välgatas ta silmis rõõm. Talle näis, et nüüd kohe tuleb ka Jegorkin. Kui aga Roobert istus seltsimeeste juurde ja hakkas neile midagi seletama, aimas Anjuta nagu midagi. Ta tuli ja istus selle valge poisi selja taha, kes pidi teadma, kus on Jegorkin, ja nähtavasti kõneles sellest oma seltsi-

meestele. Roobert ei pannud tähele, et Anjuta oli tema lähedal, ja jutustas, kuidas ta Jegorkini elutu pea oli oma käte vahele võtnud ja kuidas see poolavali hangunud silmil oli talle otsa vaadanud. Äkki kuulis ta selja taga tasast karjatust. Tagasi vaadates nägi ta, et Anjuta lamab kummuli maas, nägu niiskesse samblasse surutud, ja nuuksub. Tema kõrval seisis Družok, suur käpp tütarlapse pihal, ja puudutas oma sooja keelega kord ta kaela, kord kõrva. Roobert oli vapustatud. Ta oleks tahtnud Anjutat aidata, talle öelda midagi lohutavat, kuid polnud ainsatki sõna. Sel hetkel tundus ta endale rumalamana ja saamatumana kui see suur must koer, kes siiski leidis mingisuguse väljendusviisi.

Viimaks pani ta käe tütarlapse õlale ning ütles vaid: „Anjuta!" See oli kõik, mida ta öelda oskas. Aralt tõmbas ta käe tagasi ja ohkas. Kuidas lohutada inimest, kelle süda kannatab raske kaotuse all, ja sinul pole talle midagi asemele anda.

Anjuta tõstis pea ja vaatas oma tumedate märgade silmadega noormehele, kes midagi ei rääkinud, kuid ka ära ei läinud. Nii istusid nad teineteise vastas, pikk valgepäine noormees kaugelt Balti mere rannikult ja mustasilmne tütarlaps Siberi taigast. Kaks kohmetut inimlast, keda sõda oli kokku toonud ja ühine suur kaotus lähendanud. Nende vahel aga seisis suur tarkade silmadega koer, kes vaatas küsivalt kord ühele, kord teisele. Siis ulatas Anjuta Roobertile käe, et see teda üles aitaks. Käsi oli väike, külm ja pisaratest märg.

Sellest õhtust alates istusid nad lõkke ümber viiekesi — neli koolivenda ja Anjuta.

JÄLJETULT KADUNUD

Väikeses toas Tartu maanteel valitses suur ärevus. Äsja Narvast tulnud Priiusel ei olnud õnnestunud Velli kohta mingisuguseid teateid saada. Keegi polnud teda seal näinud ega temast midagi kuulnud.

Jamburgis teati vaid nii palju, et ta oli tulnud kohtumisele määratud kohale, kus talle oli üle antud väga

tähtsad kirjad Tallinna komiteele ja tööliste poolt kogutud rahasumma vangistatud seltsimeeste toetamiseks. Narva poole tagasi oli ta pöördunud samal päeval. Siitpeale aga kadusid igasugused jäljed.

Pouliine Talu püüdis oma tuttavate saksa soldatite kaudu teateid hankida vahistamiste kohta piiril. Velli kadumise päeval oli olnud Narva läheduses kaks tabamise juhtumit. Narvast mõni kilomeeter Oudova poole tabati vanamees, kes lambalihakotiga tahtis traataia alt läbi pugeda. Teine juhtum oli olnud Narva ja Narva-Jõesuu vahel, kus valvurite kätte sattus vanem naine, kes püüdis teibaga okastraati üles kangutada, et kottpükstesse peidetud jahulaadungiga läbi pugeda. Noorte tütarlaste vahistamise kohta aga ei olnud teateid.

Kogu selle kadumisloo tegi salapärasemaks asjaolu, et mõni päev tagasi oli Kännu-ema juurde ilmunud keegi võõras naine ja temale üle andnud rahasumma, öeldes, et see olevat poliitvangidele. Tallinnast tuldavat sellele järele. Oma nime oli naine keeldunud nimetamast. Ta oli veel öelnud, et tema tütar on ta siia saatnud. Kes oli see tütar ja kuidas see raha tema kätte sattus, oli samuti teadmata. Priius võttis Kännu-emalt salapärase saadetise vastu ja tundis südames torget: summa suurus langes täpselt ühte sellega, mille oleks pidanud tooma Velli. Kus aga oli ta ise? Kui oletada, et Velli kukkus lõksu, oli oodata tõsiseid sündmusi, ka siis, kui vangistatu keelduks ainsatki sõna lausumast, sest šifreeritud kirjad, mida ta tooma pidi, kõnelesid küllaltki selget keelt sellest, kes ta oli ja missuguseid ülesandeid täitis. Keegi ei kahelnud Velli aususes ja ustavuses. Vastupidi, teati, et ta on taibukas ja ettevõtlik, et ta ei kaota kergesti pead. Kuid ta oli noor, polnud teinud läbi vangla ja ülekuulamiste tuleproovi, ja see tähendas paljugi. Kuidas sai ta aga edasi anda raha?

Nende küsimuste kallal juurdlesidki Varm, Priius ja Dvigateli lukksepp Kuppar. Viimane oli juba 1905. aastal Tallinna tänavatel mustasajaga kakelnud ja omas põrandaaluses tegevuses suuri kogemusi. Tema soovitas poistel sellest korterist jalamaid lahkuda. Partei „kantselei", see on pitserid ja muud vajalikud asja-

ajamisvahendid soovitas ta algul siia jätta, sest Vellil oli nende jaoks salajane panipaik pererahvaga ühises esikus. Sealt vaevalt kellelgi tuleb pähe neid otsida. Ka korterivõtit ei soovitanud ta ära anda. Üür oli ette makstud ja pererahval polnud põhjust toa vabastamist nõuda.

Priius otsustas mõne päeva pärast Narva tagasi sõita, et jätkata jälgede otsimist. Varm pidi veel täna asuma teele Tartu, et hoiatada seltsimeest, kellega Vellil olid sidemed. Kõiki neid ettevaatusabinõusid kaalutleti kainelt, sest põrandaaluse töö konspiratsioonireeglites ei tohi lubada erandeid.

Kuppar valmistus juba lahkuma, kui tuppa astus hingeldades Tuul, noorevõitu naine, üks sidepidajaist, kes tuli uue hiiobisõnumiga: Tatari tänaval oli olnud sissekukkumine. Põhjus — armukadedus. Naise juurde sõitnud Pärnust tema sugulane, noor tööline, kellel vaevu olevat õnneks läinud kodulinna politsei käest pääseda. Ta oli olnud siin juba paar-kolm nädalat. Kuid mees hakanud kahtlustama, kas naise hoolitsus ja osavõtt põgeniku saatusest ei tugine muule kui seltsimehelikule vahekorrale, ja toonud politsei kohale. Nüüd on nii põgenik kui ka varjaja mõlemad vahistatud.

„Ja põgenik nende dokumentidega, mis talle saadeti?" küsis Varm.

„Pole teada."

„No küll on kuradi lugu!" kirus Kuppar. „Et neid susi söögu oma armukadedusega. Kas võib põrandaalustes tingimustes säärasele totrusele maad anda!"

„Nagu näed," vastas Tuul. „Ma nägin seda poissi. Kõigiti tubli ja mõistlik noormees. Ja mis puutub Ellisse, siis teda ma tunnen juba lapsest saadik. Ta isa sai veel Uuel turul kuuli, jäi sellest põdema ja surigi. Ema aga kasvatas tüdrukust veendunud töölisklassi huvide eest võitleja. Poistega ei liperdanud ta varem kunagi ringi. Mis häda teda siis nüüd selle sugulase kaenlasse pidi ajama, kui endalgi noor kena mees toas!"

„Jah, tubli naine küll," lausus Kuppar, „kuid süüdi on ta selles, et valis endale meheks säärase tobu, kes

seltsimehelikkuse ja armujandi vahel ei oska vahet teha."

„Kas sinu Eeva teadis, kui armukade sa oled, enne kui sinu juurde tuli?" näpsas Tuul, kes alati oli valmis naiste eest sõdima.

„Küllap teadis. Ega vist muidu ole me nii palju aastaid ära elanud, ilma et oleksime teineteisele kordagi näkku karanud või politsei järele jooksnud. Kui palju on meie juures inimesi olnud, nii mehi kui naisi, ja minu naine on kõigile alati süüa teinud ja pesugi pesnud. Pole veel mina temale ega tema minule sellepärast kõõrdi vaadanud."

Tuul, kes ei tahtnud oma Jaani halvemas valguses paista lasta, ütles, et neilgi olevat selles suhtes kõik korras.

„Ja meie ei küsigi teineteiselt," lõpetas ta, „seda, mida temale või mulle on usaldatud. Iga parteiliige on kohustatud partei saladust hoidma nii oma perekonnaliikmete kui ka võõraste eest."

„Kas need, kellega Ellil sidemed olid, on hoiatatud?" küsis Priius.

„On küll."

„On reetur ise vaba?" küsis Varm.

„Einoh, mis temal . . ."arvas Kuppar. „Vaata, et veel autasu ei saa."

„Vaba on ta küll," vastas Tuul, „kuid nüüd pidavat oma tegu hirmsasti kahetsema. Peksvat pead vastu seina ja ulguvat kogu aeg nagu peni. Aga mis see nüüd enam aitab. Mis tehtud, see tehtud. Kui näen teda, sõiman ta naha täis."

Pärast Tuule lahkumist sigines tuppa vaikus. Varm käis, käed seljal, edasi-tagasi. Priius aga istus väliselt rahulikuna ja vaatas enda ette. Ainult punased laigud ta kahvatul näol reetsid seesmist ärevust.

„Teate, poisid, mis mulle pähe turgatas," ütles Kuppar äkki, „kas selles Velli kadumisloos ei ole ka tegu armukadedusega?"

„Ei," hüüdis Priius. „Pole kunagi märgata olnud, et Vellil oleks . . ."

„Ei tea ühti . . ." vidutas Kuppar silmi. „Olete siin noored ninapidi koos juba mitu kuud . . ."

„M-i-s?" hüüdis Varm poolel sammul seisma jäädes ja näost üleni punaseks minnes. Ta ninasõõrmed laienesid ja hakkasid tasa värisema.

Priius vahtis tükk aega Kuppari otsa, nagu näeks ta lummutust.

„Et keegi võiks Velli kadumist niiviisi seletada, selle peale ma poleks uneski tulnud," ütles ta, „ja usun, et Varm arvab samuti. Olgu teile teada, seltsimees Kuppar, et kui me kolmekesi siia elama asusime, andsime pühaliku tõotuse, et meie vahel ei tohi olla mingeid suhteid. Tänini pole meist keegi seda tõotust murdnud. Enda kohta võin ma öelda, et kui ma ka kuumast armastusest lausa söeks kõrbeksin, ei pea ükski hing sellest teada saama. Sedasama usun ma ka Varmist, kes on mulle kui lihane vend. Mis aga puutub Vellisse, siis tagasihoidlikumat ja seltsimehelikumat tütarlast pole ma eales näinud. Seltsimehelik usaldus ja lugupidamine üksteise vastu ongi piirikivi, millest me kunagi üle ei astu."

„Olen valmis igaühel kõrvad kuumaks kütma, kes julgeb teisiti arvata," lisas Varm.

„Kõik võib olla," vastas Kuppar, „võib ka see olla, et teda enam ei olegi... Igatahes on kindel, et olete otsustanud ausalt töötada. See on hea. „Meest sõnast, härga sarvist," ütleb vanasõnagi. Aga tüdruk tuleb leida, kas elavalt või surnult!" Ukse all keeras ta ümber ja lisas: „Katsuge, et enne öö tulekut siit kaote."

Kahekesi jäädes vaikisid sõbrad mõnda aega. Tundus, nagu oleks mingi võõras hõng imbunud tuppa, kus varem valitses üksmeel, sõprus ja seltsimehelikkus. Varm jätkas edasi-tagasi kõndimist. Ta niigi veidi mõruilmeline nägu oli pilves ja väljendas tuska ning meelehärmi. Priiusel oli tunne, nagu oleks keegi talle tugevasti haiget teinud või midagi ilusat ära rüvetanud.

„Näed sa nüüd," ütles Varm endast palju pikema seltsimehe ette astudes ja sellele alt üles silma vaadates. „Ole nii aus kui tahes, aga sopast ikka ei pääse."

„Ma ei usu," vastas Priius naeratades, „et Kuppar meid sinuga tõsiselt kahtlustas. Niisugused mõtted võivad tekkida. Sinna ei saa midagi parata."

Varm ei öelnud midagi. Ta vaatas kella ja hakkas oma tillukest kohvrit pakkima.

„Millal sind võib tagasi oodata?" küsis Priius.

„Vast ülehomme."

„Kui sa mind siit eest ei leia, siis Kuppari käest kuuled, kuhu ma oma ankru olen kinnitanud."

Nähes, et Varmi kulmude vahele ilmus jälle sügav kurd, jätkas ta:

„Kuppari peale ära mossita. Tema on meist vanem ja rohkem näinud ning läbi elanud kui meie sinuga kokku. Mulle isegi meeldib, et ta ausalt ja avameelselt meile välja ütles, mis talle pähe tuli. Et aga säärases olukorras niisugused mõtted võivad tekkida, tean omast käest."

Varmi niigi veidi pungis silmad muutusid nüüd hoopis ümmargusteks ja näisid tahtvat pealuust välja pugeda. Ta taganes ja kogeles:

„Ega sa ometi . . ."

„Ei, sinu kohta ei mõtle ma midagi halba," lausus Priius. „Aga . . . paljugi, mis võib juhtunud olla. Meie pole ju ainukesed, kes Vellit tunnevad."

Varm kehitas õlgu.

HÄDA ÄRKAB SEAL, KUS VALVSUS UINUB

Kaua istus Velli seina külge kinnitatud kitsa koiku serval ja vaatas läbi tillukese võretatud akna taevalappi, millel vilkusid kaks tähte, üks suurem, heledam, teine aga väiksem ja veidi tumedam.

„Häda ärkab seal, kus valvsus uinub . . ." Kus ta seda lauset oli kuulnud? Kes seda ütles? Või on ta seda kusagilt lugenud? Aga polegi oluline, kas seda üldse keegi on öelnud või mitte. Häda tuli, tuli järsku ja haaras ta ega taha enam lahti lasta. Kui suudaks midagi mõistlikku välja mõelda . . . Aga pea on hirmus väsinud. Mõtted on kui kammitsais.

Täna on viies päev . . . Ei iva hamba alla, ei tilka vett. Nälga ta enam ei tunne, kuid väsinud on ja juua tahaks . . . Puhast, külma vett.

Velli põrutas rusikaga raudukse pihta. Keegi tuli

rautatud kontsade klõpsudes treppi mööda üles. Velli luges: üks, kaks, kolm... Trepiastmeid oli kaheksateist... Siis krigises võti lukuaugus ja lävele ilmus hallis mundris sakslane. Ta oli nähtav koridorist paistva valguse taustal; kongis oli pime.

„Palun vett."

Sakslane raputas pead ja sulges taas ukse.

„Metslane!" hüüdis Velli talle järele. Siis pöördus ta jälle tillukese akna poole kõrgel lae all. Praegu ronis sealt mööda pilvetomp, ääred nagu valgest vahust. Kuu... jah, nüüd on ju täiskuu, sellepärast ongi pilveääred valged.

Janu muutub piinavaks. Siis meenus Vellile, et väljakäigus on mingi tsinknõu veega... Sealt võetakse vett pesemiseks. Kuid olgu, vesi on vesi, kastab keelt. Ta koputas uuesti uksele. Jälle kostsid kaheksateistkümmend klõpsu trepil ja jälle krigises võti lukuaugus.

„Lubage väljakäiku!"

Sakslane astus ukse eest kõrvale.

Vesi tsinknõus oli soe, vastik, tal oli halb maik, kuid Velli jõi pika sõõmu. Siis märkas ta tabureti all mingit eset. See oli tilluke bloknoot, mille vahel oli peenike pliiatsijupp. Keegi vangidest oli selle aarde kaotanud. Velli pistis leiu põue.

Kongis vaatas ta uuesti leitud eset. Paber oli kuiv. Erutav on mõte, et nüüd on tal võimalus välismaailmaga ühendusse astuda. Ainult — kuidas kirja ära saata?

Mõni minut tagasi oli Velli kõige palavamaks sooviks kruusitäis külma vett. Praegu aga soovis ta, et sakslasel, kes tegeleb tema isiku kindlakstegemisega, see kunagi ei õnnestuks.

Too keskealine punase ninaga sakslane tundis hästi oma ala. Tal oli täpselt välja arvestatud, kui palju aega kulub selleks, et inimese aju kaotab võime valvel olla, kui ta on järjest pingelises seisundis. Kui inimene ei suuda enam valvel olla, siis on teda kerge ristküsimustega segi ajada ja valetamiselt tabada. Viie päeva jooksul oli Velli juba kuuskümmend tundi ülekuulamisel olnud. Igal hommikul vara tuli saksa soldat talle järele ja viis asutusse, mida kohalikud elanikud kut-

susid saksa politseiks. Oli veel teine, linnapolitsei, kus olid ametis ka kohalikud. Saksa politsei tegeles asjadega, mis sõjakohtu valdkonda kuulusid. Vellit kahtlustati salakuulamises, sellepärast oligi tema süüasja uurimine saksa politsei kätte antud. Karistasid mõlemad politseid ühtemoodi. Ainult et sakslasi, kes kohalikke elanikke ei tundnud, oli lõksu kukkunuil kergem ninapidi vedada.

Mitu päeva oli ta suutnud vastu pidada ilma leiva ja veeta. Ta viidi hommikul enne ära, kui vangidele hommikueinet välja jagati, ja toodi tagasi õhtul, kui vangid olid juba oma päevanormi kätte saanud. Politseis aga pandi ta esmalt koridoris pingile istuma, kust päeva jooksul möödus palju inimesi. Valvur aga seisis sellal kusagil eemal, et poleks arusaadav, keda ta õieti valvab.

Sellega lootis kaval sakslane lüüa kaht kärbest ühe hoobiga. Esiteks väsis ülekuulatav päeva jooksul ärevast ootamisest niivõrd, et õhtul jäi küsimisel vahele. Teiseks lootis sakslane, et ehk mõni möödujaist uuritava ära tunneb ja teda kõnetab. Siis oleksid vajalikud tunnistajad käes ja kaebealuse isikut oleks kerge kindlaks teha.

Vellil oli seekord kohtumine olnud Narva ligidal Petrogradi maantee äärses külas. Narva tagasi võis ta tulla kas sama maanteed mööda või Narva—Petrogradi raudteed mööda. Mõlemal teel olid ülekäigukohad, kus lasti läbi vastavate lubadega. Ainult maantee ülekäigul, mis asus otse linna külje all, oli alati nuhke rohkem kui raudtee ülekäigukohal, mis oli linnast väljas. Ohutuse mõttes oleks pidanud minema raudtee kaudu, kuid olles kord juba linnale nii lähedal, polnud tahtmist raudteele minna. Pealegi oli juba aeg nii kaugel, et võis karta, et ei jõuagi enam raudteele, enne kui seal läbilaskmine lõpetatakse. Ning Velli riskis — ja kukkus sisse. Kõige halvem oli aga see, et ta ei saanud endast kuidagi teatada ja et ta käes olid vajalikud dokumendid.

Kätte ei saadud ta käest küll midagi ja ka ülekuulamistel pole ta tänini vahele jäänud, olgugi et protokolliandmeid tuli järgmisel päeval põhjalikult muuta.

Üleminekul näitas ta oma lubatähe ette, mis tõendas, et ta võib erapooletul maa-alal piima toomas käia. Olles juba sammu viiskümmend või rohkemgi ülekäigukohast eemal, kostis ta selja taga läbilõikav vile. Tagasi vaadates nägi ta, et keset teed seisab saksa ohvitseri kõrval keegi erariides isik. Ohvitser viipas teda käega, erariides isik aga kadus vahiputka taha. Parata polnud midagi. Koht oli lage ja minna polnud kusagile. Ta keeras tagasi.

„Teie dokumendid?" küsis ohvitser.

Velli ulatas oma ülekäiguloa.

Ohvitser vaatas, vangutas pead ja pomises midagi saksa keeles. Nähtavasti polnud ta Velli dokumendiga rahul. Ta osutas käega vahiputka uksele. Vahiputkas käskis ta soldatil Velli läbi otsida. Soldat katsus läbi palitutaskud, laskis ka kätel üle külgede libiseda ja teatas, et ta pole midagi avastanud. Nii protokollitigi, et pole midagi leitud.

„Kus elate?" küsis ohvitser.

„Erapooletul maa-alal, Karlovka külas," vastas Velli.

„Teie pass?"

„Pole kaasas."

Velli valetas. Pass oli tal mantlikäise vahel, kuid see oli algusest lõpuni võlts ja seda ei võinud ta nüüd, vahistatuna, enam näidata.

„Teie elukutse?"

„Õmbleja."

„Linnatuleku põhjus?"

„Turule."

Ainuke, mis ta käest leiti, olid mõned „Pravda" numbrid, ja needki polnud enam värsked. Küsimusele, milleks ta neid kaasas kannab, vastas Velli, et ta võttis nad ostude sissepakkimiseks, osta aga kavatsenud ta niiti ja muud õmblejale vajalikku.

Ohvitser võttis telefonitoru ja rääkis midagi saksa keeles. Mõne minuti pärast ilmus soldat, kes Velli kaasa viis. Nüüd oli selge, et ta viiakse kas komandantuuri või politseisse. Velli eelistas komandantuuri, sest seal olid sakslased, kes ei tundnud teda, politseis aga võis kallite suguvendade küüsi sattuda ja siis ära juba pääsemisele looda.

Tal vedas, ta viidi komandantuuri. Kaua tuli oodata mingisuguse ukse taga. Seda aga kasutas Velli selleks, et küsida luba väljakäiku minekuks, mis asus siinsamas koridoris. Seal nööris ta korseti lahti, võttis kaks šifreeritud kirja, rebis nad puruks ja viskas alla. Raha aga pani ta korseti vahele tagasi. Seda oli küll tublisti rohkem kui tavalisel õmblejal turuleminekuks oleks võinud olla, kuid hävitada seda ei lubanud südametunnistus. Temale oli see raha usaldatud ja ta tahtis seda ka edasi toimetada. Kuidas, seda ta veel ei teadnud. Kõige ohtlikum oli hävitatud ja see oli hea. Ka ta ausveis. Ainukesed süütõendid tema vastu olid vahiputkas tehtud protokoll ja ülekäiguluba, mis oli samuti võlts. Kuid see ei teinud Vellile peavalu, sest et neid võis raha eest osta komandantuuris töötavate soldatite käest. Seda teati kogu linnas ja seda teadis ka komandant ise.

Oli juba videvik, kui teda ametniku juurde kutsuti, kes valdas päris rahuldavalt vene keelt. Siin koostati uus protokoll. Ja just selles uues protokollis tegigi Velli vea, mis läheb talle nüüd võib-olla kalliks maksma. Lähtudes sellest, et ta käest mitte midagi kätte ei saadud, et pole õieti mingit kaaluvat põhjust tema kinnipidamiseks, ning teades, et teda Tallinnas väga oodatakse, otsustas ta öelda, et elab samas linnas, lootes, et siis ehk lastakse ta veel täna vabaks. Kuid ilmnes, et ta oli valesti arvestanud. Komandantuurist saadeti ta otsekohe kindlusevanglasse. Alles siis, kui uks ta järel kinni kolksatas ja võti krigises, taipas Velli oma eksisammu. Vabaks teda ei lastud, aga kaks erisuguseid andmeid sisaldavat protokolli oli juba süüdistusmaterjal.

Kong, kuhu ta tõugati, oli pime ja inimesi puupüsti täis, nii et ukse alt oli võimatu kaugemale pääseda. Ta istus läve ette maha, pani pea põlvedele ja püüdis uinuda. Samas aga hüüdis teda keegi.

„Kuule, sa uus seal ukse all, tule siia!"

Hüüdja hääl tundus tuttavana. Velli tegi, nagu ei kuuleks ta, arvates paremaks jääda tundmatuks.

„Tule, tule!" kordas tuttav hääl kutset.

Ronides üle magajate ja komistades igal sammul, jõudis Velli narini, kus istus hüüdja.

„Noh, katsu end siia nari servale poetada," ütles kutsuja end veidi edasi nihutades.

Alles nüüd tundis Velli ära Juuli Vilbachi, kes kuulus Narva põrandaalusesse organisatsiooni ja oli nädalat kolm tagasi vahistatud koos saksakeelsete üleskutsetega saksa sõjaväe jaoks. Juuli selja taga hakkas keegi torisema. Juuli aga lõi käega, öeldes: „Pole midagi, tädi. Siia on meid toodud ja peame ära mahtuma."

Velli keeras mantli rulli, pani nari servale ja heitis ka ise Juuli juurde üsna servakese peale.

„Mis su nimi on ja kuidas sa siia sattusid?" küsis Juuli, soovides nähtavasti teada, kuidas on Velli praegune nimi.

„Kas te ei võiks oma tutvumistseremooniat homseks jätta?" hüüdis keegi naabritest kurjal häälel.

„Võib küll," vastas Juuli hooletult, Vellile kõrva sisse aga sosistas ta: „See on Parve Elli, sa tead ju teda. Ta annab märku, et räägiksime nii, et teised ei kuuleks. Siin on nuhke sama palju kui väljaski. Iga sõna kantakse ülemale ette."

Tükil ajal ei rääkinud kumbki sõna. Siis sosistas Juuli:

„Millega sa vahele jäid?"

Velli vastas, et tänini mitte millegagi, et ta jõudis ära hävitada kõik peale raha, millega ta nüüd ei tea, mis peale hakata.

Juuli mõtles veidi ja ütles siis, et rahaga saab hakkama. Temale toob „ema" padajänni ja homme ongi toidutoomise päev. Toidu aga võtab igaüks ise läbi traataia vastu ja annab ka tühjad toidunõud tagasi. Selle juures on küll valvur, kes ka vahel mõned pakid läbi vaatab, kuid enamasti õnnestub alati kirju ja muud üle anda. Niisiis otsustati raha juba homme Kännu-ema kätte saata, kes selle kas Varmile või Priiusele edasi annab, sest kindlasti tuleb keegi neil päevil teda Narva taga otsima.

Juuli jutustas oma sissekukkumisest ja väljavaadetest vabanemisele. Ta ütles, et on oma saatusega rahul, kui suudab vastu pidada punaste tagasitulekuni. Ta ei

lootnud, et teda kohtu teel vabastatakse. Vahistatud oli ta oma täditütre passiga, kes juba sakslaste sissetulekul oli Venemaale läinud. Praegu peab tädi temaga sidet ema nime all. Tädi tuttavad ja sugulased teavad, et täditütar on Venemaalt tagasi tulnud ja piiri peal kinni nabitud. Üleskutsete kohta oli ta seletanud, et need olevat tema kätte juhuslikult sattunud. Teda olevat keegi noormees palunud seda pakki kahekümne viie marga eest jaama viia, kus lubanud teda oodata. Et säärast pakkide edasitoimetamist praktiseeriti, oli nuhkidel ja politseil teada, sest niisuguseid „pakikandjaid" oli varemgi tabatud. Juuli oletas, et ta seisukord praegu pole eriti ohtlik, sest teda peetakse kambris, kuhu on koondatud igasugune tähtsusetu praht, nagu spekulandid, huligaanid, vargad ja ka mõned tühised poliitilised kurjategijad. Kambris, kus oli üle saja inimese, oli peale tema veel kaks naist, keda süüdistati sakslastevastases agitatsioonis. Üks nendest oligi Parve Elli.

Velli uinus sooviga, et ka teda siia selle „prahi" hulka jäetaks. Kuid juba enne kella üheksat hommikul oli soldat uksel ja nõudis Meeta Põldu.

„Ära vasta mõtlemata, ära usu, et nad palju teavad, ja räägi alati ühte ja sedasama," sosistas Juuli hüvastijätul.

Teel komandantuuri alustas konvoi Velliga juttu. Ta küsis, milles Vellit süüdistatakse, ja lubas tal lasta ära joosta, kui on karta, et süüdistusele järgneb karm karistus.

„Ja mis ootab teid sel puhul?" küsis Velli.

„Mitte midagi erilist. Ainult kolm-neli päeva aresti."

Velli võitles endaga. Ettepanek oli ahvatlev, kuid see võis olla ka lõks. Kui ta nõustub põgenema, tõendab ta, et on teinud midagi niisugust, mille eest on oodata karmi karistust. Siis jääb vaid süütegu üles tunnistada. Ta tänas soldatit vastutulelikkuse eest ja ütles, et tal polevat midagi karta ning sellepärast oleks mõttetu kas või kolmeks-neljaks päevaks inimeselt vabadust röövida. Soldat kehitas õlgu. Rohkem ta ei rääkinud.

Komandantuuris käskis konvoi teda samale pingile istuda, kus eilegi. Soldat ise aga läks kabinetti.

Üksi jäädes tundis Velli jälle suurt kiusatust — tõusta ja kaduda selle neetud ukse taha, mis ähvardab teda lahutada välismaailmast. Vaevalt aga tegi ta liigutuse, et tõusta, kui vastasolev uks krigises. Nüüd tõusis Velli järsult ja astus kindlal sammul väljakäigu poole. Vastasolev uks avanes ja lävele ilmus sama soldat, kes teda oli siia toonud. Oli selge, et teda peetakse silmas ja põgenemiskatse oleks mõttetu.

Mõni minut hiljem avanes kabineti uks ja välja astus sama punase ninaga keskealine sakslane, kes teda eile oli üle kuulanud. Ta oli täies vormis ja hoidis keti otsas suurt koera.

„Noh, preili Põld," ütles ta irooniliselt naeratades, „nüüd läheme siis teie korterisse Vestervalli tänavale nr. 40."

Velli taipas, et sakslasele on juba teada, et Vestervalli tänaval ei olegi maja number 40 ja sellepärast ei saa ka Meeta Põld seal elada.

„Ma ei ela Vestervalli tänaval," ütles ta rahulikult.

„Kuidas ei ela? Teie ju ütlesite õhtul, et elate seal."

„Ütlesin."

„Aga miks siis? Kas sellepärast, et sakslased on nii rumalad, et ei tea, palju Vestervalli tänaval maju on?"

„Ei, mitte sellepärast, vaid sellepärast, et uskusin, et sakslased on n i i i n i m l i k u d, et lasevad tütarlapse lahti, kellel pole mingisugust süüd ja kes pealegi veel elab samas linnas ja võib koju minna."

„Ja kui need inimlikud sakslased oleksid teid õhtul tõesti vabaks lasknud, kuhu teie siis oleksite ööseks läinud?"

Velli kehitas õlgu.

Punanina muigas taas ja ta terashallid silmad puurisid end otse Velli silmadesse. Peatanud mõne hetke, et närida oma vahavärvi vuntsiotsi, ta ütles:

„Hüva, preili Põld, hakkame siis jälle otsast peale. Saame näha, millega te meid täna üllatate." Nende sõnadega avas ta kabineti ukse ning laskis Vellil ees sisse astuda.

Seekord kestis protokollimine kaua. Nüüd oli sellest juba viis päeva möödunud ja iga päev oli ta ühte ja sama korranud. Velli teadis selle protokolli sisu algu-

sest lõpuni peast. Samuti teadis ta juba ette, missuguse küsimuse juures uurija häält kõrgendab, missuguse juures madaldab, millal kurjaks ja millal leebeks muutub. Kaks päeva olid nad tema mantlit uurinud, isegi suurele koerale, kes alati kabinetis diivani ees vaibal lamas, nuusutada andnud.

Nende päevade jooksul harjus Velli oma olukorraga, muutus julgemaks ja rahulikumaks. Ta usk uurija kõikteadlikkusse oli tublisti kahanenud. Juba esimesel päeval oli sakslane lubanud lasta järele kuulata, kas Karlovka külas elab või on elanud Meeta Põllu nimeline tütarlaps, kuid viiendal päeval polnud märgata, et ta oleks andmete poolest rikastunud. Näis, nagu ei huvitakski see teda enam. Nüüd klammerdus ta uue küsimuse külge. Kui vahistatu tuli linna selleks, et turul oste sooritada, siis oleks ta loomulikult pidanud tulema hommikul, aga mitte õhtul. Kui ta aga õhtul tuli selleks, et turul järgmise päeva hommikul olla, siis pidi tal koht teada olema, kus ööbida. Selle nimetamist nõudiski nüüd uurija Vellilt. Ta ei saanud aga ühtegi kohta öelda, enne kui on loonud sideme välismaailmaga. Selle kallal murdiski Velli praegu oma väsinud pead. Kui teda üheksainsakski päevaks jäetaks siia kongi, siis ehk õnnestuks midagi ette võtta. Nüüd on tal paber ja pliiats, ja see on juba suur samm edasi. Kellega astuda ühendusse?

Ainuke inimene Narvas, kes teab teda Meeta Põllu nime all, on Känd, kuid teda sellesse asjasse segada oleks andestamatu ettevaatamatus. Pouliine . . . ei sobi. Tal ei puudu ettevõtlikkus, kuid ta on seotud põrandaaluse tegevusega ja juba sellepärast langeb välja.

Velli käis ühest seinast teise. Nagu kiuste valutas pea. Trepil kõlksusid jälle rautatud kontsad. See oli valvur, kes tuli vaatama, mida vangid teevad. Velli viskas end koikule. Vaateakna klapike ukse sees nihkus ettevaatlikult kõrvale ja selle asemele ilmus pimeduses läikiv silm, mis peagi kadus. Klapp kõlpsatas uuesti ja sammud kaugenesid. Kõik oli jällegi vaikne. Ainult vaevu oli kuulda kose summutatud kohinat, ja kõrgel öises taevas sirasid tähed.

Velli ei saanud uinuda. Ta mõte rändas rahutult ühe

tuttava juurest teise juurde, otsides, kes teda selles kitsikuses avitada võiks. Äkki oleks talle keegi nagu sosistanud: Ann, vana Ann Veiser! Ja korraga oli kõik selge. Tema jah, see veidrikuks peetud tark naine. Kuidas Annega sidet soetada, seda ta praegu veel ei teadnud, kuid ta oli kindel, et kuidagi see tal õnnestub. Kõigepealt oli vaja aega võita. Selleks aga pidi homme uurijale midagi niisugust ütlema, mis talle paariks päevaks tööd annaks. Öelda mõni mahapõlenud või purustatud maja, kuhu ta oleks ööseks tahtnud minna. Vellile meenus väike maja Tehase tänaval, kus ta mõni aasta tagasi oli elanud... Et see maja Tehase tänaval on purustatud, seda ei võinud Velli teada. Maja hävitasid aga sakslased ise linna tulistades.

Velli uinus sooviga südames, et uurija teda tingimata välja kutsuks, kas või samuti söömata ja joomata, nagu need viis eelmist päeva.

„Küll ma vastu pean," naeratas ta uinudes.

VÕÕRAS, KUID SIISKI OMA

Liisa nukrus ja kärsitus kasvasid iga päevaga. Juba enam kui kuu aega polnud Vellist mingeid teateid. Kaks korda oli käinud Tallinnast see pikk noormees teda otsimas. Ta püüdis küll asja valgustada nii, nagu poleks midagi erilist juhtunud, kuid ema südant sellega ei peta. Kui Velliga oleks kõik korras, mis see noormees siis temast ise otsiks, ja veel niisuguse hoole ja murega, nagu oleks ta jumal teab kui kalli inimese kaotanud. Oleks ta ometi ema sõna kuulda võtnud ja Venemaale õppima läinud! Aga ei. Kus sa nüüd sellega. Tema tahtis luua ka siin niisugust korda, et õpi, kelleks tahad. Nüüd on siis vist kõik korrad loodud ja õppimised õpitud. Ei ole ikka tütarlapse asi üksi mööda metsi ja rabasid hulkuda, pealegi veel niisugusel kurjal ajal, kus kõik kohad on igasugu logelejaid ja põgenikke täis.

Liisa püüdis süveneda piiblisse, kuid tähed surusid nagu sääsed silmade ees ja midagi ei jäänud meelde.

Tuli Ann, aitas ohkida ja läks jälle oma talituste juurde. Ka Liisal oleks, mida teha, kas või sooje sokke

lastele talveks kududa, kuid ta ei suuda. Süda on nii raske, et käedki ei tõuse. Kellele sa teed või kus need lapsed on! Kõik on nagu unenägu. Ainult südamevalu kõrvetab päevad ja ööd. Kui ta ainult teaks, kus Velli kaduma läks. Ei ta siis siin istuks. Ammugi oleks ta läbi otsinud kõik põõsad, kobanud läbi kraavid ja kangutanud üles mättad. Jumal ise teab, miks see tema elu nii kibe ja okkaline peab olema. Aga kas on tema elu õnnetum kui teistel samasugustel töölisnaistel? Võta kas või Loviisetki — üksainus poeg ja seegi kadus kui vits vette. Kase Maalil on neid mitu, kuid kus nad on? Teab ainult neid, keda on ise viinud surnuaeda.

Liisa pani pühapäevatanu pähe ja puhta põlle ette, et õde Miinat külastada. Ega temagi tea nõu anda, aga ikka tunneb kaasagi. Veri on paksem kui vesi. Ikkagi õde, aga mitte tuul maanteel, mis vuhiseb mööda ega küsi, miks sa kurb oled.

Liisa ei jõudnud veel ustki lukustada, kui nägi, et Miina kirjus rätis pea kerkis trepist üles, tema järel aga lilledega kaunistatud kübar ja siidmantel. „Heldene taevas!" jahmus Liisa. „See on ju proua Mätik! Mida tema küll siit peaks otsima?" Liisa polnud proua Mätikut pärast seda, kui nad ühiselt noorpaari Ameerikasse saatsid, kordagi näinud. Kuid see oli ammu, väga ammu.

„Küll on teil aga trepp!" hüüdis proua Mätik oma punetavale näole taskurätikuga tuult lehvitades.

„Jah, niisugune ta on," vastas Liisa.

„Tulime sulle rõõmusõnumit tooma," ütles Miina Liisale kätt andes. Nüüd ulatas ka proua Mätik Liisale käe.

Liisa palus võõrad tuppa. Proua Mätik astus üle läve, kuid jäi ukse alla seisma, nagu aru pidades, kas minna kaugemale või pöörata kohe tagasi. Ainult ta väikesed väledad silmad jooksid kiiresti ühelt esemelt teisele. Liisa pühkis põllenurgaga toolid puhtaks ja pakkus külalistele istet. Proua Mätik istus, endale taskurätikuga ikka veel tuult lehvitades. „Sõda on teid üsna kehvaks teinud," ütles ta, kui oli veel korraks toas ringi vaadanud.

„Ega ma enne sõdagi palju rikkam olnud," vastas

Liisa naeratades. „Ainult kui lapsed olid veel kodus, siis ei näinud tuba nii tühjana ja kõledana."

„Tähendab, et Liide tädilapsed läksid siis ka punastega ära," ütles proua Mätik kuidagi eriliselt muiates.

„Ära nad kadusid," vastas Liisa, „kas punastega või sinistega, seda mina ei tea."

„Jah, see punataud on nüüd tööliste seas päris moes," jätkas proua Mätik. „Ilus see küll ei ole, et lapsed oma vana ema üksi jätavad, pealegi veel niisugusel raskel ajal."

„Seda on teised lapsed ennegi teinud," vastas Liisa. „Ka teie pojad läksid Ameerikasse ja jätsid teid siia üksi nende halbade aegade vintsutada."

„Mina tallan neid tänavaid viimaseid päevi," vastas proua Mätik end toolil sirgu ajades. „Poeg tuleb mulle järele ja viib mind Ameerikasse, kus iga inimese varanatuke on vägivalla eest kaitstud. Seda sõnumit tulingi teile tooma." Proua Mätik puhkas hetke hinge tõmmates ja jätkas siis oma jutuvada. „Ka Liide tuleb siia ja nad toovad kaasa mõlemad lapsed. Mul oleks teile üks palve. Nimelt, kas te ei võtaks enda hooleks külast toidukraami toomise? Nad kirjutavad küll, et toovad ise kaasa nii joogid kui söögid, kuid viisakus nõuab, et kaugelt tulnud külalisi peab kaetud lauaga vastu võtma. Eks seda, mis nemad toovad, söö siis pärast. Kui olete nõus, siis tulge kas täna õhtul või homme hommikul minu poole. Ma annan raha ostude tegemiseks ja lepime kokku, mida osta. Pulmaroad kukkusid teil hästi välja, ega te kokakunsti nüüdki unustanud pole. Saate ka õetütart ja tema perekonda näha, mis on vahepeal poole suuremaks kasvanud. Saatsime ära kaks ja nüüd ootame nelja. Näe, siin nad ongi," lõpetas proua Mätik ridikülist fotot võttes.

Liisa silmitses ülesvõtet, millelt vaatas talle vastu tütre nii tuttav ja ühtlasi kauge nägu. Vasakult surus ema vastu tütretütre hele peake ja paremalt tütrepoja veidi jonnakailmeline nägu. Nende selja taga seisis väimees, juba pisut tüsenenud, ehtameerikaliku välimusega härra.

Liisa ulatas ülesvõtte proua Mätikule tagasi ja ohkas.

„Noh, kuidas siis jääb, kas tulete mulle appi?" küsis too.

„Kahjuks ei saa vist," vastas Liisa. „Jalad on väga haiged ja seljas ei suuda ma ka kuigi palju ära tuua."

„Kahju," lausus proua Mätik. „Ma oleksin võinud ju ka küüdimehe jaoks raha anda. Noh, ega sellega veel midagi katki ole. Küüdimehel ükskõik, keda ta veab. Mõtlesin, et oleks ikka parem raha oma inimese kätte usaldada."

„Oma inimene . . ." mõtles Liisa mõrult.

„Vastu võtma ikka tulete?" küsis proua Mätik püsti tõustes.

Liisal hakkas süda vasardama ja kõrvus kohisema. Laup ja käed läksid niiskeks. Kusagil sügaval hinge põhjas liigutas end kauapeidetud ja allasurutud emaarmastus. Ta ohkas ja küsis tasa:

„Millal nad siis siia jõuavad?"

„Siia jõuavad nad arvatavasti paari päeva pärast. Lubasid telegrafeerida."

„Küll ma tulen ütlen sulle," lausus Miina, „vastu võtma läheme koos ja lilledega."

Liisa vaikis. Talle meenus kohtumine tütrega palju aastaid tagasi. Veel praegugi torkas sellele mõeldes valus okas südames.

„Eks näe," vastas Liisa ebamääraselt.

Kui Miina ja proua Mätik olid ära läinud, seisis Liisa kaua keset tuba ja silmitses ainiti põrandat, nagu oleks sinna kirjutatud, mis teha. Ta oli juba harjunud mõttega, et tütart enam kunagi ei näe. Vahel oli isegi tunne, nagu poleks tal seda last kunagi olnudki. Nüüd tuli siis see kuningatütar jälle tagasi selleks, et oma ämma ära viia. Jah, nemad on mõlemad proua Mätikud, nii ämm kui minia. Kes on aga tema, Liisa, kas ikka sugulane maalt või pole enam sedagi? Tal on lapselapsed, ainukesed praegu, kuid nemad ei teagi teda vanaemaks pidada. Teadmata on, kas tal neid rohkem saabki olema, sest Roobert ja Velli on juba kadunud ja Salme on sealpool piiri. Mine tea, kauaks tedagi on. Liisa naeratas mõrult. Talle meenus, kuidas ta kunagi oli Salmet sõidelnud, kui see oma esimest tikitud käsitööd oli talle näidanud, kus ühe ja sellesama

varre küljes olid punased ja sinised õied. Kas ei olnud tema ise samasugune vars, mis kahesuguseid õisi kandis ja mis võib-olla isegi kahesugusele taimeliigile elu andis? Nemad Miinaga olid ka õed. Ka nende vahel olid puhunud vahel vilud tuuled sellepärast, et üks oli rikkam kui teine. Kuid õed olid nad ikkagi. Nüüd seisab Liide ja tema teiste laste vahel terve vabrik, mille müüridest juba vere soojus läbi ei tungi. Vabrikant on ikka vabrikant ja tööline on tööline.

Mõni päev hiljem tuli Miina ja teatas, et järgmisel hommikul saabub Liide oma perekonnaga Narva. Nemad ühes Mätiku-prouaga lähevad jaama neid vastu võtma, aedniku juurest on juba lilledki ära toodud ja korteris kord loodud. Jaamast minnakse kohe proua Mätiku poole, kus on muidugi kõige sobivam sääraseid saksu vastu võtta. Proua Mätik on palganud pesunaise ja selle õe talitama. Külast oli toodud kanu ja mune, isegi põrsas ootab juba praevaagnal, petersellileht suus.

„Ära siis hiljaks jää!" manitses Miina lahkudes.

Liisa oli otsustanud jaama mitte minna. Kuid nüüd lõi see otsus vankuma. Öösel ei tulnud und. Palju keerukaid ja raskeid mõtteid keerles peas. Alles hommiku eel kattis kerge unekirmetis ta väsinud silmalaud, kuid ajus elas ikkagi sama mõte. Ta nägi unes, et rong seisis juba jaama ees, muusika mängis ja vagunist astus välja Liide. Kuid mitte see Liide, keda ootas proua Mätik, vaid väike kohmakas külatütarlaps, kes kunagi oli seisnud vagunitrepil ja temale kirjus labakindas käega lehvitanud. Muusika vaikis jalamaid, proua Mätik viskas lilled maha ... Liisa kargas püsti just siis, kui vana äratuskell lakkas tirisemast. Ta ei kahelnud enam, kas jaama minna või mitte. Ta pesi ja riietus hoolikalt. Pani selga kleidi, millega ta käis vaid lauakirikus, ja pähe kõige parema tanu ning musta pitsrätiku, mille lapsed olid kunagi talle sünnipäevaks kinkinud. Siis võttis ta purgist eelmisel päeval Joaväljalt toodud karikakrad ja rukkililled ning läks jaama.

Rongi tulekuni oli veel palju aega. Liisa käis mõned korrad edasi-tagasi tühjal jaamaesisel, läks siis pagasikuuri ette ja istus tühjale pakivedamise kärule. Siit oli

jaamaesine hästi näha. Esimesena ilmus nähtavale vanamoelises kübaras Miina, käes suur lillekimp. Siis tuli proua Mätik, samuti toreda lillekimbuga, valged pitskindad käes. Teda saatsid ta vend, pagariäri omanik, naise ja tütrega, ning õde, emand Miller, poja ja tütrega. Liisa juba kahetses, et ta oli tulnud, kuid lahkumiseks ei jätkunud jõudu. Ta otsustas vaadata tütre saabumist eemalt.

Kui rong lähenes ja ootajad platvormile kogunesid, tõusis Liisa kärule püsti, et paremini näha. Ta pilk klammerdus esimese klassi vaguni uksele, mille ette proua Mätik oma saatjaskonnaga oli seisma jäänud. Esimesena väljus vanaldane härra, selle järel tuli pakikandja kahe suure kohvriga ja siis keegi daam noore tütarlapsega, kes oli peenike kui pilliroog ja hoidis kaenlas toreda teki sisse mähitud tillukest koerakest. Neile järgnes noor, keigarliku välimusega ohvitser ja nüüd — Liisa jalad läksid nõrgaks ja hakkasid värisema — ilmus vaguni uksele Liide, lihtne ja armas, hallis reisiülikonnas, kübarata. Ta käekõrval oli umbes seitsme-kaheksa-aastane tütarlaps, Liide täpne koopia, ainult väiksem ja ümmarguste põskedega. Tema järel tuli härra Mätik, priske ja veidi laialivalguvate kehavormidega, vasakul käsivarrel umbes kolmeaastane poisike, paremas suur kohver.

Rohkem ta neid ei näinud, sest nad kadusid ootajate ja lillede vahele. Varsti oli jaamaesine tühi. Ainult Liisa istus veel pagasiaida ees kärul, süles laialivalgunud karikakrad ja rukkililled. Temal oli aega küllalt. Teda ei oodanud ei voorimees ega kaetud pidulaud, kus praevaagnal pikutas põrsas, petersellileht suus.

Sama päeva õhtul tormas Ann Veiser ehmunult Liisa tuppa, teatades, et hoovis on keegi proua, kes otsib Liisa Parmu. Tema ei tea, kas teda minema saata või siia juhatada.

„Las aga tuleb üles," ütles Liisa otsustavalt.

Ann väljus ja tuli hetke pärast koos Liide ja väikese tütrega tagasi. Mõne hetke seisid ema ja tütar teineteise vastu nagu aru pärides, mida teha. Siis langesid nad teineteise embusesse ja pisarad segunesid vastamisi surutud põskedel.

Liisa tundis, kuidas pragunes ja murdus jää, mis oli kasvanud nende vahele möödunud aastate jooksul, ja imestas, et see väike kogus sooja vett nende mõlemate silmist oli suutnud niisuguse suure töö nii äkki korda saata. Ta naeratas läbi pisarate tütrele ja silitas tolle pead nagu kunagi Kaarepere saunas. Liide surus ema krobelise käe oma huultele.

„Ema, lase mind ka vanaema juurde," kostis äkki nende selja tagant kärsitu hääleke ja nende vahele ilmus sinisilmaline lapsenägu. Siis põimusid väikesed käed Liisa kaela ümber ja kostis sosin: „Vanaema!" See oli üks unustamatuid hetki Parmu Liisa elus. Esimest korda nimetati teda vanaemaks.

Oli juba pime, kui Liide oma tütrega Liisa kehvast toakesest lahkus, jättes lauale kohvri kingitustega. Nüüd olid nad siis kõik oma rõõmud ja mured teineteisele välja puistanud. Liisa teadis, et tütar oma külluse otsas ei olnudki õnnelikum kui tema oma kehvuses. Tütre mees oli külm ja kaalutlev ärimees, kes küll naisele mingeid kitsendusi ei teinud, kuid kellele äritegevus jättis vähe aega ja huvi perekonna jaoks. Algul oli Liidel olnud väga raske oma mehe rikaste sugulaste juures, kus teda koheldi kui tänuvõlglast. Hiljem, kui mees venna abiga äri käima pani, tuletas ta meelde, et kõik on ikkagi tema töö ja vili, mis seltskonnas annab väärika koha ka Liidele. Oma kauni välimuse tõttu oleks Liide võinud ärimeeste ilmas kõrgele lennata, kui ta seal ennast nii võõrana poleks tundnud. Salaja leinas ta taga väikest Narvat, kus polnud küll toredust, kuid oli palju soojust ja inimlikkust. Rikkus kasvas kuude ja aastatega, kuid hing jäi vaesemaks ja tõmbus nukralt endasse. Siis tulid lapsed ja nendega küll tükike soojust ja sära. Kuid sedamööda, kuidas nad kasvavad ja sirguvad, kasvab ka uus mure. Mis neist saab? Kas külmad äritsejad nagu nende isa või elupõletajad nagu paljude rikaste ärimeeste pojad ja tütred?

Paar aastat tagasi oli ta tutvunud ühe vanaldase eesti naisega, kes oli kunagi tulnud ka Ameerikasse õnne otsima, kuid oma elu siiski õnneta ära elanud. Ta oli rahuldust leidnud maalikunstis ja õpetas seda nüüd ka Liidele ja tema tütrele. Liide arvas, et temast endast

suuremat kui asjaarmastaja enam ei tule, kuid tütre talendisse uskus ta kindlasti.

Liidel oli kahju, et tal ei õnnestunud õdede ja vennaga kokku saada. Ta oli hellitanud lootust, et nad nüüd üksteist paremini mõistavad kui kümme aastat tagasi.

Kui teisel hommikul Ann Liisalt küsis, kes tal siis eile külas käis, kas tütar või noor proua Mätik, vastas Liisa: „Tütar, ikka tütar!"

PALJU OOTUST JA VÄHE LOOTUST

Velli istus tillukese akna sügavas õõnes ja vaatas läbi roostetanud võre alla sügisvärvides sirendavatele puudele, mille vahel kükitasid Kreenholmi vabriku tööliste väikesed madalad majad kui seened metsas. Ta oli rõõmus, et vangikong asus teisel korral, kust võis näha neidki harvade puude koltunud latvu, mis ulatusid tema vaatepiirini. Alumise korra aknad olid vastu kõrget müüri ja sealt võis näha vaid punaseid müüritelliseid ja kitsast halli maariba, vahel ka müüri ja seina vahel kõndiva valvuri mütsi ning täägiotsa. Vahe müüri ja seina vahel oli nii kitsas, et kui valvur soovis vaadata ülemise korra akendele, siis pidi ta seljaga vastu müüri toetuma ja kaela õieli ajama. Seda aga iga valvur ei teinud. Nii avaneski vahel võimalus aknal istuda ja värsket õhku hingata.

Velli ronis kerge vaevaga üles, sest tema eelkäijad olid tõhusa eeltöö teinud aukude näol seinas, kuhu võis jalga toetada. Varem oli akna kõrval seina sees veel suur raudnael, mida võis ronimisel samuti kasutada, kuid paar päeva tagasi oli Velli ta seinast välja tõmmanud.

Kõige parem aeg aknal istumiseks oli kella kahest kuueni päeval. Siis ei olnud ohvitsere kohal ja soldatid vaatasid eeskirjadele läbi sõrmede. Seda aega kasutas praegu ka Velli.

Tema tilluke kamber oli kahe suurema vahel, milledest ühes istusid kaks saksa soldatit, teises aga trobikond naisi, kes hommikust hilisõhtuni omavahel jage-

lesid ja sõimlesid. Parempoolsete naabritega, see on sakslastega, oli Velli juba omaviisi tuttav, olgugi et ta polnud sakslasi näinud. Tutvus oli toimunud siinsamas aknal. Kord, kui Velli istus aknal, pea vastu raudset võret, ilmus äkki ta ette kepi otsa pistetud lahtine raamat. See oli vene-saksa sõnaraamat, mille lahtisel leheküljel olid pliiatsiga ära märgitud laused „Missugune on siit kõige lähem linn?" ja „Palju on sinna maad?" Sõnade „lähem" ja „linn" vahele oli pliiatsiga kirjutatud „Venemaa". Oli selge, mida sooviti teada. Velli kirjutas vastuseks „Jamburg" ja „Kakskümmend kaks kilomeetrit", pani raamatu kepi otsa tagasi ja tõukas kergelt keppi. Raamat kadus akna tagant ja libises seina mööda järgmise aknani. Mõne minuti pärast ilmus ta jälle uute märgitud küsimustega. Nii algas vestlus naabritega. Nüüd teadis juba Velli, et üks naabritest on mere- ja teine jalaväelane, et nad mõlemad on Saksamaa Sotsiaaldemokraatliku Partei liikmed, et nad on vangistatud sõjavastase agitatsiooni pärast ja et neid ootab sõjakohus, mis ei tõota kummalegi head. Soldatid haudusid põgenemisplaane.

Mis puutub Vellisse, siis oli ta tõesti võitnud mõne päeva puhkamise ja mõtlemise aega, öeldes, et oli kavatsenud ööbida Tehase tänaval. Ta kirjutas Ann Veiserile kirja, milles palus, juhul kui teda peaks uurija juurde kutsutama, tõendada, et Velli on Meeta Põld, tema ammusurnud õe Miili Põllu tütar, umbes kahekümne-aastane, ameti poolest õmbleja ja sündinud kusagil Narva ja Jamburgi vahel asuvas vene külas. Rohkem ärgu Ann Vellist midagi teadku ega mäletagu. Enda kohta rääkigu Ann, et ta on vana ja haige inimene, keda langetõbi on poologaraks teinud ja kes õieti midagi ei mäleta. Oleks hea, kui Loviise nõustuks teda uurija juurde saatma kui inimest, keda üksinda kodutänavast kaugemale ei või lasta. Loviise tõendagu ka omalt poolt, et ta on Meeta Põldu majaperenaise juures näinud, et viimane on tõesti õmbleja ja on linnas käies vahel ka temale mõnda väikest asja õmmelnud. Rohkem ärgu ka Loviise teadku ega rääkigu.

Kiri oli valmis, aga kuidas seda ära saata? Velli teadis, et vangide sugulased ja tuttavad käivad müüri taga

arestantidega vestlemas. Jutuajamine toimus tummas vabrikukeeles, mida töölised omavahel töö juures tarvitasid, kui masinate müras tavaline kõne polnud kuuldav. Seda tumma keelt oskas ka Velli. Ta lootis selle abil kedagi paluda, et see tema kirja kohale toimetaks. Et tillukestele bloknoodi lehekestele kirjutatud kirjake lendaks üle müüri, tuli ta raskemaks teha. Ta oli algul katsunud seinast välja urgitseda mõnda väikest kivikest või suuremat krohvitükikest, kuid see edenes liiga aeglaselt. Siis oligi ta otsiv pilk leidnud suure raudnaela, mis oli sügavale müüri sisse taotud. Terve päeva sikutas ja rebis ta naela ning õhtuks oli see tal käes. Nüüd sidus ta kirja taskurätiku küljest rebitud ribaga naela ümber ja peitis põue. Järgmisel hommikul ronis ta juba varakult aknale. Müüri taga käis päeva jooksul palju inimesi, kuid nende seas ei leidunud ainustki tuttavat, kellele oleks võinud kirja usaldada. Mitu korda ajas teda valveohvitser aknalt maha ja mitu korda ronis ta sinna jälle tagasi. Tuli õhtu, saabus öö. Jällegi sirasid tähed akna kohal, kuid kiri oli ikka saatmata. Ka järgmisel päeval polnud õnne. Õhtul pani valveohvitser ta karistuseks kogu ööks köögi kõrval asuvasse keldrisse. Siin veendus Velli, et on veel halvemaid kohti kui tema üksikkong teisel korral, kus võis õlekotil magada ja isegi lutikad ei teinud esialgu liiga.

Alles neljandal päeval õnnestus Vellil näha Must-Olgat, kes müüritagust rada mööda kusagile rühkis. Ta pani peod ruuporina suu ette ja hüüdis tasa. Olga vaatas tagasi, kuid nähtavasti ei taibanud, kust teda hüüti. Velli hõikas veel kord. Olga tõstis pea ja vaatas ühelt vanglaaknalt teisele, kuni leidis viimaks hõikaja.

Velli andis kätega märku ja näitas talle kirja. Olga noogutas ja näitas käega, et ta on aru saanud ja täidab Velli soovi. Velli sirutas käe läbi trellide välja, et kirja Olga kätte visata. Käsi värises ja süda kloppis. Kui ta nüüd väärratab ... Kui ta ei suuda kirja üle müüri visata, siis on kõigel ühe hoobiga lõpp. Ta ei näe siis enam kunagi vabadust.

Lapsepõlves olid nad käinud vennaga jõe ääres kive vette loopimas, võisteldes, kumb viskab kaugemale. Siis oli ta kerge vaevaga visanud kivi kaugemale, kui on

praegu vahemaa tema ja Olga vahel. Kuid see oli siis ... siis ei värisenud käsi ja süda ei kloppinud. Siis sai hoogu võtta ega olnud ka midagi halba, kui kivi kukkus kalda lähedale. „Saagu, mis saab," mõtles Velli, vibutas kätt — ja viskas. Kiri lendas kui väike teravasabaline lind üle müüri ja potsatas Olgast tüki maad eemal vastu maad. Olga haaras kirja ja kadus sellega müürinurga taha. Velli surus higise lauba vastu külma võret. Tal oli tunne, nagu oleks ta paigast nihutanud tohutu kivi.

Nüüd, kus kiri oli ära saadetud, tekkis tuhat kahtlust. Kas seda oli üldse vaja? Kas ei oleks olnud parem üksi oma saatusele vastu minna, missugune see ka ei oleks? Kas oli tal õigust teisi oma õnnetusse segada? Kas suudab Ann teda aidata? Ta oli küll Olgat palunud suu pidada ja mitte kellelegi iitsatada, et ta Vellit üldse on näinud. Samuti oli ta ka Anne palunud isegi mitte emale öelda, et ta temast midagi on kuulnud või teab. Kuid võõra keel pole sinu suus ja seda ei saa vaikima sundida, kui ta rääkida tahab.

Velli mõttelõnga katkestas kärsitu võtmekrigin lukuaugus ja sellele järgnev kärkimine. Teda oli aknal nähtud. Nüüd käsutas ohvitser ta kööki kartuleid koorima karistuseks vangla korra rikkumise eest. Öö tuli veeta jälle rottide ja putukatega.

Järgmisel õhtul kutsuti ta jälle uurija juurde. Karm ametnik oli väga halvas tujus ja teatas, et ta ei kavatse olla kauem Velli mängukanniks, keda hulgutatakse majasid mööda, mis on kas maha põlenud või mida pole üldse olnudki. Ta nõudis kategooriliselt konkreetsete isikute nimetamist, kelle juures Velli linnas käies viibib. Et sellised isikud on olemas, on temale päevselge. Ta ei lubanud kaebealust enne siit ära lasta, kui ta on tema kui uurija nõudmised täitnud.

Velli mõtles ja kaalutles ning viimaks nimetaski Ann Veiseri nime ja elukoha.

„Näete nüüd!" juubeldas sakslane. „Ütelge nüüd ise, kuidas mul tuleb teisse suhtuda, kui teie ainult valetate ja petate. Iga paari päeva tagant jälle uus nõks, kas mõni mahapõlenud maja või kolm aastat tagasi surnud sugulane."

„Mina pole süüdi, et sõjaajal majad maha põlevad ja inimesed põgenevad ning surevad," õigustas end Velli.

„Aga kes siis teie arvates süüdi on?" küsis uurija kaebealust oma terashallide torkivate silmadega puurides.

„See, kes sõdib."

Sakslane kargas püsti ja vibutas oma parema käe nimetissõrme Velli nina ees ning sisistas läbi hammaste:

„Või nii! Teie . . . teie olete ju sündinud punane."

„Ei ole enda teha, missugusena keegi siia ilma sünnib," vastas Velli tõsiselt.

„Koristage end mu silmist!" hüüdis lõkendav ametnik toolile tagasi vajudes. Ta karvaudemetega kaetud tõntsakas käsi kobas kellanuppu.

Sisse astus vahisoldat.

„Ära viia!" osutas uurija sõrmega ülekuulatavale. Soldat lõi kannad kokku ja andis Vellile märku kaasatulemiseks.

„Tegin vist jälle totrusi," mõtles Velli konvoi saatel läbi linna sammudes. „Oli mul tarvis seda kalkunit nii vihale ärritada."

Vanglas leidis Velli oma kongiukse pärani lahti ja koikuserval istumas sasipäise tüdruku, kes sõimas täiest kõrist uksel seisvat valveohvitseri. Velli tahtis kongi sisse astuda, kuid ohvitser astus talle teele ette.

„Mitte siia!" ütles ta.

„Aga kuhu siis?" küsis vang.

„Keldrisse."

„Ei tea, kas nüüd jäängi siia," mõtles Velli pimedas keldris ringi kobades, et leida kohta, kus seina najal võiks tukkuda. Tukkumisest ei tulnud aga midagi välja ja hommikul läks ta unise peaga kööki kartuleid koorima. Pärast lõunat lasti ta küll oma kongi tagasi, kuid seal peremehetses juba sasipäine ja väga kärarikas konginaaber, kes vahetpidamata põrutas uksele ja nõudis midagi.

Õhtu eel jäi naaber rahulikumaks ja alustas Velliga juttu. Ta rääkis pikalt ja laialt, kes ta on ja kuidas siia oli sattunud, kuid Vellile ei jäänud midagi ta kõnest

meelde. Kui ta endast küllalt oli jutustanud, hakkas ta Vellile küsimusi esitama.

„Vist mõni nuhk?" Velli oli kuulnud, et vanglates harrastatakse nuhkide paigutamist kongidesse, kui on tegemist mõne avastamata vangiga või tahetakse rohkem teada, kui kaebealune ise räägib. Kui jutt ei tahtnud sobida, küsis kongikaaslane:

„Miks sa nii tore oled? Või arvad, et minusugusega ei maksa rääkidagi? Või . . ."

„Ma ei arva midagi," vastas Velli, „olen lihtsalt väsinud ja tahan magada." Ta heitis koikule. Kaaslane hakkas taas uksele kolkima ja nõudma, et teda kusagile ümber paigutataks, sest siin polevat tal kuskil magada. Oli juba üle poole öö, kui ta ära viidi. Velli uinus ja nägi unes, et vangla põleb. Koiku alt tõusis punane leek, suits mattis hinge. Äkki kadusid suits ja tuli sama kiiresti, kui olid tekkinud, ja aknast voolas sisse vesi, mis langes kosena seina mööda alla ja täitis kogu ruumi. Vesi tungis talle suhu ja ta neelas seda, kuni väsis ja hakkas vajuma. Siis haaras teda kellegi tugev käsi ja tõstis vee peale. Ta ees seisis suur kala, kellel oli uurija nägu ja saksa ohvitseri müts. „Lähme!" ütles ta. Velli tahtis vee alla tagasi vajuda, kuid vesi oli kõvaks muutunud nagu kivi. Velli karjatas ja avas silmad. Uksel seisis tavaline hallis mundris soldat ja palus teda kaasa tulla.

Seekord ei tulnud Vellil kaua uurija kabineti ukse taga oodata. Niipea kui konvoi oli teatanud tema saabumisest, kutsuti ta sisse. Ta põlved nõksatasid ja silmade ees läi hetkeks pimedaks. Tagaseinas, otse ukse vastas, istusid Ann Veiser ja Loviise.

„Meetakene!" hüüdis Ann toolilt tõustes ja väljasirutatud kätega Velli poole astudes.

„Istuge! Räägite siis, kui teilt küsitakse," kostis kare hääl.

Nüüd alles nägi Velli uurijat, kes ei istunud oma tavalisel kohal kirjutuslaua taga, vaid seisis diivani ees vaibal, kus tavaliselt oli lamanud suur koer.

„Võeh heldeke!" imestas Ann käsi kokku lüües. „Mis see siis on? Ei tohi enam oma kadunud õetütrega rääkidagi. Mis te . . ."

„Vait olla!" käratas uurija.

„Mis sa kärgid," pahandas Ann toolile tagasi istudes. „Kas sellest veel küll ei ole, et Jaak iga päev mu peale kärgib? Nüüd hakkavad sakslased ka veel kärkima. Küll on see minu eluke vilets," nuuksus Ann nägu kätega kattes. Ta pea ja käed hakkasid värisema, kurgus korises ja luksus.

„Kas ma tohin rääkida?" küsis Loviise.

Uurija noogutas.

„Ma hoiatasin teid, härra uurija, et see vanainimene on langetõbine, et iga ärritus kutsub esile haigushoo. Teda ei tohi karmilt kohelda."

Uurija kirtsutas nina. Siis valas ta karahvinist klaasi vett ja ulatas Loviisele, öeldes: „Pakkuge talle!"

Ann tõukas klaasi eemale ja ulgus veel valjemalt.

Uurija koputas sulepeaga vastu lauda: „No-noh, mutter," lausus ta üsna lahkelt. „Ega me siis siia nutma pole tulnud. Rüübake vett ja rahunege! Kui olete mõistlik ja vastate ausalt kõige peale, mida teilt küsitakse, saate oma õetütre tagasi."

„Oh jumal küll!" hädaldas Ann, vabisevate huultega klaasist vett rüübates. „Kust mina seda mõistust pean võtma, kui jumal mulle seda pole andnud. Ja mis teil oli vaja sellest lapsest siia türmi toppida! Ega ta mõni varas ega mõrtsukas ole." Ann rüüpas uuesti vett. Ta hambad lõgisesid vastu klaasiserva ja vett loksus talle rüppe ja sealt põrandale.

„Vabandage, kulla härra!" kogeles Ann. „Tegin pahandust. Palun ärge sellepärast mind, vanainimest, karistage!"

Uurija võttis paberi ja sulepea.

„Niisiis, Anna Veiser, teie tõendate, et see tütarlaps on teie õetütar," alustas ta ülekuulamist.

„Oli küll," vastas Ann põrandale loksunud vett jalaga laiali hõõrudes. „Aga nüüd on õde ammugi surnud ja ... teie ju ise ütlesite, et peab aus olema ja õigust rääkima. Ma ei tea nüüd, kuidas peab ütlema, kas oli või on või ..."

„Hea küll," lõi uurija käega. „Kui vana teie õetütar on?"

„Ei tea n'd. Heinaaeg oli juba läbi, kui Miili esimene kord temaga linna tuli, aga siis ta juba käis . . ."

„Mis aastal see oli?"

„Oh sa aeg küll! Kust mina, kallis härra, siis teadsin, et teil seda aastat vaja läheb. Oleksin ju võinud üles kirjutada, aga ei teadnud kohe, et vaja tuleb. Aga küllap see vist enne viiendat aastat oli."

Uurija krimpsutas „viienda aasta" juures nägu.

„Kas õde oli ristitud Miili või Emilie?"

„Ega siis mina tema varrudel olnud. Tema ju sündis ja ristiti enne mind. Ei mina kuulnud, kas see pastor teda Miiliks või Emilieks ristis. Kogu eluaja kutsusime teda ikka Miiliks ja . . ."

„Kus kirikus õde ristiti?"

„Ei tea."

„Kui vana teie siis olete?"

„Eks see, kulla härra, ole passi peal üles kirjutatud. Seda saate kohe teada," vadistas Ann passi jaki taskust välja võttes ja uurijale pakkudes.

„Pole vaja!" lõi see käega.

„Passi peal on kõik ilusti üleval," jätkas Ann. „Kõik puha, kui vana, kus sündinud, kes isa oli ja . . . Ainult seda nad pole üles kirjutanud, kui vana Meeta on ja kas õde Miiliks või Emilieks ristiti. Jaagust pole ka siia midagi kirjutatud. Jaagul on oma pass . . ."

„Kas teie õetütar tihti linnas käib?"

„Enne käis ikka, aga sestsaadik kui sakslased oma traataia vahele tegid, käib harva."

„Kus teie õetütar elab?"

„Külas."

„Kuidas seda küla nimetatakse?"

„Ei mina tea. Mina pole seal käinud . . ."

„Kas teie kaua elate Veiseri majas?" pöördus nüüd uurija Loviise poole.

„Aastat viis."

„On proua Veiser alati niisugune . . . noh, mittetäielik olnud?"

Loviise vastused olid lühikesed ja täpsed, tema ülekuulamine ei kestnud kaua ega toonud midagi uut uurimismaterjalidesse. Ta tõendas, et ta oli seda tütarlast Veiserite juures näinud, ta teab, et Meeta on

õmbleja ja on ka temale üht-teist õmmelnud, nii palju kui tema teab, poliitikaga ei tegele ja midagi halba ega kahtlast temast märganud ei ole.

Kui Ann Loviise käe kõrval uurija juurest lahkus, pööras ta kabineti uksel ümber ja küsis:

„Meeta, kas tuled varsti koju? Teeks süüa, aga ehk läheb külmaks."

„Ann mängis oma osa hästi maha," mõtles Velli konvoi kõrval sammudes. „Mida toob aga kohus? Või mõtleb see sakslane veel mõne uue püünise välja?"

KIVISELT NÕLVAKULT

Nõrk aovalgus palistas idataevas mustade laikudena hõljuvate pilverahnude sakilisi ääri. Läänetaevas oli aga selge ja seal kustusid üksteise järel kahvatud tähed. Läbi lahtise akna tungis ühes koidueelse jahedusega tuppa närbuva heina lõhna, segunedes jodoformi vänge hõnguga, mida levitasid koikudel lamavad haavatud.

Roobert avas silmad ja vaatas võõrastades lage, mis kõrgus tuhmilt ja ebamääraselt ta pea kohal. Ta katsus pead tõsta, kuid ei suutnud. Hingata oli raske ja valus, nagu oleks tavalise õhu asemel kuuma auru kopsudesse voolanud. Kusagil oigas keegi valjult ja tüütavalt. Kõrvus tinises nagu sääsepirin. „Juua," sosistasid ta kuivad pragunenud huuled ning samas vajus ta kuhugi sügavasse pimedasse kuristikku, kus kihas mingisugustest lendavatest ja roomavatest olenditest, kes kiirgasid endast rohekat valgust nagu jaaniussikesed. Oli külm ja niiske.

Äkki hakkas kerkima tihe udu, millest paistsid kaks punast vilkuvat silma, mis lähenedes üha suurenesid. Oli kuulda lohinat ja ahnet hammaste plaksumist. Kuum hingeõhk puudutas Rooberti laupa ja põski. Teda valdas hirm. Oli soov tõusta, joosta, karjuda appi, kuid häält ei tulnud ja ta ei saanud end liigutada, otsekui oleks ta tardunud suureks halliks sammaldunud kiviks. Ka ümberringi olid ainult kivid.

Mõnda nendest ta tundis. See suur nurgeline seal kõige ees on Bilibenko, tüse ja ümmargune tema kõrval — Ants, ja see väike teistest eemal — Anjuta. Nüüd ta teab, kus ta on. See on sama kivine nõlvak, kus ta viimse lindi kuulipildujasse pani.

Keskpäeva ajal tuli ta taas teadvusele. Ta nägi jälle lage, mis paistis nüüd kõrgena ja valgena. Kus oli niisugune lagi? Kindlasti mitte kaevikus. Miks on tal nii valus? Rind on kui kuumade pihtide vahel ja janu piinab. Ta hüüdis, kuid see kostis, nagu oleks kähisenud tige hani.

Keegi tuli ta juurde ja pani pehme jaheda käe ta laubale.

„Anjuta!" sosistas Roobert.

„Minu nimi on Zoja," vastas õde ta kohale kummardudes ja küsis, mida ta soovib.

Roobertil ei olnud soove Zoja jaoks. Ta ei tahtnud kedagi näha peale Anjuta.

Õhtu eel äratas teda uuesti kõrvetav janu. Keel oli nii kuiv, et oleks võinud pulbriks pudeneda. Palatisse astus valges kitlis tütarlaps, hoides käes karbikest ravimitega. Roobert tahtis teda käeviipega enda juurde kutsuda, kuid liigutus tekitas valu ja käsi langes jõuetult tagasi. Nüüd alles märkas ta, et käsi oli sidemes, samuti ka rind. Tähendab, ta on haavatud. Millal? Kus? Midagi ta ei mäleta. Nagu valgusekiir kitsast pilust hakkas vähehaaval ajju valguma üksikuid lõike viis päeva kestnud lahingust. See oli Kurgutovka all, kus asula oli mitu korda käest kätte käinud, kuni tast järele jäid vaid ahervaremed. Siis olid nad vaenlast jälitanud, kuni selle kivise nõlvakuni, kus jälle katkesid kõik mälestused.

„Kuidas te end tunnete?" küsis valges kitlis tütarlaps naabervoodis lamava haige käest.

„Tänan, õde! Peaaegu hästi," vastati sealt Ants Everi häälega.

„Jälle hakkan sonima," mõtles Roobert. „Jõuaks veel juua küsida, enne kui mõistus kaob."

„Zoja!" hüüdis keegi kähiseva häälega ja hakkas köhima. Valges kitlis tütarlaps ruttas palati kõige kaugemasse nurka. Roobert pingutas, et pead keerata ja

vaadata, kes ta kõrval lamab, kuid juba kummardus Zoja tema kohale.

„Vett," suutis Roobert oma ammust soovi sõnastada. Siis vajusid ta silmad jälle kinni. Nagu läbi une tundis ta, kuidas midagi külma puudutas ta huuli ja suhu valgus karastav juga. Ta neelas ahnelt, hakkas läkastama ja tundis ägedat valu rinnus. Keel ja kurk kuivasid endiselt. „Veel," palusid ta mustaks kuivanud huuled. Ta jõi ja oleks veelgi joonud, kuid veekruus kadus ta huultelt ja keegi lausus: „Ei tohi nii palju korraga."

Vesi pühkis silmade eest udu ja tegi keele painduvamaks. Nüüd nägi ta juba üsna selgesti voodi ees seisva õe nägu. See oli noor ja tõsine, suurte hallide silmade ja tumedate kulmukaartega kõrgel valgel laubal. Valge rätiku alt paistsid ruuged juuksed.

„Kus ma olen?" küsis Roobert.

„Barnaulis, neljandas sõjaväehaiglas."

„Barnaul... Kas siin on valged või punased?"

„Punased ikka," naeratas õde.

„Kus Anjuta on?" tahtis Roobert küsida, kuid talle meenus parajal ajal, et vaevalt keegi Barnaulis teab või tunneb väikest Anjutat.

„Kas ma juba kaua siin olen?"

„Täna neljas päev. Nüüd aga ärge enam rääkige." Ja valges kitlis tütarlaps kadus Rooberti voodi eest, jättes ta üksi keset vastamata jäänud küsimusi.

„Kus on polk, sõbrad, Anjuta?" keerlesid küsimused Rooberti valutavas peas. Kus on ühe jalaga Munaka Eedi, kelle teine jalg jäi Kurgutovkasse ja maeti seal ühishauda? Ta ei tule enam polku tagasi. Kus on Ants? Nüüd mäletas ta selgesti, et Ants kukkus siis, kui mürsk nende lähedal lõhkes ja killud õhus vingusid. Kas Ants veel tõusis, seda ta enam ei näinud.

Seltsimeestelt kandusid mõtted koos läbielatud lahingutele ja luureretkedele. Tulid meelde kottpimedad ööd, kus roomati neljakesi, pigem tajudes kui nähes üksteist. Eedi oli alati heas tujus ja seda ei rikkunud ei pimedus, vihm, pori ega ohud, mis varitsesid neid igal sammul. Eediga koos oli nagu kergem. Ja kui veel Anjuta ja Družok olid nendega, oldi julged, et haavatasaamisel ollakse päästetud. Ta oli sageli

imestanud, et sellest väikesest arast tütarlapsest oli saanud väsimatu ja visa luuraja, kes oma sitkuse, ettevõtlikkuse ja kavalusega asendas sageli mitut meest. Eriti hindas Anjutat kui luurajat salga ülem Kapitonov, kes teda alati peaarstilt, nagu ta ise väljendas, laenas, kui ees seisis mõni eriti tähtis retk. Kui Eedi rivist välja langes, olid nad luurel käinud kolmekesi, kui mitte arvestada Družokki, kes Anjutat alati saatis. Antsuga polnud küll nii lõbus, kuid tema seltsis oli kuidagi julge ja kindel. Ta ei rutanud kunagi, kuid mis ta tegi, oli tehtud põhjalikult ja hästi.

Järve Jussist oli saanud polgu parim vaatleja, kes võis terved päevad istuda kas puuladvas või kirikutornis ja pomiseda telefonitorusse.

Rooberti enda teadmata olid ta silmad jälle kinni vajunud. Kui ta nad jälle avas, seisis voodi ees prillidega mees, kes hoidis tema parema käe rannet oma pikkade peente sõrmede vahel. „Nelikümmend kuus," ütles ta kõrval seisvale õele. „Kamprit süstida!"

Kui arst ja õde olid palatist lahkunud, hüüdis keegi Roobertit nimepidi. Roobertile näis, et hääl oli talle tuttav.

„Ants, kas sina oled siin?" küsis Roobert.

„Mina jah," kostis kusagilt lähedalt.

„Kuidas sa siia said?"

„Toodi nagu sindki. Algul paigutati teise haiglasse, mina aga sain teada, et sina oled siin, ega andnud enne kellelegi rahu, kui mind ka siia toodi. Nüüd aga ära enam palju päri, muidu võid hinge issandale anda, nagu arstid arvavad."

„Mis sul viga on?"

„Tühi asi. Mürsukild viis sääremarja ära," naeris Ants. „Ega sinulgi tea mis ole, ainult kolm väikest auku sees ja see on kõik. Antoonovlased avasid frondil ägeda tule, et sinu kuulipildujat vaikima sundida, ja tikkisid su läbi."

„Kus kuulipilduja jäi?"

„Ära toodi."

„Omad tõid?"

„Jah, Bilibenko."

„Ja Anjuta?"

„Istus sinu juures, kuni sind ära saadeti."
„Ja siis?"
„Läks luurele."
Roobert vaikis, rääkimine oli teda väsitanud. Ajas jälle köhima ja suhu valgus verd. Kui ta uuesti Antsu kõnetas, ütles too, et tänaseks aitab, rohkem ei tohi. / Muidu viiakse ta Rooberti juurest ära. Seda, et Ants ta juurest ära võidakse viia, kartis Roobert enam kui verd, mis läbilastud kopsust talle suhu kerkis. Ta sulges taas silmad, kuid uinuda enam ei saanud.
„Kunagi peab ta ikkagi tõtt teada saama," mõtles Ants vargsi sõbra poole piiludes, kelle kolmest kuulist puretud keha lamas liikumatult siin, sellal kui ta väike sõbratar puhkas juba kivisel nõlvakul värske mullakünka all. See oli sama päeva õhtul, kui Roobert oli ära saadetud, lootusetus seisukorras, nagu arvas polguarst. Seekord olid luurele läinud kolm teise roodu reameest, staabiülema abi Žukov ja Anjuta. Tagasi tulid omal jalal vaid Žukov ja Družok, kandes Anjutat kahest vintpüssist ja soldatipluusist tehtud kanderaamil. Ka Družok oli haavatud, seistes vaevalt jalul. Kui kanderaam maha pandi, heitis ta Anjuta kõrvale ja pani oma pea ta õlale.
Sõnum väikese õe ning luuraja surmast levis kiiresti laiali nagu tulekahju metsas. Varsti seisis kanderaami ümber hulk tolmuseid ja higiseid punaarmeelasi. Tummalt vaatasid nad Anjutat, kes lamas nüüd rahulikult, nagu oleks ta vähekeseks ajaks puhkama heitnud.
Tavaliselt maeti rindel langenud kirstuta ja ühishauda. Anjutal aga oli valge kirst, mille ehtimiseks oli polgu peaarst ohverdanud kümme meetrit talle nii vajalikku ja kallist marlit. Õde Valja oli omast kitlist talle kleidi teinud. Ta tumedatele juustele oli seotud valge rätt, väikese punase ristikesega otsmikul. Nii ta lamas, valge ja värske, lillede vahel nagu nukuke karbis. Ainus ese, mis meenutas, et siin läheb viimsele teekonnale noor sõdur, oli soldatimüts ta rinnal, tillukese auguga paremal küljel. Õhtul, kui loojenev päike maalis kivisele nõlvakule kaharate puude ebamääraseid varje, kanti Anjuta kirst polgu lippude ja orkestri

saatel murtud ladvaga männi alla, kus ootas juba valmiskaevatud haud.

Anjutat oli tulnud mulda sängitama kogu kolmas rood, isegi haavatud, kelle seisukord käia lubas. Hauakõne pidas polgukomandör ise. Kolmanda roodu nimel jätsid Anjutaga hüvasti üks luuremees ja Järve Juss. Juss otsis silmadega Bilibenkot, lootes, et just tema kui roodu komandör ütleb Anjuta haual midagi ilusat. Bilibenkot aga polnud näha. Siis mängis orkester leinamarssi. Lipud langetati haua kohale. Kõlas kogupauk.

Kui lahkuti, jäi kivisele nõlvakule vaid madal kääbas, millele kolmanda roodu mehed olid asetanud katteks laia kivi. Murtud ladvaga männi tüvesse lõikas Järve Juss kuupäeva ja Anjuta nimetähed.

Vaikides mindi laiali. Ainult Družok jäi hauakivile istuma. Hommikul leiti ta surnult ja maeti Anjuta lähedale, teisele poole mändi.

Družok polnud aga ainus, kes öö Anjuta haual veetis. Seda tõendas suur kimp põllulilli, mida õhtul seal ei olnud, ja kaks suurt sügavat saapajälge värskel liival. Ainult Družoki targad silmad nägid, kuidas kolmanda roodu komandör Bilibenko oma väikest armastatut taga leinas, ja ainult tema kuulis neid sõnu, mida Bilibenko ei julgenud Anjutale öelda, kui ta veel elas. Kuid Družok viis selle saladuse endaga hauda kaasa.

Aknale loopis sügistuul juba koltunud lehti, kui Roobert esimest korda voodist üles tõusis ja aias ringi tegi. Antsu jalg oli juba niivõrd paranenud, et ta võis karkudel käia. Neil päevil pidi ta minema kuuks ajaks ühe oma palatikaaslase poole Lebediani. Roobert oli aga veel väga nõrk. Käsi oli küll niipalju paranenud, et ta võis seda liigutada, kuid vajas siiski ravi. Halvem lugu oli läbilastud kopsuga, mis põhjustas ikka veel veresülgamist. Roobert ei jõudnud ära oodata, millal tal lubatakse polku tagasi minna, kus ta lootis taas kohata oma vanu sõpru.

Ants polnud söandanud ikka veel sõbrale tõtt rääkida. Juba mitu õhtut oli ta uinunud kindla otsusega, et homme... Kuid hommikul lükkas Ants seletuse jälle homseks. Täna aga oli viimane õhtu. Homme on

ta juba kaugel. „Võib-olla, et oleks parem sellest üldse vaikida," mõtles Ants, vaadates sõbra kitsast ja kahvatut nägu, milles silmad näisid nüüd eriti suurtena ja sinistena. „Pole aus," sõitles teda südametunnistus. Nõutult vaatas ta haigla aeda, kus koltunud puude all õitsesid hilised õied, mis kandsid hallaööde jälgi.

„Roobert," alustas Ants, „ma pean sulle midagi... midagi jutustama, mis..."

„Jutusta!" ütles Roobert ükskõikselt.

„Ma ei saa," lõi Ants käega, tuli akna juurest ära ja istus voodiservale.

„Ega sa Anjutalt ei ole kirja saanud?" küsis ta vähe aja pärast.

„Ei."

„Kas sa oled mõtelnud, miks ta ei kirjuta?"

„Olen."

„Mis sa arvad?"

„Arvan seda, mida sina kindlasti tead. Oleme sõjamehed, räägi."

Ants oli ammugi oma jutustuse lõpetanud ja vaatas vaikides lakke. Roobert vaatas samuti lakke. Kusagil kaugel nägi ta lameda kiviga kaetud küngast, kus puhkas ta esimene armastus ja karmide sõduripäevade poeesia.

Hommikul sõitis Ants ära. Hüvastijätul ütles ta: „Ela hästi! Polgus näeme."

„Ma ei tule enam polku," vastas Roobert.

„Kuidas ei tule?" küsis Ants pärani silmi sõbrale otsa vaadates, kelle nägu oli öö jooksul veel teravamaks ja kaamemaks muutunud. „Kuhu sa siis mõtled minna?"

„Ei tea. Võib-olla lähen Budjonnõi juurde."

„Miks?"

„Sellepärast, et mul on ükskõik, kus ma valgeid notin. Budjonnõi juures võib seda hobuse seljast teha. Jalameheks olen praegu liiga kehv."

„Einoh... Aga omad?"

„Kõik punased polgud on omad."

„Seda nüüd küll, aga..." Ants ei lõpetanud lauset. Ta surus sõbra kätt, võttis seljakoti ja astus karkudele toetudes ukse poole. Äkki keeras ta tagasi, viskas ühe

kargu tühjaks jäänud koikule, surus vaba käega sõbra oma rinna vastu ja suudles teda. Siis võttis kargu ja komberdas tagasi vaatamata uksest välja.

Roobert astus akna juurde. „Ants!" hüüdis ta, kui sõber oli tänavale jõudnud. „Tule ka Budjonnõi juurde!"

„Tulen," vastas Ants karguga saluteerides.

NÄGEMISENI TALLINNAS!

Liisa nägu peegeldas ühteaegu imestust, ehmatust ja rõõmu, kui ühel sumedal sügisõhtul avanes uks ja sisse astus Velli, palja peaga ja suvemantel seljas.

„Püha jumal, kust siis sina nüüd tuled?" hüüdis Liisa, langes tütrele kaela ja puhkes valju häälega nutma. „Ma ei lootnud sind enam näha saada."

„Aga miks siis mitte, memmeke?" naeris Velli. „Sa näed mind veel palju päevi ja aastaid ja kiigutad mu lapsigi."

„Sinu lapsi?" vangutas Liisa pead. „Neid ei näe minu silm vist kunagi. Laps vajab kodu ja aega, sinul aga pole kumbagi. Tuiskad ringi nagu tuul. Lind muneb ikka pesasse, aga mitte lennu pealt õhku... Sinul aga pole pesa ega pesaasetki."

„On pakilisemaid ülesandeid kui pesapunumine," lõi Velli käega.

„Olgu," nõustus ka Liisa. „Aga kust sa siis nüüd tuled?"

„Praegu tulen Pimeaiast."

„Taga targemaks asi läheb!" lõi Liisa käsi kokku. „Meie Annega viisime alles täna sulle vangimajasse süüa, pesu ja rätiku, tema aga tuleb Pimeaiast. Mis sa seal siis tegid?"

„Ootasin, kuni pimedaks läks."

„Kaua sa seal siis ootasid?"

„Tundi viis või rohkemgi."

„Tule taevas appi! Selles mantlihilbus ja palja peaga... Tuli ju lumelörtsigi. Sidunud kas või käterätik pähe, ikkagi kõrvad kaetud. Ma ju saatsin sulle käterätiku."

„Ei saanud, kulla memmeke, sest seda käterätikut ei olnud mul kohtus kaasas."

„Kohtus? Kas siis kohus oli juba?"

„Oli küll."

„Ja lasti vabaks?"

„Ma ei tea isegi, millega see lõppes . . . panin plehku."

„Heldene aeg!" hädaldas Liisa. „Oled aga sina üks pöörane inimeseloom. Nüüd muidugi otsitakse sind linnas taga ja iga minut võidakse uksest sisse tulla ja jälle ära viia. Siis saad põgenemise eest veel juurdegi. Kas su pea siis enam sugugi ei tööta?"

„Töötab ikka," naeris Velli. „Täna ei tule mind keegi sinu juurest otsima. Kui ma seda oleksin kartnud, poleks ma siia tulnudki. Plehku pani ju Miili Põllu, aga mitte sinu tütar."

„Peaaegu on sul õigus," nõustus Liisa. „Sel juhul võib ju teekatla üles panna. Oled näost nagu kolletanud kapsaleht, nälginud ja külmunud."

Kui kuum tee laual auras, pani Liisa sinna kõrvale ka suhkrutoosi, mis juba ammugi riiulinurgas oli jõude seisnud.

„Suhkur! Kust sa selle said?" imestas Velli.

„Igaühel oma saladused," muigas Liisa kavalalt. „Räägi sina enne, kuidas sa ära põgenesid, siis jutustan mina, kust mulle suhkur tuli."

„Minu lugu on pikk."

„Ega minugi lühike ole."

„Ostsid?"

„Liide tõi."

„Liide? Kas siis Liide on siin?"

„Oli. Juba üle nädala, kui ära sõitis. Ootas küll väga . . . Tahtis kedagi teist näha, aga . . . ei jõudnud ära oodata."

„Kas sa ütlesid talle, kus ma olen?"

„Ütlesin, et oled Jamburgis ja käid vahel mind vaatamas."

„Käis Liide koos mehega sinu juures?"

„Ei. Ainult lastega. Kuid sellest kõigest räägin sulle pärast. Nüüd aga jutusta, kuidas sa plehku panid."

„See põgenemislugu tuli mulle endalegi ootamatult," alustas Velli. Hommikul, kui kambrist välja toodi,

arvanud ta, et viiakse jälle uurija juurde. Kui aga komandantuuri jõuti, viidi ta hoopis teisest uksest sisse ja kästi kusagil koridoris oodata. Siis kutsuti ta teise ruumi ja teatati, et on kohtus. Velli polnud kohtusaalis küll kunagi olnud, kuid teadis, et seal peavad olema kõnetoolid, kohtulauad, süüpingid, pealtkuulajate pingid ja muud niisugused asjad. Tuba aga, kus tema üle kohut pidi mõistetama, oli peaaegu tühi. Ühes seinas oli laud ja mõned toolid ning laua kohal suur saksa Villu pilt. Teises seinas aga paar tooli — ja see oligi kõik. Laua taga istusid kolm noort ohvitseri, kelledest üks parajasti midagi õige naljakat jutustas, mille üle teised kaks naersid. Laua otsas istus vanem mees, ka sõjaväelase mundris. Tema ees oli paber ja tindipott. Saksa keelt Velli suurt ei osanud, kuid nii palju sai aru, et jutt polnud temast. Kui noorhärrad oma jutu lõpetasid, esitasid nad talle samu küsimusi, mida uurija oli juba üle kümne korra esitanud. Velli vastas täpselt nagu uurijalegi. Kui kellelgi enam midagi küsida ei olnud, saadeti ta kohtusaalist välja, kus jällegi rõkkas naerulagin, mis oli kuulda ka ukse taha. Mõne minuti pärast kutsuti ta tagasi ja teatati, et saksa keiserlik sõjakohus on leidnud ta süüdi olevat esiteks dokumendi tarvitamises, mille väljaandmise kohta komandantuuris andmed puuduvad, ja teiseks uurijale oma elukoha kohta valeandmete esitamises. Arvestades aga tema noorust ja seda, et ta on eeluurimisel juba ligi kaks kuud ära istunud, leidis kohus võimaliku olevat ta vahi alt vabastada, hoiatades, et kui veel midagi niisugust kordub, siis saab kahekordse karistuse. Kohtuotsus astub aga jõusse pärast seda, kui linna komandant on selle kinnitanud.

Esialgne rõõm, mis lainena südamesse lõi, vaibus kohe, kui ta kuulis, et tema saatus oleneb ikkagi komandandist, aga mitte nendest lõbusatest poisikeseohtu ohvitseridest. Komandanti teadis aga Velli väga hästi, samuti ka seda, et selle harjasjuukselise tõpra käest pole midagi head oodata. Siis tekkiski mõte — ära putkata.

Kohtuotsus anti vahisoldati kätte ja kahekesi mindi

trepist alla tänavale ja sealt maja teisele küljele, kus alumisel korrusel oligi komandandi kabinet. Ooteruumis oli palju ootajaid. Sinna jättis soldat ka Velli, ilmselt mitte arvestades, et ta nüüd, kus kohus on teda vabaks mõistnud, veel võib ära põgeneda. Soldat ise aga läks komandandi juurde. Minuti pärast kostis kabinetist vihast kärkimist. Mis edasi toimus, seda Velli enam ei teadnud, sest ta lipsas uksest välja ja kadus nii kiiresti kui jalad kandsid. Ta jooksis ühest tänavast teise, kuni leidis end Peeter Suure maja juurest. Sealt läkski Pimeaeda ja ootas kõige varjulisemas nurgas, kuni pimedaks läks. Siis alles tuli koju.

„Oled sina aga tuisupea!" ohkas Liisa. „Oleksid võinud oodata, kuni komandant oleks kohtuotsuse ära kinnitanud. Siis oleksid võinud vabalt kas või talle endale tänaval vastu minna. Nüüd aga värise igaühe ees ... Kui vähe sa ometi mõtled!"

„Aga kui komandant kohtuotsust poleks kinnitanud ja uurimine oleks uuesti alanud, siis ei oleks ma tõepoolest enam mõistnud midagi enda heaks välja mõtelda," õigustas end Velli.

„Aga kui ta siiski kinnitas ära ..."

„Seda ma saan juba homme teada."

„Kes sulle seda ütleb! Oi, mu süda aimab halba ... Ei see veel ..."

Liisa ei saanud lauset lõpetada, sest uksele koputati. „Siin ta nüüd on ..." sosistas õnnetu ema toolile vajudes. „Nii palju mul seda rõõmuraasukest oligi. Peida end ometi kusagile."

Velli aga ei mõelnudki peitu pugeda. Ta tundis seda koputust. Näost õhetavana tõusis ta toolilt. Ülierutatus ja väsimus andsid talle sellise elevuse, mis sarnaneb kergele purjusolekule. Kõhklemata avas ta ukse. Ta ei eksinud — lävel seisis Priius. Hetkelise tardumuse järel valgustas nende nägusid soe naeratus ja viivuks polnud nende jaoks midagi muud maailmas kui teineteise silmadesse suunatud pilk, täis jällenägemisrõõmu.

„Ei julgenud loota teid siit eest leida," lausus Priius lõppeks. „Tulen just Pouliine Talu juurest. Temalt

kuulsingi, et täna on komandantuurist keegi tütarlaps ära põgenenud, keda kohus küll vabaks mõistis, kuid komandant pole otsust kinnitanud. Arvasin kohe, kes see muu on kui Velli. Et aga teid siit võin leida, sellele ma ei tulnudki. Arvasin, et tuleb veel kaua mööda linna taga otsida."

„Ah-ah, memmeke, mis sa nüüd ütled?" hüüdis Velli, emale võidurõõmsat pilku heites.

„Kiidan, aina kiidan," muigas Liisa. „Muna on ikka kanast targem."

„Teie vabanemine tuli otsekui tellimise peale," jätkas Priius nüüd juba täiesti asjalikult. „Nimelt seisab ees kiire ja tähtis ülesanne, kelleks sobivamat inimest kui teie maailmas ei leidu. Nii mulle öeldigi — juhul kui Velli nähtavale ilmub . . ."

Liisa taipas, et tema on siin ülearune, ja läks alla Veiseri poole Velli saabumist kuulutama. Kui ta umbes tunni aja pärast tagasi tuli, olid Velli ja Priius juba minekuvalmis.

„Noh, kas juba ongi minek lahti?" kohkus Liisa.

„Jah, memmeke, ega ma siia jääda ju ei või. Oleme rõõmsad, et nägime teineteist ja . . ."

„Ma pidin sulle veel ju Liidest rääkima . . ."

„Liidest räägime siis, kui tagasi tulen."

Liisa nägu tõmbles, silmi valgus vesi.

„Millal sa küll jälle tuled? Ja kas sa üldse tuled . . ." sosistas ta tasa norguspäi, toetudes väriseva käega lauanurgale.

„Kas teil ka ema on?" küsis ta Priiuselt.

„On küll."

„Kas teie mõtlete ka selle peale, et ema süda teie pärast valutab?"

„Ma usun, et minu ema süda minu pärast just väga palju ei valuta, sest tema teades töötan Tallinnas postkontoris. Ta teab, et olen üsna korralik poiss, kuulan kõik noomitused vasturääkimata ära ja käin vahel teda vaatamas."

„Teate teie küll palju ema muredest!" lõi Liisa käega. Ta tahtis veel midagi öelda, kuid märkas, et tema sealolek on unustatud, sest noormehe murelik pilk näeb üksnes Vellit.

„Õnnelikku teekonda, Velli! Nägemiseni Tallinnas!" hüüdis Priius tüdrukule järele, kes läks reipana teele, nagu ei ootakski teda ees uued, tundmatud raskused.

OHTLIK TEEKOND

Oli kottpime öö. Vihmasadu oli lakanud. Ainult puude oksad nõretasid veest ja jämedad piisad langesid nätskele maapinnale. Jalgade all lirtsus vesi. Astuti vaikides hanereas, komistades mätaste ja puujuurikate otsa. Kõige ees sammus metsavaht Kaarel, tema järel Sammal, siis Kingissepp ja Palgi, viimasena Velli, kes lõgistas tasakesi hambaid ja hõõrus külmetavaid käsi. Enne metsast väljajõudmist seisatati suure kuuse varjus ja suitsetati. Kingissepp võttis märja kaabu peast ja ropsis seda vastu kätt. Sammal kirus, et tikud on läbimärjad ja paberossid ligunenud. Ta viskas tikutoosi põõsasse, vajutas mütsi sügavamini pähe, tõstis palitukrae üles ja toetas seljaga männitüve vastu. Velli sidus rätiku kõvemini pähe. Tal oli külm. Selga mööda jooksid judinad.

„Koerailm," sülitas Palgi. „Kui oleks teadnud, poleks välja tulnudki. Midagi poleks ju katki olnud, kui oleksime selle reisi homseks jätnud."

„Aga kes vastutab selle eest, et homme veel hullemini kaela ei vala," vastas Kingissepp. „Ma pean olema kohal nii ruttu kui võimalik. Tuleb kohaneda olukorraga, enne kui pealetung algab. Vaenlane tuleb võtta kahe tule vahele. Rinde eest hoolitsevad teised, meie hooleks on tagala. Siin aga ei saa mingit plaani teha enne, kui pole teada, missugused jõud on käsutada ja mida on võimalik teha. Teil aga pole sugugi vaja endid leotada, peale Kaarli. Tema on praegu teejuht kuni raudteeni. Sealt oskame juba isegi minna."

„Meil on käsk teid saata kuni raudteeni ja enne ei lähe meist ükski kuhugi," ütles Sammal end kühma tõmmates, mis ei sobinud sugugi tema resoluutse kõneviisiga.

„Iga käsku tuleb täita mõistusega," väitis Kingis-

sepp. „Minul pole sellest mingit kasu, kui teie homme kõik nohus ja palavikus maas vingerdate."

„Lähme!" ütles Palgi lühidalt ja sellega lõppeski jutt ilmast ja vajadusest säärase koerailmaga mööda pimedat metsa luusida.

Jällegi mindi vaikides. Velli läks viimasena, kobades jalgadega teed ja kukkudes vahel käpuli. Nüüd viis Kaarel neid mööda vesist heinamaad, kus oli mätaste ja põõsaste vahel veel halvem kõndida kui metsas. Iga kord, kui Velli komistas või kukkus, piilus ta Kingissepa poole, kartes, et see näeb, kui armetu saatja kätte teda on usaldatud. Kuid äkki prantsatas Kingissepp ise täies pikkuses mätaste vahele, nii et vesi pritsis kahele poole. Kirudes ajas ta end jalule, otsides kaabut, mis oli tükk maad eemale lennanud. Nüüd näis Kingissepp Vellile samasuguse inimesena nagu teisedki ja ta ei häbenenud enam, kui kukkus käpuli.

Kui raudteele välja jõuti, õhetas idas juba algav koit. Taevas oli vahepeal selginenud. Ainult siin-seal kihutasid veel üksikud hallid pilverüngad. Õhk oli jäine. Maa kahutas kergelt jalgade all.

Saatjad jätsid hüvasti, soovides Kingissepale õnnelikku päralejõudmist. Vellile kätt andes ütles Sammal: „Pea meeles, et Viktori eest vastutad peaga."

Kahekesi jäädes küsis Kingissepp nagu jutujätkuks:

„Palju siit veel Narvani võiks olla?"

Velli vaatas ringi. Koht oli talle tuttav. Eemal kõrge üksik kuusk kahe lähema männi vahel ja otse raudtee ääres kuivanud ladvaga pihlakas.

„Umbes kaheksa versta," ütles ta.

„Kas hunt sabaga mõõtis?"

„Ei, mina oma jalgadega. Tavaliselt käin selle maa ära poolteise tunniga. Tunnis käin aga viis-kuus versta."

„Oh-oh, siis olete ju päris tubli käija."

„Ega ma vist teist palju maha ei jää," naeratas Velli raudteeliinile ronides.

„Oodake, seltsimees," hüüdis Kingissepp. „Kas me ei läheks metsa mööda? Mina olen ju pikk nagu sema-

for, paistan kolme versta kaugusele. Mul pole soovitav lagedale ronida."

Velli jooksis sõnagi lausumata raudteetammilt alla ja pöördus Kingissepa järel metsa. Üksi käies ta polnud veel kunagi kartnud, kuid nüüd selle pika, rohekashallis mantlis mehe kõrval astudes tükkisid vägisi hinge kahtlus ja hirm. Kas ta suudab endale võetud ülesande lõpule viia? Aga mis ta siis teeb, kui keegi tungib Kingissepale kallale? Elavat inimest saata pole see, mis kirja või lendlehti viia. Ja inimese ning inimese vahel on vahe. Kirja võib puruks rebida, ära põletada, alla neelata või kuhugi visata. Kerge öelda: „Vastutad peaga!" Aga kuidas? Seda ei oska keegi öelda. Kui neid kinni nabitakse, tabab esimene hoop muidugi kõigepealt Kingisseppa, ja kuidas ka tema oma pead ei pakuks, seda ei võtaks keegi vastu tingimusega, et Kingissepa pea alles jääks. Niisuguseid päid nagu temal on maailmas küllalt ja nende peale peetakse jahti vaid sedavõrd, kuivõrd nad jalgu jäävad.

Sääraste mõtete ja muredega leidis Velli end äkki suure kraavi kaldalt, mis oli ääreni täis pruunikat vett. Kraav oli ülehüppamiseks liiga lai.

„Tuleb kusagilt ringi minna," ütles Velli rohkem iseendale kui oma kaaslasele.

„Saab selletagi," vastas Kingissepp. Ta taganes mõne sammu, võttis hoogu ja hüppas nii osavalt üle kraavi, et jalatalladki vett ei puudutanud.

„Oi!" hüüdis Velli ja see oli kõik, mis ta öelda oskas. Tema arvates olid haritud mehed niisugustes asjades saamatud, aga siin . . .

„Saarlased oskavad kraavi kaevata ja oskavad ka kraavist üle hüpata," naeris Kingissepp pükstelt porise vee pritsmeid rapsides. „Noh, andke käsi ja näidake, kuidas narvakad hüppavad."

„Ega Narva Kuressaarest alla jää," hooples Velli, vahtides ringi, kust parajat keppi leida. Silmanud lähedal põõsas kuivanud ladvaga noort peenikest mändi, murdis ta selle ning meisterdas sellest kepi. Ta hüppas, kuid kepp murdus ja vaene narvakas näitas oma hüppamisosavust sellega, et kukkus jalgupidi kraavi

ja oleks vist poolest kehast saadik vette vajunud, kui mitte Kingissepp poleks tal pärajal ajal kraest kinni haaranud. Kingissepp naeris nii südamest, et Velli ei osanud solvudagi, ja puhkes ka ise laginal naerma. Naeruhoog tõi mõlemale lõbusa tuju. Naljatades ja vesteldes polnud tee pikkust märgata. Juteldes veendus Velli, et Kingissepp polnud mitte üksnes suurepärane kõnemees koosolekul või miitingul, vaid ka lõbus ja huvitav jutukaaslane sügiseselt igaval metsateel.

Märkamatult olid nad jõudnud juba traataia taha, mis kui turris harjastega okasmadu ronis mätaste vahelt üles raudteetammile. Teisel pool traati oleva vahiputka uks oli kinni.

„Tulime nähtavasti liiga vara," arvas Kingissepp.

„Vist küll," vastas Velli ja astus traataiale lähemale. Otse tõkke taga mätta otsas istus keskealine töömehe ülikonnas mees ja suitsetas pläru, mis oli nii lühike, et sai veel vaevu näppude vahel hoida.

„Kas veel läbi ei lasta?" küsis Velli.

„Ei. Plommid on veel peal," vastas mees koni eemale visates, „ja soldat istub ka veel putkas."

Ta võttis rinnataskust suure hõbedase taskukella ja lisas siis:

„On veel ligi veerand tundi aega. Tea, kuidas siit üle saabki . . .? Luba ei ole ja . . . Aga minna on tarvis: linnas haige ema . . . Üksi . . . Vaja aidata, aga näe, tegid traataia vahele."

Vahiputkast väljus soldat, kes polnud keegi muu, kui üks nendest kahest, kes kunagi „Skating-Rinkis" oli abistanud Poulit ja Vellit, kui nad rõdult lendlehti alla pildusid. Ka soldat tundis Velli ära ja noogutas tervituseks. „Täna veab eriliselt," mõtles Velli, kuid samas venis ta nägu pikaks, sest talle meenus, et ühes ülekäigu avamisega toimub ka valvurite vahetus.

Soldat andis märku, et ootajad traataia tagant eemale läheksid. Eemalt lähenes ohvitser ja temaga ühes ka uus tunnimees.

Löödud meeleolus läks Velli metsaserval ootava Kingissepa juurde tagasi.

„Mida te seal kuulsite ja nägite?" küsis ootaja.

„Seda, et tuttav valvur läheb otse nina alt minema," vastas Velli tusaselt.

„See pole muidugi rõõmustav sõnum ... Aga ehk saame kaubale ka tollega, kes tema asemele tuleb."

„Peab saama."

Kui valvurite vahetus oli toimunud ja ohvitser ära läinud, kogunesid ülesoovijad jälle traataia taha. Nagu maa alt kerkisid mätaste vahelt kaks naist korvide ja pampudega lagedale. Ka mees, kellel oli linnas haige ema, tuli lähemale.

„Lähen katsun õnne," ütles Velli.

„Oodake veidi," peatas teda Kingissepp. „Katsume seda sakslast õige seebiga määrida, siis ehk läheb libedamini. Sakslased hindavad seepi väga ja seda pole neil praegu just liialt käes. Raha aga pakkuge mõõdukalt. Liiga tühine summa ei ärata huvi ja liiga palju võib tekitada kahtlust."

Varustatud kahe tüki pesuseebi ja õpetusega, kuidas raha pakkuda, läks Velli uuesti traataia taha, Kingissepp jäi aga vähe maad eemale ootama.

Kui naised oma pampudega ja ka mees, kelle ema haige, olid läbi läinud, astus Velli põksuva südamega valvuri juurde. Pistnud oma seebitükid ja viiskümmend marka soldatile pihku, palus ta luba ühes vennaga linna minna. Ilmnes, et seebil oli sakslase peale otse maagiline mõju. Ta külmale ja tusasele näole ilmus jalamaid särav naeratus ja käsi näitas nobedalt, et tee linna on mõlemale vaba. Velli viipas ootajale käega ja laskis tal esimesena pukkide vahelt läbi minna.

„Ühest nõelasilmast oleme siis õnnelikult läbi," naeris Kingissepp.

„Ainult peale seebitamist," vastas saatja samuti naerdes.

Edasi mindi mitte teed mööda, vaid üle maantee ja heinamaanurga Paemurru metsa poole, kuhu jõuti ilma vahejuhtumiteta. Metsas jättis Velli oma hoolealuse kännu otsa istuma ja läks ise Paemurru alevisse vaatama, kas korteriga, kuhu ta kavatses oma saadetava viia, on kõik korras. See oli väike majake, otse metsa ääres, kuhu võis pääseda metsa poolt küljest läbi jalg-

värava, ilma et oleks pruukinud tänavale minna. Aiakeses kasvasid puud ja marjapõõsad, millede varjus võis majani jõuda naabrite nägemata. Selles majas olid ööbinud Varm ja Priius, kui nad Narvas käisid, ja siia kavatses Velli paigutada ka Kingissepa kuni edasisõiduni.

Kodus oli vaid peremehe ema ehk tädi Liine, nagu teda konspiratiivselt nimetati. Selle vanainimese abi oli Velli varemgi kasutanud ja palus ka nüüd teda oma venda õhtuni enda juurde võtta ja toita nii hästi kui võimalik. Kõik kulud lubas ta ausalt tasuda.

„Mis te n'd," tõrjus vanainimene kätega. „Ega ma tasu eest... Olen ise eluaja tööline olnud ja tean väga hästi, mis tööline teise töölise heaks peab tegema. Kus see vend siis sul on?"

„Metsas."

„Kas ta on suur või väike mees?"

„Mis siis?"

„Võiks võtta Jaani vana palitu ja mütsi, siis ei äratäks naabrite uudishimu... ja las tuleb läbi aia. Tänaval lapserisud vast näevad..."

Vanainimene kobas nurgas ja tõi nähtavale määrdunud seljakoti, keeras poja vana palitu kokku ja toppis sinna sisse. Siis võttis ta varnast vana halli sonimütsi ja pistis ka selle kotti.

„Oma riided las pistab kotti ja võtab selga," õpetas tädi Liine pampu Vellile andes.

Kui Velli metsas kotisisu Kingissepa ette välja puistas, ütles see:

„Ah nüüd peab toimuma siis metamorfoos?"

„Küllap vist," vastas Velli, ehkki talle selle sõna tähendus oli väga ebamäärane.

Paigatud küünarnukkide ja narmendava sabaga mantlis, vana mütsiloti ja seljakotiga Kingisseppa, kes sammus Velliga metsateed mööda Paemurru alevi poole, oleks võinud pidada tavaliseks toiduotsijaks.

Lepiti kokku Tallinna sõidu aja suhtes. Kokkulepitud ajal ootas Velli Kingisseppa jaama taga tänaval. Kingissepp tuli mõni minut enne rongi väljumist. Vellil olid piletid ostetud ja kohadki vagunis valmis võetud, endale all ja Kingissepa jaoks üleval paki-

riiulil. Velli kohal istus Loviise ja tema kaks tühja kohvrit hoidsid pakiriiulil koha teise reisija jaoks vaba. Velli läks veel kord vagunisse, vaatas, kas kõik on korras. Siis viis ka oma saadetava sisse, kes ronis kohe üles kolmandale riiulile. Ta pani oma kohvrikese pea alla, tõmbas mantlikrae üle pea ja teeskles magajat. Velli jäi kahe piletiga alla istuma. Vastasolevale pakiriiulile ronis varsti keegi seljakotiga noormees, kes ennast seal öökorterisse sisse seadis, öeldes, et sõidab samuti Tallinna. Ta palus Vellit ka tema pilet enda kätte võtta.

„Aga kui ma teie piletiga ära jooksen . . ." naljatas Velli.

„Pole seda nägu," vastas noormees ja uinus peagi muretult.

Velli ei jäänud magama, ta vaid mähkis pea rätikusse ja teeskles tukkujat. Rong logises pikkamisi edasi, peatudes igas jaamas. Reisijad tulid ja läksid, käis piletikontroll. Kingissepp lamas liikumatult kogu aja ühel küljel, nägu seina poole.

„On tal aga kannatus!" mõtles Velli.

Kui rong väljus Kehra jaamast, tõusis äkki sagin ja ärevus.

„Dokumente kontrollitakse. Läbiotsijad. Kontrollid," kuuldus siin-seal sosistamist. Mõni reisijaist läks vaguniukse poole, kuid pöördus tagasi. Mõlemal pool seisis püssimees. Konduktor koos ühe erariides mehega käis kupeest kupeesse ja kordas vahetpidamata: „Teie dokument, teie dokument . . ."

Velli tundis, kuidas veri kuuma lainena talle pähe valgus. Kõrvus hakkas kohisema, süda vasardas peaaegu kuuldavalt. Ta püüdis end kõigest väest rahule sundida, kuid siiski värises kogu kehast. „Oleks pidanud Kehras maha minema," mõtles ta. Kuid sõit läks edasi ja vaguniustel seisid püssimehed. Nüüd võis loota ainult hea õnne peale. Kontroll oli juba naaberkupees. Keegi seletas kogeldes midagi. Kingissepp keeras end teisele küljele, näoga väljapoole. Tähendab, ta kuulis kõik. Ta ei maganud.

„Teie dokument?" raputas kontrolör noormeest jalast, kes oma pileti oli Velli kätte andnud. Konduktor näitas

laternaga tuld ja kontroll puuris silmadega temale antud paberilehte. Siis keeras ta selle kokku ja ulatas noormehele tagasi. Velli vastas istuv külanaise välimusega keskealine naine pakkus kontrollile oma isikutunnistust, kuid see tegi, nagu poleks seda märganudki. Selgus, et kontrolliti ainult meeskodanikke. Kingissepp ulatas oma ausveisi küsimata. Kontroll laskis silmad üle paberi libiseda ja andis tagasi. Tähendab — korras. Velli oleks rõõmu pärast peaaegu kisendanud, kui dokument Kingissepa põuetaskusse tagasi libises ja selle omanik jälle silmad seina poole keeras.

Ehkki Vellile näis, et rong rohkem seisab kui liigub, jõudsid nad siiski viimaks Tallinna. Oli veel täiesti pime. Mindi Paldiski maanteele, kus keerutati ringi ja jõuti viimaks mitmeid ringe tehes Laulupeo tänavale. Alles siis, kui nad seisid maja ees, mille nurga küljes oli silt „Fotoateljee", hakkas Velli juba vähehaaval uskuma, et nende teekond jõuab õnnelikult lõpule. Kingissepal tuli veel tänaval oodata, kuni Velli üleval fotoateljees ära käis. Siis läks ta seltsimees Tuule poole ja laskis end Vakmanni juurde viia, kus ta ametlikult teatas, et on oma ülesande täitnud ning tema hoolde usaldatud seltsimehe elusalt ja tervelt Tallinna toonud.

OMADE OOTEL

Känd vaatas kärsitult kella, mille osutid pikkamisi lähenesid kümnele.

„Jälle hilinevad," pomises ta, kummardades oma suurt kahupead laual lebava kaardi kohale. Ta tegi pliiatsiga väikese ringikese sinna, kust must jutt sinise joone kohal tähistas puusilda Narva jõel. Teise samasuguse ringikese tegi ta Kulgu saarte kohale ja kolmanda sinna, kus Narva jõgi suubub Soome lahte.

Väljast kostis aeg-ajalt tumedaid mürtse. Mürsud lendasid üle madalate katuste ja langesid kas raudtee piirkonda, Joa väljale või Kulgu kasarmute taha.

Oli pommitatud linna. Iga tund võis oodata punaväe tulekut Narva tänavatele. Juhkental oli osalt purusta-

tud, osalt maha põlenud. Peetri alevis olid peaaegu kõik majad terved.

Sisse astusid kaks seltsimeest, koputamata nagu alati.

„On kõik valmis?" küsis Känd kärsitult.

„Peaks olema," vastas üks veidi ebakindlalt.

„Kas kuulipilduja on kohal?"

„Mindi järele."

„Kes läksid?"

„Talu Alma ja Parmu Salme."

„Ja käsigranaadid?"

„Toob Velli kohale."

Jällegi kummarduti kaardi kohale. Jällegi tehti sellele ringikesi ja ristikesi ning vaieldi ägedalt, kuidas vastloodud partisanisalka kõige tõhusamalt kasutada, kui punavägi alustab pealetungi.

„Näete, siia Pimeaia müüri servale paneme ühe kuulipilduja," seletas Känd õhinaga, toksides pliiatsiotsaga kohta, kuhu tema arvates tuleks asetada kuulipilduja. „Siit on võimalik silda ja kogu kallast tule all hoida. Teise aga võiks siia . . ."

„Palju sul siis neid kuulipildujaid on?" küsis üks meestest. „Minu teada pole veel ühtegi kohale toodud."

Tuppa tormasid lõõtsutades Salme ja Alma.

„Tõite ära?" küsiti enne, kui tütarlapsed jõudsid veel suudki paotada.

„Tõime."

„Kustkaudu?"

„Kulgu saarte kaudu."

„Kuhu viisite?"

„Sinna, kuhu oli kästud viia."

„On nüüd kõik?"

„Ei ole. Lindid jäid maha. Peame veel nende järele minema."

„Vaadake, et enne pimedat tagasi jõuate."

Tütarlapsed läksid. Mehed aga pistsid jälle pead kokku ning veel kord sõeluti läbi kõik võimalused, poolt- ning vastuväited.

Samal ajal aga seisis Velli jõekaldal ja pidas plaane, kuidas üle jõe pääseda. Vesi oli külm ja ujuda ta nii kaugele ei suutnud. Sillal aga oli valve, mis oli paigu-

tatud siia paar päeva tagasi. Üle lasti ainult lubatähtedega, mida anti välja silla otstes asuvatest vahiputkadest.

Velli mõtles, mida jälle välja nuputada, et pääseda üle. Kõik valed olid juba ära valetatud ja kõik võimalused ära kasutatud. See oli juba tüütavaks, vastikuks muutunud. Aga ikka pidi iga kord uuesti valetama hakkama. Teisiti polnud võimalik. Ja ega üksi äratüüdanud vale olnudki nii hirmus — iga kord, kui kuhugi tuli minna, oli risk ja värisemine. Kas usutakse su juttu, kas pole ehk teada, kes sa oled ja kuhu lähed? Kui kutsutakse järsku kaasa? Mornilt seisis Velli kaldal ja mõtles, mida valetada. Öelda, et tuled turult ja lähed koju . . . Aga korv on tühi ja dokumenti, et üle jõe elad, pole ka ette näidata. Öelda, et lähed midagi ostma . . . Aga mida on sealt osta? Kuid siiski . . . Sillast vasakul kaldapealsel asetsesid väikesed puu- ja köögiviljaaiad. Peenrad ja vaod ulatusid alla jõeni. Seal küll enam midagi ei kasvanud, aga kunagi o l i midagi kasvanud. Velli astus putkasse ja palus üle jõe minemiseks lubatähte, sest ta tahab siitsamast kalda peal asuvast majast natuke kartuleid ja kapsaid osta.

„Aga kust teie teate, et sealt teile neid müüakse?" küsis soldat viisakalt. Oli näha, et ta Velli juttu ei usu.

„Oleks nüüd kas või pisikegi tükk seepi," mõtles Velli, meenutades, millist tohutut mõju oli seep avaldanud sakslasele, kes oli Kingissepa läbi lasknud.

„Seal elab minu onu, teate, see vana kalur, kellel on ilus tütar, kes sakslastega kurameerib," valetas Velli. „Onu annab mulle kartuleid ja ma tulen kohe tagasi."

„Ei või," raputas soldat pead.

„Palun lubage mind!" nurus Velli soldatile silmi tehes.

Soldat mõtles veidi ja küsis:

„Kui ruttu te tagasi tulete?"

„Poole tunni pärast."

„Kas preili ei peta?" küsis soldat juba naeratades.

„Oh ei. Poole tunni pärast olen kindlasti tagasi."

Soldat võttis kviitungiraamatu, kõpsutas sellega vastu hööveldamata laudadest kokkuklopsitud laua-

nurka, tõmbas siis sealt lehe välja, kirjutas kuupäeva ja kellaaja peale ning ütles:

„Viis marka."

Velli pani lauale kümme marka, sai lubatähe ja ruttas minema, kinnitades veel kord, et poole tunni pärast tuleb tagasi.

Kogu paari järgneva kilomeetri ulatuses, mis lahutas vana mahajäetud tellisetehast kaldal asuvatest majadest, ei kohanud Velli ainsat hingelist. Vasakul läikis ainult vesi ja paremal kohises sügiseselt sünge mets.

Jõudnud tehase juurde, keeras ta madalate katuste vahele, mis seisid pikkades ridades tüsedatele tulpadele toetudes. Katuste all raamidel leidus veel kohati riiuleid ja nendel murdunud ja pudenenud telliseid. Kõikjal vedeles pehkinud laudu ja muud prahti. Eemal mustas põletusahi.

Velli istus tulba otsa ja jäi ootama. Varsti kostsid sammud ja nurga tagant ilmus nähtavale Meokase mossis nägu ning seejärel ta ise, küürutõmbunult, käed taskus. Kogu ta olekust õhkus tüdimust ja nördimust.

„Oled aga sina saksaks muutunud!" hüüdis ta tervituse asemel. „Lased oodata nagu õnne. Külmud kringliks ja unustad äragi, milleks üldse siia tulid."

„Oi sa vaeseke, või ära külmusid!" nöökas Velli. „Katsuksid õige kord ise minu asemel tuuletiivul siia lennata, siis sul kindlasti külm ei hakkaks."

Kui mõlemad olid mõni aeg näägelnud, küsis Meokas:

„Kas nüüd juba tohib rääkida?"

„Räägi."

„Ma tõin sulle kastitäie pirne, tule võta vastu."

„Anna siia!"

„Nad on seal vanas ahjus," osutas Meokas käega vana tellisepõletamise ahju poole.

Kastis olid pirnikujulised käsigranaadid, paarikaupa paksu paberi sisse mähitud ja nööriga kinni seotud, nii et iga paar moodustas keskelt peenema ja otstest jämedama kahe otsaga nuia. See meenutas Vellile hantleid, millega vend oli oma käemuskleid treeninud. Granaate oli kastis kuusteist paari. Velli ladus

nad korvi. Korv sai kuhjaga täis. Oli ilmne, et nii ei saanud neid kuhugi viia. Velli silmitses mõtlikult korvi, siis viskas mantli seljast, sidus selle vöö endale keha ümber ja hakkas granaadinuie sinna vahele toppima.

„Oota, ma aitan," ütles Meokas.

Vöö vahele mahtus kaheksa paari ja sama palju jäi veel korvi.

Velli tõmbas vöö veel tugevamini ümber keha, proovis siis granaatvöös liikuda ja kummarduda, pani mantli selga ja nööpis kinni.

„On midagi näha?" küsis ta Meokaselt.

„Mitte midagi," raputas see pead. „Tavaline palitu mittetavalise tüdruku seljas."

„Aga kui tuul puhub, kas siis ka pole näha?"

„Mine lagedale!"

Velli astus mõne sammu eemale ja käis edasi-tagasi.

„Mitte midagi pole näha," kinnitas Meokas.

„Nendega on siis nüüd kõik korras," lausus Velli „Kuid mis ma nendega teen, mis korvis on?"

„Need jäävadki korvi ja viid korviga," vastas Meokas.

„Vaevalt usub keegi, et mul kartulid või peedid on niiviisi sisse pakitud."

„Seda nüüd küll . . . Aga pane peoga prahti peale, ja asi nudi."

„Prahti on linnaski küllalt ja seda ei lähe keegi korviga linna tagant tooma. Peab toiduaineid leidma."

„Mina oleksin pidanud mõtlema sellele ja midagi kaasa võtma," pomises Meokas süüdlaslikult maha vahtides.

„Selle trahviks pead siin veel niikaua külmetama, kui ma midagi leian," vastas Velli granaate kasti tagasi ladudes ja korvi võttes.

„Oota, ma lähen parem juba ise," arvas Meokas abivalmilt. „Sul „pirnid" juba vööl ja nendega ringi kolada pole naljaasi."

Umbes tunni aja pärast tuli Meokas kirudes ja lõõtsutades tagasi, tuues kaasa paari-kolme liitri ümber kartuleid, mõned peedid ja ühe kapsapea.

„Küll on aga inimesed," urises ta mütsi peast võttes ja higi pühkides. „Vägisi sunnivad vargile."

„Kuidas vargile?"

„Kuidas, kuidas," osatas Meokas, „nõnda, kuidas ikka varastatakse: vaatad ringi, et keegi ei näe — ja võtad."

„Keegi ei müünud," taipas Velli.

„Muidugi ei müünud. Viimase kui maja käisin läbi. Paku kas või kümme rubla kartuli eest, keegi ei anna. Viimaks läksin ühte majja. Vaatan, et uksed lahti, sees pole kedagi, naine loputab jõe ääres pesu. Koridoris aga nurgas suur hunnik kartuleid, peete ja kapsaid. Ajasin korvi ja lidusin ... Endal süda kipub kurgust välja hüppama. Ei see vargaamet olegi nii kerge," lõpetas ta ohates.

„Hädavargus ja hädavale on isegi pühakirjas lubatud," lohutas Velli.

Granaadid pandi jälle korvi ja kaeti hoolikalt kartulite ning peetidega. Kõige peale pani Velli veel kapsapea. Nii sai relvakorvist päris korralik köögiviljakorv, mis pealtnäha ei tekitanud mingit kahtlust.

„Korv on aus, aga raske, kurivaim. Kuidas sa sellega nüüd linna saad," muretses Meokas korvi kergitades. „Ja ega see vöögi kerge ole."

„Ära ma viin nii korvi kui ka vöö," lausus Velli, „aga ütle mulle, kuidas ma üldse sinna linna tagasi saan?"

„Kas üle silla ei saa?"

„Ei tule kõne allagi."

„Mh," mühatas Meokas ja sügas lõuga, kus polnud ainustki habemekarva.

„Kas sul nuga on?" küsis äkki Velli.

„On. Aga mis siis?"

„Anna mulle!"

Meokas jäi totra näoga Velli otsa vahtima, kes väljasirutatud käega ta ees seisis. Vastu tahtmist võttis ta taskust noa ja andis viivitades selle Vellile. Too aga keeras oma mantlitasku pahupidi ja lõikas sellesse noaga nii suure augu, et käsi vabalt läbi läks. Siis urgitses ta tasku kohal rippuvasse granaadimähisesse prao, mille kaudu võis päästiku rõngast kinni võtta.

Nüüd pistis ta käe tasku ja tõstis teise käega mantlihõlma üles. Nähtavale tuli käsi, mille sõrmed hoidsid granaadipäästikust kinni.

„Nägid nüüd?" küsis ta.

„Nägin," vastas Meokas. „Kuid milleks sul seda vaja on?"

„Selleks, et kui kusagil lootusetult pigisse jään, siis võib sellest sikutada — ja oledki hädast väljas."

Meokas taganes õudusega. Ta vangutas pead ja küsis:

„Kas sa tõesti seda teeksid?"

„Kui tuleb valida, kas nööri otsas kõlkuda või sellest päästikust sikutada, siis igatahes eelistan granaati nöörile," vastas Velli Meokasele hüvastijätuks käega lehvitades.

„Parem juba istu siin ja oota, kuni me Narva ära võtame," hüüdis Meokas talle järele, raputas siis pead ja pomises: „Ei tea, missugune naine sinust küll peaks saama . . ."

„Loodan siiski enne sind Narvas olla," hüüdis Velli vastu.

„Tuleb vist jälle vana Kopa-papi palvele minna," mõtles ta juba linna poole tagasi kõmpides.

Juhan Kopp või lihtsalt Kopa-papi oli vana kalur, kes kaua aastaid elatas end silmukala püügist. Tema püünised olid praegugi puusilla lähedal vees, sest marineeritud silmud maitsesid ka saksa kõrgematele ametnikele, mille tõttu oli Kopa-papile lootsik alles jäetud. Kopa-papi tütar Juuli oli kunagi vabrikus Velli õpilane olnud ja siis oli papi neid vahel lootsikuga sõidutanud. Ka hiljem oli ta Vellit mõnikord üle jõe toonud, kui ta silla kaudu ei tahtnud minna. Kopa-papi abi kasutati mõnikord ka pakkide .ületoimetamisel, mille sisu ametivõimude kontrolli alla ei kuulunud.

Papi oli küll kodus, kuid ülesõidutamisest keeldus. Täna ei olevat selleks sugugi sobiv aeg, sest punased pommitavad linna ja sakslased ning valged on väga ärevil. Kuid Velli teadis juba, missuguse vedru peale tuleb vajutada, selleks et Kopa-papi vanad kanged jalad liikuma hakkaksid. Niipea kui sajamargaline paber lauale pandi, ajas papi selga oma vana vammuse,

mille ohtratest aukudest tolgendas määrdunud vatt, ja vajutas pähe oma luitunud kaabu. Võtnud koridorinurgast aerud õlale, ütles ta:

„Noh, läks siis!"

Velli palus end Sutkovi pargi kohal maale lasta. Papi noogutas ja tüüris paadinina pargi poole.

Nad olid juba üle poole teed ära sõitnud, kui äkki kuuldus vastaskaldalt kärsitu vile ja kaubaaitade vahelt ilmus sillale hallis sinelis sakslane, kes kutsus neid käeviipega enda juurde.

„No nüüd on kurat lahti!" kirus papi aere veest välja tõstes. „Ma ju ütlesin, et täna pole sõitmise aeg. Võtavad kuradid veel lootsiku ära... Ela siis või sure..."

Ka Vellile tuli see vahejuhtum täiesti ootamatult. Ta teadis päris kindlasti, et veel eile polnud siin nende tühjade kaubaaitade juures mingit valvet.

„Noh, ära nüüd unista kedagi, ütle, mis ma pean tegema," sundis Kopa-papi.

„Tüüri aga sakslase juurde!" vastas Velli kätt mantli taskusse pistes. Sõrmed puudutasid külma metallrõngast. Samas aga tundus talle see raskustest ja ohtudest kubisev elu armsamana kui surm, millest homme kõmaks kogu linn. Ja milleks rutata. Kui juba lennata, siis koos sakslasega.

Lootsik tonksatas ninaga vastu sillaserva. Velli ronis oma korviga sillale, öeldes Kopa-papile:

„Kao kui udu!"

Soldat võttis Velli käest korvi ja kallutas seda esiteks ühele, siis teisele küljele. Kapsapea kukkus korvist välja ja hakkas veerema. Velli käsi kadus taskusse. Jällegi puudutasid ta sõrmed külma metallist rõngast. Teise käega aga võttis ta kapsapea ja pani korvi tagasi.

„Teie dokument?"

Velli näitas oma näpupassi, millel ta nüüd oli Elfriide Feldberg.

Soldat andis passi tagasi ja näitas käega, et võib minna.

Jõele tagasi vaadates nägi Velli, et Kopa-papi lootsik lähenes vastaskaldale.

Üle kaubaaitade madalate katuste lendas vingudes ja vilistades mürsk ning kukkus kusagile surnuaia lähedale karjamaale. Sellele järgnes teine, kolmas ...

„Omad tervitavad ja õnnitlevad tänase teekonna õnneliku lõpu puhul," mõtles Velli Pagari tänavat pidi üles rühkides.

LÕPU ALGUS

Sõnum, et Punaarmee on vallutanud Narva, lagunes kulutulena üle kogu Eesti. Kõikjal räägiti ainult sellest. Töölised hõiskasid, kodanlus kiristas hambaid. Osa aga kehitas õlgu ja ootas, kumb peale jääb.

„Kommunisti" trükiti Müürivahe tänaval peaaegu avalikult. Töölised organiseerisid streike, miitinguid ja koosolekuid.

Põrandaalused tõmbasid vabamalt hinge, kuid avalikult tegutseda veel ei juletud. Pingeliselt valmistati ette kodanluse võimu kukutamist. Kingissepp peaaegu ei maganud, käskjalad ruttasid ühest linnaservast teise ja pidasid sidet teiste linnadega.

Kuppari naaber, Krulli vabriku tööline, tasandas kääridega oma habet, mida ta oli sellest ajast kasvatanud, kui nõukogude võim Tallinnast lahkus. Ta oli tõotanud seda enne mitte puudutada, kui omad tagasi tulevad.

Igal hommikul tööle tulles käisid töölised ühe tööpingi juurest teise juurde, kandes edasi ärevaid uudiseid. „Rakvere on võetud" ... „Juba Tapal" ... „Valged on Tartust välja löödud" ... „Meie omad on Aegviidus".

Kodanluse koorekiht aga pingutas ajusid, kaalutledes, kellele järjekordselt kallist kodumaad enampakkumise teel maha sahkerdada. Sakslastega olid nüüd kaubad läbi. Ostjatest ei olnud aga puudu — asumaadest ei ütle ju ära vägev Briti lõvi ega kaval Ameerika onu. Suurriigid liigutasid end aga aeglasemalt, kui eesti kodanluse pakilised huvid seda vajasid. Nad saatsid küll oma sõjalaevu Soome lahte, andsid relvi, jahu ja suhkrut, kuid ise maale ei tulnud. Eesti kodanlus aga vajas niisuguseid mehi juba täna ...

Ühel ilusal päeval liikus teade, et niisugused mehed on leitud Soomest. Lühikestes hallides joppides ja valgetes karusnahksetes mütsides räuskasid nad linnas, soome puss laia vöörihma küljes.

Ühes soome lihunikega tuli tagasi ka eesti kodanluse julgus. Miitingud ja koosolekud keelati ära. „Kommunist" peksti põranda alla tagasi, algasid läbiotsimised ja arreteerimised.

Ka Varm arreteeriti ja Priiusel ning Vellil tuli tuba Tartu maanteel maha jätta. Velli leidis ajutiselt peavarju Kuppari juures, Priiusel aga tuli igal ööl ise kohas ööbida. Valge terrori tugevnemisega kasvas nende seltsimeeste arv kiiresti, keda kodanlus oli lindpriiks kuulutanud ja kelle peale jahti peeti. Ööbimise võimalused kahanesid iga päevaga. Algul hoiduti eemale korteritest, kus oli olnud arreteerimisi, siis aga hakati kasutama just neid, sest seal oli vähem ohtlik ööbida kui korterites, kus oli oodata läbiotsimist. Juhtus, et ühes ja sellessamas korteris ööbisid mitu tagaotsitavat korraga. Kingissepp, Vakmann ja teised keskkomitee liikmed olid samuti lennus ja neid tuli vahel otsida kui nööpnõela tuhast.

Nii soomlaste kui ka terrori peale vaatasid töölised aga kui ajutisele nähtusele, mis ei kesta kaua ja on vaid kodanluse kabuhirmu vili. Arreteeritud lohutasid end sellega, et varsti vabastatakse nad omade poolt. Soome lihunikele vaadati vastikusega, kuid et nad takistaksid punaväge Tallinna tulemast, ei usutud.

„Ah, mis nüüd see käputäis pussimehi punaväele teeb," arvasid töölised. „Tulevad omad, siis kihutame nad merre. Nüüd aga pea suu kinni ja hoia püssirohi kuiv." Nii mõeldi ja nii tehtigi. Vabrikutes oldi vaiksed, öösiti aga kraabiti peidetud relvad keldritest ja pööningutelt prahi alt välja ja kontrolliti nende kõlblikkust.

Ka Kuppar tõi ühel õhtul oma relvatagavarad pööningult alla. Kogu ta sõjamoonaladu koosnes kahest brauningust, paarist vintpüssipadrunite kotikesest ja ühest püroksüliinipadrunist ning kahest pudelikujulisest käsigranaadist. Kuppar tegi brauningud lahti, puhastas ja määris õliga. Siis pani ta kuulid sisse tagasi.

Uhes oli neid neli, teises kuus. Uhel vintpüssipadrunil keeras ta tangidega kuuli otsast ära ja puistas püssirohu peo peale.

„Arno, anna mulle tikud!" hüüdis ta oma kaheteistkümneaastast poega.

Poiss tõi tikud. Kuppar läks pliidi juurde, tõmbas aurusiibri lahti, pani püssirohu paberitükikesel pliidi peale ja süütas põlema. Käis hele sähvatus ja hall suitsupilv paiskus kõrgele, kadudes pliidikummi alla. Toas tundus püssirohu lõhna.

„Mis sa jändad," tõreles Kuppari naine. „Ajad toa haisu täis ... tulevad veel öösel ..."

„Oled sina aga araks läinud!" naeris Kuppar naisele sõbralikult õlale patsutades. „Viiendal aastal said kuuli kerre ja sõitsid veel voorimehega kojugi, nüüd aga kardad juba püssirohuhaisu."

„Ettevaatus pole veel argus," vastas naine. „Säh, vaata parem, kas see veel kõlbab," ütles ta püroksüliinipadrunit mehe kätte andes.

„Kuiv ta on ja katki pole ka kusagilt," lausus Kuppar neljakandilist halli kastikest käte vahel ringi keerates ja igast küljest silmitsedes. „Kes teda kurja teab, kuidas ta sisemine värk seal kesta all välja näeb. Peab proovima, kas tõstab mõne kindrali õhku?"

„Ära mängi," ütles naine padrunit mehe käest ära võttes ja paberisse mähkides. „Pillad veel maha, siis oleme ise esimesed, kes lendavad."

Läbi vaadatud sõjamoon pandi kotti tagasi ja nööriti kinni.

„Kuhu ma ta nüüd panen?" küsis naine.

„Viime pööningule tagasi."

„Hilja on juba tulega pööningule minna."

„Ema, pane koridori pingi alla, sinna, kuhu sa õhtul põrandariided panid. Sealt nad ei tea otsida!" tegi Arno ettepaneku.

Sellega nõustusid ka isa ja ema ning relvakott pandi koridori põrandariiete hunniku alla. Koridor oli aga ühine nelja korteri peale ja tavaliselt ühiseid ruume läbiotsimise ajal ei puistatud.

Velli tuli hilja ja puruväsinuna. Terve päeva olid nad Salmega suuskadel ringi matkanud, otsides Tallinna

ümbruses kohti, kus valged olid patareid üles seadnud, kus kaevati kaitsekraave ja tehti okastraattõkkeid. Kindlustustöid tehti suure saladuskatte all. Kuid ei ole kodanlusel säärast saladust, mida tööline ei haistaks, kui see saladus tema huve ähvardab.

Viimasel ajal oli Vellil saanud tavaks igal õhtul, enne kui ta kusagile öömajale läks, raudteejaamas käia, et leida mõnd vana sõidupiletit ja seda vajaduse korral kasutada tõendina oma äsjase Tallinna saabumise kohta. Passi järgi elas ta praegu Raasikul. Ka täna polnud ta asjata jaamas käinud. Ta oli leidnud pileti, millega keegi oli Savilt peale istunud ja sellega Balti jaama tulnud.

Velli oli nii väsinud, et vaevu puudutas talle pakutud toitu, ja puges kohe Kupparite köögis eesriide taga asuvasse voodisse, mis kuulus ühele naisele, kes oli Kupparite juures kaasüüriliseks. Selles voodis oli veidi ohutum magada, sest tarbe korral võis öelda, et ta on selle naise sugulane ning tal pole midagi ühist Kuppari ja tema perekonnaga.

Tallinn magas. Majad olid pimedad ja vaiksed nagu kalmukünkad. Ainult tänavatel kriiskasid ja lällutasid vahel mõned purjus soome suguvennad ning kõndisid paarikaupa kaitseliitlased, püssid seljas ja valged sidemed käistel.

Äkki ärkas Arno valju koputuse peale. Ka Velli tõstis pead ja kuulatas. Koputati veel valjemalt ja ägedamalt.

„Isa!" hüüdis Arno. „„Öökullid" on ukse taga."

„Mine tee lahti," vastas Kuppar kähku riietudes, „nagunii löövad ukse maha."

Vaevu jõudis uks avaneda, kui tuba valgus jalamaid püssimehi täis. Kupparil käsutati käed üles ja otsiti läbi. Naist ja last ei puudutatud.

„Täpselt nagu tsaariajal," mõtles Velli eesriide taga. Ainult siis olid vene sandarmid, nüüd on puhast eesti tõugu „öökullid".

Poole tunni pärast pakkus lihtne töölise tuba kummalist pilti. Põrandale olid kuhjatud läbisegi riided, tekid, padjad, raamatud ja isegi seintelt mahakistud pildid. Kõige peal vedelesid Arno kooliraamatud ja

vihikud. Kui toas enam midagi tuhnida ei olnud, tuli järjekord köögi kätte. Üks „öökullidest" lükkas eesriide voodi eest kõrvale ja hüüdis üllatunult: „Kuulge, siin on ju veel keegi!" Jalamaid ilmus voodi ette pealik ja küsis karmilt:

„Kes teie olete?"

„Inimene."

„Teie dokumendid?"

Velli ulatas oma passi, mida kõrge ülemus igast küljest uuris.

„Elate sissekirjutamata?"

Velli vastas, et ta pole tõesti siia sisse kirjutatud ega mõtlegi seda teha, sest ta sõitis oma tädile külla, keda aga õnnetuseks kodus pole, ja hommikul sõidab ta jälle ära.

„Kas tunnete seda inimest?" küsis „öökullide" pealik majaperemehe poole pöördudes, kes seisis aralt ja kuulekalt seina ääres, majaraamat kaenla all.

„Ei tunne," raputas majaperemees pead, „aga seda naist ma tean küll, kelle voodis ta magab. See on majaraamatusse sisse kirjutatud, näete siin," osutas ta sõrmega kohale, kuhu oli üles märgitud Kupparite kaasüürilise nimi, vanus ja passi number.

„Kaua te siin juba elate?" küsis „öökullide" pealik.

„Ütlesin juba, et õhtul tulin."

„Õhtul!..." mõnitati. „Teame juba neid „õhtul". Millega te tõendate, et tulite õhtul, aga mitte kolm kuud tagasi?"

Velli võttis mantlitaskust sõidupileti ja andis range korrakaitsja kätte. Just samal hetkel avanes uks ja sisse puges Arno, külmast õlgu väristades. Keegi, isegi mitte ukse kõrval lamav Velli, polnud märganud, millal ta välja läks.

„Kus sina, poiss, käisid?" käratas ülemus.

„Pissul," oli lühike vastus ja Arno puges oma voodisse teki alla, kuhu ema oli jõudnud juba asemeriided tagasi panna.

„Kus on teie sahver?" küsis pealik.

„Koridoris ukse kõrval," vastas Kuppari naine kahvatades.

„Tehke lahti!"

Värisevate kätega tõstis naine pingi, mille all olid põrandariided, ukse eest kõrvale.

Üks „öökullidest" tõukas põrandariideid jalaga. Naise silmade ees läks kõik mustaks. Kuid midagi erilist ei juhtunud, ei juhtunud ka siis, kui „öökull" neid veel teist korda jalaga tõukas. Ka sahvrikesest ei leitud midagi ja läbiotsijad lahkusid, ilma et oleksid saanud midagi kaasa võtta.

Kui „öökullid" olid ära läinud, puistas Kuppar oma käega põrandariided läbi, kuid ka tema ei leidnud midagi. Relvakott oli kui maa alla vajunud.

„Kuhu nad siis ometi jäid?" kehitas Kuppar arusaamatuses õlgu.

„Küsige minu käest," ütles Arno oma väikest teravat nina tekiserva alt välja pistes.

„Noh, kus nad siis on?" küsis ema ärevalt.

„Küsi ilusasti, ilma noh-ita, siis ütlen."

Alles siis, kui oli ilusasti, ilma noh'ita küsitud, saadi teada, et Arno oli relvakoti alla esimesele korrusele viinud ja seal trepi alla ära peitnud.

„Oled mul päris tubli poiss," kiitis Kuppar poega.

„Ega minugi pea saapaliist ole," vastas poiss tähtsalt, ning ta näost paistis, et ta ka iseenda meelest tubli poiss on.

LÕPUTUTEL TEEDEL

Kui Roobert koos Antsu ja teiste luuresalga meestega Novo-Tagitovka asulasse tagasi jõudis, oli juba täiesti pime. Maja ees, milles asus polgu staap, hõõgusid tuleasemel veel mõned üksikud tukid, levitades tallatud lumele punakaid värelevaid laike. Hoov oli inimtühi. Ainult tunnimees seisis trepil ja hõikas oma tavalise „kes tuleb?".

„Omad, luuremehed."

„Parool?"

„„Sirel"."

Tunnimees astus kõrvale.

Luurajad olid väga väsinud ja toodud teated halvad. Küllap vist sellepärast astuski salgaülem, põline räs-

sakas siberlane, nii aeglaselt trepiastmeid pidi üles. Teised jäid istuma trepi kõige alumisele astmele. Ja milleks sinna staapi sisse trügida! Ei olnud tänased teated niisugused, et tahaks vaadata, kuidas polgukomandöri nägu rõõmust särama lööb, või oma kõrvaga kuulda kiitust, mida ta luuremeestele jagab. See, et esseerid ja valgekaartlased on jälle tagalas järjekordse mässu organiseerinud ja kommunistid mõrvanud, et mässajad on haaranud Berdjuši ja Tunduši jaamad, et jaamas hukkus teine rood peaaegu viimse meheni, et ühendus on katkestatud ja on karta, et ei jätku ei toiduaineid ega laskemoona — kõik see pole ju mõni rõõmusõnum, mida keel iseenesest kuulutama kipub.

Roobert toetus karabiinile ja köhis kõmedalt. Ants keeras pläru.

Arstlik komisjon oli neid mõlemaid sõjaväeteenistuseks kõlbmatuks tunnistanud ja nad võisid soovi korral sõjaväest lahkuda. Kuid kas nad siis selleks olid vabatahtlikult rindele tulnud, et sõda pooleli jätta ja tervist parandama minna? Nad ei kõlba küll enam jalaväkke, sest Roobertil pistab käies rinnus ja paneb hingeldama ning Antsul valutab haavatud jalg, kuid sadulas istuda nad saavad ja on polgu paremad luurajad. Nii kaua kui revolutsiooniline sõdur on veendunud, et teda veel rindel vajatakse, ei lähe ta koju. Koju? ... Kus on aga nüüd Rooberti ja Antsu kodu? See linn, mis kunagi oli nende kodulinnaks, on nüüd kaugel ja seal peremehetsevad okupandid ja eesti kodanlased. Rääkigu arstid, mis tahavad, kuid nemad on sõdurid, kes tulid vabal tahtel ja kes lähevad sõjaväest ära siis, kui sõda lõpeb ja kõik valgekaartlased on võidetud. Ja aru on ka neil arstidel peas! Kas saab sõdur, kes sõdida t a h a b, olla kõlbmatu? Milleks on tööinimesele vaja elugi, kui hukkub revolutsioon? Kas selleks, et kalmukünkani härrade ees küürutada?

Pole kerge käia püssi ja seljakotiga läbi kõik suure Siberimaa lõputud teed, pidada ebavõrdset võitlust mitu korda tugevama vaenlasega, keda varustab kogu maailma kapital kõigega, mida sõjas vajatakse. Koltšakil pole millestki puudu peale töötava rahva poole-

hoiu. Võideldakse ja võidetakse, hävitatakse vaenlast täägiga, kui laskemoon otsa lõpeb.

„Tahad suitsu?" küsis Ants.

Roobert võttis tubakakoti ja hakkas suitsu keerama. Hea on, et ta Antsu jälle üles leidis. Mitu kuud otsis, enne kui leidis. Raske on praegusel ajal leida inimest suure Siberimaa lõputuist laantest ja steppidest, peaaegu sama raske kui leida liivatera teiste hulgast, kuid tema leidis. Ja nüüd on nad jälle koos.

Staabist väljus salgaülem. Ta oli morn ja sõnatu. Vaikides istuti hobuste selga ja pöörduti taas teele, mis kulges kusagile üle lumise välja. Kuhu? Eks näe. Peakohal oli must pilvine taevas, kahel pool teed laiusid koreda lumega kaetud väljad, ees must aprillikuu öö, täis ootamatusi ja ohte.

Versta kaks Novo-Tagitovkast oli keset välja üksik talumaja, mis oli määratud luuremeestele ööbimispaigaks. Keegi aga oli neist juba ette jõudnud ja kui mehed ukse avasid, võeti neid mitmekümne surmani väsinud mehe üksmeelse norskamisega vastu. Kogu savipõrand oli mehi nii täis, et polnud kohta jalaga astumiseks. Luurajad poetasid end seinaäärde, et saaks kas või istudes veidi tukkuda.

Ants ja Roobert jäid vaatama.

„Vaatame, ehk saab kusagil heinaküünis jalgu sirutada," tegi Ants ettepaneku.

„Nägid juba, kuidas heintega lugu on. Ei saanud hobustelegi kusagilt peotäit ette," vastas Roobert.

Siis tõusis keegi tagaseinas, sügas rinda ja külgi ning üle magajate astudes tuli ukse poole.

Ants müksas Roobertit küünarnukiga ja osutas tühjaks jäänud kohale seina ääres.

„Oota veel, ehk tuleb tagasi," pomises Roobert, juba jalapeal tukkudes.

Kui aga poissi tükil ajal ei tulnud, kiilusid sõbrad end kahekesi ühele asemele. Kuidagi see neil õnnestus, ja Roobert magas, niipea kui oli pea põrandale pannud. Ta nägi isegi und. Nad olid Anjutaga istunud lõkke juures ja nende vahel lamas Družok. Anjuta silitas Družoki pead ja tema vaatas Anjuta kätt. Just siis, kui ta tahtis oma pea üle Družoki sirutada, et

Anjuta ka teda silitaks, sai ta müksu selga ja Antsu pahane hääl torises:

„Aja ennast ometi kord jalule!"

Roobert vaatas arusaamatuses ringi. Põrand oli tühi ja tema ees seisis teeleminekuks valmis Ants.

Idataevas polnud veel märgata koitu, kui luurajad jõudsid jõe äärde, mille kaldal asus väike küla. Hobused jäeti võssa. Edasi mindi roomates.

Vaenlase staap pidi asuma preestri majas. Preestri maja aga tuleb alati otsida kiriku külje alt. Ja nii see oligi. Maja oli ümbritsetud aiaga, ja kahest aknast paistis tulevalgus.

Kõige raskem ülesanne oli valvurid kärata kõrvaldada. Kui see õnnestub, on enam kui pool tööd tehtud. Valvureid oli kaks, üks seisis rõdul, teine kõndis ümber maja. Luurajad aga olid kolmekesi: Ants, Roobert ja luuresalga ülem ise. Ants ja Roobert pidid kahjutuks tegema selle, kes kõndis maja ümber, kuna siberlane lootis rõdul seisjaga üksi toime tulla. Peaaegu staabiruumi akna all kasvas suur sirelipõõsas. Kui valvur teisele poole maja läks, roomasid Ants ja Roobert sirelipõõsani ja jäid sinna ootama.

„Jätame ta ellu," sosistas Roobert Antsule.

„Minugi pärast," vastas Ants. „Minul ta hinge pole tarvis."

„Seome kinni ja lööme punni suhu."

Ants ei vastanud, kuid hakkas ettevaatlikult vöörihma vallandama. Roobert keeras oma taskurätiku kõvasti kokku ja pistis sineli vasaku käise käänise vahele.

„Aga koputada teda ikka vist veidi tuleb," arvas Ants, „muidu pistab veel lõugama, siis on kõik kadunud koos meie peadega."

„Koputa siis või lase jaopärast hingata, kui ma tal suu kinni topin."

Valvuri tume kogu tuli teiselt poolt maja nähtavale. Ta seisatas staabi akna all ja vaatas sisse. Siis võttis taskust paberossid, pani karabiini seina najale ja hakkas paberossi näppude vahel veeretama.

Rooberti süda vasardas nii tugevasti, et ta arvas lume krudisemist enda all kuulvat.

Parajasti siis, kui valvur seina äärde kummardus, et paberossi läita, kargas Ants talle turjale ja pigistas sõrmed tugevasti ümber kaela. Samal hetkel pistis Roobert talle topi suhu. Enne veel kui mees jõudis aru saada, mis temaga toimub, oli ta käsist-jalust vöörihmadega kinni seotud ja sirelipõõsa taha lohistatud.

„Kui sa rabelema hakkad või häält püüad teha, oled kadunud, nagu poleks sind maa peal olnudki," sosistas Ants, kuna Roobert talle punni veel sügavamale suhu toppis.

Mees nohises vaid.

Siis läks Ants majja; Roobert võttis kasaka karabiini ja jäi valvurikohuseid täitma.

Mõne minuti pärast väljusid Ants ja luureülem, kandes kahe vahel laegast, ja luureülemal oli kaenlas veel kõhukas nahkne portfell.

Vaevu olid nad jõudnud hobuste selga istuda ja teele sõita, kui külas tõusis lärm. Joosti, kisati, paugutati püsse. Peagi kihutas trobikond kasakaid neile järele, tulistades revolvritest ja karabiinidest. Tagasi vaadates nägi Roobert, et üks kasakas on teistest hulga maad ette jõudnud ja kihutab tuhatnelja neile järele. Kasakal pidi ülihea hobune olema, sest vahemaa kasaka ja tagaaetavate vahel kahanes silmanähtavalt. Roobert keeras oma hobuse ümber ja kihutas kasakale otse vastu, tulistades hobuse pihta. Hobune taarus ja kukkus uperpalle tehes. Äkki kuulis ta selja taga kabjaplaginat ja hobuse norskamist. See oli Ants.

„Kas unustasid midagi papi majja maha?" naeris Roobert.

„Papi majast sai kõik kaasa võetud, mis võtta tasus," vastas Ants. „Ma kartsin, et kasakad võtavad vastutasuks sinu valge peanupu."

Kui nad ülemale viimaks järele jõudsid, erendas idas juba lai koiduviirg. Uus lahingupäev algas.

NAGU PIKNE SELGEST TAEVAST

Punased eesti kütipolgud polnud enam kaugel. Vaikse ilmaga kostis suurtükimürin juba Tallinna. Eesti kodanlik Ajutine Valitsus istus kohvritel ja Paldiskis ootas

alaliselt auru all olev laev, et härraseid ministreid parajal ajal „punase tondi" küüsist päästa.

Kuppari naaber oli juba oma habeme maha ajanud ja näis nüüd välja kakskümmend aastat nooremana. Töölised ei kahelnud, et mõne päeva pärast on Tallinn vabastatud.

Äkki, nagu pikne selgest taevast, tuli teade, et Punaarmee taganeb. See sõnum levis kui mürgine aur mööda linna laiali, imbus läbi seinte ja aknaklaaside, halvas meeleolu ja pani lootused roostetama, murdis tulevikuplaane nagu pilpaid.

„Ei või olla," arvasid ühed. „Sõjaõnn on heitlik. Täna taganetakse, homme aga tungitakse uuesti peale."

„Ei tea midagi," kehitasid teised õlgu. „Soomest, Rootsist ja Taanist on tulnud neile uut abi. Vene valgekaartlased Judenitšiga eesotsas on alanud pealetungi Võru ja Valga suunas. Rinne on katki lõigatud. Tapa pole enam meie omade käes."

Meeleolu oli rusutud. Sõnumid olid halvad, väga halvad. Suurtükimürinat polnud enam kuulda. Öösiti aga vurisesid tänavatel autod „öökullidega".

Ühel külmal varahommikul, kui tänavalaternad polnud veel kustunud, tuli Kingissepa käskjalg ja palus Vellit endaga kaasa tulla. Kohtumine toimus Sikupillis, väikeses madalas majakeses, mille akende alumised ruudud olid poolest saadik lumme mattunud.

Kingissepp istus poolpimedas toas laua taga, kus lebas maakaart. Nüüd olid tal habe ja juuksed maha aetud ja ta nägi välja kõhnem ja noorem.

„Teil tuleb teele minna, ja veel täna," ütles ta pikema sissejuhatuseta. „Kas olete nõus?"

Saanud vastuse, et Velli on nõus veel täna teele asuma, võttis ta põuetaskust pika valge riideriba, mis oli mõlemalt poolt tihedalt kaetud numbrite ja märgikestega, ja sinise ümbriku.

„Selle siin," näitas ta riideribale, „viite Jaani kätte. Kiri aga — see pole küll ametlik — palun viia minu abikaasale, kes on praegu Narvas. Tagasiteel minge jälle Anveldi juurest läbi ja tooge mulle vastus. Ka abikaasalt paluksin vastus tuua, kui see teil eriti tülikas ei ole."

„On see kõik?" küsis Velli.

„Seks korraks minu poolt kõik. Vakmann palus teid ka enda juurde sisse astuda. Temal on midagi Pöögelmannile üleandmiseks. Kuidas teil rahaga on? Kas Narvani saate läbi?"

„Saan läbi," vastas Velli, kellel küll raha õige vähe oli, kuid kes oli teadlik, et ka Kingissepal seda polnud.

„Lubasin küll minna, aga kuidas seda lubadust täita, ei tea mina ega ka keegi teine," mõtles Velli, sammudes Raua tänava poole, kus ta pidi kohtuma Vakmanniga. „Pole ime, sest omad taganevad... See aga tähendab..." Ta ei julgenud lõpuni mõtelda ja läks peaaegu pooljoostes edasi, nagu ajaks keegi teda taga.

Kuppari korterisse tagasi tulles leidis Velli sealt eest Priiuse. Noormees oli morn ja sõnakehv.

„Mis teil viga on?" küsis Velli, püüdes oma häälele muretut kõla anda.

„Seesama viga, mis meil kõigil," vastas Priius ja naeratas sunnitult. „Omad taganevad..." ja üle minnes teisele jutuainele, lausus ta: „Sain Varmilt kirja — ühe vangivalvuri kaudu. Seda tulingi teile tooma."

Velli haaras talt kirja ja neelas ridu.

„Tubli poiss," ütles ta kirja tagasi andes. „Ta on südim ja optimistlikum kui meie."

„Ta ei tea veel, mida meie teame," vastas Priius. Kuuldes, et Velli läheb veel täna pikale teele, võpatas ta.

„Kuidas te mõtlete Narva saada, kui rongid ei käi ja vaenlane on teel ees?" küsis ta.

„Seda võin ainult siis öelda, kui juba kohal olen. Praegu tean vaid nii palju, et tuleb minna. Loodan õnnelikule juhusele, tänini on neid minu jaoks jätkunud."

„Olete vist kuulnud soome valgete vägitegudest tütarlaste kallal? Mõelge sellele, enne kui hilja. Lähete ju üksi, teid ei kaitse keegi."

„Parem on sellele praegu mitte mõelda ja loota, et nende kätte ei satu. Üksi on aga alati parem käia kui mitmekesi, sest siis muretsed ja vastutad ainult enese eest."

Priius vaikis tükk aega, kõndides tuba mööda edasi-tagasi.

„Ma tulen teiega kaasa," ütles ta siis otsustavalt.

Velli kohkus.

„See ei lähe," ütles ta kiiresti. „Esiteks oleks andeks-andmatu rumalus ühe inimese asemel kahte ohtu saata. Teiseks — teid pole mulle saatjaks määratud. Et me aga omavoliliselt käituda ei tohi, seda teate teie sama hästi kui minagi."

„Mul on mingisugune narr hirm teie pärast ... Kardan ..." ütles Priius akna alla astudes ja otsmikku vastu külma klaasi surudes.

Velli kehitas õlgu. Viimaste päevade sündmused on seltsimehe lihtsalt verest välja viinud. Ta oli harjunud Priiust nägema alati rahulikuna ja tasakaalukana. Nüüd aga ei tundnud ta teda ära.

„Ma ei lähe ju esimest korda, ja varem pole te kunagi kartnud," ütles ta peaaegu paluvalt.

„Varem ... Ka varem kartsin. Alati kartsin. Ja ootasin ... nagu päikest pilve alt, nagu ..."

Priius peatus poolel sõnal, lõi käega, haaras siis Velli käe ja surus seda nii tugevasti, et Velli pidi valu pärast peaaegu karjatama.

„Sa ei tea midagi ... mitte kui midagi ... ja millestki ei saa sa aru," ütles ta. Hetke seisis ta ning vaatas tüdrukule oma hallide, selgete silmadega. Ta pilgus oli piin, abitus ja hellus. Siis tormas ta tagasi vaatamata uksest välja.

„Aga tõesti ei saa millestki aru," pomises Velli, „kuid siiski ..."

Oma kohvrikest pakkides mõtles Velli, et selles pole ju midagi erilist, kui Priius tema pärast kardab ... Kas tema Priiuse pärast pole kartnud? Aga kuidas veel! Kas tema pole Priiust oodanud, kui see kuskil ohtlikul reisil viibis? Kas ta ei oota Varmi vanglast tagasi? Kas ta ei muretse Kuppari pärast, kui see õhtul kaua koju ei tule? Nad on ju seltsimehed, ja imestada pole siin midagi. Kõik on nii, nagu ta peabki olema.

Aga kusagil südamesopis soovis ta, et oleks olnud pisut teisiti, kui see ametlikult peab olema ... Rumalus! Mis aitab praegu teadmine, et kõik ehk ongi teisiti.

Pakkimise lõpetanud, istus Velli peegli ette. Kui ta sealt püsti tõusis, vaatas halli villase rätiku seest punapõskne hõredate kulmude ja peaaegu mustade juustega nägu Kuppari abikaasale vastu, kes imestunult seda külatüdrukust kaunitari silmitses. Ka Kuppari naise lambanahkne poolkasukas ja kirjud labakindad sobisid hästi nii näo kui ka rätikuga. Kõrkjatest punutud korv käe otsas — ning Helmi Põder oli reisivalmis. Uksel põrkas ta ootamatult Kuppariga vastamisi, kes hüüdega „kuhu nüüd?" talle tee sulges.

„Lähen Jaanile, Hansule ja veel mõnele teisele onule ja tädile külla," vastas Velli.

„Välja oled sa küll ennast osanud mukkida," naeris Kuppar.

„Seda osata on iga naise püha kohus," vastas Velli. „Kuidas aga sina täna nii ootamatult koju said?"

„Jooksin lõunavaheajal. Mul siin üht-teist paberiprahti. Viin ära. Nüüd tuleb see jälle maha matta. Otsustasime kõik kokku korjata ja mingisuguse kindla koha leida, kus nad võivad kas või viimsepäevani seista. Kunagi ajalugu vajab neid veel!"

Jaamas oli tahvlil kuulutus, et rongide liiklemine Tapa ja Tallinna vahel algab lähematel päevadel.

„Minul aga on täna vaja edasi saada," mõtles Velli tühjal jaamaesisel ringi vaadates.

Kusagil tagavara teeharul seisis vedur kahe kaubavaguniga, mille ees sagis trobikond naisi. Velli astus lähemale. Ühe kaubavaguni uksel seisis keskealine isand, prillid ninal ja paberileht ühes, pliiats teises käes. Ta hõikas nimesid ning ootas, kuni hõigatu vagunisse ronis, tegi paberile märgi ja hõikas jälle.

„Kuhu siin sõidetakse?" küsis Velli ühelt plikaohtu hästirõivastatud tütarlapselt.

„Rindele, vabatahtlikele kingitusi viima," vastas tütarlaps.

„Siis olengi õigel kohal," lausus Velli ja astus naiste hulka.

„Missuguse organisatsiooni poolt teie olete?" küsis prillidega isand vaguniukselt.

„„Siioni" seltsi poolt," vastas Velli kähku.

Isand laskis pliiatsiotsal libiseda üle nimestiku kuni paberi lõpuni, keeras siis teise külje ja vaatas ka sinna, lausudes:

„„Siioni" seltsi, preili, minul nimekirjas ei ole."

„Peab olema," vaidles Velli vastu, „ega siis esimees mind niisama nalja pärast siia ei saatnud, ja veel kingitustega."

Isand vaatas veel kord nimekirja algusest lõpuni läbi ja teatas, et „Siioni" seltsi ikka tõesti ei ole.

„On kogemata välja jäänud," arvas keegi.

„Muidugi kogemata," kinnitas Velli. „Meelega ju keegi poleks teda välja jätnud. Ega neid kingitusi siis nii hirmus palju ole, et enam tarvis ei lähe."

„Einoh, miks tarvis ei lähe," lausus prillidega isand. „Meie vapratel kaitsjatel on kõike vaja, olgu see kas või nööpnõel. Mis kingitused teil on?"

„Soojad sokid ja kindad," valetas Velli.

„Ei niisuguseid asju tohi lasta tagasi viia," sädistas üks priske punetava näoga perenaine. „Ma ise käisin kingitusi korjamas. Anti niisama tühja-tähja. Siin aga soojad sokid ja kindad . . ."

„Mis seal ikka nii pikalt arutada," ütles keegi vagunist. „Kirjutage juurde ja lõpp jutul."

„Kirjutage juurde jah," kostsid läbisegi hääled mitmelt poolt.

Ning isand vaguniuksel pani ka „Siioni" seltsi nimekirja.

„Mis esindaja nimi on?" küsis ta siis pliiatsiotsaga Velli poole osutades. Samal hetkel aga vedur vilistas ning hakkas turtsuma.

„Ronige sisse! Ronige sisse!" hüüti mitmelt poolt. Keegi ulatas Vellile vagunist käe, keegi võttis korvi vastu. Isand hüppas vaguniukselt maha kõige nimekirjaga, uksed klõpsatasid kokku ja vagunirattad hakkasid liikuma.

Vagunis oli pime ja külm. Velli puges nurka ja mõtles, et rongile küll sai, aga pole teada, kuidas rongilt maha saab.

„Oleksid võinud siia ka ometi lambi või laterna panna," urises keegi pahura häälega. „Ikka tehakse meil kõike juhmilt."

Sadas laia lund. Lumehelbed olid suured ja kohevad nagu vatitükikesed ja jäid riietele rippuma.

Äkki kostis saginat ja rüsinat, nagu oleks keegi lambakarja hirmutanud. Kõik tõstsid pead ja jooksid ühele poole. Ka Velli läks sinna. Ta ei näinud nüüd muud kui kahte kanderaami, mis olid pandud maha jaamaesisele. Nähtavasti olid nad kusagilt vagunist maha võetud. Kummalgi kanderaamil lamas inimene.

„Mis seal on?" küsis keegi punetava näo ja turske kaelaga härra, püüdes oma mustas karakullmütsis pead üle teiste upitada.

„Punased . . . haavatud," vastas keegi.

„Punased? No-hoh, laske läbi," tegi härra endale õlgade ja küünarnukkidega teed.

Velli tundis, et tal jääb süda seisma. Ta ei suutnud silmi pöörata inimestelt, kes tunglesid üksteist tõugates, nagu oleks seal sõõri keskel midagi eriliselt huvitavat, mida tingimata nägema peab. Nähes tõusvaid ja langevaid rusikaid ja keppe, sulges ta silmad. Ta kuulis vihast sisinat ja ähkimist. Siis vajus inimrõngas kokku üheks tombuks, kes paljude silmapaaridega vahtis veriseid narmendavaid laipu. Viimaks mindi pikkamisi ja rahulikult laiali, nagu poleks midagi erilist juhtunud.

Nähtavale ilmus ka mustas karakullmütsis härra. Ta punetas näost, palituhõlmad olid lahti ja lips ees viltu. Ainiti silmitses ta oma veriseid käsi, astus kõrvale ja hakkas neid puhta värske lumega hõõruma. Siis kuivatas ta käed taskurätikuga, kohendas lipsu, võttis taskust paberossikarbi ja pani suitsu ette.

Maha jäid kaks verist tompu, kes alles mõni minut tagasi olid olnud inimesed, keda aga samuti inimesed olid nüüd narmendavateks lihatompudeks muutnud. Pikkamisi langesid kohevad lumehelbed . . .

Jaamahoones oli külm, põrandal ning pinkidel vedeles igasugu prahti. Keegi naistest läks maad kuulama. Teised jäid ootama. Peagi tuli ta tagasi ja teatas, et varsti saabub soomusrong nr. 3, millega saab edasi sõita. Rohkem Vellil polnud tarviski teada. Oli selge, et Siioni seltsi esindajat mängida polnud enam mõtet.

Ta otsustas kusagil ööbida. Alevis kolas ta ringi,

kuni hakkas pimenema ja jaam tühjaks jäi. Siis tuli ta tagasi. Ööbida oleks siin aga hädaohtlik.

Eemalt lähenes keegi laternaga. Kollane tuluke vilkus ja värises, paistes kord läbi punase, kord läbi rohelise laternaklaasi. Velli astus tulijale vastu. See oli vanaldane raudteetööline, nähtavasti rööpaseadja. Velli küsis, kas ta ei võiks juhatada kohta, kus saaks ööbida. Vanamees sügas määrdinud käega lõuga ja vastas, et ega neid ööbimiskohti praegu just valida ole. Varem olid vahel raudteetöölised öömajale võtnud, kuid nüüd on kõik jalga lasknud ja majad lukustatud. Kui aga preili just pirtsakas ei ole, siis võib ta ju tema toakeses, kus küll on koristamata ja must, hommikuni olla. Kuid tal tuleb nõustuda lukustatud tuppa jääma. Tema ise on öösel tööl ja võõra inimese kätte võtit ta ei usalda anda. Velli oli nõus kõigega. Ühes mindigi vanamehe korterisse.

Vanamees võttis pliidilt panni tangupudruga ja pani lauale. Valanud veel kruusi kuuma vett, ütles ta:

„Söö! Inimesed oleme kõik. Täna annan mina sulle, homme ehk annab keegi mulle."

Siis võttis ta oma laterna ja läks, ust enese järel lukku keerates.

Velli sõi isukalt. Pärast heitis ta niisama riietes vanamehe voodiservale. Ta ärkas alles siis, kui võti uuesti lukuaugus krigises. Oli juba aovalge. Sadu oli lakanud.

Vanamehelt sai ta teada, et Tapalt algab niinimetatud rindepiirkond, kus võib liikuda ainult sellekohaste lubadega. Vellil luba ei olnud, kuid teele ta läks.

Tuul keerutas kohevat lund mööda maanteed. Kohati tuli sompida sügavates hangedes. Ta läks juba mitmendat tundi, kuid ikka polnud ta veel kohanud ühtki elavat hinge. Ainult tuul vihises kõrvus.

Äkki aga hakkas kostma kuljuste helin.

„Mis pulma- või vastlasõit see siis on?" mõtles Velli teelt kõrvale astudes, et helisevat sõidukit mööda lasta. Saan aga ei sõitnud mööda, vaid peatus otse tema kohal. Saanis istus uhiuues mundris ohvitser ja pukis priske sõdur.

„Kuhu lähete?" küsis ohvitser.

„Rakveresse."

„Rakveresse? Kas te siis ei tea, et sinna praegu kedagi peale sõjaväelaste sisse ei lasta? Parem minge juba heaga tagasi."

„Ma ei või," vastas Velli. „Mul on seal ema, ma pean ta ära tooma."

„Miks te siis oma ema varem ära ei toonud?"

„Ma ei saanud. Seal olid punased. Nüüd on meie vaprad vabatahtlikud punased välja peksnud ja nüüd toon ka ema ära, enne kui nad tagasi tulevad."

„Oodake veel mõni päev, kuni me kogu Eestimaa pinna punastest puhastame. Siis võite ka ise Rakveresse elama minna, kui soovite."

„Saage ometi aru, ma ei saa oodata," vastas Velli hääle värisedes, nagu kipuks talle nutt peale. „Ma tulen Amblast jala. Tulen selleks, et ema ära viia. Ma kardan hirmsasti, et punased tulevad Rakveresse tagasi, siis ma ei saagi enam ema kätte."

„Tagasi nad ei tule."

„Aga hakkavad pommitama ja ema saab surma."

„Mina ju ei keela teid minemast," andis ohvitser järele, „ma ainult hoiatan hea mehe poolest, et teid sinna sisse ei lasta ja ... teil võib väga tülikaid sekeldusi tulla, kui kangekaelselt kippuma hakkate või salaja läbi katsute pugeda."

„Ma ei hakkaks ju kippuma, kui saaksin muidu."

„Imelik tütarlaps," naeratas ohvitser. „Nii noor ja nii kangekaelne."

„Aga kas siis ka ei saa, kui teie mu sinna viite?" küsis Velli hea õnne peale, ehk ta küll ei uskunud, et ohvitser ta peale võtab.

„Mh," ühmas ohvitser, vaadates tütarlapsele, kes talle paluvalt ja naeratades otsa vaatas. Heitis siis pilgu sõdurile, kes ka naeratas, ja lausus:

„Hea küll! Istuge peale."

Anveldi sai Velli Püssi mõisas kätte. Andnud talle edasi Kingissepa saadetise, jätkas ta teed Narva poole, algul küüdimehel ja hiljem juba rongil.

Narva jõudis ta õhtul, kui asutused olid juba suletud. Ta otsis üles Pöögelmanni ja Kingissepa abikaasa

ja andis ka neile saadetised edasi. Kui kohustused olid täidetud, otsustas ta külastada ema ja sõpru. Kõigepealt läks ta ema juurde. Liisa polnud jällenägemisrõõmust veel toibunud, kui uks lendas lahti ja lävel seisis Veiseri Ann.

„Võeh!" hüüdis ta käsi kokku lüües. „Just nagu pikne selgest taevast! Kust sa siis tuled?"

„Ükskõik kust, aga praegu olen siin," vastas Velli Anne kortsus põske suudeldes. „Oh teid, vanamutikesi, küll."

„Kuidas sind siis nüüd kutsuda, kas ikka Meetaks või?" küsis Ann.

„Ei. Täna olen Parmu Liisa tütar Velli, kes on hirmus näljane ja valmis kõike nahka parkima."

„Oota veidike," ütles Ann uksest välja pugedes. Vähe aja pärast tuli ta pungil põllega tagasi ja ladus lauale leiba, kausikesega kotlette ja tüki suhkrut.

„Vaata kus vast mõisnikud!" imestas Velli. „Keda te siis nüüd olete kotlettideks jahvatanud?"

„Eks ikka ih-ah-haa," naeris Ann.

„Hobuselihast?"

„Ja mis siis?" küsis Ann sõjakat poosi võttes. „Või ei kõlba sulle? Kae mul õige viunina! Või hobuselihast kotlet ei kõlba süüa! Meie emaga sõime ega surnud ühti."

„Söön, söön juba," hüüdis Velli kotletti kahvli otsa võttes.

Söönud, pidi ta veel emale ja Annele reisiseiklustest jutustama. Ann naeris südamest „Siioni" seltsi üle, ema aga vangutas pead ja lausus:

„No sina, tüdruk, küll kunagi oma kaelaluu murrad!"

Äkki kargas Velli püsti ja vaatas ehmunult kella.

„Sul on vist nõu veel kuskile minna," taipas Liisa.

„Jah, tahaksin küll veel sõpru külastada," vastas Velli.

„Mis külastamine siis nüüd enam on, kui inimesed juba magavad."

„Ajan üles. Ega ma iga päev neid tülita. Võib-olla et . . ."

„Mine siis ja loe nad kõik üle, aga magama tule ema juurde," tegi Ann korralduse.

„Aga kas sa tead ka, kust neid nüüd otsida?" küsis Liisa.

„Eks ikka sealt, kust varemgi."

„Võta näpust!" vastas Liisa. „Känd on nüüd direktor ja elab direktori majas."

„Mis direktor?"

„Noh, vabrikukomitee esimees ja elab ta Kottami majas. Ema on vanas korteris."

ÕHTU VANADE SÕPRADE KESKEL

Kännu saigi Velli kätte vabrikukomiteest. Kui ta sisse astus, tõusis Känd püsti ja tagus rõõmu pärast käsi kokku. Varsti oli tuba noori täis ja Velli külvati küsimustega üle.

„Just nagu vanastigi," mõtles Velli ning tal oli kuidagi kerge ja lõbus nende nii tuttavate ja omaseks saanud nägude keskel.

„Kukupai Velli, räägi veel midagi," nurus Meokas, niipea kui Velli hetkeks vaikis. „Võib-olla oleme viimast korda koos ja ... täna peab rõõmus olema."

„Viimast korda," osatas Känd, „ja sinu arvates tuleb siis selle üle rõõmustada, et viimast korda ..."

„Ah, ära nori," müksas Meokas Kändu. „Parem juba ..."

„Teed! Tooge teed!" hüüdis keegi ja varsti ilmusid lauale kõhukas teekann ja kuivikud.

Joodi teed ja juteldi. Peagi aga märkas Velli, et noorte tuju ei olnudki nii sädelev, nagu algul näis. Tundus, nagu imbuks kusagilt nähtamatust praost tuppa rasket murevingu, mis muudab tuhmiks säravad silmad ja pühib naeratused huultelt. Noored näod olid silmanähtavalt nagu vananenud. Juba rääkisidki suud, mis vast äsja olid muretult sädistanud, raskest olukorrast rindel.

Kui teised olid lahkunud, jäid Känd ja Velli veel juttu ajama. Känd oli täna jutukas ja Velli kuulas teda

huviga. Talle näis, et Kännus on vahepeal tekkinud midagi uut. Algul ei suutnud Velli seda uut tabada, kuid pikapeale sai talle selgeks, et Känd on endahävitamise plaanid kõrvale heitnud ja iseendaga leppinud.

Känd ei kavatsenud enam Narva jääda. Ta tahtis sõita Petrogradi ja end tõsiselt ravima hakata. Ta oli valmis minema haiglasse, sanatooriumi, kas või maailma otsa, et aga sedavõrd paraneda, et ilma teiste abita liikuda saaks. Siis hakkab ta õppima ja temast saab ajalooteadlane. Ema jätab ta siia niikauaks, kui saab endale jalad selle sõna otseses mõttes alla.

Velli oli Kännu tulevikuplaanidega täiesti päri. Kõige enam rõõmustas teda see, et temale ei olnud Känd oma elukavas kõige pisematki kohta jätnud.

Hüvastijätul hoidis Känd kaua Velli kätt oma peos. Oli näha, et tal oli siiski midagi ütlemata jäänud.

„Mida kavatsed sina lähemas tulevikus teha?" küsis ta viimaks, kui vaikus kippus pikale minema.

„Olen veel niikaua siin, kuni maa jalge all kõrvetama hakkab, siis tulen ka Venemaale ja hakkan õppima."

„Mida?"

„Pole aimugi. Ma tean ju nii hirmus vähe, et ei oska mingisugust eriala valida."

„Sa joonistad hästi, õpi kunstnikuks."

„Võib-olla on insenere rohkem vaja?"

Jälle tekkis paus, mille Känd järsult ja ootamatult katkestas.

„Ela hästi," ütles ta. „Nagu näed, teen plaane elamiseks ja võib-olla elangi, elan veel sada aastat. Kuid siiski võib juhtuda, et meie teineteist enam kunagi ei näe. Ma tahaksin, et sa teaksid, mis ma sinust mõtlen ja missuguse mälestuse lahkudes kaasa viin. Sa oled kõige parem ja kaunihingelisem inimene, keda ma olen eales tundnud... See on kõik. Kui veel kunagi, võib-olla kümne aasta pärast, kokku saame, siis... siis tuletame tänast päeva meelde ja teeme uusi tulevikuplaane. Seniks aga ela hästi. Kui on võimalik, teata endast. Katsun ka ise seda teha."

Ta surus veel kord tugevasti Velli kätt ja saatis ta trepini.

Kui Velli trepikäänul tagasi vaatas, seisis Känd ikka veel üleval, toetudes rinnaga käsipuule ja lehvitades.

„Nägemiseni Petrogradis!"

„Jällekohtumiseni instituudis!"

Tänavale astudes nägi Velli, et teisel pool teed sammuvad linna poole kaks tuttavat kogu, üks veidi vimmas, vasak õlg teisest tsipake kõrgemal, teisel aga laiaääreline kaabu pikkadel juustel. Velli lippas kassi väledusega üle tee, hiilis kikivarvul neile järele ja pistis selja tagant oma pea nende vahele, mõlemal korraga käe alt kinni võttes.

Mehed kohkusid, jutt katkes.

„Velli, sindrinahk!" hüüdis siis Sammal Vellit oma ühe käega sakutades. „Sa võid ju niiviisi inimesed surnuks ehmatada."

„Noh, kas ma siis tõesti nii kole olen?"

„Nii kole küll, et ehmatada võid."

„Aga Jaanus ei ehmunud."

„Ehmusin küll. Juuksed praegu veel peas püsti nagu siili okkad."

„Mis uudist on?"

„Mis teil uudist on?"

„Avan küsimiste ja kostmiste õhtu ühes suitsetamisega," lausus Jaanus taskust tubakakotti võttes.

„Küsimisi ja kostmisi" oli tõesti palju, sest kohtusid ju Tallinn ja Narva. Tee kadus juteldes kiiresti, nagu oleks keegi ta jalge alt ära neelanud. Juba oldigi risttänaval, kus tuli lahkuda.

„Kas oled homme veel siin?" küsis Jaanus.

„Ei vist," vastas Velli. „Mis siis?"

„Oleksin sulle õhtul klaasi teed pakkunud. Mul on homme sünnipäev."

„Võta siis mu kõige palavamad ja paremad soovid juba täna vastu. Klaas teed aga joo ise minu eest. Ehk tundub minulgi sellest pisut soojem kusagil põõsa all või kütmata vaguninurgas."

„Tead, Velli, mis mulle viimasel ajal sagedasti pähe tikub? Sammal küll sarjab mind selle eest, aga . . ."

„Ja mis see siis on?"

„Meie aeg on huvitav, on ilus ja ühtlasi kohutav. Sellest peaks kunagi kirjutama."

„Juba puistab Jaanus jälle poeetilist vihma," nöökas Sammal seltsimeest heasüdamlikult.

„Mis on meiesugustest kirjutada, ja veel tulevastele põlvedele? Tulevikuinimesel hakkab süda pööritama, lugedes, kuidas meie hobusekontidest suppi helpisime ja rusikatega tankide vastu sõtta läksime."

„Mina ei hakka sulle vastu vaidlema. Kuid ma leian, et just meie raskel ja karmil ajal on oma kordumatu ilu, mida tuleb osata näha ja mõista. Ja sellest võib kirjutada, seda võib ka lõuendile maalida. Kui elan, siis kirjutan kunagi tingimata sinust, endast, Vellist ja ka hobuselihasupist."

„Lase käia!" lõi Sammal käega. „Minu unistus pole sellest kirjutada, kuidas Toompeal punast lippu püstitati. Ma tahan teda oma ühe käega sinna lehvima panna. Mõistad?"

„Mõistan, ja hoian heameelega sul jalust kinni, et sa Pikast Hermannist alla ei lenda," naeris Jaanus. „Ja sina, Velli, mis mõtled teha?" pöördus Jaanus Velli poole. „Kas tuled meiega kaasa, kui tuleb veel kord Narva maha jätta, või jääd siia?"

„Jään algul siia."

„Sul on hea pea ja palju energiat, võiksid õppima hakata."

„Kas Salme jääb ka siia?" küsis Sammal.

„Jah."

„Ja Võsu ka?"

„Ka tema."

Sambla nägu väljendas nördimust. Ta jättis hüvasti ja lahkus. Jaanus järgnes talle.

„Igaühel on veel peale üldiste suurte murede oma pisikesed isiklikud mured," mõtles Velli. „Hea oleks, kui Jaanus kunagi kirjutaks kõigist neist suurtest ja väikestest muredest ja ka Kännust, niisugusena, nagu ta oli, on ja saab olema."

Mis on üks nädal võrreldes nende aastasadade ja -tuhandetega, mis inimsugu on maa peal elanud! Kuid siiski... Nädal on küllalt pikk aeg selleks, et tuua mõõtmatuid õnnetusi, hävitada varasid, mida on kogutud enam kui ühe eluea vältel, pühkides maa pealt inimesi rohkem, kui neid aastatega sündida jõuab. Nädala jooksul olid kadunud sajad töölised vanglamüüride vahele, osa oli juba tapetudki.

Ka Kuppar on vanglas. Tema naine Eeva istub mantlis ja kübaras laua ääres, toetades lõuga rusikasse surutud kätele. Ta tuli tund aega tagasi peaprokuröri juurest ja istub ikka veel samal kohal, kuhu ta vajus oma tapva murekoormaga, mida keegi talt võtta ei saa. Eeva ei nuta. Ta ei nuta üldse. Ainult suured pruunid silmad leegitsevad mingisuguse kuiva kohutava läikega. Ta tavaliselt jumekas nägu on hall ja kivinenud nagu tsemendist mask.

Velli kardab temalt midagi küsida. Ja millekski? Niigi on selge, et Kuppar ei tule enam kunagi tagasi. Eeva on läbi käinud kõik Astid, Reid ja Martnad, kellega nad 1905. aastal koos olid võidelnud ja seltsimehed olnud, kuid kes nüüd aga oma ahned hambad nii tugevasti on riigipirukasse vajutanud, et ei saa enam silmi tõsta töölise, endise võitluskaaslase poole.

„Kuhu, kuhu veel minna?" oigas Eeva käsi ringutades. „Kindel, et tapavad... Homme on kohus... Ja milleks veel see kometimäng? Nagunii tapetakse, kas kohtuga või ilma."

„Lähen veel Pätsi juurde," ütles ta siis püsti karates. „Üks alandus vähem või rohkem. Vähemalt olen siis kõik teinud, mis mina teha võin."

„Ära mine!" tahtis hüüda Velli, kuid hammustas huulde ega öelnud midagi. „Las läheb!" mõtles ta. „Las loodab veel tund või paar. Loota on siiski kergem kui lootusetult ahastada."

Vellil endal oli südames samasugune ängistav mure...

Tartus võeti ta pisaratega vastu. Priiuse-ema ja väike õde nutsid mõlemad. Velli seisis ukse juures ja

ootas, ootas, millal ema oma silmad tühjaks nutab, millal ta kogub nii palju jõudu, et jutustada pojast. Viimaks pühkis ta rätikunurgaga silmad kuivaks ja vaatas ringi.

„Heldene aeg, teie ikka veel seisate!" hüüdis ta. „Näete nüüd, kui juhmiks ma selle mõne päevaga olen jäänud. Ei taipa istetki pakkuda." Ta pani tooli väikese ümmarguse laua juurde. „Ma teen kas või natuke sooja teedki."

„Pole vaja," vastas Velli. „Ma oleksin väga tänulik, kui jutustaksite, mis teil siin juhtus."

Priiuse-ema silmad valgusid uuesti vett täis. Ta pigistas hambad kokku ja vaikis mõne hetke. Siis sai ta endast võitu, ütles tasa ja lihtsalt:

„Juhtus seesama, mis praegu igal pool juhtub. Nüüd kas viiakse ära ja lüüakse pärast surnuks või lüüakse enne surnuks ja viiakse pärast ära."

Vellil läks hetkeks silme ees mustaks. Ta klammerdus kõvasti laua äärde, et mitte karjatada.

„Teda ei ole enam?" küsis ta kähiseva, võõra häälega, mis teda ennastki kohutas.

„Ei, praegu on ikka veel elus, aga kes seda teab, kui kauaks."

„Kus ja kuidas nad ta kätte said?"

„Kodust võtsid. Ei tea, kas nägid ise, kui ta tuli, või käidi kaebamas, aga poole tunni pärast oldi järel. Ja kes veel...? Oma koolivennad! Lehed, mis ta kaasa tõi, jõudis ta küll ära peita, näe sinna, pooleliolevasse majasse, mis on hoovi peal. Sealt poleks neid keegi otsida teadnud, kuid hakkasid last hirmutama ja pinnima, see oli nii rumal ja läks näitaski kätte."

Tüdrukuke vaatas süüdlaselt maha, näppis laudlina narmaid ja ta põski mööda veeresid jämedad pisarad.

„Nad ju lubasid Arnoldi siis koju jätta, kui ma lehed nende kätte annan," ütles ta väriseva häälega.

„Jah, lubada need mehed oskavad," ohkas ema. „Nüüd lubavad mulle ka poja vabaks anda, kui ma neile ütlen, kes meil käisid ja mida nad tõid ja kui teatan, kui keegi tuleb Arnoldi otsima. Need koerad aina valetavad ja tapavad. Eile öösel tapeti ja topiti palju inimesi Emajõe jää alla. Oma silmaga nägin. Üks

naine, kelle poeg on ka kinni, tuli ja kutsus vaatama, ehk on ka meie pojad nende hulgas. Läksimegi. Jõgi ju siinsamas. Hiilisime ligi ja piilusime nurga tagant. Minu nähes topiti jää alla üksteistkümmend inimest."

„Elusalt?"

„Võib-olla oli mõni veel eluski. Taoti neid küll püssipäradega, aga püssidest ei lastud. Kardavad, et paugud on kuulda. Ma ei võinud enam vaadata, jooksin ära. Pime oli, nagunii ei näinud, kas Arnold oli nende hulgas või ei. Sinna nad jäid veelgi ja kui palju neid enne mind jää alla topiti, seda ma ka ei tea. Hommikul läksin vanglasse ja küsisin järele. Arnold on veel elus. Homme ongi söögiviimise päev. Ärge enne ära minge, kui ma tagasi tulen. Mul seal tuttav vangivaht, oma küla mees, pistan mõned margad pihku, viib kirjakese ja toob ka vastuse. Tema ütleski hommikul, et on veel elus. Kirjutage teie ka paar sõna. Tal on siis kergem, kui näeb, et omad ei unusta. Ta juba küsiski, kas te pole siin käinud."

Velli võttis oma kohvrikese ja hakkas selles sorima. Ta pani nii palju raha kõrvale, et jätkuks pileti ostmiseks Tallinna. Ülejäänud raha andis Priiuse-emale, pojale söögirahaks, nagu ta ütles.

„Mis te nüüd," tõrjus see vastu. „Ma ju tean, kuidas teil seal rahaga on. Arnold võttis tihti minu käest. Algul luiskas küll, et teenib, aga pärast tuli ikkagi välja, et tal pole mingisugust teenistust."

„Ega ma oma taskust anna," julgustas Velli.

„Kelle taskust siis?"

„Tööliste korjatud, seltsimeeste abistamiseks."

„Või juba jõudsid korjata," imestas Priiuse-ema raha lauasahtlisse pistes. „Kähku teil need asjad käivad!"

Õhtul, kui kõik kolm jüba asemel teki all olid, ütles Priiuse-ema:

„Näe nüüd, kuidas see elu igapidi viltu veab... Suvel, kui Arnoldiga siin käisite, mõtlesin, et saan teist endale minia, nüüd aga pole enam poegagi..."

Velli ei vastanud. Ta surus hambad vaid kõvemini kokku, et kurgus pakitsevat ahastust mitte lasta paisuda hinge valukarjeks.

Järgmisel päeval kirjutas Velli Priiusele:

„Arnold, ära heida meelt! Ma tean, et sul on raske. Pea vastu, tulgu, mis tuleb. Ära alanda ennast, sellest pole mingit kasu. Raske on öelda, kas me veel teineteist kunagi näeme, kuid ma loodan seda siiski. Jää niisuguseks, nagu olid, ausaks, heaks seltsimeheks. Ma ei unusta sind.

Kupparit ja paljusid teisi ei ole enam.

Kui on võimalik, tulen sind vaatama.

V."

Paari tunni pärast tõi Priiuse-ema vastuse:

„Tänan südamest kirja eest, mille väärtust sa ise ei aimagi.

Lootust on vähe, kuid lootma peab. Ära riski, püüdes mind näha saada. Praegu pole see võimalik.

Kui ellu jään, saab minust tublim mees, kui olin tänini. Kui aga ... pole midagi parata. Peab oskama mehiselt elada ja halisemata surra, kui surm on vältimatu. Oleme põlvkond, kellele ajalugu on pannud uue ühiskonna sünnivalud.

Kahju seltsimeestest, eriti vanast heast Kupparist.

Mine siit ära — Venemaale, enne kui sind tabab minu ja Varmi saatus.

Soovin sulle kõike head, mida inimene iganes teisele soovida võib.

Tahtsin sulle midagi ütelda, kuid nüüd on hilja.

A."

Kaua seisis Velli, hoides käes seda tuttava käekirjaga paberilehekest. Ta oleks tahtnud nutta, kuid ei saanud.

Tallinna jõudis ta varahommikul. Ilm oli sünge ja hall nagu vana kössis vareski pargis pingi seljatoel. Inimesed kõndisid vaikselt, ringi vaatamata, möödudes tuttavaist teretamata, sest ükski ei võinud julge olla, et teda ennast või ta tuttavat ei varitse keegi, kes hingede müümisega teenib.

Läinud Kupparite poole, ilmnes, et Eevat polnud kodus. Tuba oli koristamata, voodid tegemata. Arno istus kägaras kummuti ja voodiotsa vahel toolil, hoi-

des käes isa pilti. Ta silmad ja nina olid nutust punased ja tursunud.

„Isa ei ole enam," lausus ta kuidagi abitult ja puhkes nutma.

Velli tahtis poisikesele öelda midagi lohutavat, kuid kõik meeldetulevad sõnad näisid labastena, trafaretsetena. Ta surus vaid poisikese pea oma rinna vastu ja silitas vaikides ta pehmeid ruugeid juukseid.

„Kus ema on?" küsis ta, kui Arno oli veidi rahunenud.

„Läks isa laipa otsima. Üks seltsimees käis ütlemas, et tema teab, kus täna öösel toimusid mahalaskmised."

Velli käed langesid alla. Ta tundis äkki, et ta on hirmus väsinud, otsekui üle öö vanaks saanud. Tal oli külm ja ta värises kogu kehast. Ta vajus Eeva voodiäärele, peitis näo padjasse ja nuttis.

Oleks vaja olnud minna aru andma oma Tartu-sõidust, kuid tal polnud aimugi, kust täna keskkomitee liikmeid leida. Tuule juurde, kes nendel sidepidajaks oli, kartis ta minna, kuna ta ei teadnud, mis neil päevil võis olla juhtunud.

Ta ei tundnud enam valu, kõik tunded olid kustunud. Oli vaid ebamäärane tühjus, tülpimus, ükskõiksus iseenda, võib-olla kogu maailma vastu. Oleks tahtnud samas pikali visata ja magada sada aastat, et ärgates ei näeks enam kaitseliitlasi puhta valge sidemega vasakul käisel ja kätega, mis nõretavad tööliste verest, et poleks enam Vene tänavat vanglaga ja Pagari tänavat nn. kaitsepolitseiga.

Ta hulkus kaua sihitult tänavatel, kordagi tagasi vaatamata, kas keegi talle järele longib või ei. Siis ostis ta ühe poisikese käest ajalehe, läks Viruvärava mäele, istus pingile ja katsus lugeda. Ajalehe veergudelt irvitasid vastu hooplevad read hiilgavast võidust „punase lohe" üle, sapine häbitu vale „punasest terrorist ja metsikustest". Mitte ainustki sõnakest „öökullide" õudsetest toimingutest Tondil ja Sõjamäe rabas, kurbmängust Emajõel, mida vaatasid pealt hirmust hangunud silmadega emad. Mitte ühtegi rida neljasajast töölisest, kes olid kägaras Raadi kruusaaukudes. Miks nad ei kirjuta nendest, keda nad on tapnud hulgakaupa ja

üksikult, aukudesse ajanud Viljandis, Pärnus, Kundas ja üle kogu maa? Ta kägardas ajalehe kokku ja viskas pingi alla.

„Olge head, kas te teate mulle juhatada, kus on Vene tänav?" küsis keegi.

Velli vaatas üles. Ta ees seisis aralt külanaise välimusega vanaldane naine, hoides käes männijuurtest punutud valget korvi, millest vahtis välja pikergune leivapäts.

„Vene tänav . . . kes seda ei tea! Vene ja Pagari tänavat teab iga tööline . . . Tulge aga järele!"

Velli saatis naise Vene tänavale ja läks ise uuesti Kuppari korterisse. Seekord oli Eeva kodus ja kuivatas pliidil märgi sukki ja kingi.

„Ma ei jäta enne, kui ma ta leian," ütles ta raudse kangekaelsusega. „Täna kaapisin kuus hauda lahti, aga Juhannest ei leidnud."

„Kuus hauda . . ." Vellit läbis õudusevärin. „Üksinda käisid?"

„Üksinda, ja lähen homme ja iga päev, niikaua kui leian. Tule homme minuga kaasa, siis näed . . . ja ei unusta . . . Õpid vihkama . . . nii nagu vihkan mina."

Järgmisel hommikul läksid nad vara koidu ajal, siis kui linn alles magas. Rahumäe teest mõnesaja sammu kaugusel kasvasid kaks üksikut mändi. Sinna viisidki jäljed. Mändide all oli lumi tallatud ja ühes kohas värske liivaga segi aetud. Lumel oli näha verd. Eeva võttis mantli alt väikese lühikese varrega labida, niisuguse, nagu sõdurid vöö vahel kannavad, ja hakkas kaevama. Polnud vaja sügavalt kaevata. Varsti tuli külmetanud liivapankade alt nähtavale inimese lõmastatud pea ja jalad, mis nähtavasti kuulusid teisele laibale. Eeva kaapis liiva surnu näolt ära, vaatas seda mõne sekundi ja ütles: „See pole tema."

Velli seisis kogu aja liikumatult, nagu oleks ta ise laibaks tardunud.

Kolme nädala pärast ilmus lagedale teadmatuses viibinud Salme. Ta oli kõhn ja kahvatu. Juuksed olid lõigatud ja suur plaastrilapp kuklas.

„Sa oled ju kui hauast tõusnu," ütles Velli, kui Salme ühel õhtul ta juurde ilmus.

„Haud ei olnud küll kaugel, kuid seekord oli veel õnne," vastas Salme väsinult naeratades.

„Kus sa siis kogu aja olid?"

„Väga heade inimeste juures. Poleks uskunudki, et niisuguseid on veel olemas. Vaesed, aga head."

„Kust sa siis niisugused haruldased inimesed leidsid?"

„Ei mina neid teadnud ei leida ega otsida. Nemad leidsid mind. Poleks nemad mind leidnud, või oleksid nad mind tund aega hiljem leidnud, poleks ma enam oma jalaga siit uksest sisse astunud."

Salme oli ülesande täitnud, kuid tagasiteel juhtus midagi, mis teda pikemaks ajaks rivist välja lõi.

Rong peatus Tartus kauem kui tavaliselt. Siis hakkas liikuma teade vagunist vagunisse, pingist pinki, kõrvast kõrva, et rongis toimub põhjalik haarang. Vaguniustele ilmusid püssimehed, kes kontrollisid väljujaid. Märkamatult kusagil jaamas maha minna oli võimatu. Loota hea õnne peale oleks olnud mõttetu, sest igas jaamas tõsteti inimesi püssimeeste vahel vagunitest maha ja viidi jaamahoonesse. Kui rong Rakke jaamast välja sõitis, läks Salme väljakäiku, avas tasakesi akna, ronis aknalauale ja hüppas. Järgmisel hetkel tundis ta, nagu oleks keegi suure nuiaga pähe löönud. Silmis sähvisid välgud. Siis kadus teadvus. Meelemärkusele tuli ta vahiputkas putkavaht Perzitski toakeses, kes hiljem jutustas, et ta oli Salme purustatud peaga ja meelemärkuseta olekus raudteetammi alt lumest leidnud. Perzitski oli kohe taibanud, et tegemist on rongilt mahahüpanud inimesega. Et ta oli teadlik rongil toimunud haarangust, siis oli talle ka see selge, et lumest leitud tütarlaps kuulus nende hulka, kellel midagi karta on. Ta oli Salme oma putkasse viinud, kus nad teda naisega kahekesi ravisid, nagu oskasid. Nende putka oli jaama lähedal ja seal käis mitmesuguseid inimesi. Perzitski kartis, et keegi võib Salme tema juurest leida, ja viis ta ühel õhtul pimedas oma venna juurde. Vend oli metsatööline ja elas Rakke jaamast kuusseitse kilomeetrit eemal metsa ääres üksikus majake-

ses. Ta oli olnud seitsmeteistkümnendal-kaheksateistkümnendal aastal vallakomitee liige Paide lähedal. Sakslaste tulekul oli ta kodukohast lahkunud ja siia metsatöölisena elama asunud.

„Too majake on väga tore peiduurgas ja pererahvas on omad inimesed," lõpetas Salme oma jutustuse. „Kui sul kunagi enam kusagile minna ei ole, siis mine sinna."

Salme käis küll jalul, kuid kannatas peavalu ja iiveldustunde all.

„Võib-olla, et minu aju pole parem olnudki," arvas Salme, „kuid pealuul on „mulk sehen", nagu Perzitski ütleb. Kui käin, krigiseb. Väga tülikas. Kardan, et jälle kuskil kukun ja siis koristab mind juba politsei."

„Sa ei oleks pidanud veel välja tulema," arvas Velli.

„Aga ma pean ometi oma käigust aru andma," vastas Salme. „Sind ja teisi seltsimehi kauem teadmatusega piinata oleks olnud ülekohus."

„Tee siis aruanne ära, kui muidu ei saa. Aga siis saadan sind Perzitski juurde tagasi ja enne kaht kuud ei tohi sa oma nägu näidata," otsustas Velli.

PUNANE TULP

Känd istus suures pooltühjas avaras toas, nõjatades peaga käele ja kirjutas. Tasa krabises sulg paberil, jättes sellele tihedaid, veidi ebaühtlasi ridu. Paks vahariidest kaantega vihik oli juba poolenisti täis kirjutatud, aga ikka ja ikka liikus sulg, täites üha uusi lehekülgi. Känd kirjutas päevikut. Esimese lehekülje oli ta sinna kirjutanud tol õhtul, kui nad Velliga olid hüvasti jätnud, lubades kohtuda kusagil instituudis. Sellest päevast alates toimus Kännu hinges uus ja sügav murrang, algas visa endaga võitlemise ajajärk. Ta oli otsustanud halastamata sõja kuulutada oma nõrkustele ja mitte enam häbeneda oma kehalisi puudusi seltsimeeste ees. Kerge see ei olnud. Aastatega sissejuurdunud alaväärsuse tunne oli visa kaduma. Algul oli hirmus raske tõusta laua tagant ja minna toas viibivate seltsimeeste nähes üle põranda. Kuid ta tegi

seda siiski, tegi suurte jõupingutustega, hambaid kokku surudes. Talle näis, et kõikide silmad jälgivad vaid teda, et teda haletsetakse. See oli valus ja vastik. Pikkamisi veendus ta aga, et keegi ei pane teda tähelegi, et seltsimehed tunnevad end nüüd temaga vabamalt kui varem.

Alates sellest ajast, mil ta oli välja tulnud oma väikese toa kitsaste seinte vahelt, näis talle endalegi maailm avaramana ja enda jõu ja oskuste rakendamise võimalused laiematena. Kui ainult sõda lõpeks!

Sõja lõppu aga polnud veel ei ligidal ega kaugel näha. Ta tuletas end ka praegu meelde lakkamatu kahurimürinaga, mis üha ligines ja tugevnes. Üksikud mürsud lõhkesid kusagil üsna lähedal, mille tõttu klirisesid aknaklaasid ja võnkus põrand jalge all.

Toanaabrid olid igaüks oma väeossa läinud peale Milla Soonurme, kes istus akna all ja õmbles oma soldatipluusile nööpe ette.

Känd tõusis ja kõndis mõned korrad toas edasi-tagasi. Siis seisatas ta akna all ja vaatas välja. Tänavat pidi läks salkkond punaväelasi, püssid seljas. Nendele järgnes kõhnavõitu hobusekronu, vedades järel välikööki, mille korstnast kerkis suitsuvine. Lumeräitsakad langesid katlakaanele ja sulasid, muutudes auruks. Siis möödus aknast Sergi kasukatesse mässitud lastekoormaga. Ree pärale olid seotud kaks lammast. Koorma taga lõa otsas vantsis väsinud takerdunud karvaga lehm. Ta oli vist väga näljane, sest ta püüdis küünitada keelega õlgi lammaste külje alt. Kõik nad läksid jaama poole.

„Täna vist tuleb meil Pihkva maha jätta," lausus Känd.

„Peaaegu," vastas Milla.

Äkki prahvatas uks lahti ja sisse tormas noor punaväelane Aljoša, kes oli tänini elanud kõrvaltoas.

„Mis te pöörased veel siin konutate!" hüüdis ta hingeldades. „Valged on juba otsaga Pihkvas."

„Ära aja lorajuttu," vastas Känd.

„Einoh, mis lora . . . Sees jah."

„Ja kus siis meie poisid on?"

„Juba läksid."

„Ära luiska!"

„Ja-jah, läksid. Oma silmaga nägin, kuidas läksid. Kuulipildujagi oli ree peal."

„Aga miks sa siis ise poistega ära ei läinud?" küsis Milla.

„Lähengi. Praegu lähen. Ma ainult tulin sisse vaatama, kas olete juba kadunud. Katsuge aga ruttu, et staabi juurde saate. Seal ehk saab Kännu veel mõne ree peale panna." Ja Aljoša kohendas seljakotti ning tormas uksest välja.

„Pane sa meie kolud kokku, ma lähen vaatan, ehk saan mõne küüdimehe," ütles Milla sinelit selga ajades.

„Aga kui ei saa? . . ."

„Siis viin su kelguga jaama."

Känd kahvatas ja hammustas huult. Teda riivas taas hingepõhjani ta abitus, kui oli vaja kiiresti tegutseda. Isegi Milla, see habras pikkade patsidega tütarlaps oli niisugustel puhkudel temast igapidi ees. Tema aga peab ootama seltsimeeste abi, on neile mureks, tüliks. Ning jällegi hakkas Kännu hinges urgitsema vana uss. Kas siiski poleks parem, kui . . . Ei, see oleks . . . Ta ei või olla nii julm. Ning Kännu silme ette kerkis pilt: Milla tuleb kiirest jooksust lõõtsutades, põsed õhetavad, rätik kuklasse langenud, juustel lumeräitsakad. Ta hüüab juba ukselt: „Kähku, Juhannes, küüdimees on ukse ees." Tema aga lamab põrandal, verine . . . käes või kõrval maas brauning. „Argpüks, hädapasun," hüüab Milla ja puhkeb nutma. Kindlasti nutab Milla. Tal on hea süda ja teda, Kändu, armastab ta nagu venda. Aga tema . . . Tema ei taha olla vaid vend, ta on mees, täiskasvanud mees.

Ukse tagant kostsid hääled ja jalgade müdin, sisse astusid Milla ja Sammal.

Kännu näole levis naeratus, silmis aga helkis midagi õrna.

„Säh sulle!" hüüdis ta. „Pidite juba kõik Pihkvast väljas olema ja valgedki juba linnas, nüüd aga kolate siin veel ringi."

„Selle kuradi Aljoša kolgin ma kunagi päris korralikult läbi," ägestus Sammal. „Muud ta ei tee kui paanikat. Kas siis meie tõesti oleksime niisuguse sigadu-

sega hakkama saanud, et läheksime ise ära ja jätaksime sind siia?"

„Sõjaaeg... Niisuguses olukorras võib ka sigadus juhtuda, ilma et keegi pruugiks veel siga olla."

„Kõike võib juhtuda, aga reetmist mitte," lausus Milla nurgast seljakotti välja tirides ja neisse leiva- ja suhkruportsjone toppides. „Poisid on juba jaamas, käskisid oma kolud ka ära tuua," lisas ta.

Sammal võttis nagist Kännu palitu ja ulatas viimasele.

„Säh, aja selga, aeg on minna."

„On siis valged tõesti sees?"

„Need, kes väljastpoolt linna piiravad, pole veel pärale jõudnud," vastas Sammal, „kuid linna oma kõrilõikajad, kes tänini end urgastesse peitsid, poevad juba välja ja tegutsevad. Surnuaia lähedal tungiti meie poistele kallale. Oli tulevahetus. On kuulda, et ka mujal tänavatel olevat kallaletungimisi."

Känd ajas oma vammuse selga, pistis brauningu taskusse ja väljus.

Sammal ja Milla kandsid välja ka seljakotid. Ukse ees ootasid kaks hoburakendit. Ühel istus viis-kuus meest ja ree päral oli kuulipilduja. Teisel reel istusid vaid kaks meest. Sinna pandi istuma Känd ning istusid ka Sammal ja Milla.

„Üksi ja paarikaupa praegu minna ei tohi," seletas Sammal.

„Ja Milla tahtis mind kelguga jaama viia," naeris Känd.

„Aga võib-olla kelguga olekski ohutum olnud," arvas Milla.

Tänavad olid tühjad. Majad vaiksed nagu surnud. Ainult suurtükid mürtsusid ja siit-sealt kostsid plahvatused.

Kusagilt paremalt risttänavalt lajatas äkki lask, teine, kolmas. Lasud tihenesid ja lähenesid. Siis tormas risttänavast välja trobikond punaarmeelasi. Nad tulistasid risttänavat ja risttänavast tulistati neid.

„Siin nad ongi," lausus Sammal, ree pealt maha hüpates ja punaarmeelastele appi tormates.

Reele jäid Känd ja Milla.

Küüdimees tahtis hobuse ümber keerata, kuid ka selja tagant kostsid paugud.

Tänava nurgal oli ajaleheputka. Punaarmeelased peitsid end selle taha ja tulistasid vahetpidamata.

Risttänavast hüppasid välja kaks meest ja jooksid küürakil seinaäärt pidi.

Känd tulistas brauningust. Üks taarus ja kukkus maha, teine keeras tagasi.

Milla lamas kõhuli reel, peites pea seljakottide vahele.

Risttänavas harvenesid lasud ja vaibusid viimaks hoopis.

Punaarmeelased tulid putka tagant välja.

„Ma lähen vaatan, kas haavatuid on," lausus Milla reelt maha ronides.

Peagi tuli ta tagasi, talutades käe kõrval meest, kes vedas vasakut jalga järel. Haavatu paigutati reele. Regi hakkas liikuma. Sammal ja Milla kõndisid ree taga, jäid mõne sammu kaugemale maha.

„Suitsu tahad?" küsis Känd haavatult.

Enne aga kui viimane vastata jõudis, avanes ühe maja teisel korrusel aken ja sealt visati midagi alla. Käis kõrvulukustav raksatus ja hetkeks kadus regi Sambla ja Milla silmist silmipimestavasse tulekerra. Õhus keerlesid pinisevad killud, potsatades vastu majaseinu ja tänavasillutist, millel lamasid õhusurvest pikali paisatud Sammal ja Milla. Kui tuli ja suits hajusid, polnud endisel kohal ei hobust ega rege.

Milla surus käed silmade ette ja puhkes nutma. Sammal seisis tummalt.

Järgmisel päeval toimus Pihkva linna lähedal külakalmistul Kännu matus.

Pikki hauakõnesid ei peetud, sest taganeti ja vaenlane tungis peale. Leinamarsi saatel vajus Kännu põrm punases kirstus hauda. Kirstukaanel krabisesid esimesed peotäied külmunud mulda. Peagi kattis hauda värske mullakuhelik. Siis kõlasid põlispuude hämaruses „Internatsionaali" võimsad helid ning matuselised lahkusid, sest hämardus juba ja vaenlane lähenes.

Ees oli pikk ja halastamatu võitlus idee eest, mille eest oli langenud see, keda varjas nüüd värske muld.

Kohale jäi vaid punane tulp, millele oli kirjutatud mustade tähtedega: „Juhannes Känd".

Kaugele paistis ta tumedate puude vahelt, leegitsedes võidu õhetava taevaservaga.

ÜKSAINUS LIPP

Vana põline Kadriorg virgus pikast talveunest. Ta ringutas nii tugevasti, et lumevaip kärises ja pragudesse ilmusid loigud. Hea oli tunda, kuidas vesi talvekõntsa lahti leotas ja minema uhtus, ning soe päike puhtaid kohti hellalt kuivatas. Puude okstel aga istusid kuldnokad ja vilistasid, sest head inimesed olid neile majadki valmis ehitanud.

Päikesekiirtest urbseks puretud lumi ehmus kuldnokki nähes, varises paari päevaga kokku ja kadus. Veenired pistsid ninad kokku ja sulistasid üksteisele ärevat uudist: „Kevad on saabunud."

Vana sünge vares, kes istus Russalka mälestussambal pronksist ingli käsivarrel ja kohendas oma halli kulunud vammust, et omada viisakamat välimust lõunamaalt saabuvate suliste suguvendade vastuvõtuks, ajas kaela õieli ja kraaksatas: „Vaa-taks, vaataks!" ning süvenes siis jälle oma tualetti.

Inimesed aga rääkisid, et homme on esimene mai.

Varmile oli kevad toonud vanglast vabanemise. Näost kõhn ja kollane, ruttas ta kiiresti Virumaale organisaatoriks. Viis kuud oli ta vanglamüüride vahel aega raisanud. Kui palju tööd oli selle ajaga tegemata jäänud! Varm sukeldus töösse kogu pea ja südamega. Oli ju vaja rutata, sest täna-homme topivad jälle türmi, eks siis saa puhata.

Priiusele „kinkis" kevad kümme aastat sunnitööd. Tema ema müüs kõik oma vara maha ja lunastas saadud raha eest pojale koha Tartu vanglas. Siin võis ta teda vahel vaatamaski käia. Viiakse aga poeg Tartust ära, kaob seegi võimalus.

Eeva Kupparile tõi kevad lume alt palju haudu, mis kõik olid veel lahti kaevamata. Terved päevad luusis

ta nüüd metsi, kraave ja soid mööda ringi ja otsis ikka meest.

Salme kuklas oli haav kinni kasvanud ja armgi uute juustega kattunud. Talle ei sobinud poisikese kombel pöetud pea, kuid Salme oli sellega rahul, sest see pea ei valutanud enam ega ähvardanud teda pillata ükskõik kuhu ja millal. Niisuguse peaga võis töötada ja Salme töötaski. Ta töötas nüüd koos Velli ja noorukese Uduga põrandaaluses trükikojas. Suurejooneline see väike trükikoda oma käsipressiga küll ei olnud, kuid otstarbe ta täitis ning rohkem talt ei nõutud ega oodatudki. Seal võis trükkida päris korralikke lendlehti ja „Kommunisti", mis polnud halvem kui need, mida trükiti novembris päris ehtsas trükikojas Müürivahe tänavas. Ainult niiske oli seal. Seinad olid kaetud rohekashallide laikudega. Tihti kippus siin kallale nälg, sest nüüd oli neil kõigil kolmel kõvasti keelatud päeval oma nägu kusagil näidata. Öösel aga tehti tööd ja osta ei saanud öösel midagi. Mis puutub aga rahasse, siis oli keskkomiteel õige harva võimalik trükikotta peale trükipaberi veel mõni rahapaber saata. Aga ega inimene veel nälga sure, kui on majas leiba, mitte just nii palju, kui süüa tahad, vaid nii palju, et nälga eemale peletada. Ka kuum vesi õhtul ja hommikul poleks liiga teinud, kuid puid polnud neil ainustki halgu ja vett tuli juua nii, nagu teda hoovipealsest kaevust saada oli.

Tänini olid kõik kolm eeskirju täpselt täitnud, kuid nüüd otsustati kolmiku nõupidamisel distsipliini rikkuda ja vaatama minna, kuidas see 1919. aasta esimene mai Tallinna tänavatel välja näeb.

Mai üleskutsed olid juba eile valmis trükitud. Täna võis tegelda siis rõivaste korrastamisega, mis seinal olid kopitama läinud. Salme pesi ja triikis kogu päeva oma valget volditud seelikut, kuid hallitustäpid jäid ikkagi alles ja ka voldid kippusid viltu hoidma. „Säh sulle esimese mai seelik!" pahandas Salme.

Hommikul mindi varakult välja. Äärelinnas polnud midagi erilist märgata, kuid südalinn kihas rahvast. Kaitseliitlased käisid üksikult ja salkades, ajades laiali töölisi, kes tänavanurkadel seisatama jäid või

kogunesid paari-kolmekaupa. Mõlemal pool Viruvärava olid üles seatud kuulipildujad, samuti ka Viruvärava mäel, Harjuvärava mäel, „Estonia" trepil ja mujal.

Narva maanteel voolas kirju inimjõgi ainult kahel pool kõnniteed. Keset tänavat kõndisid kaitseliitlased ja politseinikud. Keegi ei tohtinud laulda, lippe polnud näha.

Kadriorus oli Russalka mälestussammas politseinikest ümber piiratud. Töölised hulkusid ringi, vaiksed ja mornid, koondusid vahel salka ja läksid kohe laiali, kui politseinikud lähemale tulid. Kusagil kõlas provokatsiooniline pauk. Töölised säilitasid rahu. Nii kestis see tumm mäng mõne aja, siis hakkasid töölised vähehaaval ja mitmes suunas laiali valguma.

Salme ja Velli läksid Kuppari Eeva järele, kes oma tuttavate ja sõpradega Pirita poole läks.

Pirita jõe kaldal varemete lähedal kohtasid nad Arnot, kes pildus seal väikseid kive vette.

„Minge edasi ja tulge siis mulle järele," ütles ta tasa, kui õed tema kohale jõudsid, ning jätkas kivide pildumist.

Murul oli aset võtnud umbes paarkümmend töölisperekonda, toidukorvid kaasas. Keegi oli ringi keskel kõhuli, õllepudel peos, ja kõneles tasa, aeg-ajalt pudelist rüübates. Paar meest hulkusid ümberringi ja andsid märku, kui oli märgata midagi kahtlast.

„Lähme teeme politseile hingeergutust," tegi keegi ettepaneku.

Inimest viis eraldusid teistest ja läksid metsa. Varsti kuuldus eemalt põõsaste ja puude tagant:

„Esimest maipüha auga kõik peame,
tööliste võiduga kaob orjus ja vaev."

Ja nagu maa seest kasvas välja salkkond mehi püsside ja nuutidega, kes kiires galopis kihutasid sinnapoole, kust kostis laul. Laul aga vaikis ja vähe aja pärast kostis teisest kohast.

Äkki jooksis Arno hingeldades istujate juurde.

„Tulge nalja vaatama!" hüüdis ta. „Aga kohe, muidu võtavad maha!"

„Keda?"

„Mis?" kostis läbisegi.

„Tulge . . . tore on . . . Tulge vaadake, kuidas võmmid punast lippu püüavad."

Mehed läksid peaaegu kõik Arnoga kaasa, nende hulgas ka Salme ja Velli. Naised lastega jäid korvide juurde.

Keset väikest lagendikku kasvas üksik kõrge kuusk, mis oli peaaegu ladvani okstest paljaks laasitud. Puu ladvas pika varda otsas lehvis võidukalt punane lipp. Kuuse all askeldasid viis-kuus politseinikku, upitasid ja julgustasid üksteist. Kuid niisugust meest, kes oleks suutnud kuuse otsa ronida, nende hulgas ei paistnud olevat. Kiruti ja vannuti, hõõruti tõrvaseid käsi vastu pükse, sülitati pihku ja katsuti ronida, kuid kõrgemale kui paari-kolme meetrini ei suutnud vaprad riigitoed tõusta.

Ümberringi aga vahtisid töölised ja naersid.

„Kes kurat küll niisuguse tükiga hakkama sai?" imestas keegi.

„Pole tähtis, kes, aga mehetöö tegi," vastas teine.

Keegi politseinikest laskis revolvrist kaks pauku lipu pihta. Lipp aga lehvis endiselt, paistes üle kogu Pirita metsa. Ainult veidike viltu vajus, nagu püüdes alla vaadata, kes on see narr, kes tahab teda, punast lippu, revolvrist hirmutada.

Äkki kostis otse politseinike lähedalt:

„Nüüd üles, keda needus rõhub,
nälg, orjus ikkes hoiavad!"

Ja samuti paremalt:

„Ilm ägab, pisarad tal laugel . . ."

Politseinikud vahtisid juhmilt üksteise otsa ning läksid pikkamisi linna poole.

„Nüüd mindi abiväge kutsuma," ütles keegi.

„On paras aeg varvast lasta!"

„Kahju lippu neile söödaks jätta."

Salme ja Velli pöördusid linna poole. Poolel teel tuli neile vastu salk ratsapolitseinikke ja paarkümmend kaitseliitlast jalgratastel.

„Kuhu need tõttavad?" küsis pingil istuv halljpäine vanake.

„Tuult kotti ajama," vastas keegi möödujatest.

„Kehv mai, üksainus punane lipp," ütles pikk hallide vurrudega tööline.

„Aga ikkagi oli ja jäi lehvima," vastas ta vanaldane teinepool.

PAOS

Velli tuju oli süngemast süngem. Nii rusudeks varisenud enesetunnet pole tal kunagi varem olnud.

Missuguste suurte lootustega oli ta põranda alla tulnud! Kui palju oli ta kavatsenud korda saata! Kuhu on ta välja jõudnud? Põgenemine, häbistav redusolemine, et säilitada elu veel mõneks päevaks või tunnikski. Oo neid suuri ja jõulisi unistusi ja seda armetut tegelikkust! Kuidas küll neid kokku sobitada! Kuidas elada nii, et saavutada võite, kuid mitte kanda kaotusi?

Siin ta nüüd istub, eemale surutud võitleja. Istub metsatööline Perzitski kuuseokstest onnis ja haub põgenemisplaane, teadmata, kuidas oma eluraasukest päästa nende eest, kes sellele jahti peavad. Ei, kui ta ka neile enam midagi teha ei suuda, siis seda rõõmu ta ka neile ei valmista, et nad ta kätte saavad... Et nad võiksid hoobelda — jälle saime kommuuni põranda-prao vahelt kätte ühe rõskusputuka ja lömastasime ta. Pigem juba hüpata turbaauku, mis paistab seal eemal puude vahel ja on veereni täis pruuni maakevett. Või viskuda laukasse, mis on kaetud õrnroosa samblaga. Siis ei saa enam keegi tema laipa mõnitada, hoida roguski all ja hirmutada sellega teisi võitlejaid, nagu tehti Pagari tänaval Udu laibaga.

Aga niikaua kui inimene elab, ei kao lootus. Pole kerge hüpata turbaauku või laukasse, kui oled veel noor, kui süda tuksub vastu elule, kui tead, et maailm on nii rikas, ja usud, et ka sinule on saatus seal midagi talletanud. Inimene elab vaid kord. Elu ja noorus... Noor olla tähendab — tahta elada. Oo, kuidas ta tahaks kätte maksta!

Velli kohkus. Esimest korda tabas ta end mõttelt, et ihkab tasuda. See iha oli õudne. On ta hulluks läinud? On ta üleöö tooreks, jõhkraks muutunud? Ei. Ta on ainult vaenlast vihkama õppinud ja vihkab kogu oma noore kuuma südamega. Nad ise on teda õpetanud vihkama.

Kahju on Udust! Kahju on trükipressist, mis on nüüd Pagari tänaval. Kahju on isegi karbiidilambist. Ei tahaks neile loovutada pisematki eset, mis on teeninud tööliste huvisid. Vist kunagi varem pole kodanlus nii varjamatult, nii häbitult näidanud oma klassiviha kui nüüd, võimuhaaramisel . . .

Udu suri kangelasena. Enne aga jõudis ta teha oma elu parandamatu rumaluse: ta usaldas naist, kes seda ei väärinud.

Vellil kumisesid praegugi kõrvus selle naise sõnad: „Maksku mis maksab, aga Udu toon ma välja." Udu ta välja ei toonud, kuid järgmisel öösel viidi trükikoda ära. Ka Velli ja Salme oleksid ära viidud, kui nad poleks juba päeval märganud, et maja on igast küljest ümber piiratud. Neil õnnestus läbi kuuriseina kõrvalmaja hoovi pääseda ja selle hoovi kaudu kaduda, kleidiväel, nagu nad toas olid olnud.

Hommikul lugesid nad ajalehest, et trükikoda oli leitud. Mis viga oli teda leida, kui oli täpselt kätte juhatatud!

„Linnukesed olid küll pesast välja lennanud," kirjutas „Päevaleht", „kuid oleme nende jälil ja varsti seisavad nad meie õiglase kohtu ees."

Nüüd on möödunud juba kolm nädalat, kuid „õiglane" kohus ootab asjatult pesast välja lennanud „linnukesi". Ta võib neid oodata igavesti, kui ei leidu mõni uus reetur, kes kätte juhatab.

Igav ja sünge on sügisene mets! Eriti kui oled üksi ja sajab vihma. Öösel ta kohiseb nii rahutult ja pahaendeliselt. Päeval aga on täis ebamääraseid häälitsusi. Kui kurblikult igav on raba, mis algab vähe maad eemal! See on suur turbaraba, ta kulgeb kaugele, võibolla kümnete kilomeetrite taha. Ikka ühesugune hall ja tüütav oma laugastega, mis on ääreni täis pruuni maakevett.

Täna pidi tulema Varm ja tooma Vellile keskkomiteelt tõendi, et tal on lubatud siit lahkuda ja Venemaale õppima minna. On juba peaaegu videvik, kuid Varmi ei tule ega tule. Ootamine tundub igavikuna sügiseselt sünges metsas, kuuseokstest onnis, kus on külm ja niiske ja kus ei tohi lõketki teha, kartuses, et sind keegi võiks avastada.

Varm oli alati täpne. Kui ta ei tule, tähendab, ei saa . . . Midagi on juhtunud. Juba hiilib südamesse hirm. Põrandaalustega ei juhtu head. Kui juba midagi juhtub, siis ainult halba.

Velli ronis onnist välja, sirutas end ja vaatas ringi. Ei, pole näha kedagi, keegi ei tule. Loodes punetasid pilveääred. Homme tuleb tuuline ilm või sajab vihma, meenus talle vanarahva tarkus. Lõppeks on ükskõik, missugune ilm on homme. Onnis on hämar ja vilu ka päikesepaistelise ilmaga, kuid Perzitski vana, narmendavate käistega vativammus soojendab vihmagagi.

Kui saaks pesta . . . sooja vee ja seebiga. Nahal on juba kopituse lõhn, onni niiskusest ja sooveega pesemisest.

Velli puges onni tagasi ja heitis heintele pikali. Oleks ajaviiteks laulda tahtnud, aga sedagi ei tohi. Ainult pikuta ja kuula, kuidas süda rahutult lööb ja kohiseb sünge sügismets. Oh elu, elu! Oh seda kuldset noorust, mida nii ohtralt ülistatakse!

Varm tuli alles paari päeva pärast. Seekord polnud midagi erilist juhtunud. Viivitus oli tingitud sellest, et Vakmann ja Kingissepp olid maale sõitnud ja neid tuli oodata. Salme tervitas. Ta ei kavatsenud enam kauem redus olla, sest tema arvates võib tegevusetusest surra. On juba kord niisugune kärsitu loomus, mis seal teha. Võib-olla saavad Velliga Narvas kokku, sest ka Salme tahab Narva sõita.

Tõendi ja teeraha Varm tõi.

Velli oli seda tõendit suure igatsuse ja kärsitusega oodanud. Aga nüüd, kui ta hoidis käes kirjutusmasinal trükitud õhukest riideräbalat, tundus talle äkki, et ta käitub ebaausalt, paneb plehku ja jätab seltsimehed siia eluga riskima. Olgugi et ta ei teinud ka siin midagi suurt, kuid seegi pisku oli seotud suurte raskus-

tega ja nüüd peab mõni teine need raskused enda kanda võtma. Musta kassina kriimustas kahtlus südant.

„Varm, vii see raha ja tõend tagasi. Ma ei lähe kusagile," ütles ta.

„Kuule, sa oled siin onnis vist segaseks läinud," ütles Varm pärani silmil Vellile otsa vaadates.

„Kuidas nii?"

„Ajad ju niisugust lapsejuttu, et hale kuulata. Ka mina tulen lähemal ajal Venemaalt ja Vakmann räägib, et teeb sedasama. Siin, väikesel maalapil, kulub ikkagi aja jooksul su nägu inimestele mällu ja sind tuntakse ära, kuidas sa ka ei püüaks ennast muuta. Varem või hiljem tuleb tutvuda Pagari ja Vene tänavaga."

„Aga kes siis siia jääb, kui meie kõik ära läheme?"

„Needsamad, kes siiski jääksid, kui meid tapetaks. Eestimaal on praegu veel töölisi, kes pole vagurateks ja alandlikeks tallekesteks muutunud. Nemad asendavadki meid. Ja noori kasvab üha peale, keda taevamanna ja egiptuse lihapotid hälli juures ei oota. Küll elu õpetab neid oma õiguste ja õnne eest võitlema, nagu ta õpetas meidki. Pealegi ei kavatse sa loorberitele puhkama minna, vaid teadmisi omandama, et tulevikus rohkem kasu tuua. Perzitski on sulle mantli jaoks juba tüki riiet valmis muretsenud, mille eest ma raha ära maksin. Mine õmble oma mantel valmis ja kao."

JA RAUDNE UKS VAJUS KINNI

Salme märkas juba vagunis, et teda peetakse silmas ja et luurajaid on vähemalt kaks.

Narva lähedal istus üks nuhkidest Salme vastu pingile ja hakkas hooletu ilmega „Päevalehte" lugema, ise lehe tagant Salmet piideldes.

Tõusta ja teise kohta minna oli mõttetu. Sellega võis ainult kinnitada, et nuhid on õigetel jälgedel.

Salme istus sisemiselt põledes ja väliselt rahulikuna, nõjatudes küünarnukiga lauakesele ja vaadates aknast välja. Mööda vilksatasid tuttavad maastikud: kui palju kordi oli ta sõitnud seda teed! Iga metsatukk, iga põllulapike, iga maja ja kaevuvinn oli juba vana tuttav ning

Salmele näis, et ka nemad tunnevad teda, tunnevad ja noogutavad sõbralikult tervitades. Näe, üksik kähar mänd Soldino jaama lähedal teenõlvakul ootab teda. Nad on ju vanad tuttavad. 1917. aasta suvel istusid nad koos Velliga selle männi all, kui tulid kehvikute koosolekult, kus Salme pidas oma esimese kõne . . . Aga see vana tiibadeta tuuleveski luitunud kere, mis paistab üle välja? . . . Ka see on vana tuttav. Siin olid nad mineval aastal Talu Pouliga vihma eest peidus olnud ja magama uinunud. Nad ärkasid alles siis, kui oli juba pime ja nahkhiired pea kohal vuhistasid. Vihma sadas ikka veel ja neil oli külm. Tuli oodata, kuni hommikul koitma hakkas ja vihmasadu lakkas.

Nüüd on veskikerest ainult riismed järele jäänud. Katus on sisse varisenud ja nahkhiiredki vist välja kolinud.

Praegu sõidavad nad läbi Narva eeslinna — Uusküla. Jällegi vana tuttav maja otse raudtee ääres. Siin elas kunagi Känd ja siin olid põrandaalused koosolekud.

Salme on alles noor, kuid kui palju on kogunenud juba mälestusi! Kas ta mäletab veel kõike seda, kui on ükskord vana? Aga võib-olla ei saagi ta vanaks. Näe, nuhk istub ja ootab . . . Kes nende kätte satuvad — ei ela vanaks.

Rong peatus nõksatades. Salme võttis pingi alt oma kohvrikese ja jäi ootama, kuni suurem hulk reisijaid vagunist lahkub. Nuhk tõusis ja astus teiste reisijate hulgas ukse poole. Salme teadis, et ta teda väljas ootab, et ta ei lase teda enam silmist. Peab siiski katsuma jälgi segada, mõtles ta. Nagu kiuste oli reisijaid vähevõitu, ka jaama ees oli vähe rahvast.

„Kes soovib pakikandjat?" kostis tuttav hääl Salme selja tagant.

„Palun siia!" kutsus Salme ning ulatas oma kohvri „pakikandjale", kes kohvrit võttes talle võtme pihku poetas.

„Minul on saba järel," sosistas Salme.

„Sõidate voorimehega?" küsis „pakikandja" kõvasti.

„Jah, palun leidke mulle voorimees!"

„Pakikandja" pani kohvri jaamaesisele pingile ja läks jaama taha. Hetke pärast ilmus ta uuesti, võttis kohvri

ja viis ootava voorimehe peale. Selle ajaga jõudis Salme veenduda, et teda jälgib juba teine mees.

Salme ulatas „pakikandjale" rahatähe. See kobas kaua taskutes peenraha otsides ning küsis tasa:

„Jätad kohvri enda kätte?"

„Katsun kuskile poetada," vastas Salme sama tasa. „Kas korteriga on kõik korras?"

„Tänini küll."

Vahetusraha Salmele peopesale lugenud, läks „pakikandja" jaama ette tagasi.

„Kes soovib pakikandjat?" kostis sealt ta kõlav bariton Salmele kõrvu. Eemalt aga piilus nuhk.

Salme nimetas voorimehele tänava, mis asus üle jõe. Nad sõitsid üle puusilla. Tulnud seal voorimehelt maha, käis Salme mõned tänavad jala. Siis võttis taas voorimehe ja sõitis Kalevivabriku tööliskasarmute juurde. Ühte kasarmusse läks ta sisse ja jättis kohvri „Kommunistidega" koridori nurka. Siis tuli jala üle raudsilla jaama tagasi ning sõitis voorimehega Vestervalli tänavale. Sealt läks jala Peetri alevisse, kus ühe maja ärklikorrusel asuski korter, mille võtme ta oli „pakikandja" käest saanud. See oli tilluke piklik tuba, kumera lae ja ühe aknaga, mis ulatus seina seest välja nagu suuremal osal ärklitubadel. Seda tuba teadsid tänini ainult kolm inimest: Salme, Varm ja „pakikandja", kelle käes oli võti ja kes oli Narva põrandaaluse organisatsiooni liige ning elas samas majas.

Salme seisatas tänavanurgal. Maja oli näha. Tänav oli tühi ja vaikne. Midagi kahtlast polnud märgata. Salme läks majja. Ta seisis vähe aega koridoris ja vaatas siis veel kord tänavale. Siis läks ta trepist üles.

Hetk hiljem avanes alumisel korrusel ühe tänavapoolse korteri uks ja mantlisse mähitud mees astus kiiresti tänavale.

Oleks Salme ta nägu näinud, oleks ta selles ruttajas ära tundnud oma endise vagunikaaslase, kes luges „Päevalehte". Toas lukustas Salme seestpoolt ukse, istus akna alla laua äärde. Laual oli palju tolmu ja mõned raamatud. Ta võttis ühe neist ja hakkas lehitsema. Oli umbne ja palav. Päeval oli päike kütnud toa kuumaks. Ta avas akna, millest voolas sisse hilisõhtu

karastavat jahedust. Akna all aias sirutas õunapuu oksi akna poole. „Oleks see puu aknale lähemal, siis saaks ta kaudu ehk põgeneda," mõtles millegipärast Salme. Kõht oli tühi, kuid süüa polnud midagi. Tükk leiba ja piimapudel jäid kohvrisse.

Ta astus väikese voodi juurde, et tekki tolmust puhtaks rapsida ja magama heita, kuid samas kuuldusid trepil mitmed sammud, mis peatusid ärklitoa ukse taga.

Külm laine läbis Salmet juustest varbaküünteni.

„Siiski tulid . . ." mõtles ta, võttis põuetaskust kirja, et seda ära põletada. Tikke aga polnud. Ka need olid kohvrisse jäänud. Ukse taga kolgiti rusikatega, püssipäradega. „Maha murravad ukse," mõtles Salme ning äkki ei teadnud ta, mis kirjaga teha. Siis tuli talle meelde, et kirjad süüakse ära, kui neid enam kusagile mujale panna ei saa. Ta rebis kirja puruks ja toppis tükkhaaval suhu. Paber oli kuiv ja sitke, ei tahtnud kurgust alla minna. Uksele aga põrutati üha ägedamalt. Salme otsis vett, ka vett polnud toas tilkagi. Laual oli vaid pudelike kölniveega. Ning Salme sõi paberit ja rüüpas kölnivett peale. Ta kugistas veel viimast suutäit, kui uks ragisedes avanes ja tuba täitus politseinike ja nuhkidega.

„Salme Parm, te olete vahistatud," teatas üks politseinikest.

Salme vaikis.

„Läbi otsida!"

Nagu hurdakari jahil valgus nuhkide salk tillukest tuba mööda laiali, kus polnud mitte midagi peale väikese voodi, laua ja ainsa tabureti.

„Kus on kohver, millega te jaamast tulite?" küsis politseinik.

„Kui ma kohvriga tulin, siis peab ta ju siin olema," muigas Salme irooniliselt.

Kohvrit muidugi ei leitud, ehk küll puistati pahupidi kogu tuba, kombiti seinu, soriti tuhka pliidi all, vaadati taskulambiga korstnasse. Siis osutas üks nuhkidest lahtisele aknale ning jalamaid mindi aeda otsima.

„Kus on kohver?" käratas politseinik juba vihaselt, kui ka aiast midagi ei leitud.

„Te ju näete, et minu käes teda ei ole," vastas Salme rahulikult.

Otsiti veel läbi Salme taskud, kust ei leitud midagi peale kammi ja peeglikese, mis võeti kaasa koos raamatutega laualt.

„Saite küll noosi," mõtles Salme politseinike saatel toast lahkudes.

Kui raske raudne vanglauks hiljem Salme järel kinni vajus, teadis Salme, et nüüd sulgus see kindlasti ja kauaks.

KAUGELE TEELE

Mantli õmbles Velli Perzitski naise abiga paari päevaga valmis. Nüüd polnud muud kui minema. Üks asi tegi Vellile veel muret: ta oli nüüd ilma ühegi dokumendita. Ei võinud ju ometi kusagil ette näidata passi, millega ta oli sisse kirjutatud keldris, kus oli asunud trükikoda. Maailm aga pole ilma heade inimesteta ja sõbrad saavad ilmsiks hädaajal. Kurtnud oma häda Perzitskile, sügas see kukalt ja ütles:

„Njaa, nadi lugu küll! Aga eks proovime . . ."

Ühel hommikul kadus ta hulgaks ajaks ja tuli pärast lõunat tagasi päris ehtsa eesti ohvitseriga, keda nähes Vellil veri tarretas soontes.

„Minu õemees," tutvustas Perzitski ohvitseri. Velli pomises mingeid viisakussõnu, kuid süda vasardas hullumeelselt. Küllap erutus paistis ka välja, sest ohvitser naeratas ja lausus:

„Minu munder kohutab teid veidi. Kuid tuletage meelde, et ega riie meest riku. Kuulsin, et kavatsete piirile lähemale nihkuda. Täna öösel sõidan ma Narva. Minu komandeerimistunnistusele on ka naine märgitud. Naine aga kaasa ei tule, ja nii võiksite siis reisi ajal teda maailma silmis asendada. Kui olete nõus, tulge öösel kella kaheks jaama."

Velli lubas õigeks ajaks kohal olla. Endal oli aga kõhe tunne ennast tundmata inimese, pealegi veel vaenuliku väe ohvitseri hoolde usaldada. Kui kergesti võib siin lõksu langeda!

Perzitski seletus aga hajutas kõik Velli kahtlused. Ta sugulane oli mobiliseeritud ja et mitte Punaarmee vastu sõtta minna, läks ta ohvitseride kursustele. Nüüd aga kavatseb esimesel võimalusel üle minna. Siia tulnud ta sellepärast, et Vellit oma silmaga näha, sest ka tema riskib.

Öösel saatis Perzitski Velli jaama, kus ohvitser piletitega juba ees ootas.

Vagunis polnud palju reisijaid. Velli ronis keskmisele riiulile. Saatja andis talle oma kohvri pea alla ja sineli katteks. Nii sõitis „ohvitseriproua" rahulikult Narva, kellelegi ei tulnud mõttesse teda tülitada. Narvas lahkus ta oma „abikaasast".

„Kuhu nüüd minna?" mõtles Velli oma armsas, kuid nüüd nii vaenulikus kodulinnas rongilt maha tulles. Ema juurde ta ei söandanud minna, samuti ka mitte Kaskede juurde, sest ei tea, mis vahepeal võis juhtunud olla. Need, kelle juures ta oli varem peatunud, olid kõik omadega ära läinud.

„Kui teil kunagi häda käes on, siis ärge unustage, kus Must-Olga elab," meenusid talle äkki Olga sõnad. Ta läkski sinna.

Olga magas alles, kui Velli uksele koputas. Ta pea oli sassis, silmad pundunud, tuba lõhnas tubaka, õlle ja lõhnaõlide järele. Algul sirutas Olga Vellile käed rõõmukisaga vastu, nagu tahaks ta teda oma embusse tõmmata, siis aga vajus ta kokku ja tõmbus tagasi.

„See on hea, et sa tulid," ütles ta. „Ma olen sageli sinu peale mõtelnud. Mulle näib nüüd, et sinu tee on õigem, ilusam ja parem kui minu oma. Ta viib kuhugi... Mina aga..." Ta lõi käega ja läitis paberossi. „Süüa sa muidugi tahad, eks ole?" jätkas ta teisele kõneainele üle minnes. Ta pani Velli ette leiva, karbi lihakonserve ja pudeli õlut. „Sööl" ütles ta. „Ära karda, et mulle väheseks jääb, õhtul toovad jälle!"

„Tööl sa ikka käid veel?"

„Vabrikus töötab nüüd ainult mõnisada inimest. Mind ei jäetud nende hulka."

„Lähme Venemaale!"

„Hilja on... Olen haige."

Velli käest kukkus kahvel klirisedes taldrikule. Hir-

munult vahtis ta Olgat, kes suitsetas ja jälgis tardunud pilgul suitsurõngaid, mida ta üksteise järel suure osavusega õhku puhus.

„Mida sa nüüd mõtled teha?" küsis ta õõnsa häälega.

„Pisikuid levitada, ah-ha-haa!" naeris Olga nagu hullumeelne. „Nii palju, kui jaksan, kõigile, kes soovivad ja kes ei soovi, ah-ha-ha-haa!"

„See on ju kuritegu!" hüüatas Velli.

„Kuritegu?" irvitas Olga. „Sa tahad, et ma pean nende peale halastama, kes mind inimeseks ei pea! Kes minu peale halastab? Kes? Kes? Hävitada on neid vaja — ja ma hävitan, nagu oskan."

Olga hääl katkes. Ta vajus toolile ja surus pea käte vahele. Siis vaatas ta Vellile palavikuliste silmadega otsa ja jätkas:

„Kas nemad ei hävita? Minusuguseid hävitavad nad pisikutega, sinusuguseid nälja, püssi ja pussiga. Sina aga räägid — kuritegu . . . Kuritegusid saadavad korda nemad, mina maksan ainult kätte."

Olga surus jälle pea käte vahele ja vaikis.

Velli tundis kõrvetavat tühjust. Sõnad olid siin liigsed. Toit ei läinud enam suust alla. Ta tõusis, et ära minna.

„Kuhu sa lähed?" küsis Olga.

„Ma ei tea isegi."

„Oota, võib-olla on vaja kuhugi minna, kellelegi midagi öelda või edasi anda? Ma lähen heameelega."

„Kui sa seda tõesti heameelega teed, siis mine selle vanainimese juurde, kellele sa kord minu kirja viisid, ja ütle, et ma ootan teda siia. Mäletad, kus ta elab?"

„Mäletan!"

Olga pesi, riietus, puuderdas ja läks, ust enda järel lukustades. Umbes tunni aja pärast tuli ta ühes Veiseri Annega tagasi.

Anne käest kuulis Velli kurba uudist: üleeile oli Salme arreteeritud. Nüüd oleks parem, kui Velli ema juurde ei tuleks. Jaaku pole küll kodus ja Velli võiks emaga kokku saada ka tema juures, kuid on karta, et ka see maja on valve all.

„Siis tuleb emaga õhtul pimedas kusagil kokku saada," otsustas Velli.

„Las aga tuleb siia," ütles Olga, „mind ei valva ükski kurat. Ja pole sinulgi vaja kuskilt mujalt paremat kohta otsida. On kas või ükski päev võimalik olla inimeste hulgas. Hea seegi."

Seekordne kohtumine emaga oli kurvem kui eelmised. Ema, ise kokku varisemas, püüdis kõigest väest südi olla ja veel Vellitki lohutada. Salmest rääkis ta kuidagi möödaminnes ja julgustavalt, nagu polekski see asi teab kui hirmus.

Hüvastijätul poetas Velli emale pihku kolmsada marka. See oli kõik, millega ta võis kindlustada ema tulevikku. Ta lubas aga, niipea kui ise Venemaale jõuab, hakata hoolitsema, et ka ema sinna saaks.

„Muidugi, muidugi," vastas Liisa südilt ja naeratas lootusetult. Ta silmad, need nukrad kaugusesse suunatud silmad aga reetsid, et ta ei usu tütre lohutussõnu. Õieti ei uskunud ka Velli, et ta saab ema niipea enda juurde võtta.

Hiljem tuli Veiseri Ann veel tagasi teatega, et tal vist läheb õnneks Vellit tee otsa peale upitada, kui mitte kaugemale, siis üle Narva jõe ikkagi. See oli praegu ka suur asi, sest sildu polnud olemaski ja lootsikud olid enamasti kõik sõjaväe valduses. Asi seisis selles, et vana Jaagu vend Kaarel, see igavene spekulant ja sahkerdaja, oli praegu oma jahu ja sahariiniga Narva turul. Kaarel elas Narva ja Oudova vahel Kuningakülas, mis asus peaaegu Narva jõe kaldal. Tal oli laialdaselt tutvusi eesti sõdurite seas, keda ta puskariga varustas ja kes teda selle eest vedasid lootsikuga üle jõe. Ann oli käinud turul Kaarlit palumas, et ta Velli üle jõe aitaks. Ta oli öelnud, et Vellil oli Zagrivje külas peigmees. Kaarel oli nõus aitama. Muidugi tuli maksta nii soldatitele kui ka Kaarlile.

„Oh seda head ja ettevõtlikku Anne!" mõtles Velli, kui Ann oli ära läinud. Niisugused anned on palju väärt, kuid vähe on neid, kes neid hindavad. Oleks Ann kuulus või rikas, küll siis pasundaksid kõik ajalehed tema heategevusest ja ajalookirjutajad seisaksid sabas.

Õhtul pimedas läks Velli välja, et veel viimast korda külastada Kännu-ema ja vana Kase Maalit. Ka Olga lubas välja minna — pummeldama, nagu ta ütles.

Võtme lubas ta panna ukse taha jalamati alla, kohta, mida igaüks peab oma isiklikuks ja kavalaks leiutiseks. Kui paljudes tubades oli tulnud Vellil käia võtmetega, mis kõik olid peidetud jalamati alla!

Velli polnud Kännu-ema ja Maalit juba ligemale aasta näinud ega teadnud midagi, mis nendega oli juhtunud. Maali elas ligemal ja sellepärast läks ta esmalt sinna. Endisest Maalist oli järele jäänud vaid hääl ja seegi kostis kõlatuna ja võõrana. Velli vaatas teda võõrastades. Mitte millegagi ei meenutanud see vimmas piha ja halli peaga naine endist särtsakat ja rühikat Kase Maalit. Ta nägu oli koltunud, silmad tuhmid, pilk väsinud, huultel naeratus kustunud.

„Maali-tädi," hüüdis Velli, „mis sinuga on juhtunud?"

„Minuga . . . Ei midagi," vastas Maali ikka veel abitult naeratades. Siis aga lendas nagu vari üle ta näo. Ta hõõrus käega otsmikku, nagu midagi meelde tuletades, ja lausus siis:

„Ega sa vist ei tea jah . . . Sa pole nüüd kaua siin käinud . . . Kust sa siis võisidki teada, et . . . et Voldemari ja Leidat enam ei ole."

„Mis? Mis sa räägid?!"

„Ei ole jah . . . juba ammugi ei ole."

Maali vajus toolile ja nuuksus kaua tasa ja lohutamatult. Velli seisis ta ees, silitas ta halli pead ja vaikis. Ja mis oligi tal öelda sellele murtud eidekesele, kellelt oli elu võtnud ta lapsed. Velli oleks tahtnud küsida, kuidas see kõik juhtus, kuid ei söandanud puudutada ema südamehaava.

„Ära tapsid," ütles Maali viimaks, nagu taibates, et talt oodatakse neid sõnu. „Oleks veel lahingus surma saanud . . . Aga tapetud . . . mõlemad nagu lambad. Voldemar Narva-Jõesuus, Leida Oudovas."

„Aga võib-olla, et ei ole tapetud," püüdis Velli lootusekübet säilitada. „Vahel räägitakse niisama."

„Voldemari tean kindlasti," vaidles Maali vastu. „Minu õde, see, kes elab Smetskis, nägi oma silmaga, kui teda puruks hakiti. Ta teab kohtagi, kuhu ta on maetud, ja näitas ka mulle."

„Aga kuidas siis õde seda nägi? Niisugused asjad ju tehakse öösel salaja."

„Öösel tehtigi. Ta oli õe maja ligidal Pesala juures. Õde sai kohe teada, kui ta kinni võeti . . . Passis peale ja nägi kõik, kuidas viidi, peksti ja maha lasti."

Maali vaikis mõne minuti, siis jätkas.

„Leida aga poos Bulak-Balahhovitš Oudovas oma käega ära. Oli pärast veel hoobelnud, et tal oli see esimene eesti tütarlaps üles puua. Leida oli talle silmusest veel näkku sülitanud. Hea seegi!" lõpetas Maali oma kurva jutustuse.

„Kust võtta jõudu, et seda kõike kanda?" mõtles Velli Maali juurest lahkudes. Tapetud Voldemar ei mahtunud talle ei südamesse ega pähe. Seal oli Voldemari kuju elavana, niisugusena, nagu ta teda esmakordselt nägi, siis, kui ta läks ta juurde isa kirjaga. Kiri tuletas talle meelde vana ausat Kaske. Kus oli siis tema praegu? Tema kohta oli Velli unustanud Maalilt teateid küsida. „Kui vapper tüdruk," mõtles ta Leidast, kelle kuju helkis talle kaugusest nagu pimestavas säras.

Kännu-ema ei näinud Maalist parem välja. Ka tema oli juba teateid saanud oma poja surmast.

Kaua hoidis Velli peos vana pesunaise töökat krobelist kätt.

„Me kõik sureme kord, aga vähe on neid, kes suudavad teiste heaks teha nii palju, nagu suutis seda Juhannes oma lühikese elu jooksul," ütles ta lõpuks. Ta nägi, kuidas kusagil sügaval vanakese kustunud silmades süttis tuluke. Hetke pärast aga pärlendas seal midagi, mille peatamiseks puudusid sõnad.

Järgmisel päeval asus Velli teele. Paar kilomeetrit linnast eemal kohtas ta ootamatult ema, kes istus ja ootas teda.

„Ei saanud kohe kuidagi rahu. Tahtsin sind veel kord näha ja tõin sulle natuke kehakinnitust," ütles ta Vellile väikest pakikest pihku pistes. „Siin on tükike leiba ja killuke praetud liha."

Velli silmad valgusid vett täis. Oh neid emasid küll! Endal pole tal mitte midagi, isegi mitte kübekest lootust, aga lapsele ta leiab ikka veel, mida tuua ja anda.

„Ilmaaegu, emake, tõid sa mulle selle leiva. Ma ei raatsi teda niikuinii süüa. Jätan mälestuseks sinust."

Liisa naeratas ja ütles meelitavalt nagu lapsele:

„Ei, tütreke, leivatükike söö ikka ilusti ära. Kes sulle tee peal ivakest annab. Mälestuseks annan sulle, näe, selle." Ta võttis sõrmest õhukeseks kulunud hõbedase laulatussõrmuse ja pistis selle Vellile sõrme. „See on mälestus isast ja emast. Ära ka isa unusta. Ta oli tööline ja ei teinud kellelegi halba."

Nii nad lahkusid, ema ja tütar.

Kui Velli tüki aja pärast tagasi vaatas, seisis ema ikka veel nagu tulp keset teed ja lehvitas käega. Velli ei saanud isegi aru, millal ta ema juurde tagasi jooksis. Ta leidis end äkki ema embusest, kallistas ja suudles teda, pani oma käed ema kaela ümber, surus pea ta õla vastu, et ema ei näeks ta pisaraid. Siis aga vabastas ema õrnalt ta käed oma kaela ümbert ja ütles:

„Mine, laps! Minema ju peab! Kui jumal tahab, vast ehk näeme teineteist veel."

Velli läks. Nüüd ei vaadanud ta enam tagasi ega näinud ka seda, kuidas ema põõsa alla kokku vajus.

Kaarel ei petnud. Tal oli juba sõduritega kaup koos. Spekulant on alati täpne, kui kerge vaevaga teenida võib.

„Ah-ah, tulitegi," ütles ta veel enne, kui Velli jõudis ennast esitleda. „Kõik on valmis. Õhtul kell üksteist siiasamasse kaldapealsele. Längus paju juurde tuleb lootsik kahe mehega. Muidugi on siis juba pime ja te ei näe neid. Kui kuulete kahte lühikest vilet, siis lähete nende juurde. Poisid on vilunud, teevad oma tööd, hätta te nendega ei jää. Maksta tuleb neile viissada marka, minule kakssada. Raha ärge enne kätte andke, kui olete teisel pool jõge."

Velli andis Kaarlile sealsamas tema kakssada marka kätte ja läks jõe äärde. Kell ei olnud veel kuus, kuid päike oli juba madalas. Tarvis oli leida längus paju, mille alla pidi lootsik tulema, ja varjuline koht, kus oodata võib.

Vastaskallas oli madal, soine ja põõsastega kaetud. Eemal sinetas mets. Otse vastaskalda lähedal oli suur

heinakuhi. Seda otsustas Velli kasutada öömajaks. Siis on ta kaitstud külma ja vihma eest.

Kalda varjus oli soe ja vaikne, meelitas istuma. Jalad undasid väsimusest, täna oli juba pikk tee seljataga. Nälg tuletas meelde.

„Pole viga," lohutas ta ennast, „homme olen omade juures."

Velli teada olid punaväed Priluuga mõisa all. Homme õhtuks jõuab ta kindlasti sinna. Sealt aga Jamburgi ja siis — Petrogradi. Milline vabanemistunne, kui hakkavad paistma Petrogradi tuled!

Päike vajus kauge metsaviiru taha ja pilveäärеd värvusid karmiinpunaseks. Jõe vaevalt liikuval pinnal värelesid hõõguvad laigud.

Pärast päikese loojumist pimenes ruttu. Taevas kattus madalate raskete pilvedega ja hakkas tibama vihma, seda peenikest tüütut sügisvihma, mis langeb maa peale kuulmatult nagu udu ja hingele raskelt nagu tinatolm.

Längus pajust vähe maad eemal kasvas kaldaveerel üksik mänd, mille juurte alt tuuled ja vihmaveed olid kivid lahti uuristanud ja vette veeretanud. Männi juured rippusid nüüd poolest saadik õhus, moodustades midagi katusetaolist, mille all oli tilluke koobas. Siia koopasse pugeski Velli vihma eest peitu.

Viie tunni jooksul, mis Vellil tuli oodata, jõudis ta mõttes külastada kõiki sõpru, hüvasti jätta surnute ja elavatega.

Viimaks kostis vile. Äkiline niuksatus, nagu oleks keegi end pimedas vastu puud või kivi löönud — ja siis vaikus. Velli ronis oma urust välja ja hakkas jalaga teed kobades edasi liikuma, sinnapoole, kust oli kostnud vile.

Äkki aga tundis Velli südames torget. Otsekui ärkav madu liigutas end seal hirm, mis aheldas hetkeks kogu keha. Üksi... Ümberringi must hääletu öö... Seal aga kaks relvastatud meest, keda ta kunagi varem pole näinud ega praegugi näe. Ta teab vaid, et nad on seal ja ootavad teda. Nad võivad ta tappa, röövida, vägistada, visata ta laiba keset jõge — ja kunagi ei saa keegi teada kurbmängust oktoobriööl.

Võib aga olla, et nad on koos Kaarliga nuhid, kes aimavad, et ta on põgenik, ja tahavad nüüd tema pealt teenida. Tahavad endale saada seda summat, mis on lubatud kõigile, kes aitavad politsei kätte toimetada neid, keda „õiglane" kohus Tallinnas ootab? See summa on mitu korda suurem kui need viletsad viissada marka, mida tema neile anda võib.

Jällegi kostis vile, seekord pikem ja kärsitum.

„Tulgu, mis tuleb," mõtles Velli ja astus lootsiku juurde.

Keegi ulatas talle käe ja aitas paati astuda. Lootsik eemaldus kaldast ja libises hääletult edasi. Velli imestas, et polnud kuulda ei aerulööke ega veesulinat. Siis taipas ta, et aerud olid mähitud kaltsudesse. Tähendab, Kaarlil oli õigus: poisid on vilunud. Keegi ei lausunud ainsatki sõna. Pikkamisi lähenes tume kaldaviir ja viimaks tonksatas lootsikunina vastu kallast. Velli pistis raha ühele paadis istujale pihku ja hüppas kaldale. Astunud mõne sammu, vaatas ta tagasi. Lootsik seisis. Ühe paadis olija sinelihõlmade vahel välkus taskulatern. Tähendab, loeti raha ja jagati saaki. Siis hakkas paat liikuma ja kadus peagi tillukese musta täpina pimeduse rüppe.

Velli seisis poolest säärest saadik külmas vees. Kuhu ta aga astus, vulises vesi. Jalad vajusid sügavasse porri. Kus on siis see suur heinakuhi, mis õhtul nii selgesti oli teiselt kaldalt näha? Vist see kõrge ümarik, mis paistab vasakult... Või see siin ees? Või see seal?... Ei, need kõik on ainult põõsad. Mingisugust heinakuhja pole võimalik leida selles pimedas lirtsuvas soos. Kui leiaks mõne suurema mättagi, millel võiks seista, ilma et jalad oleksid vees!

Vihmasadu lakkas. Tõusis tuul. Pilvede vahelt vilkusid üksikud tähed. Kusagil kohises nähtamatu mets. Kui jõuaks ometi sinna! Metsa ta ei jõudnud, kuid leidis suure põõsa, mis asetses kõrgemal kohal, kuhu ei küündinud vesi. Siin võis kükitada ja mantlihõlmaga soojendada külmas vees kangeks jäänud jalgu. Istudes aga hakkas peagi kogu keha külmast lõdisema. Velli otsustas käia koidikuni. Kuid koit oli veel kaugel ja ta väsis. Talle meenus koobas teisel pool jõge, männi-

juurte all. Kui mugav oli seal, võrreldes selle neetud sooga, millel ei näinud ei põhja, ei otsa ega äärt olevat ja mille ta oli endale viimase viiesaja marga eest lunastanud. Kui leiaks ometi selle heinakuhja!

Väsimusest vaarudes tuikus ta mättalt mättale, põõsa juurest põõsa juurde, kuni viimaks komistas ja kukkus, aga oma suureks üllatuseks mitte vette, vaid millelegi pehmele ja libedale. Ta kobas kätega — heinad. See oli tõeline heinahunnik, mida keegi hea inimene oli siia unustanud. Pealt oli ta märg ja libe, seest aga kuiv. Kas võib veel midagi paremat soovida märg ja külmast värisev inimlaps, kui kuivad heinad!

OOTAMATU KÜLALINE

Virgus Velli koidikul. Tuul oli vaikinud. Taevas selge. Jõe kohal hõljus udu. Mõnikümmend sammu tema ööbimispaigast osutas oma vardaga taeva poole suur kõhukas heinakuhi. Metsani oli vaid vaevalt sada meetrit. Oli kuulda koerte haukumist ja vankri loksumist auklikul teel. Tähendab, ta polnud teest ega inimestest kaugel.

Taamalt kostis nagu kõuemürinat. Seda oli ta ka öösel läbi une kuulnud. Kõmin ida poolt ennustas halba. Kindlasti pole omad enam Priluuga all. Nüüd mine edasi või tagasi, tee on igapidi püsti.

Ta pesi end lombis, puhastas riided heinapepredest ja asus teele. Minna tuli mööda metsi ja soid, hoiduda kõrvale teedest, mis kubisesid Judenitši vägedest.

Umbes lõuna paiku hakkas puude vahelt paistma Pljussa jõgi. Piki kallast sammudes jõudis ta teele, mis kadus jõkke ja kerkis teisel pool kaldal uuesti nähtavale. Kohas, kus tee vette vajus, oli palju sõjaväelasi, moonavankreid, hobuseid ja igasuguses suuruses kaste. Mõni samm sõjaväelastest eemal seisis puude all vanaldane külanaine, takerdunud karvaga ruske mullikas lõõgapidi käes. Loom keksis hirmunult ja möögis. Teiselt poolt kaldalt eraldus tühi parv ja lähenes. Velli astus naise juurde ja küsis, kas ta kavatseb parvega üle jõe minna.

„Seisan juba hommikust saadik siin, aga peale ei saa," vastas naine tusaselt. „Näe, see ohvitseriraibe, kes praegu seal kaldal lõugab ja piitsaga vehib, ei lase peale."

„Kas mitte kedagi ei lase?"

„Einoh, kes on julgemad ja vägisi peale lähevad, saavad ikka üle ka, aga mina kardan . . . ja mullikas ka perutab, ei jaksa teda selles rahvamurrus üksi peale vedada."

Parv lähenes kaldale. Soldatite seas algas sagin. Ohvitseri kisast ja sõimust hoolimata püüdis igaüks esimesena parvele pääseda.

„Lähme," ütles Velli naisele. „Vedage teie mullikat lõast, mina hirmutan vitsaga tagant."

Oli vaid tarvis trügida selle elava voolu hulka, siis kanti sind kaasa nagu laastukest.

„Tagasi, saatanahinged!" röökis ohvitser, kuid oli juba hilja. Uued pealetulijad rõhusid neid parve teise otsa ja parv tõugati kaldast eemale.

Parvel aga ei osutanud enam keegi neile tähelepanu. Pealegi polnud nad ainukesed eraisikud. Otse nende kõrval seisis kitsehabemega ja pikas sinisekirjus, piha pealt lõhkikärisenud sitssärgis taat, kes oma hobusenässakat suu äärest hoidis. Vankril istus noor naine rinnalapsega.

Vastaskaldal pööras mullikaga naine varsti suurelt teelt kõrvale, küla poole, mis paistis üle põldude.

„Ole sa, hea laps, tuhandest terve!" õnnistas ta Vellit. „Ilma sinuta oleksin ma sinna jäänudki."

„Kuidas siit Priluuga mõisa saab?" küsis Velli. Naine kehitas õlgu, vaatas ringi ja vastas siis, et tuleb minna sedasama teed mööda kuni teelahkmeni, siis keerata vasakule. Esimene on siis Malo-Monastõrskoje küla, siis Bolšoje-Monastõrskoje ja sellest järgmine ongi Priluuga.

Malo-Monastõrskojes pühitses kohalik papp parajasti valgete võitu. Kirikukellad undasid vahetpidamata. Papp ise käis ühes salmilauljaga majast majja, pritsides seinu pühitsetud veega ja toppides taskutesse taldrikule valmispandud raha.

Velli astus ühte majja ja palus juua. Perenaine tõi talle savipotikesega piima. Velli palus piima tagasi viia ja endale vett tuua.

„Miks te piima ei joo?" küsis perenaine. „Nüüd ei ole paastupäevad."

Velli ütles ausalt, et tal ei ole piima eest raha maksta.

„Issand teiega!" tõrjus perenaine kätega. „Kas ma's teile raha eest pakkusin? Olete vist kaugelt, ei tea, missugused kombed meil on. Meil on nii, kui papp küla mööda käib, siis kostitatakse igaüht, kes majja tuleb, ja raha võtta on siis patt."

„Noh, kui asi nii on, siis andke aga piimapotike siia," naeris Velli. Ta jõi potikese tühjaks, tänas ja tahtis teele asuda.

„Kuhu nüüd?" imestas perenaine. „Täna olete meie külaline ja peate meiega lõunastama. Papp tuleb kohe. Niipea kui ta maja on ära õnnistanud, hakkame sööma."

„Aga mis puhul see papp neid maju pühitseb?" küsis Velli.

„Kuidas, mis puhul? Uskmatute hõngu ajab välja. Meil olid ju punased külas sees ja papp ütleb, et nad roojastasid majad ära. Sellepärast ta nüüd pritsibki pühitsetud veega kõik majad üle."

„Ja saab selle eest raha . . .?"

„No aga kuidas siis? . . . Papile peab ikka andma, see on sama hea kui jumalale anda."

Tuppa astus peremees ja teatas, et praegu tuleb isake preester.

„Kas oled õigeusklik?" küsis ta Vellilt.

„Olen luterlane."

„Ükskõik, ristitud," ütles peremees ukse juurde seisma jäädes.

Sisse astus tüse keskealine papp viirukipanni vibutades. Tema järel tuli pikk ja kõhetu salmilaulja pühitsetud veeanuma ja pintsliga. Lauldi, vibutati viirukipanni, pritsiti seintele ja põrandale vett — muidugi raha eest — ja mindi järgmisesse majja.

Algas lõunasöök. Esimesena ilmus lauale hapukapsasupp, milles oli rohkesti peeneks lõigatud liha. Söödi ühisest anumast puulusikatega. Lihatükikesed lükati

algul eemale, kuni vanaätt koputas oma lusikaga anuma äärele, mis andis loa ka liha võtta. Velli tegi kõik järele, mida pererahvas ees tegi. Ainult üht asja ei taibanud ta teha — jätta kõhus ruumi ka järgnevatele roogadele. Supile järgnes tatrapuder või ja piimaga, siis igasugused pirukad, koor ja kohupiim. Sedamööda, kuidas kellegi kõht täis sai, tõusti lauast, löödi pühakujude ees risti ette ja lahkuti, kes kuhu. Ka Velli tõusis, lõi pühakujude ees risti ette — ei tohi ju pererahvast solvata —, tänas ja asus teele.

„Kas kaugele lähed?" küsis peremees.

„Gatšinasse."

„Oi-oi, kui kaugele," vangutas perenaine pead ja pistis Vellile kaks pirukakest pihku. „Ei tea, kes seal praegu on, kas punased või valged?" lisas ta millegipärast ohates.

Ka Velli ei teadnud seda.

Priluugasse jõudis Velli õhtuks. Ta astus sisse kõige väiksemasse ja kehvema välimusega majakesse ning palus luba ööbida. Perenaine, priske, noorevõitu naine, kehitas õlgu ja läks tagakambrisse, vist kelleltki nõu küsima.

„Heitke sinna," ütles ta, osutades seina ääres olevatele heintele, kus nähtavasti oli juba magatud.

Velli puges kõige kaugemasse ja pimedamasse nurka, viskas sinna sületäie heinu ja heitis nendele pikali. Perenaine seisis vähe aega keset tuba, võttis siis varnast vana lambanahkse kasuka ja ütles:

„Tule juba tagakambrisse. Nagunii tuleb põrandal magada."

Ta viskas tagakambris kasuka seina äärde maha ja käskis Vellil sellele heita.

Velli magas juba, kui eestoast kostis valju kõnet ja paljude jalgade klobinat. Peremees läks eestuppa, keegi tõmbas tagakambri ukse lahti ja astus sisse. Vaadanud toas ringi, kus oli vaid üks voodi, lapsehäll, laud ja mõned toolid, küsis ta:

„On siin kõik omad?"

„Omad," vastas perenaine unise häälega.

Küsija läks ära. Peremees tuli ja heitis voodisse.

Hommikul koidu ajal lahkus Velli. Ta kavatses kui-

dagi Volossovasse pääseda. Seal võis Tammikute juures mõned päevad mööda saata, kuni selgub, mis edaspidi ette võtta. Kuid ees oli veel Luuga jõgi, millest tuli üle saada. Ta ei teadnud mujal silda olevat kui Jamburgis. Seal aga selgus, et sild oli ära lõhutud. Ainus koht, kust sai üle, oli ajutine laudadest purre, mis oli ehitatud lootsikutele ja mille mõlemal pool otsas oli valve.

Peale ebaõnnestunud katset mõjutada valvurit, et see teda üle laseks, pöördus Velli tagasi.

Tee ääres üksiku männi all seisid kaks naist ja vahtisid üles.

„Näe, siin nad rippusidki," ütles üks naistest.

„Oh issand küll!" ohkas teine.

„Räägitakse, et mõlemal jäid lapsed järele."

Enam Velli ei kuulanud. Ta ruttas õudsest paigast eemale, nii ruttu kui jalad kandsid.

Ühe maja ees pingil istus hallipäine ätt. Velli küsis vanakese käest, kas ta ehk teab, kuidas üle silla võiks pääseda.

„Ega muidu ei saa, kui peab staabist loa võtma," vastas vanamees. „Nüüd muud silda ei ole, kui see, mis lootsikutele on tehtud. Sealt käivad üle ainult sõjaväelased. Eraisikuid ei lasta. Kui just kellelgi nii väga pakiline asi on — ühel näiteks suri isa ära —, siis anti luba ka üle minna."

„Ja kus see staap asub?"

„Ei mina, kulla laps, tea. Küsi mõne sõjaväelase käest."

Staabi juhatas Vellile kätte esimene vastutulev sõdur. Põksuva südamega astus Velli trepist üles. „Üks kahest," mõtles ta, „kas pääsen või kaotan pea."

Laua taga istus poisikeseohtu keigarliku välimusega noormees.

„Kellega on mul au kõnelda?" küsis Velli.

„Staabiülema adjutandiga, alamleitnant Oleskiga," vastas noormees end hooletult tooli seljatoele lastes ja silmi vidutades. „Millega võin prouasid teenida?"

„Ma ei ole proua," vastas Velli naeratades ja langetas silmad.

„Aga sõrmus?"

„Ah see . . ." naeris Velli ema laulatussõrmust näppude vahel veeretades. „Kas teate, mis sõrmus see on? See on võlusõrmus. Selle pani mulle sõrme vanaema, et sõrmus mind tee peal kaitseks haiguste, kurja ilma, kuuli ja — armumise eest."

„Või ka armumise eest?"

„Ja-jah."

„Kuhu teele te mõtlete siis minna?"

„Küsige parem, kust ma tulen?"

„Noh olgu! Kust te siis tulete?" nõustus noormees naeratades ja lükkas Vellile tooli.

Velli istus ja jutustas siinsamas väljamõeldud loo sellest, kuidas ta oli vanaemale külla läinud, kuidas siis äkki oli vanaema ja vanemate kodu vahele rinne tekkinud, kuidas nüüd vaprad eesti sõdurid on punased minema kihutanud ja teda vangipõlvest vabastanud ja et nüüd tõttab ta koju vanemate juurde, kes elavad Veimaru jaama lähedal Võbolzovo külas.

„Aga preilid peaksid teadma, et eraisikutel on rindepiirkonnas liikumine keelatud," ütles staabiülema adjutant, kui Velli oli lõpetanud.

Velli tegi süütult suured silmad.

„Ega siin siis enam rindepiirkond ole," ütles ta naeratades. „Rinne on nüüd vast juba sealpool Petrogradi, siin on aga Jamburg."

„Sealpool Petrogradi ta veel ei ole, kuid Petrogradini on välja jõudnud," vastas adjutant sulepeaga mängides. „Nüüd on Petrogradi langemine muidugi päeva või paari küsimus," lisas ta veidi hoopleval toonil.

Teade torkas Vellit nagu noaga südamesse. Kas nad tõesti vallutavad Petrogradi, rüüstavad ja rüvetavad revolutsiooni hälli? Kuuldavalt aga lausus ta:

„Noh, vaat kui tore! Varsti teeme Petrogradi Eestimaa pealinnaks ja paneme teid pealinna komandandiks."

Noormees naeratas meelitatult.

„Aga kojuminekuga tuleb preilidel siiski veidi oodata," ütles ta end jälle tooli seljatoele lastes.

„Ei saa, härra adjutant, mitte kuidagi ei saa. Raha on viimse kopikani läbi. Ma pean koju minema."

„Vähemalt staabiülema tulekuni tuleb teil oodata," andis adjutant juba järele.

„Juba kõigub," mõtles Velli ja algas rünnakut uue hooga.

„Noh, milleks seda staabiülemat siia veel vaja on," lausus ta kelmika naeratusega noormehele silma vaadates. „Niisugust pisiasja, nagu mõnd tühipaljast tütarlast koju isa ja ema juurde lasta, võib staabiülema adjutant iseseisvalt otsustada, pealegi veel, kui teda kõigest südamest palutakse. Teie ei ole ju halb inimene, näost on näha. Eks ole?"

„Halb ma tõesti ei ole ja rüütliverd on ikka ka mõni tilk südames," vastas noormees end naeratades toolil õõtsutades, „aga mis staabiülem ütleb?"

„Ütleb aitäh selle eest, et teie teda iga tühja asjaga ei tülita."

„Arvate?"

„Kindlasti."

Noormees võttis paberilehe ja sule. Velli oli vagune kui hiir, et mitte teda eksitada ja ta mõtteid kõrvale juhtida.

„Kuidas lubate end nimetada?"

„Helmi Saulep, Jaan Saulepi vanem tütar Võbolzovo külast," raporteeris Velli.

„Tasu määrate vabatahtlikult ja mitte rahas," ütles noormees võluva naeratuse ja viisaka kummardusega lubatähte üle laua Velli kätte ulatades.

„Saate natuuras," lagistas Velli lõbusalt naerda. „Kott rukkeid ja pool lammast."

„Ei lähe," raputas adjutant pead.

„Siis kaks kirja nädalas ja suvel palume lahkesti külla sõita, nii kauaks, kui soovite," lubas Velli ja tormas tänusõnu puistates ukse poole.

Ukse pealt keeras ta veel tagasi ja küsis:

„Sellega saab ikka kindlasti üle silla?"

„Nii kindlasti, kui ma elan," vastas adjutant. „Üle silla Võbolzovo külani ja Jaan Saulepi taluni."

Velli tänas päris siiralt, sest tal oli tõesti hea meel, et saab üle suure Luuga jõe ja pealegi üsna kerge vaevaga.

Astudes lootsikute peale kinnitatud laudadele, mis

võnkusid ja võbisesid jalge all ja millede vahelt virvendas igavesti rahutu ja ruttav vesi, tundis ta äkki kerget iiveldust ja peapööritust. Alles nüüd meenus talle, et ta polnud pärast eilset Malo-Monastõrskojes söödud kapsasuppi midagi söönud. Ta haaras köiest, mis täitis käsipuu aset, pigistas silmad kinni ja seisatas hetkeks. Siis astus aeglasel sammul edasi.

Jamburgi linn jäi selja taha. Ees oli tee, mille kohta tal polnud aimugi, kus ja kunas see lõpeb.

Kaks päeva vaevalist teed... ja ta on Narvast vaid kahekümne kahe kilomeetri kaugusel! Millal ta niiviisi Petrogradi jõuab ja kas ta jõuabki sinna?

Kui Velli viimaks Tammiku talu koplis seisatas, läks peretütar parajasti suure korviga uue rehe poole.

„Peretütar, ae!" hõikas Velli põõsaste tagant.

Ida viskas korvi maha ja vaatas üles, nagu oleks teda taevast hõigatud.

„Ega ma kurepoeg ole, et sa mind pilvedest otsid," ütles Velli põõsaste vahelt välja tulles ja Ida poole astudes.

„Taevane aeg!... Sina... Kas sa siis tõesti elad veel?" kogeles Ida ikka veel paigal seistes ja Vellit nagu kummitust vahtides.

„Aga miks ma siis ei peaks elama?" naeris Velli, kellele Ida kohmetus nalja tegi.

„Sa pidid ju surnud olema!"

„Ei meeldinud teises ilmas, tulin tagasi," naljatas Velli, kes ei saanud ikka veel aru Ida üllatusest ega ta imelikust jutust. „Nagu näha, ei rõõmustagi sind eriti minu küllatulek," ütles Velli veidi nukralt.

„Oled sina aga naljakas!" lausus Ida juba naeratades. „Kes siis koolja külaskäigu üle rõõmustab? Sa oled ju surnud ja mahagi maetud. Kas sa seda siis ise ei tea?"

„Ausõna, esmakordselt kuulen oma surmast ja matustest," vastas Velli. „Minu teada olen ma tänini ikka kogu aja elanud ja peaksin ka vist praegugi elama."

„Ema!" hüüdis nüüd Ida Velli juurde joostes ja mõlema käega ta ümbert kinni haarates. „Ema, tule vaata ometi, meile tuli kooljas külla."

Hetke pärast oli kogu Tammiku pere Velli ümber. Imestati, löödi käsi kokku ja ahhetati. Selgus, et Tammiku pere oli Vellit päris tõsiselt surnuks pidanud. Talvel, kui punavägi Narvast taganes, olid kaks Narva poissi nende juures paar päeva korteris ja teadsid rääkida, et Velli oli Püssi mõisa lähedal sõjaväemuusika ja aupaukudega maha maetud. Nemad ise on matusel olnud. Haud on Püssi mõisa heinamaal suure kase all. Kase tüvesse on noaga lõigatud Velli nimetähed ja viisnurk. Surmasaamise lugu oli järgmine: Velli käis Püssi mõisas Anveldi juures. Sealt lahkudes oli Anvelt ise teda oma autos kuni metsani viinud. Sealt läinud Velli üksi edasi. Järgmise päeva hommikul aga leidsid luurajad paar kilomeetrit sellest kohast eemal, kuhu Anvelt Velli jättis, noore naise laiba, kelle nägu oli tundmatuseni moonutatud, riided aga samasugused kui Vellil. Anvelt arvanud, et tegemist on valgete poolt kordasaadetud mõrvaga, ja lasknud arvatava Velli sõjaväelise auga maha matta.

PETROGRADI TULED

Üle kuu aja oli Velli Tammiku majas peidus, ilma et ka kõige lähematel naabritel oleks sellest aimugi olnud. Palju ärevaid ja piinarikkaid tunde tuli selle aja jooksul üle elada. Teda piinas teadmatus, mis toimub Petrogradi all. Kuuldused olid üks teisest hullem. Ühed rääkisid, et Petrograd on ammu vallutatud, et valged on juba poolel Moskva teel. Teiste teadete järgi toimusid praegu Petrogradis meeleheitlikud lahingud. Kolmandate andmete järgi said valged Petrogradi all tublisti lüüa ja taganesid. Mis nendes juttudes vastas tõele, mis mitte, seda ei teadnud siin keegi. Kindel oli üks, et olukord rindel oli ohtlik. Raske oli ette aimata, millega see kõik lõpeb, palju tuleb veel kaotusi kanda. See oligi, mis tekitas ängistavat piina.

Teiseks piinas teda teadmine, et ta tarvitab kurjasti Tammiku perekonna külalislahkust. Ta oli tulnud mõneks päevaks, kuid nüüd oli möödunud juba kuu ja ta oli ikka veel siin, sõi nende leiba ja ohustas oma siin-

viibimisega nende maja. Et millegagi kasulik olla, katsus ta perenaist kõigiti abistada, kudus, ketras ja õmbles. Kuid see kõik ei rahuldanud, sest ta teadis, et ilma temata oleks ka väga hästi toime tuldud.

Ühel hommikul tuli perenaine õuest, viskas ämbri kolksatades käest ja hüüdis üle kambriukse:

„Tulge uudist kuulama!"

Velli jooksis esimesena välja, sest aimus ütles talle, et uudis puudutab kõigepealt teda. Ta ei eksinud. Kaugelt kostis tume kahurimürin. Pingelises ootuses ja ärevuses möödus päev. Õhtu eel kostis mürin selgemini. Järgmisel hommikul tõi naabri sulane teate, et valged on juba Gatšinast välja löödud ja taganevad kogu rindel.

Velli hakkas kiiruga teele valmistuma. Tema kingadest olid järele jäänud ainult räbalad ja mantel oli õhuke. Pererahvas tuli ka siin appi. Perenaine andis oma vanad kummikud, peretütar poolvillase seeliku ja peremees lambanahkse vesti. Nii oli põgenik talvemundris ja võis jälle teele asuda.

Kogu öö ei maganud Velli. Ta käis mitu korda väljas kuulamas. Öö oli aga vaikne, sadas lund ja koeradki magasid uluall. Hommikul vara sõitsid esimesed punased ratsanikud külla. Nende käest kuulis Velli, et Volossovo jaam ja ümberkaudsed külad on juba punaste käes. Tal polnud aega enam süüagi. Varsti oli ta juba jaamas, kus ta ootamatult kohtas Braidist, kelle juures ta kunagi oli käinud, kui punased Eestit ründasid. Ka Braidis tundis Velli ära ja naeratas juba eemalt talle vastu.

„Kas ikka käite veel vanu radu?" küsis ta.

„Tahan astuda täiesti uuele teele, ainult öelge, kuidas ma Petrogradi saan," vastas Velli.

„Kui te nõustute sõitma veduritendril, siis võin teid praegu kohe Gatšinasse saata. Sealt aga lähevad Petrogradi juba rongid. Ainult hoiatan, et tendril on hirmus külm. Tuul viskab teid sealt maha, kui te hoolega kinni ei hoia, ja sademeid sajab kaela, nii et võite põlema minna. Valged on jätnud meile ühe veduri ja veevärgi on õhku põmmutanud, nii ei saa sedagi tarvitada. Poisid tassisid ämbritega nii palju vett, et vedur

saab Gatšinasse sõita, kust ta paar tsisterni vett toob. Kui soovite, ütlen vedurijuhile, et ta teid peale võtab."

Muidugi soovis Velli. Mõne minuti pärast juba kihutaski ta suitsu-, sädemete- ja lumesegus niisuguse hooga Gatšina poole, nagu oleks ta kogu veduriga kosmosesse lennanud. Külm oli tõesti kohutav. Tundus, nagu polekski mantlit ja Tammiku Jüri lambanahkset vesti seljas, nagu oleks jäine tuul takistamatult ribide vahelt läbi vuhisenud, pannes hambad lõgisema ja südame tarduma. Gatšinas sirutas ta tükk aega tardunud liikmeid, enne kui suutis tendrilt maha ronida.

Ilmnes, et rong Petrogradi läheb öösel. Külmas ja poolpimedas ooteruumis istusid punaarmeelased pinkidel ja seinte ääres. Velli otsis kohta, kuhu istuda. Äkki hõigati teda nimepidi. Hämaruses polnud näha, kes hõikas või kust hõigati. Siis ilmus ta ette pikk, veidi kühmus, hallis sinelis kogu ning papaaha alt vaatasid talle vastu kaks ümarikku tuttavat silma.

„Ants!?"

„Mina jah."

„Kust sina siia kukkusid?"

„Sedasama võiksin ka sinult küsida."

„Peksid Judenitšit Petrogradi all?"

„Ega's ilma minu abita see asi poleks nii libedasti läinud," naeris Ants.

„Oled endiselt naljahammas."

„Ei ole enam. Sellest ajast kui Roobert . . ." Ants vaikis poolelt lauselt ja vajus nagu rohkem vimma.

Vellil oli tunne, et põrand võngub ta jalge all.

„Mis on Roobertiga? Kus ta on? Räägi!" raputas ta Antsu sinelikäisest.

„Ma ei tea. Pole teda ammu näinud," põikles Ants.

„Ants, sa ei räägi tõtt."

Ants seisis hetke liikumatult. Siis võttis papaaha peast, tõmbas selle voodri vahelt kolmnurkse kokku keeratud paberilehe välja ja ulatas Vellile. Velli keerutas kolmnurka sõrmede vahel, millele oli Rooberti käekirjaga kirjutatud: „Velli või Salme Parmule." Ta südames tärkas lootus, et see paber vastabki küsimusele, kust võib leida Roobertit. Värisevate sõrmedega avas ta kirja ning luges:

„Kallid õed, selle kirja saate siis, kui mind enam ei ole. Leppisime Antsuga kokku — kumb jääb ellu, on kohustatud langenu kirja edasi toimetama omastele. Ma ei tea, kus te olete, aga Ants vast kunagi leiab. Antsu kiri on minu käes ja kui tema enne langeb, pean mina tema ema üles otsima.

Elage hästi!

Teie vend

Roobert."

Käsi langes kirjaga ja nad vaikisid kaua.

„Kuidas see juhtus?" küsis Velli.

Rohkem nad rääkida ei saanud. Ants jäi Vellile vastuse võlgu. Ukselt anti käsk:

„Teise polgu esimene rood, väljuda!"

Ants pani papaaha pähe, surus Velli kätt, kohendas seljakotti ja läks. Ooteruum jäi peaaegu tühjaks. Velli istus kõige kaugemasse nurka pingiotsale. Siin võisid pisarad voolata, keegi ei näinud neid.

Öösel sõitis Velli — Petrogradi.

Kui keegi oleks aastate pärast Vellilt küsinud, mida ta tundis siis, kui rong Gatšinast väljus ja täie auruga Petrogradi poole kihutas, siis oleks ta vastanud, et umbes sama, mida tunneb merehädaline paati sattudes. Kuid nime sellele tundele ta poleks siiski leidnud. See ei olnudki mingi kindel tunne, vaid lainetav ja voogav tunnetemeri. Seal olid segi nukrad mälestused nendest, keda ta enam kunagi ei näe, ja aimus millegi grandioosse ees.

Ta hõõrus näppudega külmetanud aknaklaasi, et näha, kas paistavad juba Petrogradi tuled.

Viimaks ometi hakkasid nad kuskil kaugel vilkuma.

Olgu tervitatud Petrogradi tuled! Tänasest päevast valgustavad nad tulevikuteed ühele paljudest, kes jättis oma väikesed jäljed suurele võitlusteele.

SISUKORD

Saateks 5
Viies laps 7
Lendas pesast pääsuke 11
Võõrsil 19
Linna! 24
Uutel radadel 30
Pulmad 32
Algab sõda 35
Petrogradi tänavatel 40
Lastest saavad täiskasvanud 50
Uued sõbrad 52
Kuumad päevad 57
Ka Narva muutub ärevaks 63
Hüvasti, Petrograd! 70
Pidulik päev 72
Avage, politsei! 77
Uus aasta 82
Pilved paisuvad 86
Kauem raudu me kanda ei taha! 90
Kuldapäine 99
Must-Olga 102
Juht 107
Nelipühad 110
Imedel on lõpp! 117
Argipäevad 124
Benno tegutseb 130
Sõna ja relv 133
Koltunud lehed ja punased jorjenid 139
„Ohver" 143
Suure ajastu algus 150

Ei läinud õnneks 155
1918. aasta 165
Nägemiseni, kodulinn! 169
Pilk kodulinna 176
Lasteta jäänud emad 184
Nende tee 188
Maal 199
Revolutsiooni lapsed 207
Tuleristsed 215
Sõbra sõna 218
Kinoekraanil ja saalis 225
Viiekesi 229
Jäljetult kadunud 235
Häda ärkab seal, kus valvsus uinub 240
Võõras, kuid siiski oma 249
Palju ootust ja vähe lootust 256
Kiviselt nõlvakult 264
Nägemiseni Tallinnas! 271
Ohtlik teekond 276
Omade ootel 283
Lõpu algus 291
Lõpututel teedel 296
Nagu pikne selgest taevast 300
Õhtu vanade sõprade keskel 310
Verejäljed lumel 314
Punane tulp 321
Üksainus lipp 326
Paos 330
Ja raudne uks vajus kinni 333
Kaugele teele 337
Ootamatu külaline 346
Petrogradi tuled 354

Паас, Анна Хансовна
СКРОМНЫЙ ВКЛАД В ВЕЛИКОЕ ДЕЛО
На эстонском языке
Оформление С. Лийберга
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja E. Priidel
Kunstiline toimetaja R. Pangsepp
Tehniline toimetaja O. Kasemets
Korrektorid L. Kukk ja M. Järvekülg

Ladumisele antud 24. XI 1960. Trükkimisele antud 17. I 1961. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 22,5. Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoognaid 18,9. Arvutuspoognaid 19,12. Trükiarv 7000. MB-00808. Tellimise nr. 1718. Trükikoda „Punane Täht", Tallinn, Pikk t. 54/58.

Hind 86 kop.

7—3